

ISSN 2310 – 9513

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 5

Започаткована 2013 р.

Харків – 2016

Висвітлюються результати наукових досліджень у галузі міжнародних відносин, міжнародного права, світового господарства та міжнародних економічних відносин, економіки, туризму.
Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» є науковим фаховим виданням з економічних наук (наказ МОН України № 241 від 09.03.2016 року).

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 1 від 27 січня 2016 року)*

Головний редактор: С. М. Воробйов – доктор економічних наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків).

Заступники головного редактора:

Н. А. Казакова – кандидат географічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

А. Ю. Парфінченко – кандидат історичних наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

В. І. Сідоров – кандидат економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна ;

Заступник головного редактора з іноземних мов:

І. С. Шевченко – доктор філологічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

Відповідальний секретар: Л. В. Кучечук – кандидат економічних наук, ХНУ імені В. Н. Каразіна.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

В. В. Александров – кандидат економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

А. Ю. Александрова – доктор географічних наук, професор, Московський державний університет імені М. В. Ломоносова;

Н. В. Антонюк – доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка;

С. І. Архієреєв – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

Л. М. Гайдукевич – доктор історичних наук, професор, Білоруський державний університет;

А. П. Голіков – доктор географічних наук, професор, академік ВШ України, Заслужений діяч науки і техніки України, Заслужений працівник сфери туризму, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

В. В. Гончаренко – доктор економічних наук, професор, Полтавський університет економіки та торгівлі;

В. А. Гриневич – доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних наук і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України;

О. А. Довгаль – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

І. В. Давиденко – кандидат філологічних наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

В. П. Крижанівський – доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

О. О. Любіцева – доктор географічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, Почесний працівник туризму України, Відмінник освіти України, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

І. М. Писаревський – доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова;

М. М. Рижков – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

О. Л. Сидоренко – доктор соціологічних наук, професор, член – кореспондент Академії педагогічних наук України, Заслужений працівник освіти України, ХНУ імені В. Н. Каразіна;

О. К. Слінкова – доктор економічних наук, професор, Національний дослідницький університет «Белгородський державний університет»;

С. А. Циганов – доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb/index, meo.vestnik@yandex.ru

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат, інших відомостей.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21560-11460Р від 20.08.2015.

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2016

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

А. П. Голіков Глобальна демографічна проблема сучасності: стан та перспективи	8
А. А. Мороз Міграція робочої сили в країнах Великої Британії та Франції	13
О. А. Довгаль, Г. В. Довгаль Деглобалізаційні тенденції у сучасній світовій торгівлі в умовах нестабільності	19
О. Д. Златкіна Сучасні світові тренди у вищій освіті: Китай	27
Н. А. Казакова, М. А. Кравець Вплив освіти на рівень життя (розглядаючи країни Африки)	32
О. В. Козирева Аналіз асиметричності Угоди про асоціацію України з ЄС	35
Л. В. Кучечук Глобальна продовольча проблема: причини виникнення та загострення	40
М. В. Музиченко Якісна оцінка рівня диверсифікації постачання природного газу в державах-членах Євросоюзу	45
М. С. Пасмор Можливі сценарії розвитку груп країн, що розвиваються	50
В. О. Петухова Теоретичні засади дослідження митних союзів як досконалої форми зони вільної торгівлі у контексті міжкраїної взаємодії	54
О. В. Посилкіна, М. К. Коноваленко Аналіз міжнародного досвіду розвитку національних господарчих систем на основі економіки знань	58
Г. В. Сердюк Особливості розвитку мексикансько-канадських торговельних відносин у контексті членства в НАФТА	64
В. І. Сидоров, Н. С. Гайдей Страны БРИКС – исторический очерк	68
М. В. Сідоров Особливості функціонування економіки Канади на сучасному етапі її розвитку	74
І. О. Тітар, В. І. Шаповал Україна у віддзеркаленні іноземних аналітичних центрів	79
І. М. Чуб Українське бюро Інтерполу як інституція протидії транснаціональній злочинності: правовий аспект	85

ЕКОНОМІКА

Н. І. Гончаренко, Р. М. Доля, Д. В. Сурін Фіскальний інструментарій як ключовий елемент системи регулювання економічного розвитку держави на макрорівні	90
Ю. Н. Кривуц Борьба за свободный рынок зерна в Англии	94
Ю. М. Панкова Особливості впливу соціокультурних факторів на розвиток транснаціональних компаній як сучасної форми міжнародного бізнесу	100
І. А. Святуха Конвергенція знань, технологій та суспільства як необхідна умова прогресу людства у XXI столітті	104
О. Є. Стоянова Теоретичні основи дослідження міжнародної конкурентоспроможності національної економіки	108
Є. В. Фоміна Інтелектуалізація економіки: еволюція в контексті світового розвитку	112
Г. Ю. Чучмай Розвиток сучасних форм підприємництва в глобальній інноваційній екосистемі	116
Т. Е. Шедякова Венчурний капітал в розвитку інноваційного підприємництва	119

М. В. Шуба, Е. Г. Карпенко, О. А. Мороз

Секьюритизация банковских активов как одна из причин возникновения эффекта «черного лебедя» 123

ТУРИЗМ

А. Ю. Парфіненко

До питання про інституціоналізацію туризмологічної освіти та науки в Україні (кафедри туристичного бізнесу Каразінського університету – 10 років) 128

Г. В. Афенченко, Н. В. Шумлянська

Концепція соціально-етичного маркетингу: недоліки впровадження та перспективи розвитку в туризмі 134

Н. І. Данько, В. П. Новікова

Франчайзинг як ефективна форма управління в готельній індустрії 138

М. Н. Зайцева

Региональные особенности управления туристической деятельностью в Украине 142

М. Ю. Онацький

Сучасний стан та перспективи розвитку фестивального туризму у місті Харкові 145

А. С. Перепелиця

Регулювання міжнародного туристичного ринку за допомогою інформаційних технологій 151

П. О. Подлепіна

Тенденції розвитку готельного господарства України в умовах турбулентності 154

І. Г. Смірнов

Логістичний підхід до ефективної організації туристичного простору (на прикладі сакрального туризму) 160

І. М. Шамара

Теоретичні підходи до визначення поняття «туризм», його сутність та роль на сучасному етапі 167

С. А. Юрченко, Е. Е. Юрченко

Особенности развития делового туризма на современном этапе 171

* * *

Міжнародна дипломатична місія народної дипломатії «Європейська Україна» 176

CONTENTS

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

A. P. Golikov	8
Global demographic problem of the present: the state and the prospects	
A. A. Moroz	13
Migration labor in the countries Great Britain and France	
E. A. Dovgal, G. V. Dovgal	19
Deglobalization trends in contemporary international trade under instability	
O. D. Zlatkina	27
Modern world trends in tertiary education: China	
N. A. Kazakova, M. A. Kravets	32
Influence of education on standard of living (considering African states)	
O.V. Kozyrieva	35
Analysis of asymmetrical agreement on association of Ukraine and EU	
L. V. Kuchechuk	40
Global food problem: emergence and escalation causes	
M.V. Muzychenko	45
Qualitative assessment of the diversification level of natural gas supply in European Union	
M. S. Pasmor	50
Possible scenarios of developing countries integration	
V. O. Petukhova	54
Theoretical basis of the customs union as a perfect form of free trade area within intercountry cooperation research	
O. V. Posylkina, M. K. Konovalenko	58
Analysis of international experience national economic systems development on the basis of knowledge economy	
G. V. Serdyuk	64
Development features of Mexico and Canada trade relations within membership in NAFTA	
V. I. Sidorov, N. S. Gaydey	68
BRICS - historical overview	
M. V. Sidorov	74
Peculiarities and prerequisites of economy of Canada at the present stage of its development	
I.O. Titar, V. I. Shapoval	79
Ukraine in the perception of foreign think tanks	
I.M. Chub	85
Ukrainian bureau of the Interpol as an institution combating transnational crime: legal aspect	

ECONOMY

N. I. Goncharenko, R. M. Dolya, D. V. Surin	90
Fiscal instruments as key element of state economic development regulation at macrolevel	
Yu. N. Krivuts	94
Fight for free grain market in England	
Yu. M. Pankova	100
Features of influence of sociocultural factors in the development of multinational companies as a modern form of international business	
I. A. Svyatuha	104
Convergence of knowledge, technologies and society as a necessary condition of human progress in the xxi century	
O. Je. Stoyanova	108
Theoretical basics of research of the national economy's international competitiveness	
E. V. Fomina	112
Intellectualization of the economy: evolution in the context of global development	
G. Yu. Chuchmay	116
The development of the modern forms of entrepreneurship in global innovation ecosystem	
T. E. Shedyakova	119
Venture capital in development of innovative entrepreneurship.....	

M. V. Shuba, E. G. Karpenko, A. A. Moroz Bank assets securitization leads to «Black swan» effect	123
TOURISM	
A. Yu. Parfinenko Institutionalization of tourismological education and science in Ukraine (the department of tourist business of Karazin national university – 10 years)	128
G. V. Afenchenko, N. V. Shymlyanskaya Socio-ethical marketing concept: disadvantages of implementation and perspectives of development in tourism	134
N. I. Danko, V. P. Novikova Franchising as an effective form of management in hotel industry	138
M. N. Zaitseva Regional management features tourism in Ukraine	142
M. Yu. Onatsky Present-day state and development perspectives of festival tourism in Kharkiv	145
A. S. Perepelytsia Adjusting of international tourist market by means of information technologies	151
P. O. Podlepina Trends of the hotel industry development in Ukraine in terms of turbulence	154
I. G. Smirnov Logistics organization of tourism space (case of sacral tourism)	160
I. M. Shamara Theoretical approaches to definition of tourism: the essence and role of it today	167
S. A. Yurchenko, E. E. Yurchenko Business tourism development at modern stage	171
* * *	
International diplomatic mission of public diplomacy «European Ukraine»	176

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

ГЛОБАЛЬНА ДЕМОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

А. П. ГОЛІКОВ

д.г.н., професор

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

meo_1@ukr.net

Розглядаються постулати Томаса Мальтуса про закони народонаселення, а також погляди членів Римського клубу з демографічної проблеми. Підкреслюється, що на початку існування клубу його члені звертали основну увагу на протиріччя між суспільством і природою, але потім, по мірі накопичення знань про стан справ на планеті, прийшли до висновку, про необхідність приділяти пріоритетну увагу соціальним, насамперед демографічним проблемам. Саме члені клубу 50 років тому порушили на науковому рівні проблему перенаселення Землі. Аналізується сучасна динаміка чисельності населення світу, вказуються безпосередні чинники її швидкого зростання в країнах, що розвиваються, – ранні шлюби, вплив релігії, традиції зі створення багатодітних сімей, заборона абортів тощо. Оцінюються тенденції, що відбуваються в динаміці чисельності населення світу під впливом програм ООН з планування сім'ї, які здійснюються країнами «периферії» за фінансової підтримки міжнародних організацій. Розглядаються прогнози меж зростання народонаселення світу, що визначені за допомогою математичних моделей, складених різними фахівцями. Обґрунтовуються заходи з вирішення проблеми майбутнього перенаселення Землі, що включають підвищення рівня освіти та охорони здоров'я в країнах, що розвиваються; реалізацію положень Концепції нового міжнародного порядку у відносинах між країнами «центру» і «периферії»; перехід до планового світового розвитку на базі моделі глобальної рівноваги.

Ключові слова: народонаселення, демографічна проблема, зростання, тенденції, програми, прогноз, «центр», «периферія».

ГЛОБАЛЬНАЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Рассматриваются постулаты Томаса Мальтуса о законах народонаселения, а также взгляды членов Римского клуба по демографической проблеме. Подчеркивается, что в начале существования клуба его ученые обращали основное внимание на противоречия между обществом и природой, но затем, по мере накопления знаний о состоянии дел на планете, пришли к выводу о необходимости уделять приоритетное внимание социальным, прежде всего демографическим проблемам. Именно ученые клуба 50 лет назад подняли на научном уровне проблему перенаселения Земли. Анализируется современная динамика численности населения мира, указываются непосредственные факторы, обуславливающие ее быстрый рост в развивающихся странах, – ранние браки, влияние религии, традиции по созданию многодетных семей, запрет абортів и проч. Оцениваются тенденции, происходящие в динамике численности населения мира под влиянием программ ООН по планированию семьи, осуществляющиеся странами «периферии» при финансовой поддержке международных организаций. Рассматриваются прогнозные пределы роста народонаселения мира, определенные с помощью математических моделей, составленных разными специалистами. Обосновываются меры по решению проблемы будущего перенаселения Земли, включающие: повышение уровня образования и здравоохранения в развивающихся странах; реализацию положений Концепции нового международного порядка в отношениях между странами «центра» и «периферии»; переход к плановому мировому развитию на базе модели глобального равновесия.

Ключевые слова: народонаселение, демографическая проблема, рост, тенденции, программы, прогноз, «центр», «периферия».

GLOBAL DEMOGRAPHIC PROBLEM OF THE PRESENT: THE STATE AND THE PROSPECTS

This article considers Thomas Malthus's principles of population and the opinions of the Rome Club members as to the demographic problem. The article notes that at the beginning of the existence of the club its members paid their attention mainly to the contradictions between the society and the nature. But later accumulating the knowledge of the general current affairs on the planet, they came to conclusion about a necessity to prioritize social and mainly demographic problems. These are the Rome Club members who raised the issue of the overpopulation of the Earth on a scientific level 50 years ago. The article also analyzes contemporary dynamics of world population and identifies the direct factors that contribute to its rapid growth in the developing countries (early marriages, influence of religion, traditions in creating large families, prohibitions of abortions etc). We estimate trends in the world population dynamics under the impact of UN programs on family planning that are carried out by the "periphery" countries with the financial support of international organizations. We consider prediction limits of world population growth that are defined with the usage of mathematical models and set by different specialists. We also justify measures as to solving the problem of the future overpopulation of the Earth that includes the increase of the level of education and public health service in developing countries; the implementation of the Concept of a new world order between the "core" countries of the and the "periphery"; transition to the planned world development based on the model of global equilibrium.

Keywords: population, demographic problem, growth, trends, programs, outlook, "center", "periphery".

Актуальність проблеми. Сучасне людство стикається з багатьма проблемами свого розвитку. Проблеми екологічна, продовольча, водогосподарська, забруднення атмосфери, військові конфлікти тощо набувають хронічного стану. Це обтяжує бюджети національних економік, заважають соціально-економічному розвитку людського суспільства і погрожують самому його існуванню. Про важливість та актуальність піднятої проблеми свідчить прийнята в грудні 2015 р. у Парижі Угода про клімат, яка підписана представниками практично всіх країн світу. Але проблема клімату, як і багато інших проблем сучасності, на думку автора, певною мірою є похідним від проблеми народонаселення. Такої думки дотримується і відомий учений, член Римського клубу, Сергій Капіца: «Коли я був членом Римського клубу, – згадає він, – там обговорювалися глобальні проблеми – гонка ядерних озброєнь, протиракетна оборона та інші. Тоді ж стало зрозуміло: головна проблема – це проблема зростання людства» [5]. Враховуючи вищевикладене, автор вважає за доцільне розглянути на фоні існуючих проблем людства сучасний стан глобальної демографічної проблеми та перспективи її вирішення.

У 1798 р. вийшла робота Томаса Роберта Мальтуса «Нариси про закони народонаселення». У роботі говорилося, що:

1. Через біологічну здатність людини до продовження роду, його фізичні здібності використовуються для збільшення своїх продовольчих ресурсів.

2. Народонаселення жорстко обмежене засобами існування. При цьому населення росте в геометричній прогресії, а засоби існування – в арифметичній. Враховуючи закон зі зменшення родючості земель, настане час, коли ресурсів для людства почне не вистачати.

3. Зростання народонаселення може бути зупинене лише зустрічними причинами, які зводяться до моральної стриманості в цьому питанні або нещастя (війни, епідемії, голод) [1].

У постулатах Томаса Мальтуса є серйозні недоліки:

По-перше, він не брав до уваги механізм саморегуляції населення (Європа, Японія, США, Австралія та ін. високорозвинені країни і регіони зараз це наочно демонструють).

По-друге, не враховував дії міграційних потоків, які перерозподіляють населення щодо ресурсів планети.

По-третє, не враховував можливості науково-технічного прогресу («зелену революцію» і інш.).

Незважаючи на критику постулатів Томаса Мальтуса, потрібно визнати, що в дечому він був правий – збільшення чисельності населення планети у наш час вступає в серйозне протиріччя з її можливостями забезпечити життя і діяльність людини. Це, зокрема, підтверджується роботами вчених Римського клубу.

Сучасні глобальні проблеми людства усвідомлені світовою спільнотою. Їх наявність зафіксовано

багатьма документами ООН та іншими міжнародними урядовими і неурядовими організаціями. Для вирішення проблем людства створені організаційні структури та наукові центри світового та національного значень.

Однією з найбільш авторитетних міжнародних неурядових організацій у галузі сучасних проблем людства є «Римський клуб» – міжнародна неурядова організація, діяльність якої спрямована на вирішення глобальних проблем.

Початкову роботу з глобальних проблем, за пропозицією Клубу, провів американський фахівець з комп'ютерного моделювання Дж. Форрестер. Результати його дослідження, які опубліковані в книзі «Світова динаміка» (1971), показали, що продовження колишніх темпів споживання природних ресурсів у 2020-х роках призведе до всесвітньої екологічної катастрофи. Виходячи з цього, спочатку Римський клуб звертав основну увагу на протиріччя між суспільством і природою, але потім, у міру накопичення знань про стан справ на планеті, прийшов до висновку, що треба приділяти пріоритетну увагу соціальним, насамперед демографічним проблемам. Саме вчені клубу 50 років тому на науковому рівні порушили проблему перенаселення Землі. Демографічна проблема планети знайшла своє відображення в наукових доповідях Римського клубу: «Цілі для людства» Денніса Габора, «Межі зростання» Денніса і Донеллі Медоуз (1972), «За межами зростання» Едуарда Пестеля (1987) та в інших дослідницьких роботах і програмах. Ці наукові дослідження проводились під егідою ООН із залученням видатних учених усього світу – Яна Тінбергена, Дж. Форрестера, Сергія Капіци, Василя Леонтєва та ін.

Пошук «меж зростання» людства на основі побудови багатофакторних математичних моделей привів їх до думки про необхідність стримування подальшого розвитку виробництва, зростання чисельності населення й інших складових у світовому відтворювальному процесі.

У наш час наслідки відносного і абсолютного зростання населення світу одержали таку актуальність, що отримали статус глобальної проблеми. Саме народонаселення розглядається багатьма фахівцями як один з головних факторів, який не тільки перешкоджає задоволенню матеріальних потреб, але й загрожує самому виживанню цивілізації.

За станом на 1.01.2015 р. на планеті проживає понад 7,135 млрд людей. З найдавніших історичних епох до початку минулого століття чисельність населення світу збільшувалася повільно. Тільки близько 1800 р. вона досягла 1 млрд осіб. У 1950 р. чисельність населення дорівнювала 2,6 млрд чол. Потім сталося неймовірне: населення Землі почало зростати феноменальними, вибуховими темпами (рис. 1).

Переважає кількість населення проживає в Азії. Серед найбільших країн світу за чисельністю населення у 2015 р. були: Китай – 1,37 млрд чол., Індія – 1,27 млрд чол., США – 320 млн чол., Індонезія –

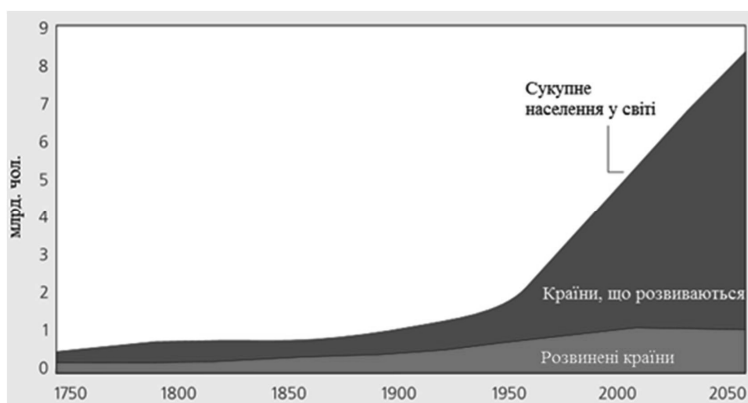

Рис. 1. Динаміка зростання чисельності населення. Джерело: [6]

255 млн чол., Бразилія — 204 млн чол., Пакистан — 186 млн чол., Нігерія — 183 млн чол., Бангладеш — 158 млн чол., Росія — 146 млн чол., Японія — 126 млн чол. [6].

Найбільшим природним приростом населення характеризуються країни Африки, зокрема Нігерія, Єгипет, Ефіопія, Чад, а також Бангладеш, Бразилія, Індія, Індонезія, Колумбія, Мексика, Пакистан, Таїланд, Туреччина, Філіппіни. Вони забезпечують половину глобального приросту населення.

До причин різкого підвищення чисельності населення у країнах, що розвиваються, фахівці відносять: ранні шлюби (наприклад, згідно із законодавством Ірану, чоловікам дозволяється вступати до шлюбу з 9 років, жінкам — з 12); вплив релігії; традиції до створення багатодітних сімей; заборона абортів.

Згідно з міжнародною статистикою, зараз щорічно народжується приблизно 130 млн чол., а помирає — 50 млн чол. [6]. Отже, абсолютний природний приріст дорівнює 80 млн чол. При збереженні таких темпів через 2 століття вся поверхня суші планети може бути заселена з щільністю — 1 чол. на 1 кв. м.

За прогнозами вчених, уже до 2025 р. чисельність населення досягне 8,3 млрд чол., а у 2050 р. — 9,2 млрд чол. [2]. Наведені дані породжують тривожні прогнози стосовно долі людства, оскільки виникає загроза світовим економічним, політичним і екологічним системам.

Скільки людей може прогодувати Земля? Є багато думок з цього питання, від найпесимістичніших (1 млрд і менше) до дуже оптимістичних (25 млрд чол.). За різними методиками розрахунків, що використовувалися окремими вченими Римського клубу, максимальна чисельність населення, яку може витримати Земля, — 9-12 млрд чол. Але член цього клубу, академік Сергій Петрович Капіца, вважає, що «при розумних припущеннях Земля може підтримувати протягом тривалого часу до 15-25 млрд людей» [5].

Найпоширеніша думка стосовно вирішення демографічної проблеми як у масштабах окремих країн, так і в цілому на планеті — планування народжуваності.

Зазвичай виокремлюють три типи відтворення населення: «звужений», «простий», «розширений».

Розширений тип відтворення населення (іноді його називають «мексиканський») має місце у країнах «периферії». Сумарний коефіцієнт народжуваності у перерахунку на одну жінку в них значно перевищує 2,15. У більшості країн Африки він, наприклад, становить 4-6 дітей на одну жінку.

Враховуючи проблеми, які виникають внаслідок швидкого зростання чисельності населення, багатьма країнами, що розвиваються, ще з 1960 р. проводяться заходи зі скорочення його природного приросту. У цьому значну допомогу таким країнам надає спеціальний Фонд ООН з народонаселення та міжнародна Асоціація з батьківства.

На початку 1974 р. 30 країн, що розвиваються (у тому числі Індію, Єгипет та ін.), офіційно здійснивали програму з планування сім'ї. З 1984 р. до міжнародної Програми ООН з планування сім'ї приєдналися Китай, Бангладеш, Бразилія, Індонезія, Кенія, Мексика, Нігерія, Пакистан.

Третя Всесвітня міжурядова конференція з народонаселення (Каїр, 1994 р.) прийняла декларацію з покращення становища жінок, що мало активізувати їх участь у плануванні сім'ї.

У наш час практично всі країни, що розвиваються (крім 9 із 136), підтримують заходи, спрямовані на виконання міжнародної програми з планування сім'ї, — перешкоджають раннім шлюбам, стимулюють використання засобів контрацепції, сприяють залученню жінок до суспільно корисної діяльності тощо. Цьому значною мірою сприяють програми з народонаселення, що реалізуються під егідою ООН і супроводжуються міжнародною фінансовою допомогою. Достатньо відзначити, що тільки у 2010 р. її обсяг склав 10 млрд дол. США. (Щоправда, з цих коштів лише 5 % витратилися на заходи з планування сім'ї, 18 % — на репродуктивне здоров'я, а 71 % — на профілактику ВІЧ/СНІДу [3]).

Заходи, що здійснюються країнами світу, перш за все тими, що розвиваються, у напрямку зменшення природного приросту дають певні результати. Так, у країнах, які офіційно декларували мету зі зниження народжуваності, коефіцієнт сумарної народжуваності за останні 35 років зменшився на 3,1; у країнах, які офіційно цього не декларували, — на 2,2 і навіть у тих країнах, які намагалися підвищити народжуваність, — на 1,6 (рис. 2).

Якщо і надалі країнами «периферії» будуть активно впроваджуватися заходи з планування сім'ї, то, згідно з математичними моделям С.П. Капіци, починаючи з 2010 р. має розпочатися зменшення абсолютного приросту населення (рис. 3).

Можна вважати, що людство спрямовується до такої моделі, коли приріст населення приблизно до-

рівнюватиме смертності і загальна чисельність населення буде залишатися відносно стабільною. Тобто, на відміну від попередніх років, приріст населення буде відбуватися не за гіперболічним математичним законом (коли швидкість зростання чисельності населення пропорційна квадрату його кількості), а за логістичним законом (рис. 4).

Причиною даного явища вчені вважають зниження народжуваності, яке сталося спочатку в економічно розвинутих країнах, а зараз спостерігається і в країнах, що розвиваються. Батьки в сучасному світі віддають перевагу принципу: «якісно виростити 1-2 дітей».

Звертає на себе увагу те, що демографічна ситуація в країнах дуже тісно корелюється з якістю життя населення. У високо розвинутих країнах «центру», з високим національним доходом на душу населення, рівнями освіти та охорони здоров'я, відтворення населення характеризується «звуженим», або «простим» типом («французький» і «англійський» типи відтворення). Витрати на освіту становлять у цих країнах 5-6 % ВВП, а середні терміни навчання – від 9 до 14 років. Навпаки, у країнах, що розвиваються, де розширений тип відтворення населення («мексиканський»), витрати на освіту 1-2 % ВВП, а терміни навчання від 1 року в Буркіна-Фасо до 8,4 – в Бразилії.

Особливо важлива тривалість навчання для дівчаток. Існує зворотний зв'язок між тривалістю їх навчання й кількістю народжуваних пізніше ними дітей. Отже, збільшення термінів навчання населення, особливо жінок, – один зі шляхів до зниження народжуваності в цих країнах.

Основні труднощі у вирішенні глобальної демографічної проблеми, як і інших проблем людства, полягають у тому, що вони належать до класу емерджентних. На відміну від традиційних проблем, для їх подолання немає достатніх матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів. За оцінками ООН, на подолання всіх глобальних проблем сучасності людство вже зараз повинно витрачати більше 1 трлн доларів США щорічно [2], що перевищує суму річного приросту ВВП усіх країн світу разом. Враховуючи це, суспільство має зосередитися на розв'язанні ключових проблем людства. Саме такою є проблема народонаселення світу.

Рис. 2. Динаміка зниження народжуваності на 1 жінку в країнах «периферії». Джерело: [3, с. 576]

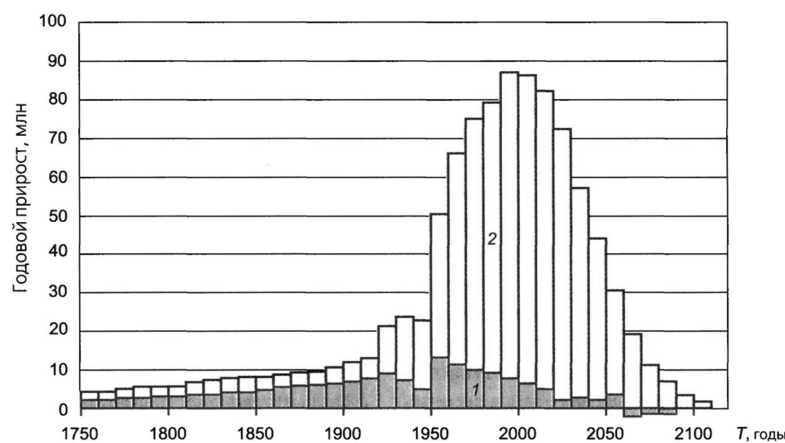

Рис. 3. Прогноз природного приросту населення Землі за С.П. Капіцею. Джерело: [6, с. 89]

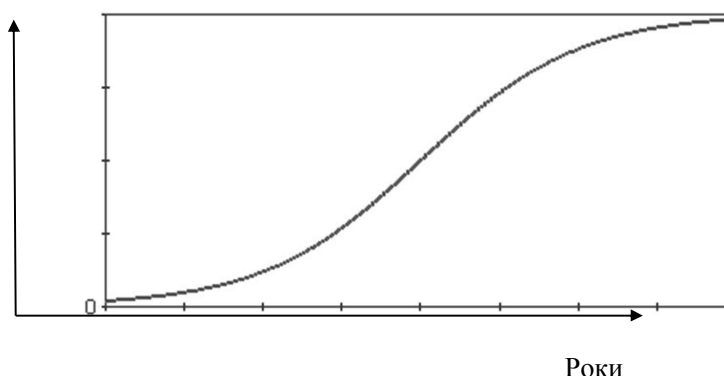

Рис. 4. Зростання чисельності населення за логістичним законом. Джерело: [2]

Висновки:

1. Глобальна демографічна проблема є визначальною в системі сучасних проблем людства. Від її вирішення значною мірою залежить гострота та можливості вирішення інших глобальних проб-

лем – продовольчої, водогосподарської, екологічної, якості життя та ін.

2. Причиною виникнення глобальної демографічної проблеми є: «вибухове» зростання кількості населення в країнах «периферії», що пов'язане з ранніми шлюбами, впливом релігій, традиціями до створення багатодітних сімей, заборонаю абортів і використання засобів контрацепції, короткі терміни отримання освіти й низький рівень освіченості населення (особливо серед жінок).

3. При збереженні сучасних темпів зростання чисельності населення світу його кількість до 2050 р. може досягти 9,2 млрд чол., що ставить під загрозу можливість подальшого розвитку людського суспільства через виснаження ресурсів планети.

4. Заходи, які здійснюються за програмами ООН з планування сім'ї у країнах, що розвиваються, дають певні результати зі зменшення народжуваності дітей у перерахунку на одну жінку, але все ж відтворення населення в цих країнах ще відбувається за

його розширеним типом, і чисельність населення продовжує зростати відносно швидкими темпами.

5. Важливим важелем у вирішенні демографічної проблеми людства є покращення якості життя у країнах «периферії» з підвищенням макроекономічних показників та рівня освіти. Світовий досвід свідчить, що це сприяє суттєвому зниженню народжуваності. Реалізація даних завдань базується на втіленні в життя Концепції нового міжнародного економічного порядку, згідно з якою високорозвинені країни мають створити пільгові умови для країн, що розвиваються, для участі в міжнародних економічних відносинах, допомогти їм у соціально-економічному розвитку, полегшити борговий тягар.

6. Стосовно проблем людства є сенс звернути увагу до одного з положень Римського клубу, в якому члени клубу вбачають вихід з катастрофічної ситуації, що може відбутися внаслідок розвитку глобальних проблем, а саме перехід до планового світового розвитку на базі моделі глобальної рівноваги.

Література:

1. Аникин А. В. Мальтус и мальтузианство / А. В. Аникин // Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1975. – С. 266–274.
2. Доклад Генерального секретаря (E/CN.9/2011/5). – Нью-Йорк: ООН, 2011.
3. Иванов С. В. Снижение рождаемости в странах Юга: политика вокруг политики / С. В. Иванов // Экономический журнал ВШЭ. – 2011. – № 4. – С. 565–582.
4. Капица С. Мои воспоминания / С. Капица [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://profilib.com/chtenie/29761/sergey-kapitsa-moi-vozpominaniya-43.php>
5. Капица С. П. Демографическая революция и будущее человечества / С. П. Капица // В мире науки. – 2004. – № 4 – С. 82–91.
6. Food and Agriculture Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org>.

МИГРАЦИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В СТРАНАХ ВЕЛИКОБРИТАНИИ И ФРАНЦИИ

А. А. Мороз

соискатель

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
shabaltas.anna@ukr.net

На данном этапе развития стран Европейского Союза возникла большая проблема миграции населения из менее развитых стран. В связи с этим актуальна тема миграции рабочей силы и трудовых ресурсов. В этой статье будут рассматриваться проблемы миграции в Великобританию и Францию, причины миграции из менее развитых стран.

Проблема миграции в Великобританию и Францию уходит своими корнями в историю. Таким образом, в статье рассмотрены причины и проблемы миграции рабочей силы, также представлена сравнительная таблица сходств и отличий рабочей силы и трудовых ресурсов. Рассмотрены экономические школы, которые повлияли на развитие экономики в целом.

Ключевые слова: миграция, эмиграция, иммигрант, рабочая сила, трудовые ресурсы, экономические школы, Европейское экономическое сообщество.

МИГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ В КРАЇНАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ

На даному етапі розвитку країн Європейського Союзу виникла велика проблема міграції населення з менш розвинених країн. У зв'язку з цим актуальна тема міграції робочої сили і трудових ресурсів. У цій статті будуть розглядатися проблеми міграції у Велику Британію і Францію, причини міграції з менш розвинених країн.

Проблема міграції у Велику Британію і Францію сягає своїм корінням в історію. Таким чином, у статті розглянуті причини і проблеми міграції робочої сили, представлена порівняльна таблиця схожості і відмінності робочої сили і трудових ресурсів. Розглянуті економічні школи, які вплинули на розвиток економіки в цілому.

Ключові слова: міграція, еміграція, іммігрант, робоча сила, трудові ресурси, економічні школи, Європейське економічне співтовариство.

MIGRATION LABOR IN THE COUNTRIES GREAT BRITAIN AND FRANCE

At present stage of development of the European Union has a big migration problem from less developed countries. In connection with this topic it is relevant to study labor migration and labor resources. This article considers the issue of migration in the UK and France and the causes of migration from less developed countries.

The problem of migration to Great Britain and France has its roots in history. Thus, in the article discusses the causes and problems of labor migration, as shown in the comparative table of similarities and differences between the labor force and the labor resources. The article studies economic schools, which influenced the development of the whole economy.

Keywords: migration, immigration, immigrant, labor, labor, economic schools, the European Economic Community.

Актуальность темы. Проблема миграции в Великобританию и Францию уходит своими корнями в историю, когда страны Сирия, Ливан, Гуньжоу, часть Африки и др. были колониями Франции, Австралия, Антарктида, Британский Цейлон, Британское Сомали, Индия, Ирландия и др. были колониями Великобритании. Для того, чтобы решить проблему миграции, необходимо понять и проанализировать сложившуюся ситуацию в данных странах. Для этого нужно понять, что такое миграция рабочей силы, в чем отличие миграции рабочей силы от миграции трудовых ресурсов.

Степень научной разработки темы. В наше время миллионы людей покидают свои страны в поисках лучшей жизни. Это происходит в связи с плохим экономическим положением на родине, а также из-за религиозных или политических проблем. Эти миграционные движения определяются как миграция рабочей силы и миграция трудовых ресурсов. В наше время международная миграция приобрела глобальный характер для стран

Европейского Союза, в данной статье рассмотрены Великобритания и Франция.

Это обусловлено большим количеством бывших стран-колоний Великобритании и Франции. Эта проблема негативно сказывается на демографическом развитии стран. Также в данной статье рассмотрены виды международной миграции и взгляды на международную миграцию экономических школ, что дает получить представление о международной миграции в целом.

Большое количество научных исследований свидетельствует о проблеме и актуальности работы.

Цель статьи. Изложить в развернутом виде проблемы миграции Великобритании и Франции, дать определения миграции рабочей силы, а также трудовых ресурсов.

Изложение основного материала. При изучении проблемы международной миграции рабочей силы используются следующие основные понятия.

1. Иммигрант (лат. *immigrans*, *-ntis* – «вселяющийся»). Иммигранты – граждане одного государ-

ства, поселившиеся на постоянное или длительное время на территории другого государства в поисках заработка, вследствие причин политического или религиозного характера.

2. Эмигрант (лат. *emigrans*, *-ntis* — «выселяющийся»). Эмигрант — лицо, покинувшее страну своего гражданства или постоянного проживания и выехавшее на постоянное жительство в другое государство.

3. Мигрант — тот, кто пересек границу (в любом направлении).

4. Миграция (лат. *migratio*, от *migro* — «переселение») населения — перемещение людей через границы определенных территорий со сменой места жительства навсегда или временно.

5. Мигранты — лица, которые перемещаются.

6. Миграционный поток — общее количество мигрантов (или миграций), которое характеризует общностью районов выбытия и прибытия в течение определенного периода времени, один из показателей направления миграции.

7. Внутренняя миграция — смена места жительства лиц в пределах национальных границ страны.

8. Внешняя миграция — перемещение населения из одной страны в другую.

Существуют понятия миграционного сальдо — разница между показателями эмиграции из страны и иммиграции в страну, а также понятия реэмиграции, есть возвращение эмигрантов на родину на постоянное место жительства [1].

Рабочая сила (англ. *Labor power*, нем. *Arbeitskraft*) в марксистской политической экономии — способность человека к труду, совокупность физических и духовных способностей, которые человек использует в своей деятельности.

Рабочая сила (англ. *Labor force*) в статистике — количество людей, готовых работать по найму. В разных странах этот показатель считается по-разному. Обычно он включает число работающих с прибавлением зарегистрированных безработных. Существуют возрастные и другие ограничения. Например, американская статистика учитывает людей не моложе 16 лет. Есть определённые методологические вопросы — например, включать в этот показатель «самозанятое» население (мелкие предприниматели, фермеры, художники) или только работающих по найму. В большинстве случаев подобная категория населения учитывается в составе другого показателя — «экономически активное население».

Рабочая сила в популярной литературе и публицистике — рабочие. Наиболее часто подразумеваются рабочие физического труда, выполняющие работы низкой квалификации. Обычно не делается различий между добровольным наймом на работу и принудительным трудом [2].

Первой школой, которая попыталась построить теорию общественной системы, базирующуюся исключительно на экономике, был меркантилизм (от итальянского слова *mercante* — купец). Цель обще-

ственной системы, по мнению марксистов, — обогащение государства и населения.

В XVIII — нач. XIX ст. в западной Европе появляется новое течение — классическая школа. Она исходила из того, что в экономике существует некий естественный порядок, стихийно устанавливаемый с неотвратимостью законов природы, независимо от воли и желания экономических субъектов. Такой механизм представлялся почти идеальным, т.к. позволял сбалансировать и гармонизировать интересы участников экономического процесса.

Критиковали классическую школу еще по той причине, что она порождала неравенство. Они хотели устранить это таким путем: сделать собственность общей, а труд коллективным. В этом заключалась суть социалистической идеи.

Возникла она довольно давно, но ее появление считают в первой половине XIX ст. в виде течения утопического социализма. Представителями являлись: А. Сен-Симон, Ш. Фурье, Р. Оуэн. Это течение являло собой воображаемое идеальное общество, в котором было равенство как норма жизни. Отметим отдельные черты этого воображаемого общества:

- отсутствие частной собственности;
- всеобщность и коллективность труда;
- управление из одного центра организацией и производством труда;
- экономическая связь без товарно-денежных отношений;
- уравнильное распределение.

Более серьезно это течение было обосновано с возникновением марксизма. Оно включало в себя:

- философию (как метод познания в материалистическом понимании истории);
- экономическую теорию (раскрывающую закономерности развития экономики);
- учение о социализме (как результат развития капитализма, содержащее прогностические представления о посткапиталистическом обществе и перспективах его движения к коммунизму) [3].

Экономическое учение К. Маркса основывалось на том, что производительные силы, прогрессируя в своем развитии, принимают все более общественный характер. Таким образом, рабочему должны платить заработную плату больше, чем он фактически получает, а та часть денег уходит собственнику производства. Результатом являлось: во-первых, кардинально делит общество на богатых и бедных, во-вторых, понижение нормы прибыли.

Главным трудом Карла Маркса по политической экономике стал «Капитал». К. Маркс утверждал следующее:

- в условиях капиталистического способа производства рабочая сила является специфическим товаром. Носитель рабочей силы является её собственником и юридически свободен распоряжаться ей. В то же время у него нет средств производства для самостоятельного хозяйствования, и

для получения средств к существованию он вынужден продавать свою рабочую силу;

– стоимость рабочей силы определяется затратами на поддержание жизни рабочего и должного уровня его работоспособности, на его достаточное обучение, образование и воспроизводство. Эти затраты значительно зависят от уровня экономического развития страны, природно-климатических условий, интенсивности и сложности труда, занятости женщин и детей. Стоимость рабочей силы проявляется в виде заработной платы, на которую дополнительно оказывает влияние ситуация в экономике и на рынке труда. В период экономического подъёма и повышенной занятости зарплата может существенно превышать стоимость рабочей силы, что позволяет рабочим существенно улучшить своё материальное положение. В период спада зарплата может спускаться ниже стоимости рабочей силы, что приводит к расходованию ранее накопленных запасов и к резкому ухудшению положения рабочих;

– ценностью (полезностью) рабочей силы как товара является способность в процессе труда (использования капиталистом купленной рабочей силы) создания новой стоимости, которая обычно больше уплаченной рабочему стоимости. Такое превышение Маркс назвал *прибавочной стоимостью*. Именно прибавочная стоимость служит основой формирования прибыли;

– рабочая сила не всегда является товаром. Она может не принадлежать человеку и забираться без эквивалентного обмена (например, у раба или крепостного). Человек может не обладать юридической свободой (заключённый, ребёнок). Человек может самостоятельно работать и продавать потом результаты труда, а не собственный труд (ремесленник, художник, фермер, частный предприниматель, если они не используют наёмных рабочих) [4].

Франция — одна из первых европейских стран, столкнувшаяся с потребностью в иммигрантах и, как следствие, с вопросами миграции. Как утверждает большинство исследователей, за всю историю иммиграции в Европу эта страна приняла на своей территории наибольшее количество иностранцев. Стоит отметить, что иммигранты стали прибывать во Францию ещё с середины XIX века, в период её бурного индустриального развития.

Существовали две основные причины привлечения иностранцев на свою территорию: растущий спрос на рабочую силу и кризисная демографическая ситуация.

После Второй мировой войны миграционные потоки во Францию только увеличились, причём они исходили как из европейских государств, так и из бывших французских колониальных владений, позже стало появляться все больше политических иммигрантов и беженцев из разных неблагоприятных районов планеты.

Сначала в страну прибывали молодые рабочие из Италии и Испании, а несколько позже выход-

цы из бывших французских колоний, а также из Португалии.

Таблица 1

Сходства миграции рабочей силы и трудовых ресурсов

№	Сходства миграции рабочей силы, трудовых ресурсов.
1.	Перемещение населения в другие страны с целью заработка.
2.	Перемещение населения из менее развитых в более прогрессивные страны.
3.	Этнографические и религиозные проблемы на родине.
4.	Повышение доходов, уровня жизни.
5.	Безработица в развивающихся странах.
6.	Нехватка дешевой рабочей силы в непрестижных сферах экономики развитых стран.

Таблица составлена автором с использованием материалов: [1, 2]

Таблица 2

Различия миграции рабочей силы и трудовых ресурсов

№	Различия	
	Миграция рабочей силы	Миграция трудовых ресурсов
1.	Товары	Носители
2.	Перемещение населения в поисках лучшей жизни.	Перемещение трудоспособного населения с целью трудоустройства.
3.	Вывоз доходов на родину.	Развитие и поднятие экономики страны, в которую переехал.
4.	Неудовлетворительные экономические условия жизни населения.	Престижность работы и уровень оплаты труда.
5.	Миграция рабочей силы может включать также нелегальных мигрантов.	Перемещение населения из равнозначно-развитых стран.

Таблица составлена автором с использованием материалов: [1, 2]

К 1976 году во Франции было уже около 4 млн иммигрантов (7 % населения). Изменилась и национальная структура иммигрантов: 22 % — португальцы, 21 % — алжирцы, 15 % — испанцы, 13 % — итальянцы, 8 % — марокканцы, 4 % — тунисцы, 2,5 % — африканцы, 1,5 % — турки [5].

Со временем наибольшую группу среди иммигрантов стали составлять выходцы из Африки и арабы.

В Европе после Второй мировой войны, в особенности с начала 1960-х гг., также отмечены достаточно интенсивные процессы миграции рабочей силы. Рабочая сила из Испании, Португалии, Греции, Югославии, Турции активно использовалась в экономике промышленно развитых стран Европы. В середине 1990-х годов приток иммигрантов в Западную Европу был на уровне 180 тыс. чел. в год. Странами, принимающими основную массу иммигрантов, являются Германия, Франция, Великобритания, Швейцария.

Четверть населения Франции не являются французами.

Нужно отметить официальные французские определения терминов «иммигрант» и «иностранец»:

– иммигрантом является лицо, проживающее во Франции, не являющееся французским гражданином на момент рождения, рождённое вне территории Франции. Таким образом, статус «иммигранта» присваивается человеку при первом пересечении границы на всю его жизнь;

– иностранцем является лицо, проживающее во Франции и не имеющее французского гражданства. Таким образом, статус «иностранца» присваивается не на всю жизнь и может быть изменён в момент принятия лицом французского гражданства.

На данном этапе Франция находится на пятом месте по количеству иммигрантов.

Но если считать с другой точки зрения, а именно иммигранты и дети-иммигранты, то французское население от 25 до 54 – это второе поколение иммигрантов. А это, действительно, самые высокие показатели в Европе.

Если рассматривать уровень жизни коренного населения и иммигрантов, то он сильно разнится. Уровень безработицы в неблагополучных районах (где живут иммигранты) достиг 22%, что почти в два раза выше, чем по всей стране.

Иммиграция в Великобританию – процесс, уходящий корнями в историю Британской империи.

Первый значительный поток иммигрантов хлынул на территорию Великобритании с открытием Суэцкого канала в 1880-е годы. Селились приезжие в основном в портовых городах, таких как Ливерпуль, Кардифф и другие.

Далее переселения на территорию Великобритании происходили после Первой мировой войны и, особенно, во время и после Второй мировой войны. В годы Второй мировой войны в Великобритании нашли убежище граждане различных государств, скрывавшиеся от нацистских репрессий.

После окончания Второй мировой войны значительный иммиграционный приток в страну в конце 1950-х – начале 1960-х годов был вызван распадом Британской империи. Также в Великобританию прибывали жители Юго-Восточной Азии, Африки и индостанского субконтинента.

На протяжении 1960-х – 1970-х годов правительство Великобритании проводило политику ограничения иммиграции из стран Британского Содружества. Закон об иммиграции 1971 года и Закон о гражданстве 1981 года ограничили права жителей бывших колоний на получение британского паспорта и фактически приравнивали их к иностранцам.

Великобритания – первая европейская страна, положившая начало «феномену» второго поколения иммигрантов как массового явления.

Особенно иммиграционные потоки в Великобританию увеличились в последние десятилетия.

В Великобритании вопрос о национальной принадлежности впервые был включён в перепись

1991 года. При этом оказалось, что 76,8 % (5,3 млн человек) населения Большого Лондона составили «белые», 5 % (347 тыс. человек) – индийцы, 4,3 % (300 тыс. человек) – негры и мулаты, выходцы из Карибского региона, 2,4 % (164 тыс. человек) – негры, выходцы из стран Африки, 1,3 % (88 тыс. человек) – пакистанцы, 1,2 % (86 тыс. человек) – бенгалцы, 0,8 % (57 тыс. человек) – китайцы [7].

За последние 12 месяцев в страну прибыло на длительный срок проживания 600 тысяч человек – втрое больше запланированного правительством. За вычетом ушедших из страны прирост населения за счет миграции составил, по данным на конец финансового года (31 марта), 330 тысяч человек. Это на 94 тысячи больше, чем годом ранее.

Таким образом, с марта прошлого года рост составил 28%, отмечается в докладе управления.

Согласно официальным данным, в 2014 году 13% жителей Британии, или 8,3 млн человек, были рождены за пределами страны – это наивысший показатель за все время наблюдений. Показатели так называемой чистой миграции растут уже пятый квартал подряд. Из других стран-членов ЕС в Британию за 12 месяцев прибыло (за вычетом уехавших) 183 тысячи мигрантов – на 53 тысячи больше, чем за аналогичный период 2014 года. Практически весь этот прирост был обеспечен за счет граждан Румынии и Болгарии, которые с этого года получили право прибывать в Британию без каких-либо ограничений [8].

Суммарно, абсолютное большинство притока мигрантов из-за пределов Европы обеспечивают азиатские страны. Россия входит в первую десятку стран по числу долгосрочных мигрантов, прибывающих в Британию, хотя за отчетный год поток россиян сократился более чем на 5 тысяч. Среди ключевых факторов, способствующих росту чистой миграции в Британии, называют продолжающийся в стране экономический рост и расширение ЕС.

Число выданных въездных виз в Соединенное Королевство (не считая туристических/гостевых и транзитных), тыс.: Китай – 89,593, Индия – 86,117, США – 35,966, Австралия – 21,389, Саудовская Аравия – 18,646, Пакистан – 18,488, Нигерия – 16,794, Россия – 15,025, Турция – 13,553, Филиппины – 12,662

При этом число жителей Британии, покидающих страну, за год сократилось на девять тысяч человек. Поляки – самая многочисленная национальная община среди выходцев из стран-членов ЕС: их в стране проживает 853 тысячи человек, включая и тех, кто родился в Британии. Среди выходцев из стран, не входящих в ЕС, больше всего в Британии индийцев – 793 тысячи человек. В целом 8,5% населения Британии, или 5,3 млн человек, не являются гражданами страны.

Из общего числа мигрантов трудоспособного возраста примерно 7% претендуют на различные пособия и государственную помощь.

За прошлый год в Британию прибыло на длительный срок проживания 53 тысячи граждан Болгарии

Члены европейского экономического сообщества

Государство	Дата вступления	Языки	Валюта	Население (2015)[11]
Бельгия	25 марта 1957	<u>нидерландский</u> , <u>французский</u> <u>и немецкий</u>	<u>евро</u>	11 159 728
Великобритания	1 января 1973	<u>английский</u>	<u>фунт стерлингов</u>	65 027 163
<u>Греция</u>	1 января 1981	<u>греческий</u>	<u>евро</u>	11 129 640
<u>Дания</u>	1 января 1973	<u>датский</u>	<u>евро</u>	5 647 570
<u>Германия</u>	25 марта 1957	<u>немецкий</u>	<u>евро</u>	79 760 665
<u>Ирландия</u>	1 января 1973	<u>английский</u>	<u>евро</u>	4 838 256
<u>Испания</u>	1 января 1986	<u>испанский</u>	<u>евро</u>	4 838 256
<u>Италия</u>	25 марта 1957	<u>итальянский</u>	<u>евро</u>	60 538 741
<u>Люксембург</u>	25 марта 1957	<u>французский</u> , <u>немецкий</u>	<u>евро</u>	555 365
<u>Нидерланды</u>	25 марта 1957	<u>нидерландский</u>	<u>евро</u>	17 003 206
<u>Португалия</u>	1 января 1986	<u>португальский</u>	<u>евро</u>	10 603 759
<u>Франция</u>	25 марта 1957	<u>французский</u>	<u>евро</u>	67 007 145

Источник: [10]

и Румынии — почти в два раза больше, чем годом ранее. За год с июня прошлого года по июнь нынешний было подано более 25 тысяч ходатайств о предоставлении убежища — на 10% больше, чем годом ранее, за тот же период было удовлетворено 11600 ходатайств, сообщает британское Национальное управление статистики [9].

Европейское экономическое сообщество (сокр. ЕЭС) — региональное интеграционное объединение двенадцати европейских государств, существовавшее с 1957 по 1993 год. Целью создания являлась дальнейшая экономическая интеграция, включая создание общего рынка (см. табл. 3).

- 1957 год. Учреждение странами — членами Европейского объединения угля и стали Европейского экономического сообщества (ЕЭС). Согласно Римскому договору, целью ЕЭС были: создание таможенного союза (постепенная отмена таможенных пошлин и количественных ограничений во взаимной торговле), единая сельскохозяйственная политика, свободное движение капитала, рабочей силы и услуг между странами-членами ЕЭС. В ЕЭС вошли шесть государств: Франция, ФРГ, Италия, Бельгия, Нидерланды, Люксембург. В отношении стран, не вошедших в Сообщество, были установлены единые таможенные тарифы.

- 1958 год — начала работу первая комиссия сообщества.

- 1964 год — образован общий сельскохозяйственный рынок и введено единообразие цен.

- 1969 год. Принятие решения в Гааге о расширении сообщества и углублении интеграции (план Тиндеманса).

- 1972 год — разработано Европейское соглашение о совместном плавании курсов валют (European Joint Float Agreement), позволявшее валютам

стран-участниц изменяться относительно друг друга в диапазоне 2,25 %.

- 1973 год. Присоединение к ЕЭС Великобритании, Дании, Ирландии.

- 1979 год. Введение Европейской валютной системы.

- 1981 год. Присоединение к ЕЭС Греции.

- 1986 год. Присоединение к ЕЭС Испании и Португалии.

- 1991 год. Соглашение между ЕЭС и Европейской ассоциацией свободной торговли о создании Европейского экономического пространства.

- 1993 год — после создания Европейского союза ЕЭС было переименовано в Европейское сообщество, став основным сообществом, одной из трёх опор Евросоюза, а институты сообщества стали институтами Союза.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В связи с проведенным исследованием можно сделать вывод, что существует большая проблема миграции населения в Европейский Союз, в конкретном случае Великобритании и Франции, из менее развитых стран. Причины, по которым сложилась такая ситуация в этих странах, уходят своими корнями в историю, когда многие страны были колониями Франции и Великобритании.

В дальнейшем, если не решить проблему миграции, то это может грозить плачевными последствиями для Франции и Великобритании. Таким образом, чтобы уменьшить приток мигрантов для стран ЕС, необходимо ограничить количество людей, которые получают в данных странах статус мигрантов, чтобы не получить тотальную безработицу.

Перспектива исследования проблемы миграции рабочей силы — это более детальное исследование проблемы и пути ее решения.

Научный руководитель: к.э.н. доц. Гончаренко Н.И.

Литература:

1. Официальный сайт Иммиграция населения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Иммиграция_населения
2. Гужва Е. Г. Мировая экономика : учебное пособие / Е. Г. Гужва, М. И. Лесная, А. В. Кондратьев, А. Н. Егоров. – СПб., 2009. – 116 с.
3. Воробьев Е. Экономическая теория : курс лекций / Е. Воробьев, А. Гриценко, М. Ким, В. Лисовицкий. – Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2009. – С. 11–20.
4. Маркс К. Капитал : учебное пособие / К. Маркс. – Т.1. – С. 17–24.
5. Максимовский В. П. Зарубежная Европа как регион трудовых миграций населения : учебное пособие / В. П. Максимовский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200301211#1>
6. Стокер П. М. Работа иностранцев : учебное пособие / П. М. Стокер. – М. : Academia, 1996. – С. 138.
7. Do we need mass immigration? : textbook / A. Browne Lancing (U.K.), 2003. – P 19–25.
8. Официальный сайт Счетчик населения Великобритании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://countrymeters.info/ru/United_Kingdom_\(UK\)](http://countrymeters.info/ru/United_Kingdom_(UK))
9. Официальный сайт Приток мигрантов в Великобританию [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.com/russian/uk/2015/08/150827_uk_migration_figures
10. Официальный сайт Европейское экономическое сообщество [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Европейское_экономическое_сообщество
11. Официальный сайт Счетчик населения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://countrymeters.info>
12. Официальный сайт Проблемы с миграцией во Франции 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vorposik.net/problemu-s-migrantami-vo-francii/>
13. Официальный сайт Иммиграция во Францию [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Иммиграция_во_Францию
14. Официальный сайт Великобритания и Франция подписали соглашение по борьбе с миграцией [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zn.ua/WORLD/velikobritaniya-i-franciya-podpisali-soglashenie-po-borbe-s-migraciyey-186202_.html
15. Голиков А. П. Економіко-математичне моделювання світогосподарських процесів : навч. посібник / А. П. Голиков. – 3-те вид., переробл. і доп. – К. : Знання. 2009. – 222 с.

ДЕГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

О. А. Довгаль

д.е.н., проф.

Г. В. Довгаль

к.е.н., доц.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

e.dovgal@karazin.ua

g.dovgal@karazin.ua

У статті аналізуються тенденції деглобалізації в міжнародному русі товарів, послуг і капіталів та зростання протекціонізму у світовій торгівлі, що є результатом триваючих негативних процесів у світовій економіці, початок яким було покладено недавньою фінансово-економічною рецесією.

На основі аналізу найважливіших тенденцій і показників, що характеризують рівень інтернаціоналізації світової економіки – ступеня участі країн і регіонів світу в світовій торгівлі, використання протекціоністських заходів, динаміки міжнародного руху капіталу тощо автори намагаються перевірити одну з гіпотез, які пояснюють ефект зниження темпів зростання світової торгівлі, яка полягає в тому, що світова криза показала неспроможність глобалізації і необхідність розвитку в першу чергу національних виробництв. Гіпотеза «деглобалізації» набирає популярності і привертає увагу урядів, особливо для обґрунтування протекціоністських заходів. Однак сама наявність деглобалізації у світовій економіці поки не має явних підтверджень.

Зроблено висновок про те, що, незважаючи на наявність негативних процесів у світовій економіці, зумовлених глобалізацією, відсутня виражена деглобалізація, тобто негативна динаміка абсолютних і відносних індикаторів, що характеризують активність головних складових світової економіки і ступінь залученості країн світу в глобальні процеси. Більшість прогнозів сходяться на тому, що в найближчі роки очікується поступальний рух вгору найважливіших економічних показників і нехай слабке, але поновлення тенденції до зростання економічної глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, деглобалізація, лібералізація міжнародної торгівлі, протекціонізм, економічна нестабільність.

ДЕГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ТОРГОВЛЕ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

В статье анализируются тенденции глобализации в международном движении товаров, услуг и капиталов и рост протекционизма в мировой торговле, что является результатом продолжающихся негативных процессов в мировой экономике, начало которым было положено недавней финансово-экономической рецессией.

На основе анализа важнейших тенденций и показателей, характеризующих уровень интернационализации мировой экономики – степени участия стран и регионов мира в мировой торговле, использование протекционистских мер, динамики международного движения капитала и т.д. авторы пытаются проверить одну из гипотез, объясняющих эффект снижения темпов роста мировой торговли, которая заключается в том, что мировой кризис показал несостоятельность глобализации и необходимость развития в первую очередь национальных производств. Гипотеза «деглобализации» набирает популярность и привлекает внимание правительств, особенно для обоснования протекционистских мер. Однако само наличие деглобализации в мировой экономике пока не имеет явных подтверждений.

Сделан вывод о том, что, несмотря на наличие негативных процессов в мировой экономике, обусловленных глобализацией, отсутствует выраженная деглобализация, то есть отрицательная динамика абсолютных и относительных индикаторов, характеризующих активность главных составляющих мировой экономики и степень вовлеченности стран мира в глобальные процессы. Большинство прогнозов сходятся в том, что в ближайшие годы ожидается поступательное движение вверх важнейших экономических показателей и пусть слабое, но восстановление тенденции к росту экономической глобализации.

Ключевые слова: глобализация, деглобализация, либерализация международной торговли, протекционизм, экономическая нестабильность.

DEGLOBALIZATION TRENDS IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL TRADE UNDER INSTABILITY

This article analyzes the trends of globalization in the international movement of goods, services, capital and the growth of protectionism in the world trade, which is the result of continuing negative processes in the global economy after the recent financial and economic recession.

Basing on analysis of key trends and indicators of the level of internationalization of the world economy which means the degree of participation of countries and regions in the world trade, the use of protectionist measures, the dynamics of international capital flows, etc., authors try to verify one of the hypotheses explaining the effect of the slowdown of the world trade, meaning that the global crisis has shown the failure of globalization and the need to develop the first national production. The hypothesis of «deglobalization» is gaining popularity and attracting the attention of governments, particularly to justify protectionist measures. However, the existence of deglobalization in the global economy does not yet has got the explicit confirmation.

The article concludes that despite the presence of negative processes in the global economy due to globalization, there is no expressed deglobalization, it negative dynamics of absolute and relative indicators characterizing the activity of the main components of the global economy and the degree of involvement of countries to global processes. Most forecasts agree that in the coming years it is expected rising movement of the most important economic indicators? No matter that it is weak and be weak, but the upward trend of economic globalization is being renewed.

Key words: globalization, deglobalization, liberalization of international trade, protectionism, economic instability.

Проблема циклічності розвитку світової економіки була актуальною завжди, але найбільшої гостроти вона набуває в процесі глобального розвитку світової економіки. Для оптимізації зусиль з вирішення цієї проблеми проводяться і міжнародні зустрічі на вищому рівні, і заходи щодо координації прийнятих заходів урядами провідних національних економік, і мобілізація зусиль світовими регіональними об'єднаннями щодо оптимізації негативних наслідків кризових потрясінь в умовах глобалізації.

Однією з характеристик світової економічної кризи 2008 р. стало падіння обсягів міжнародної торгівлі в 2009 р. у вартісному та фізичному вираженні. Після відновлення світового виробництва з 2011 р. темпи зростання світового експорту все одно залишаються істотно нижчими, ніж на початку 2000-х років, навіть незважаючи на швидкі темпи зростання в країнах, що розвиваються, і позитивну динаміку виробництва в розвинених країнах. Одна з гіпотез, які пояснюють ефект зниження темпів зростання світової торгівлі, полягає в тому, що світова криза показала неспроможність глобалізації і необхідність розвитку в першу чергу національних виробництв. Гіпотеза «деглобалізації» набирає популярності і привертає увагу урядів, особливо для обґрунтування протекціоністських заходів. Однак сама наявність деглобалізації у світовій економіці поки не має явних підтверджень.

Сучасні дослідження, присвячені проблемам глобалізації та регулюванню міжнародної торгівлі, представлені у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених: У. Беллоу, О. Білоруса, І. Бураковського, М. Делягіна, І. Дюмулена, В. Зуєва, П. Кругмана, Т. Мельник та інших [1 – 3]. Однак дослідженню співвідношення глобалізаційних та деглобалізаційних тенденцій в сучасній світовій торгівлі приділялося недостатньо уваги. Автори ставлять за мету проаналізувати тенденції деглобалізації в міжнародному русі товарів, послуг і капіталів та

зростання протекціонізму у світовій торгівлі, що є результатом триваючих негативних процесів у світовій економіці, початок яким було покладено нещодавньою фінансово-економічною рецесією.

Рівень економічної глобалізації або інтернаціоналізації вимірюється низкою показників, які в першу чергу характеризують динаміку світової торгівлі і світового ВВП. За даними СОТ, після потужного сплеску у 2010 р. (13,9%) світова торгівля сповільнилася до 5,4% у 2011 р., а у 2012–2013 рр. її зростання ще більш сповільнилося, особливо в розвинених країнах (табл. 1). Помітне зростання світової торгівлі почалося лише з 2014 р., але воно було значно нижчим докризових темпів зростання, які перевищували 7%. При цьому повільніше, ніж раніше, зростали не тільки фізичний, але й вартісний обсяг світової торгівлі, оскільки ціни на сировину почали знижуватися у відповідь на швидке зростання пропозиції.

Таблиця 1

**Динаміка світової торгівлі товарами
(% до попереднього року)**

Регіон	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Світова торгівля	13,9	5,4	2,3	2,1	4,7	5,3
Експорт						
Розвинені країни	13,3	5,2	1,1	1,5	3,6	4,3
Країни, що розвиваються та трансформуються	15,1	5,8	3,8	3,3	5,4	6,8
Імпорт						
Розвинені країни	10,6	3,4	0,0	-0,2	3,4	3,9
Країни, що розвиваються та трансформуються	18,3	8,1	5,1	4,4	6,3	7,1
Світовий ВВП	4,1	2,8	2,3	2,2	3,0	3,1
Розвинені країни	2,6	1,5	1,3	1,1	2,1	2,2
Країни, що розвиваються та трансформуються	7,5	5,7	4,5	4,4	4,7	5,0

Складено авторами за даними: [4].

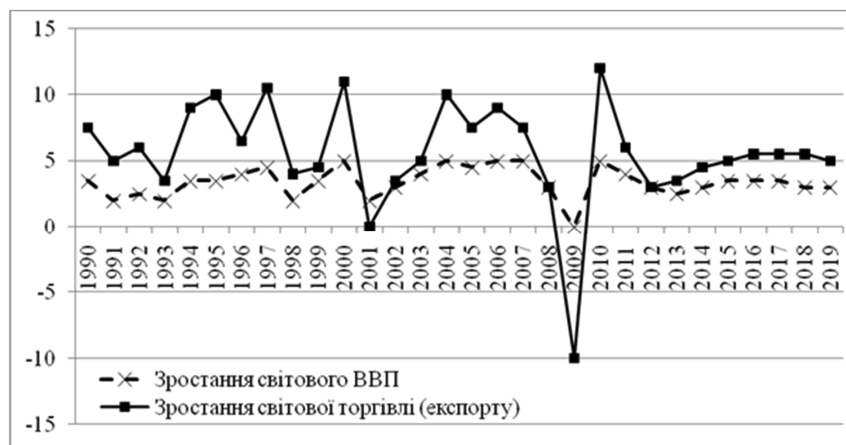

Рис. 1. Динаміка світового ВВП та торгівлі (експорту)
(% до попереднього року). Джерело: [5]

Якщо розглядати тенденції щодо світової економіки і торгівлі на більш тривалий період, то можна відзначити, що за 1990–2014 рр. умовні лінії їхньої динаміки перетиналися три рази – на початку 2000-х рр., під час останньої кризи та у 2012–2013 рр. (рис.1). Причому у 2001 р. і особливо у 2009 р. зростання світової торгівлі істотно відставало від зростання світового ВВП, у той час як в останні два роки розглянутого періоду їхня динаміка збігалася. Визначальний вплив на динаміку обсягів світової торгівлі (експорту) надавав ціновий фактор.

За прогнозами МВФ на перспективу до 2019 р., очікується від-

носно стійка траєкторія розвитку міжнародної економіки. Річні темпи приросту світового ВВП в середньому за 2015–2019 рр. складуть 3,9%, а світова торгівля (експорт) товарами і послугами буде приростати на 5,4%. Частка світового експорту у світовому ВВП буде перебувати в межах 31–32%.

У структурі сучасної світової торгівлі питома вага паливно-енергетичних товарів за період з 2001 по 2014 рік складала майже 15%, а в цілому товари сировинного профілю займають близько 1/3 обсягу світової торгівлі [6], що цілком достатньо, щоб робити істотний вплив на динаміку всієї світової торгівлі, тим більше, що на відміну від промислових товарів вторинної переробки первинні продукти більшою мірою піддані ціновим коливанням.

Загальна тенденція до підвищення світових цін на всі біржові товари почала спостерігатися після 2003 р. (рис. 2). Найбільш високими темпами зростали ціни на метали та енергетичну сировину. Після різкого падіння в 2009 р. ціни на сировину відновили висхідну траєкторію у 2010–2011 рр., але у 2012–2013 рр. була знову зафіксована незначна негативна динаміка, а наприкінці 2014 р. ціна нафти просто обвалилася із 98 до 48 дол. за барель і залишається майже на цьому рівні вже протягом 9 місяців. Слід відзначити, що останній раз така ціна була в 2005 р. Світ повернувся назад на 10 років.

Процес інтернаціоналізації протікає з різною швидкістю в різних регіонах світу. Як видно з рис. 3,

Рис. 2. Індекс цін на біржові товари (2005 = 100). Джерело: [5]

Рис. 3. Рівень економічної інтернаціоналізації (експортної квоти) за регіонами світу. Джерело: [6]

найбільш інтенсивні процеси інтеграції у світову економіку характерні для близькосхідних та північноафриканських країн, Європейського союзу, економік, що трансформуються. Істотно знизилася частка експорту у ВВП в кризові роки і в посткризовий період у країнах, що розвиваються, Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Найменшою мірою інтегровані у світогосподарські процеси південноазі-

Таблиця 2

Портфельні інвестиції у світі, трлн дол.

Види інвестицій	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Загальна сума портфельних інвестицій, у т.ч.:	12,7	14,1	19,2	23,5	26,0	33,2	39,3	31,1	37,6	40,6	39,4	43,6	40,2
в акції	5,2	4,8	7,0	8,8	10,6	14,3	17,2	9,9	13,8	15,6	14,4	17,0	15,9
в боргові, з них	7,5	9,3	12,2	14,7	15,4	18,9	22,1	21,2	23,8	25,0	24,9	26,6	24,3
довго-строкові	6,4	8,1	10,6	12,8	13,5	16,6	19,5	18,5	20,7	21,9	22,0	23,7	21,5
коротко-строкові	1,1	1,3	1,6	1,9	1,9	2,3	2,6	2,7	3,1	3,1	3,0	2,9	2,8
Частка портфельних інвестицій у світовому ВВП (%)	39,1	41,8	50,6	54,9	56,3	66,3	69,7	50,2	64,1	63,5	55,6	60,3	54,8

Складено і розраховано авторами на основі даних: [5].

Прямі іноземні інвестиції у світі

Показник	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг залучених ПІІ у світі											
ЮНКТАД											
млрд дол.	207	1413	990	1481	2003	1816	1216	1409	1691	1317	1461
приріст (%)	4,9	29,5	34,8	49,6	35,3	-9,3	-33,0	15,8	20,1	-22,1	10,9
ОЕСР											
млрд дол.	203	1514	991	1465	1970	1761	1158	1451	1743	1311	1384
приріст (%)	-	38,3	42,0	47,9	34,4	-10,6	-34,3	25,3	20,2	-24,8	5,5
Обсяг накопичених ПІІ у світі											
ЮНКТАД											
трлн дол.	2,1	7,5	11,7	14,4	18,0	15,6	18,3	20,4	20,9	22,8	24,2
частка у світовому ВВП (%)	9,3	22,8	25,2	28,7	31,9	25,2	31,2	31,7	29,3	31,4	33,0
ОЕСР											
трлн дол.	1,5	5,3	10,5	13,1	16,6	15,6	18,1	20,0	20,9	22,8	24,2
частка у світовому ВВП (%)	6,7	16,2	22,6	26,1	29,4	25,2	30,9	31,1	29,4	31,4	32,9

Складено і розраховано авторами на основі даних: [7].

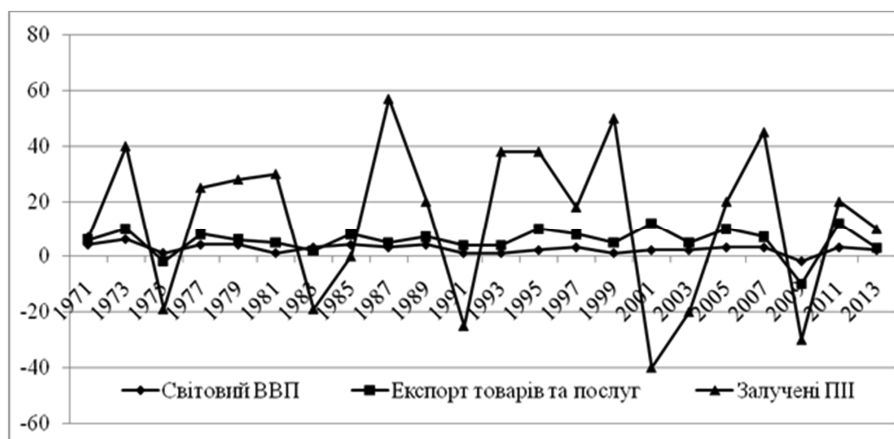

Рис. 4. Динаміка світового ВВП, торгівлі та ПІІ у довгостроковій ретроспективі. Складено авторами на основі даних: [5-7]

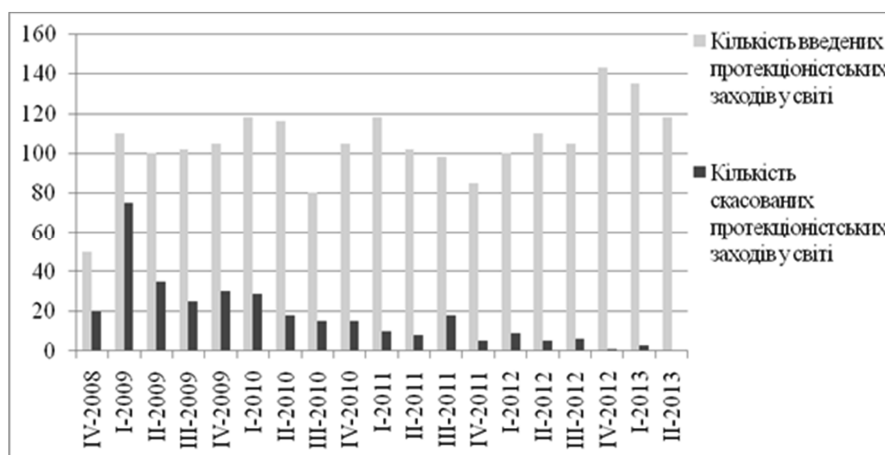

Рис. 5. Кількість введених і скасованих протекціоністських заходів у світі. Складено авторами на основі даних: [8]

атські та північноамериканські країни.

При аналізі рівня інтернаціоналізації світової економіки необхідно враховувати не лише динаміку міжнародної торгівлі, але й динаміку інвестицій та міжнародного руху капіталу.

Основною формою міжнародних інвестицій є портфельні інвестиції. За даними МВФ, протягом 2001 – 2014 рр. загальна сума накопичених портфельних капіталів у світі збільшилася більше ніж у 3 рази, при цьому вкладення в акції зросли у 3 рази, в боргові довгострокові та короткострокові зобов'язання – відповідно, у 3,5 і 2,5 рази [5].

У передкризові 2001 – 2007 рр. спостерігалось постійне зростання показників портфельного інвестування у світі. Однак на динаміку портфельних інвестицій вкрай негативно вплинула світова криза. Після швидкого відновлення у 2009 – 2010 рр. обсяг світових портфельних інвестицій знизився вже у 2011 р. І знову зниження було обумовлено скороченням вкладу капіталу в придбання акцій.

У 2012 р. загальна сума портфельних інвестицій досягла 43,6, а вже у 2013 р. знову дещо знизилася до 40,2 трлн дол. Питома вага портфельних інвестицій у світовому ВВП протягом 2001–2007 рр. зросла з 39,1 до 69,7%, у 2008 р. сукупний їх обсяг становив тільки 50%, а потім знову почалися коливання (табл. 2) [5].

За даними ЮНКТАД та ОЕСР, з 1990 р. по 2014 р. обсяги залучених у світі прямих інвестицій зросли в 7,5 разів, обсяги накопичених інвестицій в 0,7 разів. У 1990 р. частка накопичених у світі ПІІ у світовому ВВП становила лише 9,3% (ОЕСР – 6,7%), у 2014 вона досягла 33% (табл. 3) [7].

У довгостроковій ретроспективі динаміка потоків ПІІ відрізняється більшою волатильністю в порівнянні з динамікою світової торгівлі, причому в умовах як підйому, так і спаду світової економіки (рис. 4) [5-7].

За даними ЮНКТАД, у 2014 р. було залучено ПІІ на суму 1,6 трлн дол., а у 2015 р. очікується подальше збільшення припливу прямих іноземних інвестицій у світі – до 18 трлн дол. [7]. Таким чином, обсяги накопичених прямих інвестицій в 2015 р. може досягти 27,7 трлн дол., що по відношенню до обсягу світової економіки складе 34,2% [7].

У контексті світової фінансової кризи протекціоністські заходи торговельної політики розглядаються країнами як інструмент регулювання ринків і штучної підтримки рівня конкурентоспроможності національних виробників. Одна з гіпотез полягає в тому, що саме посилення протекціонізму в період кризи стало підштовхувати світову економіку до деглобалізації. Незважаючи на визнання обмежувальних торговельних заходів в якості однієї з причин гальмування економічного зростання та зайнятості і встановлення офіційної добровільної відмови від їх використання (та усунення вже наявних заходів) в рамках різних міжнародних організацій і форумів, наприклад в рамках G-20 та АТЕС, дані заходи продовжують активно використовуватися.

За даними аналітичного агентства Global Trade Alert (GTA), всього з 2008 р., коли країни G-20 прийняли зобов'язання щодо усунення протекціоністських заходів, у світі було введено 2134 заходи, які призводять до однозначного погіршення умов комерційної діяльності конкурентів, а також 261 міра, що потенційно призводить до ущемлення комерційних інтересів (рис. 5) [8].

Країни G-20 відповідальні за 63,5% всіх протекціоністських заходів, введених у світі з 2008 р. У середині «двадцятки» ситуація з часом змінюється: в 2009 р. більше половини заходів вводилися країнами-членами ЄС (колективно та індивідуально), Японією та США, а після 2009 р. їх частка різко скоротилася (не беручи до уваги економічні санкції проти окремих країн). При цьому внесок країн БРІКС в цьому питанні всередині G-20 перевищив 50% вже в 2010 р. Важливо також зазначити, що від 60 до 70% заходів, що негативно впливають на ко-

мерційні інтереси країн G-20, введені самими країнами-членами «великої двадцятки». При цьому кількість скасованих протекціоністських заходів склала всього 845 за аналогічний період. У середньому більше ніж 100 заходів на квартал вводилося країнами з 2008 р. У цілому ж використання обмежувальних заходів продовжує розширюватися країнами, найбільш активно залученими в торгівлю. Хоча не можна не визнати, що, незважаючи на істотне зростання кількості протекціоністських заходів, їх вплив на світову торгівлю є незначним. Так, введені з кінця 2008 р. імпорتنі обмежувальні заходи охоплюють лише близько 5,2% від загального обсягу імпорту «великої двадцятки» і 4,1% світового імпорту [8].

Існують різні способи кількісного виміру процесів інтернаціоналізації світової спільноти. До них, зокрема, відноситься розробка інтегральних індикаторів, що охоплюють різні аспекти глобалізації. При цьому найбільш інформативним показником є індекс глобалізації КОФ, створений у 2002 р. в Швейцарському економічному інституті за участю Федерального Швейцарського технологічного інституту. Всі країни, що досліджувалися в межах цього індексу, оцінюються за 24 показниками, об'єднаними в три основні групи глобальної інтеграції: економічна глобалізація (обсяг світової торгівлі і міжнародних інвестицій, тарифна політика, обмеження на рахунки, податки на міжнародну торгівлю тощо); соціальна глобалізація (обсяг телефонного трафіку, міжнародних поштових відправлень, транскордонних грошових переказів та міжнародного туризму, частка іноземного населення, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, дані про культурну інтеграцію тощо); політична глобалізація (кількість посольств та інших іноземних представництв у країні, членство в міжнародних організаціях, участь у міжнародних місіях, ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів).

КОФ Індекс глобалізації обчислюється як сума груп показників економічної, соціальної та політичної глобалізації з ваговими коефіцієнтами 36, 39 і 25%, відповідно [9]. Дані, представлені в табл. 4 і на рис. 6 [10], показують, що в провідних країнах світу індекс глобалізації, який демонстрував стійке зростання протягом 1970–1990 рр., почав стагнувати на початку нового тисячоліття. Причому в країнах, що розвиваються, і перехідних економіках цей процес настав пізніше (напередодні кризи 2008–2009 рр.), ніж у розвинених країнах.

Якщо озирнутися назад, то можна помітити, що динамічний процес інтернаціоналізації протікає «хвилями» вже доволі довго. Тенденції глобалізації займають центральне місце, коли світова економіка на підйомі, і відкидаються тоді, коли світова економіка переходить у стадію спаду заради зниження уразливості національної економіки до руйнівних наслідків глобальної нестабільності.

Таким чином, тенденції глобалізації та деглобалізації змінюють одна одну в залежності від зовнішніх

Динаміка індексу глобалізації КОФ у провідних країнах світу.

Країна	1970	1980	1990	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Австралія	54,77	68,55	74,54	81,73	83,23	81,35	82,79	82,96	82,93	81,60	81,59	82,93
Аргентина	42,79	44,59	47,86	64,38	60,67	60,13	59,39	59,30	58,38	58,94	58,30	58,38
Бразилія	38,36	43,82	45,01	56,28	60,29	58,82	59,31	59,79	59,78	59,36	59,21	59,78
Велика Британія	60,00	71,36	76,28	85,58	84,31	83,82	83,75	83,88	83,72	85,54	85,39	83,72
Німеччина	46,26	56,68	58,92	80,61	81,47	80,48	79,46	79,67	79,47	81,53	81,08	79,47
Єгипет	29,40	35,67	40,93	53,98	59,02	58,83	58,93	60,18	57,20	59,35	58,10	57,20
Індія	24,48	25,96	29,67	43,98	50,90	50,39	50,34	50,48	50,41	51,88	51,57	50,41
Індонезія	23,24	29,18	34,53	53,16	57,59	56,99	56,99	57,08	56,41	56,26	55,20	56,41
Італія	50,57	52,72	64,74	81,57	81,47	81,00	80,48	80,65	80,31	81,02	81,01	80,31
Канада	69,84	79,77	79,22	89,12	86,78	86,76	86,26	86,25	85,63	85,53	85,38	85,63
Китай	16,28	20,00	34,24	52,18	61,34	60,36	60,77	60,99	60,50	59,37	59,43	60,50
Південна Корея	26,99	35,90	43,09	60,73	64,96	64,93	64,13	64,61	64,79	62,39	62,31	64,79
Мексика	40,81	42,12	49,98	57,45	59,76	59,20	60,32	60,53	60,78	59,96	59,25	60,78
Польща	42,16	50,05	49,57	71,91	81,37	80,15	80,84	80,12	79,52	80,81	79,10	79,52
Росія	–	–	37,58	61,92	67,42	65,09	66,81	66,00	65,42	67,35	67,78	65,42
Саудівська Аравія	42,59	47,56	50,77	63,24	67,43	68,32	68,99	68,57	67,69	62,34	67,49	67,69
Сингапур	58,56	73,65	80,09	85,66	88,85	88,89	89,10	88,97	88,63	89,18	88,89	88,63
США	58,74	63,03	69,87	76,66	77,52	76,55	74,95	74,95	74,94	74,88	75,76	74,94
Франція	56,75	63,56	72,35	82,95	84,45	83,92	83,63	83,50	82,76	84,12	83,86	82,76
ЮАР	37,35	39,27	37,76	61,02	65,50	65,52	64,85	65,24	65,23	64,42	64,39	65,23
Японія	33,90	41,31	46,38	59,44	66,37	65,61	65,66	65,70	65,00	64,13	63,73	65,00

Джерело: [9]

обставин. Коли світова економіка знаходиться на підйомі, вузли, які встановлюють важливі зв'язки в економіці, перевищують громадський оптимум, генеруючи негативні зовнішні ефекти (екстерналії), тим самим підриваючи суспільний добробут. У такому контексті політичні втручання є виправданими для зменшення зв'язків, що сприяють поширенню негативних потрясінь, або взаємозв'язків, які призводять до зниження здатності перерозподілу ризиків [11].

Політична загадка циклічності глобалізації також чітко проглядається відносно торгових потоків, мобільності транскордонного капіталу, стійкості рахунку поточних операцій і поширення технологій. При цьому торгові потоки можуть бути поганими індикаторами рівня глобалізації з двох причин: 1) глобалізація пов'язана з інтеграцією національного ринку у світовий, і для виміру глобалізації слід використовувати близькість ціни товару на домашньому ринку до ціни на світовому, в той час як зростання

імпорту або експорту є не більше ніж симптомом такої інтеграції і може бути не пов'язане із спрощенням («близькістю») переміщення товарів, особливо для сировини; 2) введення заходів протекціонізму.

У зв'язку з цим, на наш погляд, є достатні підстави говорити про кризу тієї моделі економічної глобалізації, яка практикувалася до настання глобальної рецесії і знаходиться нині в процесі трансформації. Криза (не) керованості світового господарства, яка стала очевидною в обстановці загальносвітової економічної рецесії 2008 – 2009 рр., обумовлена, з одного боку, зацікавленістю країн Заходу в збереженні історично сформованих основ існуючого механізму міждержавного (наднаціонального) економічного регулювання, що допускає лише часткову його модифікацію без глибокого та всебічного реформування, а з іншого – відсутністю на глобальному рівні міжнародного інституту (органу), повноважного у прийнятті спільних рішень з ключових світогосподарських проблем.

Циклічність процесів глобалізації посилюють і деякі інші вагомні обставини економічного та неекономічного характеру: можливість подальшої експансії світового тероризму; проблема розширення світової пропозиції ресурсів; тимчасове відставання розвитку інфраструктури глобальної економіки, насамперед Інтернету, від потреб агентів світогосподарських відносин; відносна

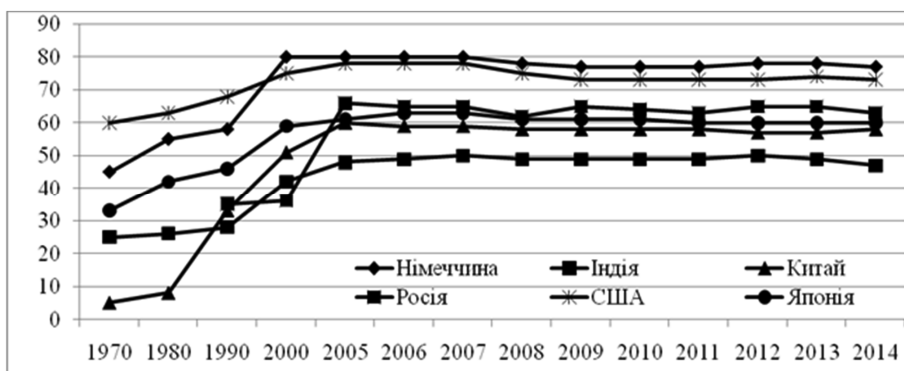

Рис. 6. Динаміка індексу глобалізації КОФ в найбільших економіках світу.

Джерело: [9]

нестача продовольства; розширення сфери транскордонного наркобізнесу; глобальні екологічна та енергетична проблеми.

Якими ж можуть бути наслідки циклічності процесів глобалізації для світової економіки у разі переважання тенденцій глобалізації або деглобалізації? У роботі Е. Хіллебранда розглядаються два прогностичні сценарії розвитку світової економіки – глобалізаційний і деглобалізаційний – та можливі їх наслідки до 2035 р. Основний висновок дослідження – активізація деглобалізаційних процесів надає менший (порівняно з розвитком глобалізації) позитивний ефект на рівень соціально-економічного розвитку більшості країн світу, як розвинених, так і країн, що розвиваються [12].

Так, стосовно країн, які не є членами ОЕСР, розвиток деглобалізації припускає зниження темпів приросту ВВП на душу населення, а також підвищення рівня так званої крайньої бідності, чи злиднів, порівняно зі сценарієм подальшого розвитку в них глобалізаційних процесів (табл. 5) [12].

Однак негативні наслідки деглобалізації більшою мірою відібраються на розвинених країнах. За прогнозами, деглобалізаційний сценарій розвитку економік США та ЄС, порівняно з глобалізаційним сценарієм, на 2035 р. може призвести до погіршення всіх представлених показників (табл. 6) [12].

Таким чином, аналіз інтегральних показників, що визначають рівень глобалізації, вказує на наявність циклічності в процесах глобалізації світової економіки. Глобалізація, незважаючи на позитивні результати, несе в собі істотні суперечності, які стали все більш виразно проявлятися з початку 2000-х рр. і посилювалися під час останньої світової фінансово-економічної кризи.

Протягом тривалого часу світова економіка демонструвала зростання, причому в окремі періоди суттєве, а в роки, що передували світовій фінансово-економічній рецесії 2008–2009 рр., і протягом всього посткризового періоду спостерігається її стагнація, в деяких випадках зниження, часом істотне. При цьому поки все ж відсутня виражена негативна динаміка абсолютних і відносних індикаторів, що характеризують активність головних складових світової економіки і ступінь залученості країн світу в глобальні процеси, як це спостерігалося в період між двома світовими війнами в ХХ столітті.

Більшість прогнозів поки сходяться на тому, що в найближчі роки очікується поступальний рух вгору найважливіших економічних показників і нехай слабке, але поновлення тенденції до зростання економічної глобалізації.

Таблиця 5

Сценарії розвитку глобалізації та деглобалізації в країнах світу, які не є членами ОЕСР

Показник	Глобалізаційний сценарій	Деглобалізаційний сценарій
Середньорічний приріст ВВП на д.н. (2006–2035; %)	2,7	1,9
Середньорічний рівень ВВП на д.н. у 2035 р. (тис. дол.)	10,7	8,4
Кількість осіб, що живе на дохід менше 1 дол. на день у 2035 р. (млн осіб)	663	836
Коефіцієнт Джині у 2035 р.	0,416	0,416

Джерело: [12]

Таблиця 6

Сценарії розвитку глобалізації та деглобалізації в США та ЄС

Показник	Глобалізація	Деглобалізація	Зміна (%)
США (2035 рік)			
ВВП (ППС, в цінах 2000 р., трлн дол.)	24,3	19,8	–18,5
ВВП на д.н. (тис. дол.)	66,2	60,3	–8,9
Кількість населення (млн осіб)	367,2	328,3	–10,6
Коефіцієнт Джині	0,402	0,397	–
Частка обробної промисловості у ВВП (%)	19,6	22,2	2,6%
Середня продуктивність праці (дол. на 1 робітника)	61,4	55,7	–9,3
ЄС-27 (2035 рік)			
ВВП (ППС, в цінах 2000 р., трлн дол.)	15,5	11,7	–24,0
ВВП на д.н. (тис. дол.)	31,3	24,6	–21,3
Кількість населення (млн осіб)	494,2	477,5	–3,4
Коефіцієнт Джині	0,338	0,337	–
Частка обробної промисловості у ВВП (%)	23,7	23,8	–
Середня продуктивність праці (дол. на 1 робітника)	30,7	23,7	–22,9

Джерело: [12]

Література:

1. Bello W. Deglobalization – Ideas for a New World Economy (Global Issues) / W. Bello. – London : Zed Books, 2005. – 175 p.
2. Глобальное экономическое регулирование / Под ред. проф. В. Н. Зуева. – М. : Магистр, 2012. – 574 с.
3. Мельник Т. М. Міжнародна торгівля товарами в умовах глобальної конкуренції : монографія / Т. М. Мельник. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 396 с.
4. WTO Press Release. 2015. 14 April. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.wto.org/english/news_e/pres15_e/pr721_e.htm.
5. World Economic Outlook database / IMF. 2014 (update April). [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/index.aspx>.
6. World Development Indicators Database / World Bank. 2015 (update January) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.
7. OECD/UNCTAD Global Investment Trends Monitor, 2014 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oecd.org/investment/statistics.htm>; stat.
8. Global Trade Alert Independent monitoring of policies that affect world trade [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.globaltradealert.org/events>
9. KOF Index of Globalization. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://globalization.kof.ethz.ch>
10. KOF Index of Globalization. [Electronic resource]. – Mode of access : http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2014/04/15/variables_2014.pdf.
11. Кадочников П. К вопросу о наличии деглобализации в мировой торговле / П. Кадочников / Экономическая политика. – 2014. – № 5. – С. 127 – 149.
12. Hillebrand E. Deglobalization Scenarios: Who Wins? Who Loses? [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.uky.edu/~ehill2/dynpage_upload/files/DeglobalizationScenarios.pdf

MODERN WORLD TRENDS IN TERTIARY EDUCATION: CHINA

O. D. Zlatkina

post-graduate student

V.N. Karazin Kharkiv National University

ezlatkina@mail.ru

The article analyzes the trends that are typical for the current stage of development of higher education. They are divided into two large groups, according to the factors that affect their formation. The article also investigates the relationship which can be found between these trends. The author also reviews the possible impact of these trends on the further development of the system of higher education. The presence of these trends in China is considered as a part of the China's integration in the world's international economic relations process.

Key words: system of tertiary education, PRC, international economic relations, massification, globalization.

СУЧАСНІ СВІТОВІ ТРЕНДИ У ВИЩІЙ ОСВІТІ: КИТАЙ

Стаття аналізує тренди, що є типовими для сучасного стану розвитку вищої освіти. Вони поділені на дві групи відповідно до тих факторів, що впливають на їх формування. В статті також досліджуються зв'язки між цими трендами. Автор статті розглядає можливий вплив цих трендів на майбутній розвиток системи вищої освіти. Наявність світових трендів у системі вищої освіти в КНР розглядається як частина складного процесу інтеграції КНР у систему міжнародних економічних відношень.

Ключові слова: система вищої освіти, КНР, міжнародні економічні відносини, масифікація, глобалізація.

СОВРЕМЕННЫЕ МИРОВЫЕ ТРЕНДЫ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ: КИТАЙ

Статья «Современные тренды в высшем образовании: Китай» анализирует тренды, которые являются типичными для современного состояния развития высшего образования. Они разделены на две группы в соответствии с теми факторам, которые влияют на их формирование. В статье также исследуются связи между этими трендами. Автор статьи рассматривает возможное влияние этих трендов на будущее развитие системы высшего образования. Наличие мировых трендов в системе высшего образования в КНР рассматривается как часть сложного процесса интеграции КНР в систему международных экономических отношений.

Ключевые слова: система высшего образования, КНР, международные экономические отношения, масификация, глобализация.

Problem formulation. An academic revolution that has been transforming the higher education for the last several decades can be characterised by such two features as its scale and diversity. It results in forming new and intensifying existing trends in tertiary education, bringing it on the new level of existence. Taking into account the growing influence of the tertiary education on all the spheres of man's economic and scientific activity, these trends indirectly affect numerous the international economic relations.

As for the unsolved part of the problem we consider the PRC's participation in tertiary education trends and the further influence of the tertiary education on the international economic relations. The purpose of the study is to analyze trends typical for the tertiary education and their typicalness for the PRC.

Analysis of recent researches and publications. The paper analyzes the latest works and papers of eastern and western scientists and researchers, such as Yao Amber Li, John Whalley, Shunming Zhang, Xiliang Zhao, Golikov A.P. and some others, reports made by the UNESCO, the UNO, HoF Wittenburgand and some research centres as the Boston Consulting Group.

Formulation of the purpose of the study. The purpose of the study is to deduce the relationship between the growing influence of financial and social factors on the modern trends that can be found in the modern system of tertiary education.

Main material. In general one can consider that education is a 'transfer of knowledge and information which main goal the implementation of educational tasks' or 'the process and the result of mastering a system of scientific scholarship and practical skills' [3, p. 117; 4, p. 4]. Numerous trends appearing in higher education and caused by the academic revolution can be concerned with the main trend which is the trend of massification. On one hand, the tertiary education system (TES) is to meet the growing demand. But on the other hand, it has to correspond with the growing specialization. Modern societies of the developed countries are transforming from industrial to knowledge societies which means that "social realities are being shaped by knowledge-based processes and reflective enlightenment" [8]. It means that the very TES is under different transformations caused by numerous factors.

The increasing role of the People's Republic of China in modern international economic relations leads to the growth of the impact of its educational system. The tertiary education in PRC has played a significant role in the further development of the country, including economic, scientific and social aspects. So the problem of educational quality upgrading was highlighted in both the 10th (2001 – 2005) and 11th (2006-2010) five-year plans [2]. It is also used as a way of expanding PRC's global influence through providing scholarships to students all over the world [6, p. 197-200].

According to the study by HoF Wittenburg (Institut fuer Hochschulforschung an der Martin-Luther-Universitaet Halle-Wittenberg) commissioned by the Austrian Federal Ministry for Education, Science and Culture there are "five main transformations or trends that can be considered as global" [8]. As for the Boston Consulting Group they also shape out five global trends but of a more economic or even financial type

[17]. Though some of these trends can be considered as similar, some of them differ greatly, which made it possible for us to divide them in two main groups according to the factors that determine and influence them (see Pic.1).

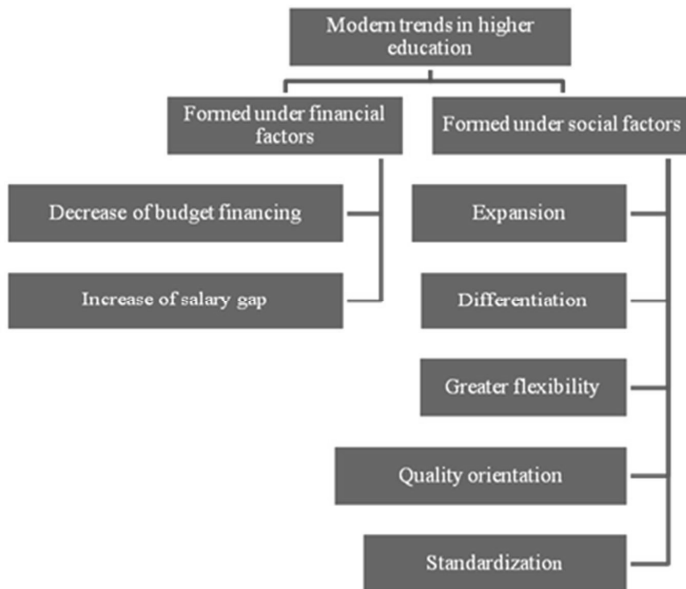
As we can see from the pic. 1 nowadays trends are tightly connected with those processes that take place in the world economy and human society in general (e.g. deepening income inequality, differentiation, growth of flexibility, standardization etc.) [11, 20].

As we said before we divided them into two general groups according to the main factors that influence these trends.

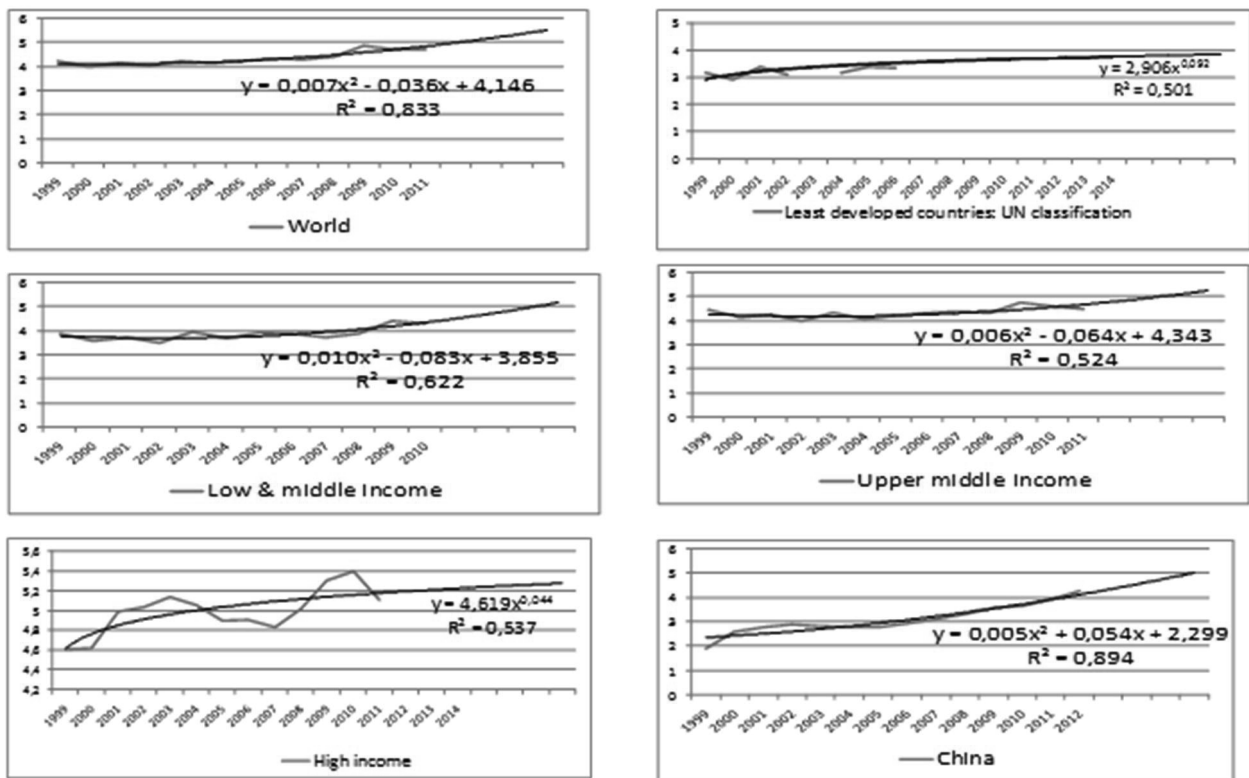
As for financial factors we consider those concerned with money. We suppose that these factors matter greatly for the development of the tertiary education. And the main target of the TES in the country's scale is assimilating "the available knowledge" and building "comparative advantages in areas with good growth prospects" [9].

The problem of insufficient budget funding is becoming burning issue (Pic. 2).

As we can see from the picture, this is almost equal for all the groups of the countries and does not differ significantly from the world average. The country showing a really big growth in expenditure on the education according to the graphic is China. But still it does not exceed the world average. Such a slow increase means that "the task of funding

Pic. 1. Two main groups of global modern trends in higher education. Made by the author [8; 17]

Pic. 2. Government expenditure on education, % of GDP. Made by the author [6, 10]

educational institutions is becoming increasingly difficult" for developing countries because of the youth population growth. And "even for developed countries it means that public universities with a high-level dependence on state funding will meet severe difficulties in covering their costs" [7].

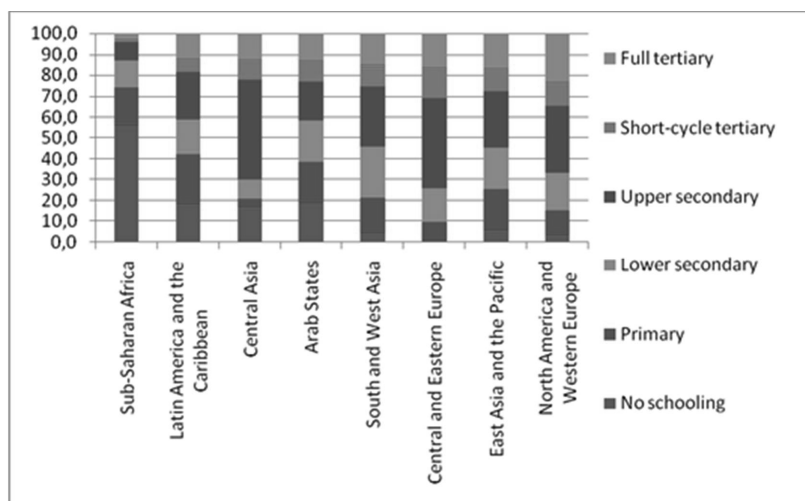
Another financial trend is concerned with rising demands for a greater return on investment in higher education. K. Porter in her article "The Value of the College Degree" notices that the return on investment is high, as "college graduates have much higher earnings and lower unemployment rates, on average, than people with a lower-level degree or diploma" [13]. Furthermore, according to Pew Research Center and its research studies the importance of higher education published in 2014, "unemployment rate among low-skilled professionals is two or three times higher (around 12%) than among medium- and high-skilled professionals (less than 4%)" [16].

So despite any negative trends the share of people who get the tertiary education is growing. The incensement of the share of highly-qualified labour force means the expansion of the higher education.

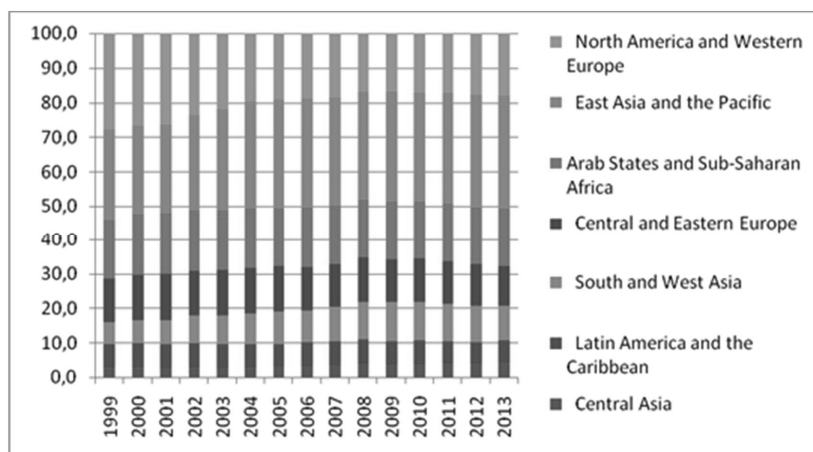
As we can see from pic. 3, the share of people with full tertiary education is almost the same (around 12%) for all the regions except for North America and Western Europe (with the highest rate of more than 20 %) with the exception for Sub-Saharan countries (with extremely low rate of less than 5%). So, the main feature of this trend is its independence from the level of society's economic development.

Another side of expansion is the globalization of education. These two features are tightly connected, as the expansion of the tertiary education is also based on students' increasing mobility (Pic.4). It is also becoming a new source of financing for some universities as a substitution to "lost state aid, since these students pay full tuition" [14].

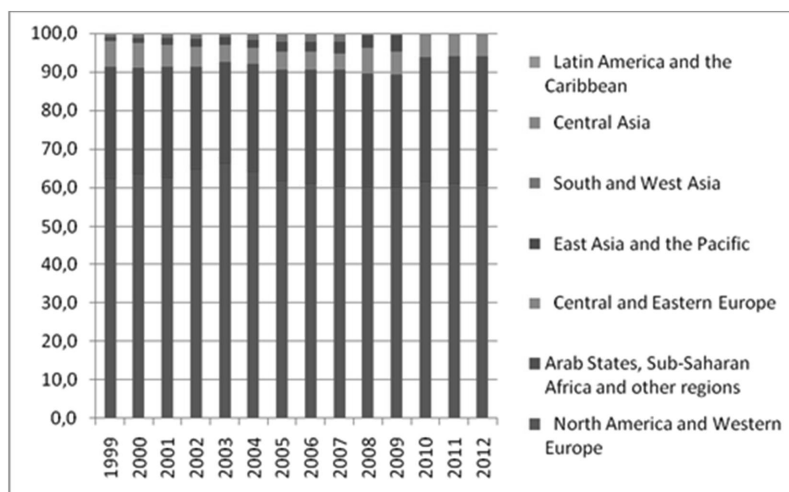
As we can see from the graphic, the countries with the most part of the students studying abroad were those situated in North America and Western Europe (almost 30% of all the students in the beginning of 2000-s), but since 2000-s their share has been decreasing (less than 20% in 2013) which means that the share of these two

Pic. 3. Educational structure of population aged 25 and older. Made by the author [1, 18]

Pic. 4. The part of outbound students. Made by the author [18]

Pic. 5. The part of inbound students. Made by the author [18]

regions has reduced by half. This happened on the background of the growing popularity of the countries in East Asia and Pacific region – from about 25% in 2000 to more than 30% in 2013.

The share of all other regions has been almost static for the last decade.

As we can see from pic. 4, the most popular countries where students head for are the countries of North America and Western Europe. Their share has been fluctuating around 60% for the last decade, but still does not decrease much. Quite interesting that more than 20% of students studying abroad want to study in such countries as Arab states, Sub-Saharan countries etc. Countries of Eastern Europe are of a small popularity among students studying abroad, as their share is less than 10%. As it is shown on Pic.4, such regions as South, West or Central Asia or Latin America are not popular among those who study abroad.

Another side of expansion is the differentiation. The growing number of students means that higher education must meet increasing number of different social requirements.

Apart from providing scientific training in a given subject, study programmes must meet differentiated social requirements and convey technical skills which higher education has not offered so far. Concurrently, higher education institutions are to respond to the differentiating demand for higher education by offering course programmes beyond the mainstream. This leads to formation of another trend – greater flexibility [5].

The Greater-Flexibility-Trend means that the disappearance of traditional professional patterns and growing individualization call for a multiplication of study options. New business and delivery models are gaining traction. Institutions are providing alternatives to traditional degrees, including accelerated three-year degrees, industry accreditations etc.

On the delivery side, online programs, particularly hybrids that blend online and face-to-face learning, offer traditional brick-and-mortar institutions significant opportunities [17].

According to the Ambient Insight report devoted to the World Market for Self-Paced eLearning Products and Services: 2010-2015, Asia is the region with the highest growth rates worldwide (almost 30%) though its expenditures are the second highest after North America (less than 5%). Inside the Asia region India "has the largest growth rate followed by China and Malaysia". With their high growth rates of self-paced eLearning, India (almost 60%), China (more than 50%) and Malaysia (more than 40%) are not only the leaders in the region, but also world leaders [15].

Finally, many educational institutions have a digital footprint abroad, making courses accessible to students wherever they live and whenever they want to learn, making this trend a basis for further globalization.

But at the same time it means that the universities are becoming more quality orientated. So, expansion, differentiation, and greater flexibility presuppose and bring about new approaches to quality assurance in higher education. The need to generate general social and political acceptance for higher education services, stakeholder expectations, supply-driven control of demand for higher education, the requirements of curricular development, as well as performance assessment of teaching-learning processes result in new forms of quality assurance, quality documentation, and evaluation being implemented.

One of the consequences of globalization is standardization. This trend is taking place not only in the context of the current European-wide introduction of modular and tiered study programmes prompted by the Bologna process. It is a world-wide process, supported by the United Nation Organisation [18, 19]

Summary and the prospects for further research in the area.

An academic revolution that has been transforming the higher education for the last several decades can be characterised by such two features as its scale and diversity. It results in forming new and intensifying existing trends in tertiary education, that bring it on the new level of existence. Though some of these trends can be considered as similar, some of them differ greatly, which made it possible for us to divide them in two main groups according to the factors (financial and social) that determine and influence them.

The increasing role of the People's Republic of China in modern international economic relations leads to the growth of the impact of its educational system. The tertiary education in PRC has not only played a significant role in the further development of the country, including economic, scientific and social aspects. But it is also used as a way of expanding PRC's global influence through providing scholarships to students all over the world.

So, as we can see from all said above, China is balancing between following the mainstream in higher education and searching for its own way

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік АН ВШ України Голіков А.П.

References:

1. Liu Jinghui National Priorities in Promotion and Internationalization of Higher Education: Recent Developments and Future Trends in China. Speech at the 2012 International Educational Summit // Dr. Liu Jinhui. — 2012. — 3 p.
2. Yao Li The Higher Educational Transformation of China and Its Global Implications // Yao Li. — The World Economy. — 2011. — V. 34. — № 4. — p. 516–545.
3. Словарь международных экономических терминов : справочник: более 2 000 терминов / Под ред. А. П. Голиков, И. А. Сергиенко ; Сост. : В. В. Александров, Г. П. Артеменко, А. П. Голиков. — Х. : Форт : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2000. — 261 с.
4. Падалка О. С. Економіка освіти та управління : посібник / О. С. Падалка, С. І. Каленюк. — К. : Педагогічна думка, 2012. — 184 с.
5. Altbach G., L. Reisberg, L.E. Rumbley Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution. A report for the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education. Transition [Електронний ресурс]. — 2009. — Режим доступу : <http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/trends-global-higher-education-2009-world-conference-en.pdf>
6. China statistical Yearbook 2014. National Bureau of Statistics of China [Електронний ресурс]. — 2015. — Режим доступу : <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2014/indexeh.htm>
7. Chris Parr 6 Key Trends Accelerating Technology Adoption in Higher Education in 2015. Times Higher Education [Електронний ресурс]. — 2015. — Режим доступу : <https://www.timeshighereducation.co.uk/news/6-key-trends-accelerating-technology-adoption-in-higher-education-in-2015/2018706.article>
8. Current and Future Trends in Higher Education. Summary. A Study by HoF Wittenberg commissioned by the Austrian Federal Ministry for Education, Science and Culture [Електронний ресурс]. — 2014. — Режим доступу : http://www.bmbf.gv.at/schulen/euint/sb/ws8_study_current_and_future_18115.pdf?4dizi3h
9. Financing Higher Education in Africa. Directions In Development. Human Development. The World Bank [Електронний ресурс]. — 2010. — Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/Financing_higher_edu_Africa.pdf
10. Government expenditure on education as % of GDP. The World Bank Data [Електронний ресурс]. — 2015. — Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS>
11. Mojmir Mrak Globalization: Trends, Challenges and Opportunities for Countries in Transition [Електронний ресурс]. — 2000. — Режим доступу : <http://www.unido.org/fileadmin/import/userfiles/puffk/mrak.pdf>
12. Newell Hampson-Jones Higher Education and Standardization: Knowledge Management between Generations China [Електронний ресурс]. — 2012. — Режим доступу : <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/trade/wp6/AreasOfWork/EducationOnStandardization/BSI-AcademicWhitepaper.pdf>
13. Porter Kathleen The Value of a College Degree. ERIC Clearinghouse on Higher Education Washington DC [Електронний ресурс]. — 2002. — Режим доступу : <http://www.ericdigests.org/2003-3/value.htm>
14. Report of the Revenue Task Force. University of California, Los Angeles Budget Toolbox Project [Електронний ресурс]. — 2009. — Режим доступу : http://www.evc.ucla.edu/reports/toolbox_revenue.pdf
15. Sam S. Adkins The Worldwide Market for Self-paced eLearning Products and Services: 2010-2015 Forecast and Analysis [Електронний ресурс]. — 2011. — Режим доступу : <http://www.ambientinsight.com/Resources/Documents/Ambient-Insight-2010-2015-Worldwide-eLearning-Market-Executive-Overview.pdf>
16. The Rising Cost of Not Going to College. Pew Research Center. Social&Demographic Trends [Електронний ресурс]. — 2014. — Режим доступу : <http://www.pewsocialtrends.org/2014/02/11/the-rising-cost-of-not-going-to-college/>
17. Tyce Henry, Ernesto Pagano, J. Puckett, Joanne Wilson. Five Trends to Watch in Higher Education. Five Forces Are Reshaping Higher Education [Електронний ресурс]. — 2014. — Режим доступу : https://www.bcgperspectives.com/content/articles/education_public_sector_five_trends_watch_higher_education/?chapter=2#chapter2
18. UNESCO Institute for statistics. Education [Електронний ресурс]. — 2015. — Режим доступу : <http://www.uis.unesco.org/DataCentre/Pages/BrowseEducation.aspx>
19. Wilfried Hesser, Wenke Siedersleben Standardization goes East. The European-Asian academic network. International and multimedia-based [Електронний ресурс]. — 2007. — Режим доступу : http://www.iso.org/iso/iso_focus_nov_2007_-_article_the_european_asian_academic_network.pdf
20. World Economic Situation and Prospects. UNO report Project [Електронний ресурс]. — 2013. — Режим доступу : <http://www.un.org/ru/publications/pdfs/2013%20world%20economic%20situation%20and%20prospects.pdf>

INFLUENCE OF EDUCATION ON STANDARD OF LIVING (CONSIDERING AFRICAN STATES)

N. A. Kazakova
PhD, Prof.

M. A. Kravets
II year student

V.N. Karazin Kharkiv National University
E-mail: nikitos2778@gmail.com

Education is one of the most considerable area of state's functioning and regulation, since its successful activity leads to development of all the realms of governmental activity, forming the human capital which is the most valuable country's resource. Authors are going to confirm the mentioned above statement in this research, using the example of African states.

Key words: educational system, human capital, determinant of economic well-being, literacy rate, standard of living, high technology production, prosperous economy functioning.

ВПЛИВ ОСВИТИ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ (РОЗГЛЯДАЮЧИ КРАЇНИ АФРИКИ)

Освіта – це одна з ключових сфер діяльності держави та проведення її контролюючої і стимулюючої політики, оскільки успішне функціонування вищезазначеного сектора урядової активності стимулює розвиток усіх сфер державної активності, формуючи найважливіший ресурс будь-якої країни – людський капітал. У даному дослідженні автори намагаються довести справедливість вище сказаних тверджень, беручи до уваги приклад країн Африки.

Ключові слова: система освіти, людський капітал, передумова економічного благополуччя, рівень писемності, стандарт життя, високотехнологічне виробництво, процвітаюча економіка.

ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ НА УРОВЕНЬ ЖИЗНИ (РАССМАТРИВАЯ СТРАНЫ АФРИКИ)

Образование – это одна из ключевых сфер деятельности государства и проведения его контролирующей и стимулирующей политики, поскольку успешное функционирование вышеназванного сектора правительственной активности стимулирует развитие всех сфер государственной активности, формируя важнейший ресурс любой страны – человеческий капитал. В данном исследовании авторы пытаются доказать справедливость выше сказанных утверждений, учитывая пример стран Африки.

Ключевые слова: система образования, человеческий капитал, предпосылка экономического благополучия, уровень грамотности, стандарт жизни, высокотехнологичное производство, процветающая экономика.

Statement of the problem. Human is a sensible creature, who organizes its subsistence according to his own knowledge, preferences and aspirations, those determine person's position in family, society, labour activity etc. That is why education is one the most important government functioning spheres, as it promotes the forming of human capital which is the most valuable state's resource, defining the basis of all the processes that take place in human society. Michael Gove claimed that "the most effective way to generate economic growth is to invest in human and intellectual capital in order to build a better education system" [1, p.1]. Education might be a way to personal fulfillment, but it can also be an instrument for a healthy economy and as a result for standard of living increasing. E. A. Hanushek said: "Education has been viewed for a long time as an important determinant of economic well-being" [2, p. 245]. Reforming the education system could thus be a key part of any long-term growth strategy.

The purpose of the article is to research a role of the education in the state activity and to prove the importance of the mentioned constituent in country's well-being forming.

Basic material. As it was mentioned above, education forms the background of the individual human development level, that is directly related to the society and nation successful existence stipulated with prosperous economy functioning. To prove this idea, the authors are going to consider the current educational situation in African states and its impact on community welfare, way of living and decisionmaking.

One of the main educational indicators is primary enrollment rate. In 2012, over 68 per cent of the 25 countries with available data achieved a net enrollment rate of at least 75 percent in primary education. Eleven of these countries (44 per cent) (Tunisia, Algeria, Rwanda, Zambia, Mauritius, Cabo Verde, Benin, Republic of the Congo, Cameroon, Morocco and South Africa) recorded a net enrollment rate over 90 percent. Eritrea recorded a net enrollment far below 50 per cent. Such countries as Equatorial Guinea, Niger, Burkina Faso have this figure on the level less than 70% [3, p.9-11], when primary enrollment rate in developed European countries amounts to 105-110% [4].

It should be mentioned that African primary enrollment rate in 2012 sharply increased comparing to 2000, when this index fluctuated generally from 40 to 70%

with few exceptions (in Cabo Verde, Tunisia, Algeria, Egypt, South Africa and some other countries it was higher than 90%) [3, p.10].

In spite that Africa has nearly 128 million school-aged children, 17 millions of them will never attend school. The fact that another 37 million African children will learn so little while in they are in school that they will not be much better off than those kids who never attend school is even more shocking.

There are seven countries in which 40 percent or more of children do not meet a minimum standard of learning by grades 4 or 5. In countries such as Ethiopia, Nigeria and Zambia over half of in-school students are not learning basic skills by the end of primary school. Through the barometer we aggregate the total number of children not learning based on out-of-school children at the end of primary school, children who are likely to drop out by the 5th grade, and those who are in school but not learning. The results are distressing. Under the current model, 61 millions of children which is a half of sub-Saharan Africa's total primary school population will reach adolescence without the basic skills needed to lead successful and productive lives [5].

Respectively, in spite of attempts to increase educational level through rising the primary enrollment rate the quality of schooling remains low. Therefore, the literacy rate in these states is the least in the world [3, p. 5].

The literacy rate for the population aged 15-24 years has overall improved in Africa, in contrast with level of 2000, reaching 69.61 percent in 2012 [3, p. 12]. Youth literacy rate is estimated to be about 74% in 2015[6], but it is catastrophically low in some states: Niger (27%), Central African Republic (36%), Guinea (45%), Burkina Faso (45%), Côte d'Ivoire (50%)etc. Speaking about the adult literacy rate, it is a bit lower than respective youth figure and it is expected to be 64%in 2015[7]. Some countries experienced a drop in literacy rates, such as Central African Republic and Côte d'Ivoire. In general, these countries have undergone either political or a social unrest during the past decades, which resulted in a limited investment on literacy.

Although all governments recognize the economic, social and human benefits associated with literacy, the impact of sector policies are limited both by inconsistent investment in literacy and the lack of rigorous learning assessments for non-formal education systems. As a consequence, the prognosis for Africa's future economic growth and social development is poor [5].

Human resources which possess special knowledge and skills are the roots of the successful economy activity, as qualified workers who are involved in high technology production facilitate the manufacturing of high value added commodities, which are the background of prosperous economy. As the educational level of workers in Africa is too low, they are concerned mostly with the primary economic sector (agricultural and extraction industries) that is low-profitable. Hence, the GDPs of these states (in general low and lower middle income countries) are not high. For example, the last 15 countries in the GDP per capita list (2014) are African (the weakest economy – Central African Republic - 600 \$) [8]. GDPs of African states are constantly rising with the annual growth about 1,5% during the last time, but due to unrest, uprisings and growing radicalization that periodically burst out in some countries, there is the lack of social cohesion within nations and communities that makes the situation unstable.

As a result citizens of these countries are experiencing poverty and hunger. More than 45% of the African population lives below \$1.25 purchasing power parity per day. Hunger also remains a challenge on the continent, especially for Africa excluding North Africa, which has the highest proportion of its population living below the minimum level of nutritious energy consumption in the world, exceeding the developing regions in average. Now the mentioned problems (hunger and poverty) are being solved, but the changes are being carried out too slowly due to the numerous conflicts and unrests [3, p.2].

Thus, criminality is a result of hunger and poverty, which force people to break the law in order to earn a living. The highest criminal levels in the world belong to Côte d'Ivoire, Nigeria, Svaziland, Lesotho etc. [9, p. 10].

It should be mentioned that there is a high suicide number in mentioned countries (states of Africa). The largest meaning of this rate among African countries belongs to Uganda, Kenia, Ethiopia, Sudan, Southern Sudan, Zimbabwe, Democratic republic of Congo and others. Those problems are caused by low standards of living, including many constituents [10, p. 16].

Consequently, education is playing the enormously big role in country's standard of living, since it is the indicator and catalyst of many operations which take place in economic and governmental activity. Education is one of the key factors that determine well-being and development of the society.

Literature:

1. Sahlgren, G. H. (2014) Incentive to Invest? How education affects economic growth. London: Adam Smith Institute.
2. Hanushek, E. A. and Wößmann L. (2010) Education and Economic Growth. In: P. Peterson, E. Baker, B. McGaw, ed. International Encyclopedia of Education, Vol. 2. Oxford: Elsevier, pp. 245-252.
3. MDG Report 2015 : Assessing Progress in Africa toward the Millennium Development Goals // United Nations Economic Commission for Africa, African Union, African Development Bank and United Nations Development Programme Addis Ababa: ECA Documents Publishing Unit [Electronic resource]. – Way of access : http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/MDG_Report_2015.pdf
4. International Human Development Indicators (2014) // UNDP Human Development Reports [Electronic resource]. – Way of access : <http://hdr.undp.org/en/countries>.

5. Van Fleet, J. W. Africa's Education Crisis: In School But Not Learning (2012) // Brookings [Electronic resource]. – Way of access : <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2012/09/17-africa-education-crisis-van-fleet>
6. Adult and youth literacy (2013)[pdf] //UNESCO Institute for Statistics[Electronic resource]. – Way of access : <http://www.uis.unesco.org/literacy/Documents/fs26-2013-literacy-en.pdf>
7. Education: Literacy rate(2015) // UNESCO Institute for Statistics [Electronic resource]. – Way of access : <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=166>
8. Country comparison: GDP (purchasing power parity) (2014) // CIA [Electronic resource]. – Way of access : <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>
9. International Statistics on Crime and Justice (2010) // European Institute For Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations [Electronic resource]. – Way of access : http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Crime-statistics/International_Statistics_on_Crime_and_Justice.pdf
10. Preventing suicide: a global imperative (2015) // World Health Organization [Electronic resource]. – Way of access : http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/131056/1/9789241564779_eng.pdf?ua=1&ua=1.

АНАЛІЗ АСИМЕТРИЧНОСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНИ З ЄС

О. В. Козирєва

к.е.н., доцент

Національний фармацевтичний університет

kos_74@bk.ru

У статті наведено результати дослідження, метою якого було визначення потенційних вигод для України від її співробітництва з ЄС. Виділено основні напрями, за якими виявляється асиметрія Угоди про Асоціацію України з ЄС. На підставі проведеного дослідження зроблено висновки та рекомендації щодо покращення ситуації стосовно політично-юридичних аспектів і питань безпеки, економічних аспектів, переміщення капіталів та робочої сили.

Ключові слова: асиметрія, зовнішня торгівля, СОТ, ЄС, експорт, імпорт, тарифні ставки.

АНАЛИЗ АСИММЕТРИЧНОСТИ СОГЛАШЕНИЯ ОБ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ И ЕС

В статье приведены результаты исследования, целью которого было определение потенциальных выгод для Украины от ее сотрудничества с ЕС. Выделены основные направления, по которым имеет место асимметрия в Соглашении об Ассоциации Украины с ЕС. На основании проведенного исследования сделаны выводы и предложены рекомендации по улучшению ситуации в области политико-юридических аспектов и вопросов безопасности, экономических аспектов, перемещения капиталов и рабочей силы.

Ключевые слова: асимметрия, внешняя торговля, ВТО, ЕС, экспорт, импорт, тарифные ставки.

ANALYSIS OF ASYMMETRICAL AGREEMENT ON ASSOCIATION OF UKRAINE AND EU

The study determines the potential benefits for Ukraine from its cooperation with the EU. It shows that there is asymmetry between Ukraine Association Agreement with the EU. On the basis of the conducted study the article concludes and offers recommendations on improvement of the situation regarding political and legal aspects, security and economic issues, movement of capital and labor.

Key words: asymmetry, foreign trade, WTO, EU, export, import, tariff rates.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, посилення регіональної економічної та політичної інтеграції є визначальною характеристикою сучасної світової економіки. Забезпечення національної конкурентоспроможності у глобальному масштабі, визначення найбільш актуальних проблем економічного розвитку і напрямів їх вирішення стають для України дедалі гострішими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема регіональної інтеграції вивчалася низкою українських учених і фахівців-практиків, таких як: В. Гесць, В. Точилін, В. Сіденко, І. Кліменко, О. Федірко, І. Ус, Т. Осташко, Л. Волощенко, І. Кобута, В. П'ятницький, І. Бураковський, В. Мовчан, Д. Ляпін, С. Козьяков, А. Гончарук, Н. Ничай та багатьма іншими [2–8].

Постановка завдання. У більшості досліджень аналізуються тенденції інтеграційних процесів, прогнозуються перспективи розвитку конкретних інтеграційних об'єднань. Водночас, в умовах поглиблення інтеграції України до ЄС виникає необхідність подальших наукових досліджень, пов'язаних з аналізом можливостей і загроз від Угоди про Асоціацію України з ЄС, що й обумовило актуальність обраної теми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни у світовій економіці, соціально-політична нестабільність у багатьох регіонах світу визначають необхідність інтеграції України до світового економічного простору.

На рис. 1 наведено авторський аналіз умов Угоди про Асоціацію України з ЄС з точки зору можливостей і загроз для України.

Асиметричність Угоди про Асоціацію України з ЄС виявляється у такому.

І. Питання політико-юридичних аспектів і питання безпеки.

Особливості відносин асоціації з Україною ґрунтуються на вкорінених принципах і традиціях ЄС, а саме:

– угоди про асоціацію є найбільш просунутим видом міжнародних угод, які ЄС може укласти з третіми країнами, з якими ЄС готовий розвивати міцні тривалі союзницькі відносини, що ґрунтуються на взаємній довірі та повазі до спільних цінностей;

– у практиці ЄС угоди про асоціацію найчастіше укладалися з метою підготовки асоційованої країни до набуття членства в ЄС;

– системі загальних принципів.

Отже, укладаючи Угоду про асоціацію, Україна заявляє свою рішучість перейти до нової якості: від пострадянської країни, яка вимушена дотримуватись згаданих принципів під страхом бути ізольованою від цивілізованого світу, до країни – інтегральної складової цивілізованого світу, призначення якої полягає в удосконаленні і поширенні цих принципів.

Водночас Угода про асоціацію має низку негативних юридичних аспектів для України, а саме:

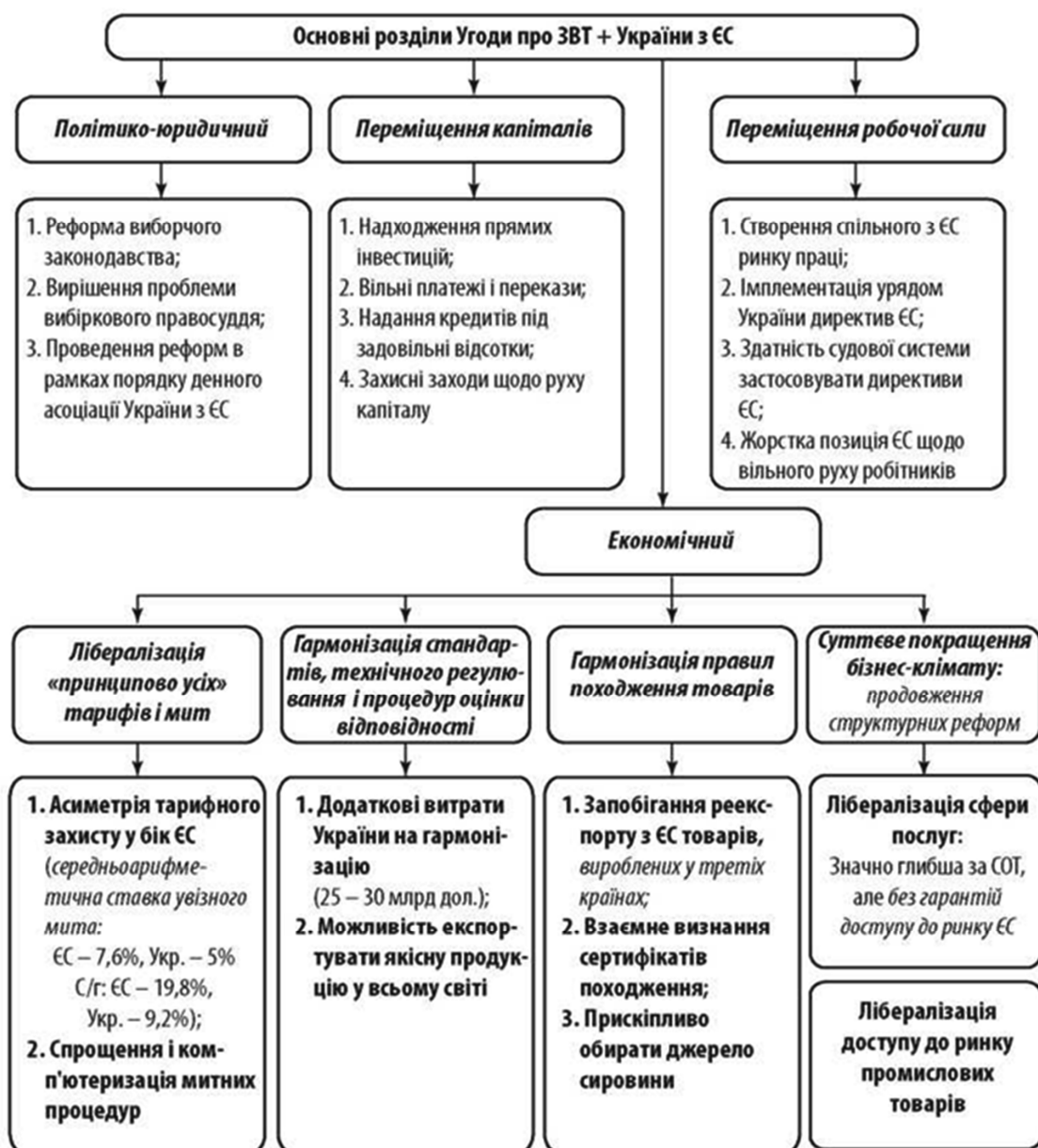

Рис. 1. Асиметрія умов Угоди про Асоціацію України з Європейським Союзом.
Складено автором

– укладення Угоди не означає набуття «асоційованого членства» в ЄС (якого просто не існує), хоча асоційована країна до певної міри долучається до реалізації завдань, для яких і був створений ЄС;

– в Угоді відсутня вказівка на перспективи членства України в ЄС, що суттєво віддаляє Україну від досягнення кінцевої мети – набуття повного членства в ЄС у середньостроковій перспективі;

– за відсутності вказівки на перспективу членства України в ЄС створення розширеної ЗВТ розглядається як локомотив інтеграції України у внутрішній ринок ЄС і подальшої інтеграції в інституціональні структури ЄС (тобто це значно більш трудомісткий і довготривалий шлях до повноцінної інтеграції);

– неодноразове наголошення в тексті Угоди на важливість забезпечення сторонами верховенства

права викликане тим, що у ціннісному аспекті верховенство права є головним інструментом консолідації демократії (у всіх пострадянських країнах установлення самої лише електоральної демократії не забезпечує ефективності та успішності розвитку держави). Ігнорування договірною стороною (перш за все Україною) цього принципу перетворює Угоду на нежиттєздатний документ, що, відповідно, передбачає процедуру припинення її дії.

Найважливішою подією у процесі реалізації Угоди стало парафування її тексту, що відбулося у два етапи в першій половині 2012 р.

Після буремних подій кінця 2013 – початку 2014 рр. відбулося декілька принципово важливих змін у розумінні політико-юридичних питань і питань безпеки, які є складовою Угоди про Асоціацію України з ЄС.

До 21 березня 2014 р. тривав переговорний процес вироблення тексту договору на рівні експертів, уповноважених на це сторонами, які беруть участь у переговорах, — Україною, ЄС і його членами.

Політичні лідери 29 європейських держав і Європейського Союзу домовилися про «підписання політичної частини Угоди про асоціацію». При цьому відбулося підписання двох документів:

— «політичних положень» Угоди про Асоціацію — преамбули, ст. 1, розділів I (ст. 2 і 3), II (ст. 4 — 13) і VII (ст. 460 — 486),

— Заключного акта саміту між Україною, з одного боку, і ЄС та його державами-членами — з іншого, щодо Угоди про асоціацію.

Водночас для України виникають два питання:

1. Чи відбудеться підписання економічної частини Угоди про Асоціацію (насамперед положень про створення глибокої і всеосяжної зони вільної торгівлі)?

2. Коли і яким чином почнеться тимчасове застосування Угоди?

Хоча ЄС запевняє у своїй політичній волі завершити процес підписання в найкоротший термін після президентських виборів в Україні, але Заключний акт містить виключно політичні зобов'язання. У зв'язку з цим сьогодні існує дві групи ризиків для України [1]:

1) можливого небажання сторони ЄС перейти до другого етапу підписання.

У цьому випадку можливі два основні шляхи розвитку ситуації:

— якщо Україна наполягатиме на цілісності документа, то процес завершення підписання буде заблоковано на невизначений час;

— якщо ж сторони досягнуть нової домовленості, що процес підписання було завершено під час підписання його політичної частини, то Угода про асоціацію з 21 березня 2014 р. перетвориться на «недоасоціацію», через загрозу появи якої і виникла громадська дискусія в Україні;

2) існує ризик переривання процесу підписання. Наприклад, якщо Україна або держава — член ЄС ратифікують Угоду про асоціацію в обсязі, підписаному 21 березня. Тобто однозначно безпроблемною є ратифікація тільки всієї Угоди після завершення другого етапу підписання;

— підписання Угоди, що відбулося 21 березня, не означає отримання Україною перспективи членства в ЄС. Ні Європейський Союз, ні інституції ЄС, ні держави — члени ЄС не можуть дати юридичне зобов'язання прийняти Україну в члени ЄС, оскільки немає правових засобів, за допомогою яких їх можна примусити до виконання такого зобов'язання. Треба підкреслити, що надання перспективи членства в ЄС є політичним зобов'язанням (хоча й таким, що породжує певні правові наслідки в рамках правопорядку ЄС). Звідси випливає, що відсутність відповідного положення в Угоді про Асоціацію не є формальною перешкодою для отримання Україною перспективи членства в майбутньому.

II. Економічні аспекти.

Центральним елементом економічної частини Угоди про Асоціацію України з ЄС є запровадження поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (або ЗВТ+) між Україною та ЄС, яка передбачає лібералізацію:

— торгівлі як товарами, так і послугами (що характерно для «класичної» ЗВТ);

— руху капіталів;

— руху робочої сили (частково).

Відмінною рисою ЗВТ+ між Україною та ЄС є здійснення комплексної програми наближення секторальних (у 28 сферах) законодавчих та підзаконних актів України (транспорт, енергетика, послуги, сільське господарство тощо) до відповідних стандартів ЄС. Це дозволить значною мірою усунути нетарифні (технічні) бар'єри у торгівлі між Україною та ЄС та забезпечити розширений доступ українських експортерів до внутрішнього ринку ЄС, який обслуговує 503,7 млн мешканців з рівнем середнього доходу у 39 тис. дол. на душу населення і, відповідно, мають високу купівельну спроможність порівняно з громадянами США.

Лібералізація торгівлі між Україною і ЄС приведе також до вдосконалення правил торгівлі на внутрішньому ринку відповідно до норм ЄС і розширення присутності європейських експортерів на українському ринку, що надасть можливість більш повного задоволення українців у якісних товарах.

Вимоги, які Україна повинна буде виконати для запровадження ЗВТ+ між Україною та ЄС, фактично співпадають з програмою потрібних для України реформ, що становитиме потужний імпульс для її загального розвитку.

Водночас створення ЗВТ+ між Україною та ЄС вимагатиме набагато більше зусиль, ніж проста зона вільної торгівлі. Її реалізація залежатиме від здатності української влади та бізнесу знайти баланс інтересів для досягнення цієї мети.

Крім того, можливий опір українських виробників промислових товарів, які вже постачають ці товари до країн США (і з якими погоджено усі стандарти), введенню нових (частіше більш жорстких) стандартів ЄС.

В рамках запровадження ЗВТ+ Україні необхідно взяти на себе чіткі зобов'язання щодо приведення у відповідність до європейської практики своєї політики в таких сферах: конкуренції; корпоративного управління; регулювання внутрішнього ринку; екологічної безпеки тощо.

З боку ЄС рух у напрямку створення розширеної ЗВТ з Україною вимагає реалізації відповідної політики підтримки, яка б включала: надання технічної допомоги; інвестиції в розвиток інфраструктури; підготовку кваліфікованих управлінських кадрів.

Угода про ЗВТ+ України з ЄС передбачає суттєве покращення бізнес-середовища в Україні, перехід до європейських стандартів і способів ведення бізнесу.

В рамках програм реформ 2012 – 2013 рр. українським урядом було зроблено перші помітні кроки з покращення інвестиційного клімату, включно з дерегуляцією підприємницької діяльності, вдосконаленням бюджетного та податкового законодавства. Зокрема, в 2012 р. було прийнято нову редакцію Митного кодексу і Рамкову стратегію митного співробітництва між Україною та ЄС, набув чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс, схвалено Концепцію розвитку системи управління державними фінансами, започатковано неформальний Діалог Україна – ЄС з питань бізнес-клімату.

Передбачена Угодою про ЗВТ+ з ЄС лібералізація «принципово усіх» тарифів і мит (з урахуванням прав СОТ, обсягів і графіку виконання), приведе до:

- спрощення і комп'ютеризація митних процедур допоможе подолати корупцію і знизити час і витрати на оформлення, а отже, підвищиться ефективність роботи митниці. Крім того, передбачається надання технічної допомоги українським митникам з боку колег з ЄС;

- скасування чи суттєве зменшення митних тарифів для більш ніж 97 % тарифних ліній (або 95 % обсягу двосторонньої торгівлі між Україною та ЄС). При цьому скасування ввізних мит ЄС з більшості товарів відбудеться вже в перший рік дії Угоди (по 99 % тарифних ліній). Це сприятиме зниженню фактичних та адміністративних витрат бізнесу.

В той же час скасування Україною імпортного мита призведе до:

- необхідності переобладнання митниць і підготовки кадрів, що потребує додаткових витрат з держбюджету;

- безпосередньо вплине на скорочення надходжень до держбюджету України на суму імпортного мита на продукцію, що ввозиться з країн ЄС.

Крім того, ЄС запропонував Україні, як і іншим країнам, з якими він уклав угоди про ЗВТ, значну асиметрію тарифного захисту у бік ЄС, в першу чергу, по агропромислових товарах і продукції.

Так, традиційно вищі ставки спостерігаються в торгівлі сільськогосподарськими товарами, при цьому ринок ЄС захищений сильніше, ніж ринок України.

Відтак, зазначений підхід до формування ЗВТ+, який асиметрично вигідний ЄС, може створити для України серйозні виклики в аспекті економічного розвитку і, перш за все, для розвитку сектора сільськогосподарства і продовольства.

Передбачена Угодою про ЗВТ+ з ЄС гармонізація стандартів, технічного регулювання і процедур оцінки відповідності після її завершення в Україні відповідно до прийнятих норм в ЄС приведе до таких наслідків, як:

- збільшення можливостей експортувати українські товари не тільки до ЄС, а й до третіх країн, що суттєво посилить експортний потенціал держави;

- посилення позицій національного виробника і на внутрішньому ринку, що зокрема означатиме пропозицію якісної продукції українському споживачу;

- зростуть можливості імпортозаміщення, що разом із розширенням експорту сприятиме поліпшенню зовнішньоторговельного балансу;

- ЄС пропонує Україні можливість отримати часткову компенсацію своїх витрат на гармонізацію за рахунок фінансової і технічної допомоги з боку ЄС.

В той же час, додаткові витрати України на гармонізацію законодавства з нормами ЄС мають наслідком те, що:

- строки імплементації актів законодавства ЄС, які Україна зобов'язалася практично впровадити в рамках законодавства з нормами ЄС, складають від 2 до 7 років із моменту набуття Угодою про ЗВТ+ чинності (тобто дуже стислі для гігантського обсягу роботи з упровадження нової системи стандартів);

- сьогодні не зрозуміло, з яких джерел будуть покриватися відповідні витрати в Україні, оскільки державні фінанси недостатні навіть для підтримки поточної спроможності здійснення критично важливих соціальних виплат;

- відсутня достатня кількість кваліфікованих фахівців, спроможних у стислі терміни виконати завдання імплементації актів законодавства ЄС в рамках ЗВТ+.

III. Переміщення капіталів.

В рамках ЗВТ+ ЄС і України у сфері поточних платежів і руху капіталу сторони:

- зобов'язуються не обмежувати і дозволяти здійснювати будь-які платежі та перекази на поточний рахунок платіжного балансу між ЄС та Україною у вільно конвертованій валюті;

- повинні забезпечувати вільний рух капіталу, пов'язаного з надходженням прямих інвестицій, і ліквідацію або репатріацію цих інвестицій та будь-якого прибутку, що отримується з них. Це стане потужним додатковим аргументом на користь прямих іноземних інвестицій у виробництво товарів чи послуг, орієнтованих на експорт до країн ЄС, використовуючи наявні конкурентні переваги української економіки;

- повинні забезпечувати вільний рух капіталу, пов'язаного з наданням кредитів, які стосуються комерційних операцій, або наданням послуг, а також капіталу, пов'язаного з інвестиційним портфелем і фінансовими позиками та кредитами інвесторів іншої договірної сторони;

- можуть упроваджувати захисні заходи щодо руху капіталу між ЄС і Україною на термін, що не перевищує 6 місяців, якщо такі заходи є вкрай необхідними.

В той же час ціла низка передбачених Угодою заходів пов'язана з величезними інвестиціями, які навряд чи можуть бути покриті у суттєвій частині з фондів ЄС (особливо з урахуванням поточної фінансової напруги в Євросоюзі).

ЄС також поки що не підтримав ідею включення положень щодо посилення фінансово-технічної допомоги зі своїх структурних фондів безпосередньо в текст Угоди про ЗВТ+, оскільки остання має рам-

ковий характер та не повинна закріплювати якісь конкретні показники. Водночас Євросоюз не вважає постановку такого питання безперспективною в разі його оформлення за межами положень Угоди.

IV. Переміщення робочої сили.

Українська сторона наполягає на перспективі запровадження всіх «чотирьох свобод» у відносинах України з ЄС, тобто запровадження вільного руху робочої сили.

В Угоді Україна має певні можливості розширити свій доступ до участі у свободі руху працівників і пов'язаною з нею свободою здійснення економічної діяльності, на що впливатимуть такі чинники:

- економічні: рівень економічного розвитку України, обсяг торговельно-економічних зв'язків, ступінь інтегрованості її економіки у спільний ринок ЄС;
- політичні: рівень політичних відносин і пріоритетність України для ЄС.

Запровадження вільного руху робочої сили є найскладнішим завданням з усього переліку заходів, необхідних для створення спільного ринку праці між Україною та ЄС. Складність пояснюється об'єктивними причинами:

- внутрішнього характеру: поширення на Україну всіх чотирьох свобод, включаючи вільний рух осіб, вимагатиме від неї досягнення повної відповідності всьому пакету законодавства ЄС щодо спільного ринку на тому рівні, якого досягли країни Європейського Економічного Простору (ЄЕП). Приведення українських норм і стандартів у цій сфері у відповідність до ЄС є надзвичайно затратними. Головними проблемами є:
  - здатність українського приватного сектора пристосуватися до найбільш складних частин законодавства ЄС;
  - інституційна спроможність українського уряду регулювати імплементацію директив ЄС;
  - здатність української судової системи забезпечувати застосування директив ЄС;
  - залишається незрозумілим, у якому ступені Україна буде готова передати частину свого суверенітету ЄС, не маючи доступу до процесу прийняття рішень усередині ЄС;

– наявність потужного міграційного потенціалу населення України, який підживлюється різницею у показниках соціально-економічного розвитку між Україною і ЄС;

- зовнішнього характеру: досить жорстка позиція ЄС до запровадження вільного руху робітників із Україною обумовлена:

– загальною негативною налаштованістю країн – членів ЄС до взаємного відкриття ринків праці між ЄС та третіми країнами, з якими утворено економічний союз;

– серед країн – членів ЄС відсутнє єдине бачення механізмів забезпечення доступу робітників із третіх країн на власні ринки праці. Як наслідок, практично нічого не говориться про вкрай актуальні проблеми режиму працевлаштування українських громадян на території ЄС.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, оцінюючи можливості та загрози для України від створення ЗВТ з ЄС, можна зробити декілька попередніх висновків:

- 1) ключова роль в економічних ефектах тут відводиться динамічним ефектам, тобто таким, що з'являються згодом;
- 2) значна зарегульованість ведення бізнесу в Україні призводить до падіння конкурентоспроможності вітчизняних виробників порівняно із закордонними. Водночас навіть для невеликих підприємств зростають можливості збуту української продукції на ринки ЄС;
- 3) технічні стандарти ведення бізнесу ЄС створюють в окремих випадках необхідність додаткових інвестицій, однак ці норми не протиставляються технічним стандартам експорту до інших країн, у тому числі й до МС;
- 4) угода з ЄС дозволить значно знизити (а може, й звести нанівець) спотворюючий вплив гігантського тіньового сектора в економіці України як у системі зовнішньої торгівлі, так і в конкурентному середовищі;
- 5) мовні бар'єри, відсутність безвізового режиму ускладнюють пошук партнерів та узгодження позицій, застосування менеджерських прийомів ведення бізнесу.

Література:

1. Гайдуцький П. Україна-ЄС: проблеми інтеграції / П. Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 8.06.2013. – № 20. – С. 6.
2. Довган Д. Фонд допомоги Україні / Д. Довган // Дзеркало тижня. – 29.03.2014. – № 11. – С. 8.
3. Европейская интеграция и экономическое развитие : Т. 2 // Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: в 2-х т. / В. Р. Сиденко; НАН Украины; Ин-т экон. и прогнозир. – К. : Феникс, 2011. – 448 с.
4. Мовчан В. Кількісна оцінка варіантів регіональної інтеграції України: глибока та всеосяжна зона вільної торгівлі з ЄС чи митний союз з Росією, Білоруссю та Казахстаном / В. Мовчан, Р. Джучі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/ua/publications/consultancy_work/?pid=3107
5. Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС / за ред. О. Шумило ; Міжнар. центр перспектив. дослідж. – Київ : ПП «Март», 2007. – 320 с.
6. Святенко А. Вільний доступ / А. Святенко // Дзеркало тижня. – 2014. – № 15. – С. 9.
7. Перспективи укладання угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС : попередній аналіз [Електронний ресурс] Кріс Косгроув, Марк Хеліер; Мін-во екон. України, 2010 – Режим доступу : [http://www.ctaeconomic.com/Scoring%20Report\(final%20UKR\).pdf](http://www.ctaeconomic.com/Scoring%20Report(final%20UKR).pdf)
8. Участь України в регіональних торговельних союзах: вигоди і виклики (аналітична доповідь Центру Разумкова) / Національна безпека і оборона. – 2007. – № 7. – С. 3–53.

ГЛОБАЛЬНА ПРОДОВОЛЬЧА ПРОБЛЕМА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЗАГОСТРЕННЯ

Л. В. Кучечук

к. е. н., ст. викладач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

l.malakhova@karazin.ua

Стаття присвячена докладному аналізу та систематизації підходів до виявлення причин виникнення та загострення глобальної продовольчої проблеми. Проаналізовано думки науковців – як представників класичної економічної школи, так і сучасних авторів. В ході дослідження виявлено шість основних причин, кожна з яких, у певній мірі, породжує голод та недоїдання в сучасному світі. Як найбільш значущі першопричини, автором були виділені бідність, тобто нестача коштів для придбання їжі, а також існуюча система регулювання світового продовольчого ринку. Автором було запропоновано визначення глобальної продовольчої проблеми.

Ключові слова: глобальна продовольча проблема, голод, бідність, світовий продовольчий ринок.

ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ ПРОБЛЕМА: ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ОБОСТРЕНИЯ

Статья посвящена подробному анализу и систематизации подходов по выявлению причин возникновения и обострения глобальной продовольственной проблемы. Проанализированы мнения ученых – как представителей классической экономической школы, так и современных авторов. В ходе исследования выявлено шесть основных причин, каждая из которых, в определенной степени, порождает голод и недоедание в современном мире. Как наиболее значимые первопричины, автором были выделены бедность, то есть нехватка средств для приобретения пищи, а также существующая система регулирования мирового продовольственного рынка. Автором было предложено определение глобальной продовольственной проблемы.

Ключевые слова: глобальная продовольственная проблема, голод, бедность, мировой продовольственный рынок.

GLOBAL FOOD PROBLEM: EMERGENCE AND ESCALATION CAUSES

The article deals with the detailed analysis and systematization of approaches to identify causes of emergence and escalation of global food problem. The author analyzes scientists opinions who are representatives of classical economic school and modern authors. The study identifies six main reasons, each of which, to some extent, contributes to hunger and malnutrition in the world. As the most significant causes, the author highlights poverty as lack of money to buy food and the current system of world food market regulation. The author proposes the definition of the global food problem.

Keywords: global food problem, hunger, poverty, global food market.

Постановка проблеми. Глобальні проблеми протидіють зростанню світової економіки в цілому, проведенню реформ у системі міжнародних економічних відносин. У міжнародних відносинах особливе значення надається продовольчій проблемі. Вона є переплетінням інтересів окремої людини, соціальних груп, суспільства та світового співтовариства в цілому з приводу задоволення потреб людей у продуктах харчування. Продовольство, його виробництво, розподіл і споживання – найголовніші елементи функціонування світової господарської системи. Значимість продовольчої проблеми визначається насамперед тим, що у структурі потреб людини потреба в їжі є першочерговою. Між тим ступінь її задоволення недостатній [1, с. 199]. На початку ХХІ сторіччя продовольча проблема досі залишається не вирішеною. На Землі, де проживають більше 7 млрд людей, близько 800 млн споживають їжі менше, ніж потрібно для нормальної життєдіяльності [2]. Вирішення цієї проблеми відбувається дуже повільно, саме тому необхідно виявити першопричини та тільки потім протидіяти їм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням глобальної продовольчої проблеми серед зарубіжних та вітчизняних учених займалися К. Арауджо, О. Бадьян, А. А. Гордєєв, Ж. Ж. Дезір, В. А. Дергачев, Дж. Дрезе, В. Ейкройд, Е. Екхольм, З. М. Ільїна,

А. В. Ішханов, О. В. Кайгородцев, Е. Кеннеді, К. Кленнерт, Є. В. Ковальов, Д. Махендра, С. Османі, Л. С. Ревенко, А. Сен, К. Тіммер, Д. Хідей, Р. Шахідур, Шенген Фен, Т. Шульц, О. М. Чумаков та інші. Але дослідження вищеперерахованих авторів розглядали продовольчу проблему тільки з точки зору одного підходу, не враховуючи інші групи причин. Саме тому необхідно систематизувати та виявити всі групи причин, що впливають на загострення проблеми голоду та недоїдання в світі, задля подальшої боротьби з нею.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у систематизації різних підходів причин виникнення та загострення продовольчої проблеми та виявленні найбільш значущих з них.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існують різні наукові підходи, що пояснюють сутність глобальної продовольчої проблеми. Проведемо аналіз та систематизацію основних з них.

Багато вчених дотримуються думки, що неефективне державне управління лежить в основі проблеми браку продуктів харчування. Ще Адам Сміт у 1776 році у своїй книзі «Дослідження про природу і причини багатства народів» писав, що «ціна хліба, хоча і в усі часи підвладна коливанням, найбільше коливається в тих неспокійних і непорядкованих державах, де розлад будь-якої торгівлі та зв'язків заважає тому, щоб достаток в одній частині країни полег-

шувало брак в іншій» і що «голод ніколи не виникав з якоїсь іншої причини, як у результаті насильницьких заходів уряду, який намагався непридатними засобами усунути незручності дорожнечі» [3].

Вищезгадану думку поділяє відомий економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки за 1998 р. А. Сен, що в 1981 році опублікував книгу «Бідність і голод», у якій доводив, що в більшості випадків голод був викликаний не браком їжі, а проблемами з розподілом продовольства [4]. У 1989 році було опубліковано масштабне продовження під назвою «Політична економія голоду» (у співавторстві з Ж. Дреза) [5]. А. Сен, зокрема, зазначав, що велика кількість жертв голодоморів — це результат великомасштабних помилок суспільства. Він підкреслював, що жодного разу голод з великою кількістю жертв не виникав у демократичній країні. Одним з чинників, який посилює негативний вплив голоду, А. Сен називав цензуру — у країнах, де доступ до інформації штучно не обмежується владою, голод виникає набагато рідше. А. Сен дотримується думки, що голоду настільки просто запобігти, що дивно, чому він досі існує. Версія А. Сена нині прийнята більшістю дослідників, критичні зауваження звернені лише на деякі аспекти його теорії [6].

А. да Ваал, автор багатьох книг про голод в Африці, в останній з них «Голод, який вбиває: Дарфур, Судан» також дотримується цієї думки та стверджує, що «будь-який уряд, якщо він того бажає, здатний прийняти ефективні заходи, здатні зупинити голод. Якщо уряд подібних заходів не вживає, він з якихось причин зацікавлений у продовженні голоду і загибелі людей» [7].

Видатний учений-економіст М. Д. Кондратьєв також вважав, що вмиле державне управління, регулювання економічного життя здатне подолати продовольчу кризу. Зокрема у своїй статті «Продовольча криза і завдання організації господарства» М. Д. Кондратьєв зазначає: «... Продовольчі труднощі прийняли, хоча і в різній мірі, майже світовий характер ... Інакше кажучи, помічаються початки загального, світового збідніння. Відповідно і завдання примусово-державного регулювання економічного життя носить широкий, всебічний характер» [8, с. 130].

Китайський учений, генеральний директор Міжнародного дослідницького інституту продовольчої політики (МДІПП) Шенген Фен також підкреслює, що саме вмиле державне управління здатне подолати голод і недоїдання [9].

Інша наукова думка пов'язана з ім'ям економіста Томаса Мальтуса, який у 1798 році опублікував книгу «Есе про принципи народонаселення» і в ній доводив, що населення планети росте швидше, ніж виробництво товарів, необхідних для задоволення потреб людства. Основним постулатом книги можна вважати наступну фразу: «міць населення набагато сильніша, ніж міць землі, що виробляє продукти для людини». Мальтус стверджував, що продуктивність зростає в арифметичній прогресії, а населення — у геометричній. Ці фактори неминуче призводять до скорочення

тривалості життя й голоду. Нині однозначно ясно, що у своїх розрахунках Мальтус помилився. Наприклад, у його час населення планети становило близько 950 млн чоловік. Якби, згідно з прогнозом Мальтуса, воно подвоювалося кожен чверть століття, то нині планету населяли б 242 млрд чоловік [10, с. 23].

Послідовниками цього вчення стали неомальтузіанці — А. Пікок, К. Боулдінг, У. Фогт, Ф. Осборн, Г. Бутуль, Г. Тейлор, П. Ерліх та інші, які намагаються застосувати положення зазначеної теорії до сучасних умов, стверджуючи, що високі темпи зростання населення в країнах, що розвиваються, підтверджують правоту вчення Мальтуса [11, с. 14]. Деякі сучасні послідовники Мальтуса — Г. Тейлор, П. Ерліх стверджують, що зростання народонаселення сприяє виснаженню мінерально-сировинних і продовольчих ресурсів світу, обумовлює згубні наслідки науково-технічного прогресу, сприяючи руйнуванню навколишнього середовища [12].

Інші неомальтузіанці стверджують, що надмірне, неконтрольоване зростання населення країн, які розвиваються, ввергає їх в «порочне коло слаборозвинутості» (Р. Нельсон, Х. Лейбенштейн), генерує численні і все більш небезпечні політичні конфлікти (Г. Бутуль, Н. Чемберлен, Н. Чукрен), виснажує продовольчі і природні ресурси планети (Ж. Стассар, Дж. Хакслі, Г. Боргстром), загрожує глобальною екологічною і економічною катастрофою (Г. Тейлор, Дж. Форрестер, Д. Медоуз) [13, с. 15].

Неомальтузіанець Л. Браун, характеризуючи глобальну ситуацію з продовольством як тривожну, пророкував, що негативні тенденції сільськогосподарського виробництва ще більше посиляться і в подальшому можуть призвести до широкомасштабного голоду. Свої прогнози Л. Браун і його прихильники намагалися підтвердити зіставленням даних виробництва зерна в найліпший («піковий рік») з 1990 роком [14, с. 491]. Однак група українських учених під керівництвом А. С. Філіпенка зазначає, що порівнювати показники тільки окремих років не можна тому, що врожайність сільськогосподарських культур завжди коливається з року в рік.

Інша наукова думка пов'язана з бідністю. Ф. Лапі, Дж. Коллінз і П. Россет, автори книги «Голод у світі: 12 міфів», підкреслюють, що головною проблемою є достаток, а не дефіцит. На планеті виробляється достатньо продовольства, щоб забезпечити кожній людині раціон у 3500 калорій на день [15]. Проблема полягає в тому, що люди занадто бідні, щоб купувати собі їжу.

Вищезгадану думку підтримує О. В. Ішханов, який зазначає, що підвищення світових цін на продовольство виводить на рівень бідності нові маси населення [16, с. 4].

І. В. Власов також дотримується аналогічної думки. Він підкреслює, що у багатьох країнах світу голодування людей пов'язано не з тим, що в країні не вистачає продовольства, а з тим, що значна частина людей не в змозі придбати його через відсутність коштів [17, с. 525].

Цю ж думку поділяє сенегальський вчений У. Бадьян, директор МДПП у Африканському регіоні. Він стверджує, що бідність — це головна причина голоду та недоїдання, тільки стабільний економічний розвиток може подолати ці проблеми [18, с. 34].

Індійський економіст Махедр Дев, директор центру економічних і соціальних досліджень Індії, також підкреслює, що зростання цін на продовольство підриває продовольчу безпеку і добробут найбільш уразливих груп населення, руйнуючи ще більше їх обмежену купівельну спроможність. Злидні обмежують нормальне харчування мільйонів людей [19, с. 1].

Вчений з Бангладешу С. Р. Османі дотримується думки, що бідність породжує недоїдання і, у свою чергу, голод збільшує масштаби бідності, це порочне коло [20].

Ще один напрямок наукової думки започаткував Т. Шульц, американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки за 1979 р. Т. Шульц заявляв, що поліпшення добробуту бідних людей залежить не від їхніх зусиль, землі або техніки, а скоріше від знань. Він назвав цей якісний аспект економіки «людським капіталом» [21, с. 57]. У його роботі «Перетворюючи традиційне сільське господарство» показана важлива роль аграрної технології, рівень якої, на думку Т. Шульца, залежить насамперед від інформації, що знаходиться в руках фермера. Її недостатність виступає як фактор, стримуючий зростання врожайності та підвищення ефективності господарства [22].

У цьому ж напрямку працював ще один лауреат Нобелівської премії з економіки за 1971 р. С. Кузнець. Вчений підкреслював, що найбільшим капіталом країни є її люди з їх майстерністю, досвідом і спонуканнями до корисної економічної діяльності. Вчений вважав, що людський капітал є головною домінантою можливого стабільного зростання економік країн, що розвиваються [23, с. 7].

У певній мірі цю думку поділяють Л. Браун і Е. Екхольм, які у своїй книзі «Хлібом єдиним» доводять, що голод є своєрідним логічним продовженням невмілого господарювання [24]. Голод виникає у разі раптового скорочення постачання продовольства в якусь географічну точку. Стихійні лиха також відіграють важливу роль, проте їх наслідки мінімальні в разі, якщо селяни, торговці і влада здатні ефективно протистояти їм — наприклад, будувати дамби для боротьби з можливими повеннями або створювати продовольчі склади на випадок виникнення надзвичайних ситуацій.

Ще один Нобелівський лауреат з економіки за 1979 р. А. Льюїс проводив дослідження у напрямку, який ми аналізуємо. У своїй роботі «Теорія економічного зростання» вчений припустив, що світове економічне виробництво складається зі «сталі» (готового промислового продукту розвинутого світу), «кави» (експортної монокультури, що базується на природних ресурсах «третього світу») і «продовольства» (виробленого і там, і там). Він не міг скористатися моделлю Хекшера-Оліна для умов світової торгівлі, тому що

«кава» не може вироблятися в розвинутих країнах Півночі. Ключовим товаром було прийнято «продовольство», яке виробляється з високою ефективністю на Півночі і з низькою продуктивністю на Півдні, що й визначає несприятливі для останнього умови торгівлі. Основним шляхом поліпшення торгового балансу і забезпечення розвитку «третього світу» вченим було визнано підвищення продуктивності сільського господарства на Півдні, як за рахунок розширення знань селян, так і за допомогою механізації [25, с. 121-122].

До цієї наукової думки можна віднести погляди видатного економіста М. І. Туган-Барановського, який велику увагу приділяв розвитку сільського господарства на основі кооперації. Вчений відзначав, що дуже важливою відмінною рисою російської кооперації було те, що вона спочатку насаджувалася, а не утворювалася сама шляхом самодіяльної ініціативи населення. Це стало наслідком некультурності населення та відсутності у нього необхідних навичок [26, с. 60]. Спираючись на роботи М. І. Туган-Барановського, М. О. Нартов зауважує, що саме селянські кооперації (агропромислові комплекси) дозволили сільському господарству Євросоюзу, США, Канади зайняти провідні позиції у світі. У свою чергу брак знань і навичок уповільнив розвиток сільського господарства країн, які розвиваються, що призвело до проблеми голоду та недоїдання [27].

Вищезгаданої думки дотримуються К. В. Васківська і Л. Л. Гнатишин, які підкреслюють, що сьгодні прогрес сільськогосподарського виробництва більше залежить від людського капіталу, ніж від чинників економічного розвитку. Тому, удосконалюючи людину як господаря, цілеспрямовано впливаючи на неї через навчання, задіяння механізмів саморозвитку, впливаючи на її волю і розум, спрямовуючи її творчі пошуки, можна забезпечити подолання продовольчої проблеми [28, с. 35].

У певній мірі цю думку поділяє індійський дослідник П. К. Джоші, який вважає, що диверсифікація сільського господарства, а саме господарств дрібних фермерів, допоможе подолати голод [29, с. 52].

Ще одна наукова думка пов'язує загострення глобальної продовольчої проблеми з екологічною деградацією навколишнього середовища. Зокрема, З. М. Ільїна зазначає, що в результаті деградації земель щорічно з сільськогосподарського обороту вибуває більше 14 млн га ріллі, що, у свою чергу, вимагає освоєння нових територій. Розораність у багатьох регіонах світу перевищує граничне значення цього показника, який складає 40% [30, с. 63]. Тобто кожного року кількість орних земель та їх родючість зменшується, що призводить до загострення глобальної продовольчої проблеми.

Л. Н. Дейнека також розвиває вищезгадану думку, наголошуючи, що незважаючи на величезні досягнення людства, пов'язані з упровадженням технічних, технологічних і організаційних нововведень у землеробстві та тваринництві, забезпеченість продуктами харчування населення світу залишається незадовіль-

ною і з причини різкого скорочення таких основних ресурсів, як: орнопридатних земель, запасів прісної води, джерел енергії, необхідних для виробництва сільськогосподарської продукції. Загальна площа втрачених для світового сільського господарства оброблюваних земель досягла за всю історію людства 20 млн км², що більше площі всієї ріллі, яка використовується на даний час (близько 15 млн км²) [31, с. 75-76].

Цю ж думку поділяють В. Ф. Чешко та В. І. Глазко, які зазначають, що інтенсифікація сільськогосподарського виробництва базується на різкому зростанні доз добрив і пестицидів, які використовуються для захисту врожаїв. Такий спосіб ведення сільського господарства неминуче супроводжується забрудненням навколишнього середовища речовинами, що не лише дуже деформують тваринний і рослинний світ, але й істотно погіршують якість питної води, продуктів рослинництва і тваринництва. Паралельно збільшенню інтенсивності сільськогосподарського виробництва наростає ступінь деградації ґрунтів [32, с. 197].

Найбільш сучасною причиною загострення глобальної продовольчої проблеми є неоліберальна модель глобалізації, яка породжує диспропорції розвитку на світовому ринку продовольства.

На думку О. Т. Богомолова, неоліберальна модель глобалізації, насаджувана заможними державами і контрольованими ними міжнародними організаціями, дає можливість впоратися з голодом «вільному» ринку. Чим менше держави окремо і через міжнародні органи будуть намагатися регулювати виробництво продовольства і торгівлю ним, тим швидше вільна ринкова конкуренція зробить свою справу. Угода СОТ з сільського господарства перейнята саме цією ідеєю. Вона спрямована на «створення чесної, ринково орієнтованої системи торгівлі сільськогосподарськими товарами», на «скорочення державної підтримки і протекціонізму в сільському господарстві». Її завдання – усунути існуючі обмеження і «деформації» на світовому сільськогосподарському ринку, а також призупинити накопичення в ряді розвинених держав величезних надлишків зерна і м'ясо-молочних продуктів, ліквідуючи практику бюджетного субсидювання сільськогосподарських виробників і протекціонізму щодо їхньої продукції [33, с. 239].

Для більшості країн, що розвиваються, і перехідних країн, які стикаються з продовольчою проблемою, така концепція глобалізації має негативні наслідки. Посушливий або холодний клімат, неродючі ґрунти, дефіцит води для зрошення, а також брак коштів для інвестицій роблять ці країни неконкурентоспроможними. Їх продукція завжди буде дорожчою від виробленої за сприятливих природно-кліматичних умов і при великій кількості капіталу. Відмова від захисту власного сільського господарства та його підтримки через державні програми прирікає такі країни, в основному аграрні, або на голод, або на роль імпортерів продовольства. Зовнішня конкуренція не дає можливості піднятися на ноги сільському господарству країн, що розвиваються [33, с. 240].

На думку О. М. Чумакова, у ряді розвинених країн є надлишки продовольства та невикористані резерви збільшення його виробництва, здатні допомогти вирішити проблему голоду і недоїдання на всій планеті. Однак країни, що потребують, не мають коштів як для придбання цього продовольства, так і для розширення власного виробництва його. Через обмеженість попиту на світовому ринку виробники та експортери зерна, м'яса, масла і молочних продуктів обмежують їх виробництво [34, с. 5].

Тобто представники останнього підходу стверджують, що сучасний стан світогосподарських зв'язків можна назвати кризовим, оскільки існує значний диспаритет у соціально-економічному розвитку країн світу та диспропорції їх взаємозв'язків, що стає однією з причин загострення глобальної продовольчої проблеми.

На нашу думку, систематизувавши та проаналізувавши різноманітні підходи науковців до вивчення глобальної продовольчої проблеми, можна підсумувати, що всі вищезгадані причини виникнення голоду та недоїдання мають вплив на загострення сучасної ситуації нестачі продовольства, але найбільш значущою є бідність, тобто нестача коштів для придбання їжі, а також існуюча система регулювання світового продовольчого ринку.

На нашу думку, можна запропонувати наступне визначення глобальної продовольчої проблеми, яку можна схарактеризувати як систематичне недостат-

Таблиця 1

Підходи до визначення причин виникнення глобальної продовольчої проблеми

Представники наукового напрямку	Причини виникнення продовольчої проблеми
А. Сміт, А. Сен, А. да Ваал, М. Д. Кондратьєв, Шенген Фен	Неефективне державне управління.
Т. Мальтус, П. Ерліх, А. Пікок, К. Боулдінг, У. Фогт, Ф. Осборн, Г. Бутуль, Г. Тейлор, Л. Браун	Зростання населення, що випереджає виробництво продовольства; виснаження сільськогосподарських ресурсів.
Ф. Лапі, Дж. Коллінз, П. Россет, О. В. Ішханов, В. І. Власов, У. Бадьян, Махедр Дев, С. Р. Османі	Недостатність коштів для придбання їжі, бідність.
Т. Шульц, С. Кузнець, Л. Браун, Е. Екхольм, М. І. Туган-Барановський, А. Льюїс, М. О. Нартов, К. В. Васьківська, Л. Л. Гнатишин, П. К. Джоші	Брак знань для ефективного ведення сільського господарства.
З. І. Ільїна, Л. Н. Дейнека, В. Ф. Чешко, В. І. Глазко.	Зменшення площі та родючості орних земель, забруднення навколишнього середовища.
О. М. Чумаков, О. Т. Богомолов.	Неоліберальна модель глобалізації, несправедливість світових умов торгівлі продовольством.

Таблиця систематизована автором за матеріалами: [3-34]

не задоволення першочергової потреби людини у повноцінному харчуванні, що має всесвітній характер розповсюдження та несе загрози для здоров'я, у першу чергу, малозабезпеченого населення світу.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що однією з найгостріших і найважливіших проблем сучасних економічних відносин продовжує залишатися продовольча проблема. В основі виникнення глобальної продовольчої проблеми лежить багато причин, які так чи інакше впливають на її стан у певних регіонах світу. Найбільш значущими з них, на нашу думку, є низький рівень життя більшості населення країн, що розвиваються, супроводжуваний крайньою бідністю.

Другою за значимістю причиною є зниження протекційністських торговельних бар'єрів за умовами СОТ у країнах, що розвиваються, яке призводить до зниження конкурентоспроможності їх дрібних фермерів і виробників продуктів харчування, до залежності від імпорту, а в деяких слабorozвинених державах і до загострення глобальної продовольчої проблеми. Не варто забувати і про екологічні проблеми, що пов'язані з родючістю ґрунтів та їх забрудненням, а також недостатнє державне регулювання сфери продовольчого забезпечення у багатьох країнах, що розвиваються. Виявивши всі наявні причини голоду в світі, необхідно запровадити систематичний підхід для боротьби з ним.

Література:

1. Казакова Н. А. Глобальная продовольственная проблема и пути её решения / Н. А. Казакова, А. И. Завгородняя // Матеріали VII науково-практичної конференції молодих вчених. — Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. — С. 199–202.
2. Офіційний сайт Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fao.org/>
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М. : Эксмо, 2007. — 960 с.
4. Sen A. Poverty and Famines : an Essay on Entitlement and Deprivation / A. Sen. — Oxford : Clarendon Press, 1981. — 257 p.
5. Dreze J. Hunger and Public Action / J. Dreze, A. Sen. — Oxford : Clarendon Press, 1989. — 373 p.
6. Борисов Ф. М. Амартія Сен и проблемы бедности / Ф. М. Борисов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dengi-info.com/archive/article.php?aid=1961>
7. A. De Waal Famine That Kills : Darfur, Sudan / A. De Waal. — Oxford : University Press, 2004 — 258 p.
8. Михайлов А. Г. Аграрный сектор России начала XX века : методы стабилизации и обеспечения функционирования / А. Г. Михайлов // Современные проблемы науки и образования. — 2008. — № 2. — С. 130–135.
9. Офіційний сайт Міжнародного інституту по дослідженню продовольчої політики [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ifpri.org/>
10. Мальтус Т. Р. Опыт о законе народонаселения / Т. Р. Мальтус. — Петрозаводск : Петроком, 1993. — 139 с.
11. Судоплатов А. П. Неомальтузианство в современных буржуазных концепциях роста народонаселения / А. П. Судоплатов // Народонаселение зарубежных стран. — М. : Статистика, 1974. — С. 13–26.
12. Ehrlich P. R. The Population Bomb / P. R. Ehrlich. — NY : Ballantine Books, 1968. — 198 p.
13. Aykroyd W. R. The conquest of famine / W. R. Aykroyd. — NY : Reader's Digest Press, 1975. — 216 p.
14. Філіпенко А. С. Світова економіка : підручник / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, О. І. Рогач та ін. — К. : Либідь, 2007. — 640 с.
15. Lapi F. World hunger : Twelve Myths / Lapi F., Collins J., Rosset P. — Second Edition. — NY : Grove Press, 1998. — 270 p.
16. Ишханов А. В. Мировая продовольственная проблема : анализ и прогноз / А. В. Ишханов // Экономика : теория и практика. — 2011. — № 1. — С. 3–8.
17. Власов В. И. Проблемы глобальной продовольственной безопасности / В. И. Власов // Никоновские чтения. — 2007. — № 12. — С. 524–527.
18. Badiane O. A 2020 Vision for Food, Agriculture, and the Environment in Sub-Saharan Africa / Badiane O., Delgado C. — Washington : IFPRI, 1995. — 56 p.
19. Mahendra Dev. Rising Food Prices and Financial Crisis in India : Impact on Women and Children and Ways of Tackling the Problem / Mahendra Dev. — New Delhi : UNICEF, 2010 — 55 p.
20. Osmani S. R. Poverty and Nutrition in South Asia / S. R. Osmani [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unscn.org/files/Awards/Horwitz_Lectures/1st_lecture_Poverty_and_Nutrition_in_South_Asia.pdf
21. Економічний олімп : лауреати Нобелівської премії з економіки 1969-2009 рр. : бібліогр. покажчик / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» — К. : КНЕУ, 2010. — 148 с.
22. Schultz T. Transforming Traditional Agriculture / T. Schultz. — New Haven : Yale University Press, 1964. — 212 p.
23. Корчагин Ю. А. Российский человеческий капитал : фактор развития или деградации? : монография / Ю. А. Корчагин. — Воронеж : ЦИРЭ, 2005. — 252 с.
24. Eckholm E. By Bread Alone / E. Eckholm, L. Brown. — NY : Praeger, 1974. — 272 p.
25. Заклекта О. Теодор Шульц і Артур Льюїс : дослідники проблем країн, що розвиваються, і «людського капіталу» / О. Заклекта // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — 2007. — № 1. — С. 119–126.
26. Полюбина И. Б. М. И. Туган-Барановский и кооперация / И. Б. Полюбина // Финансы и кредит. — 2003. — № 14. — С. 58–64.
27. Нартов Н. А. Продовольственная безопасность России / Н. А. Нартов, В. Н. Нартов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://akademagr.ru/prodovolstvennaya-bezopasnost-rossii/>
28. Васьківська К. В. Значення людського капіталу в розвитку сільського господарства / К. В. Васьківська, Л. Л. Гнатишин // Вісник Львівського державного аграрного університету. — 2009. — № 16(1). — С. 34–40.
29. Joshi P. K. Agricultural diversification and smallholders in South Asia / P.K. Joshi. — New Delhi : Academic Foundation, 2007. — 81 p.
30. Ильина З. М. Глобальная продовольственная проблема и угрозы / З. М. Ильина // Вестник национальной академии наук Белоруссии. — 2011. — № 3. — С. 62–71.
31. Дейнека Л. Н. Продовольственная безопасность — системная проблема глобализируемой экономики / Л. Н. Дейнека // Известия Южного федерального университета. Технические науки. — 2004. — № 4. — С. 75–76.
32. Чешко В. Ф. Ноосфера и техносфера как альтернативные сценарии будущего в эпоху глобализации и биотехнологий / В. Ф. Чешко, В. И. Глазко // Социальная экономика. — № 1. — 2010. — С. 195–200.
33. Богомолов О. Т. Мировая экономика в век глобализации : учебник / О. Т. Богомолов. — М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. — 368 с.
34. Чумаков А. Н. Философия : учеб. пособие / А. Н. Чумаков, Н. Ф. Бучило. — М. : ПЕР СЭ, 2001. — 447 с.

ЯКІСНА ОЦІНКА РІВНЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОСОЮЗУ

М. В. Музиченко

здобувач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

nikolai_spas@mail.ru

У статті запропонований методичний підхід до якісної оцінки рівня диверсифікації постачання природного газу у державах-членах Євросоюзу, відповідно до якого визначається граничний обсяг постачання природного газу з одного зовнішнього джерела. Мінімально необхідна кількість зовнішніх джерел постачання природного газу визначається співвідношенням сукупного номінального обсягу постачання природного газу з зовнішніх джерел до визначеного граничного обсягу постачання природного газу з одного зовнішнього джерела і означає кількість зовнішніх джерел постачання природного газу, яка є необхідною для забезпечення мінімального рівня диверсифікації.

Ключові слова: енергетична безпека, природний газ, рівень диверсифікації.

КАЧЕСТВЕННАЯ ОЦЕНКА УРОВНЯ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ПОСТАВОК ПРИРОДНОГО ГАЗА В ГОСУДАРСТВАХ-ЧЛЕНАХ ЕВРОСОЮЗА

В статье предложен методический подход к качественной оценке уровня диверсификации поставок природного газа в государствах-членах Евросоюза, в соответствии с которым определяется предельный объем поставок природного газа из одного внешнего источника. Минимально необходимое количество внешних источников природного газа определяется соотношением совокупного номинального объема поставок природного газа из внешних источников к определенному предельному объему поставки природного газа из одного внешнего источника и означает количество внешних источников природного газа, необходимое для обеспечения минимального уровня диверсификации.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, природный газ, уровень диверсификации.

QUALITATIVE ASSESSMENT OF THE DIVERSIFICATION LEVEL OF NATURAL GAS SUPPLY IN EUROPEAN UNION

The article provides the methodological approach to the qualitative assessment of the diversification level of natural gas supply in the European Union. This approach determines the upper limit of natural gas supply volume from one external source. The minimum needed quantity of the external natural gas sources is determined by the ratio of the aggregate nominal volume of natural gas supply to the upper limit of natural gas supply volume from one external source and determines the number of external sources of natural gas which are required for ensuring a minimum level of diversification.

Key words: energy security, natural gas, level of diversification.

Постановка проблеми. Забезпечення енергетичної безпеки є першочерговим завданням для будь-якої країни світу, особливо з урахуванням жорсткої конкуренції між країнами за контроль над енергоресурсами [1, с. 265].

Одним з головних напрямків енергетичної політики Євросоюзу як одного з найбільших у світі споживачів енергоресурсів, що імпортує близько 53% енергоресурсів на суму понад 400 млрд євро на рік, є забезпечення безпеки постачання енергоносіїв.

Як орган виконавчої влади Євросоюзу, Європейська комісія розглядає диверсифікацію джерел енергоносіїв (насамперед природного газу і нафти) і маршрутів їх постачання в якості пріоритетного напрямку забезпечення безпеки постачання енергоносіїв та наголошує на необхідності зниження існуючого на даний час надмірного рівня енергетичної залежності окремих держав-членів Євросоюзу від держав-експортерів енергоносіїв [2].

Враховуючи цю необхідність, існує потреба у розробці методичних підходів оцінки рівня диверсифікації постачання природного газу, які можуть бути покладені в основу оцінки безпеки постачання природного газу до держав-членів Євросоюзу як одного з пріоритетних напрямків енергетичної політики Євросоюзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми забезпечення енергетичної безпеки держави, а також проблемні питання диверсифікації джерел і шляхів постачання природного газу є предметом досліджень таких учених, як В.М. Гесць, І.В. Бураківський, А.П. Голіков, О.А. Довгаль, І.В. Матюшенко, В.Л. Саприкін, Л.М. Уніговський, А.І. Єрьоменко, О.Г. Дзьоба, О.М. Ромашко, В.Г. Земляний, О.Є. Перфілова, О.О. Волович, Т.В. Рязова, М.М. Мітрохович, Н.Ю. Костюченко, В.В. Вербинський, Л.Л. Рассоха.

Найбільш близькою до теми статті за своєю суттю є робота [3], в якій розглядаються питання оцінки рівня диверсифікації постачання природного газу в країнах Євросоюзу та запропонований оригінальний підхід до розрахунку коефіцієнта диверсифікації газопостачання.

Разом з тим, на мій погляд, запропонований у цій роботі відносний показник диверсифікації газопостачання (коефіцієнт диверсифікації) потребує вдосконалення, у зв'язку з тим, що він не в повній мірі враховує кількість джерел постачання газу. Крім того, визначення граничного обсягу постачання газу з одного джерела на рівні 25% не є досить аргументованим.

Метою статті є обґрунтування методичного підходу до якісної оцінки рівня диверсифікації

постачання природного газу в державах-членах Євросоюзу.

Основні результати дослідження. Одним з найважливіших елементів забезпечення енергетичної безпеки держави є диверсифікація джерел по шляхив постачання енергоносіїв. Прийнято вважати, що поставки енергоносіїв за імпортом є надійними, якщо вони здійснюються, принаймні, з трьох джерел, інакше можливі наступні негативні наслідки [4, 5]:

- монопольне підвищення цін на енергоносії або введення обмежень на їх постачання у разі погіршення міждержавних відносин з державою-експортером;

- критична залежність від держави-експортера, що ускладнює розвиток рівноправних двосторонніх відносин;

- зменшення обсягів поставок енергоносіїв внаслідок падіння їх видобутку;

- тривалі перебої в постачанні енергоносіїв у разі великих аварій на магістральних нафтогазопроводах (внаслідок надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру, старіння трубопровідних мереж та іншого).

Разом з тим, жодним документом Євросоюзу жорстко не регламентована обов'язкова наявність трьох джерел поставок енергоносіїв.

Досить відомим є підхід, згідно з яким, посилаючись на загальноприйняті світові стандарти енергетичної безпеки, постачання енергоносіїв з одного джерела не має перевищувати для країни 25 % від загального обсягу імпорту енергоносіїв [3, 6]. При цьому мінімально необхідна кількість зовнішніх джерел постачання енергоносіїв є фактично визначеною. Тобто, якщо встановлено, що обсяг постачання з одного джерела не повинен перевищувати 25% загального обсягу імпорту енергоносіїв, то необхідна кількість зовнішніх джерел постачання енергоносіїв включатиме щонайменше чотири джерела.

Таким чином, ключовим питанням у визначенні мінімально необхідної кількості зовнішніх джерел постачання природного газу і, відповідно, у визначенні рівня диверсифікації постачання природного газу, є обґрунтоване визначення граничного обсягу постачання з одного зовнішнього джерела.

Регламентом Європейського Парламенту і Ради від 20.10.2010 р. № 994/2010 в Євросоюзі запроваджені положення, спрямовані на забезпечення безпеки постачання газу до держав-членів Євросоюзу; встановлена солідарна відповідальність держав-членів Євросоюзу за забезпечення своєчасності постачання газу; передбачений план превентивних заходів, спрямованих на зниження ризику загрози дефіциту газу, і надзвичайного плану на випадок прямих порушень зобов'язань з постачання газу до Євросоюзу [7].

Згідно з цим Регламентом, держави-члени Євросоюзу, які надмірно залежать від одного найбільшого об'єкта своєї газової інфраструктури, зобов'язані переконатись у тому, що потреба в газі у надзвичайно холодні дні може бути гарантовано забезпечена, навіть якщо цей об'єкт газової інфраструктури вийшов з ладу.

У зв'язку з цим введений стандарт «N-1» – показник, який дозволяє оцінити залежність газової інфраструктури від найбільшого її об'єкта (газопроводу, виробничого об'єкта, об'єкта зрідженого природного газу (ЗПГ) або газосховища).

Стандарт «N-1» описує здатність газової інфраструктури за своєю технічною потужністю у випадку виходу з ладу одного окремого найбільшого об'єкта газової інфраструктури задовольняти загальну потребу у газі визначеної території (Євросоюзу в цілому, регіону Євросоюзу або держави-члена Євросоюзу) протягом доби з винятково високим споживанням газу, яке трапляється зі статистичною вірогідністю один раз на 20 років.

За цим стандартом, у випадку виходу з ладу найпотужнішого об'єкта газової інфраструктури, максимальна технічна потужність решти об'єктів має щонайменше забезпечити сумарну загальну щодобову потребу у газі визначеної території протягом доби з винятково високим споживанням газу, яке трапляється зі статистичною вірогідністю один раз на 20 років.

Тобто, функціонуючи у штатному номінальному режимі, газова інфраструктура має бути потенційно здатною за рахунок збільшення своєї технічної потужності з номінальної до максимальної гарантовано забезпечити підвищену добову потребу у газі у випадку виходу з ладу об'єкта газової інфраструктури з найбільшою потужністю. Приріст сукупної добової технічної потужності газової інфраструктури з номінальної до максимальної має бути не меншим за добову технічну потужність найпотужнішого об'єкта газової інфраструктури.

Стандарт «N-1» можна представити у наступному вигляді:

$$(E_m + P_m + S_m + L_m - I_m) / D_{max} \geq 1, \quad (1)$$

де E_m – максимальна технічна добова потужність точок входу (що не є виробничими об'єктами, об'єктами ЗПГ та газосховищами), яка дорівнює сумі максимальних технічних добових потужностей усіх прикордонних точок входу, через які може постачатись газ на визначену територію;

P_m – максимальна технічна добова виробнича потужність, яка дорівнює сумі максимальних технічних добових потужностей усіх газових виробничих об'єктів, що можуть бути забезпечені у точках входу визначеної території;

S_m – максимальна технічна добова потужність відбору газу зі сховищ, яка дорівнює сумі максимальних технічних добових потужностей відбору газу з усіх сховищ, які можуть бути забезпечені у точках входу визначеної території;

L_m – максимальна технічна добова вихідна потужність постачання газу із об'єктів ЗПГ, яка дорівнює сумі максимальних технічних добових вихідних потужностей постачання газу з усіх об'єктів ЗПГ на визначеній території;

I_m – максимальна технічна добова потужність одного окремого найбільшого об'єкта газової інфра-

структури з найбільшою потужністю постачання газу на визначеній території;

D_{max} — максимальна добова потреба у газі визначеної території, яка має місце протягом доби з винятково високим споживанням газу, яке трапляється зі статистичною вірогідністю один раз на 20 років.

Цей показник для держав-членів Євросоюзу має дорівнювати щонайменше 1.

У даній статті пропонується підхід до оцінки рівня диверсифікації джерел постачання природного газу, згідно з яким вищенаведений підхід Євросоюзу до забезпечення безпеки постачання газу у відповідній модифікації застосовується до визначення граничного обсягу постачання газу з одного зовнішнього джерела.

Граничний обсяг постачання природного газу з одного зовнішнього джерела будемо визначати тим обсягом, який у випадку припинення постачання природного газу з одного найбільшого зовнішнього джерела (зовнішнього газопроводу) може бути компенсований за рахунок збільшення обсягів постачання природного газу з решти наявних джерел: власних джерел (виробничих об'єктів і власних газосховищ) і зовнішніх джерел (зовнішніх газопроводів і об'єктів ЗПГ).

Тобто граничний обсяг постачання природного газу з одного зовнішнього джерела будемо визначати сукупним потенційним приростом обсягів постачання газу з решти наявних джерел, враховуючи їхні відповідні технічні характеристики.

Максимальні обсяги природного газу, які можуть бути отримані відповідно з власних виробничих об'єктів — $Q_{во макс}$, власних газосховищ — $Q_{гс макс}$, зовнішніх газопроводів — $Q_{зг макс}$ і об'єктів ЗПГ — $Q_{зпг макс}$ будемо представляти у вигляді сум відповідних номінальних обсягів — $Q_{во ном}$, $Q_{гс ном}$, $Q_{зг ном}$, $Q_{зпг ном}$ та відповідних приростів обсягів $q_{во}$, $q_{гс}$, $q_{зг}$, $q_{зпг}$, які є потенційно можливими за відповідними технічними та іншими характеристиками вищевказаних джерел постачання газу.

Граничний обсяг постачання природного газу з одного зовнішнього джерела $Q_{гр}$ будемо визначати як суму відповідних приростів обсягів постачання природного газу з власних виробничих об'єктів, власних газосховищ, зовнішніх газопроводів і об'єктів ЗПГ, але за винятком приросту обсягу постачання природного газу $q_{нб}$ з найбільшого за обсягом постачання зовнішнього газопроводу для врахування можливого припинення постачання природного газу з нього:

$$Q_{гр} = q_{во} + q_{гс} + q_{зг} + q_{зпг} - q_{нб} \quad (2)$$

Мінімально необхідна кількість зовнішніх джерел постачання природного газу буде визначатись співвідношенням сукупного номінального обсягу постачання природного газу із зовнішніх джерел (зовнішніх газопроводів і об'єктів ЗПГ) до визначеного за формулою (2) граничного обсягу постачання природного газу з одного зовнішнього джерела:

$$n_{мін} = (Q_{зг ном} + Q_{зпг ном}) / Q_{гр} \quad (3)$$

Мінімально необхідна кількість зовнішніх джерел постачання природного газу дорівнюватиме отриманому за формулою (3) числу, яке округлене в більшу сторону до наступного цілого числа.

Далі послідовно розглянемо особливості розрахунку параметрів, які входять до формул (2) і (3), для держав-членів Євросоюзу, що мають розвинену газову інфраструктуру, таких як Австрія, Велика Британія, Італія, Нідерланди, Німеччина і Франція.

Для розрахунку потенційно можливих приростів обсягів виробництва природного газу $q_{во}$, які можуть бути отримані з власних виробничих об'єктів, застосований наступний підхід: враховуючи зниження виробництва природного газу в Євросоюзі у 2014 році у порівнянні з 2013 роком на 9,8% [8], в якості відповідних максимальних обсягів виробництва $Q_{во макс}$ прийняті існуючі загальні обсяги виробництва природного газу визначеними державами-членами Євросоюзу на власних виробничих об'єктах, а відповідні номінальні обсяги виробництва $Q_{во ном}$ визначаються із розрахунку 90% від відповідних максимальних обсягів виробництва $Q_{во макс}$.

Тобто потенційно можливі прирости обсягів виробництва природного газу $q_{во}$, що можуть бути отримані визначеними державами-членами Євросоюзу з власних виробничих об'єктів, фактично встановлюються на рівні 10% від відповідних загальних обсягів виробництва природного газу визначеними державами (див. табл. 1).

У таблиці 2 наведені обсяги газосховищ визначених держав-членів Євросоюзу і розрахункові потенційно можливі прирости обсягів газу $q_{гс}$.

Для розрахунку потенційно можливих приростів обсягів природного газу $q_{зг}$, які можуть бути отримані із зовнішніх газопроводів, застосований наступний підхід: в якості відповідних максимальних обсягів $Q_{зг макс}$ прийняті існуючі загальні обсяги імпорту природного газу визначених держав-членів ЄС, а відповідні номінальні обсяги $Q_{зг ном}$ визначаються із розрахунку 90% від відповідних максимальних обсягів $Q_{зг макс}$.

Таблиця 1

Виробництво природного газу визначеними державами-членами ЄС

Держава-член ЄС	Номінальний обсяг виробництва $Q_{во ном}$, млрд м ³	Максимальний обсяг виробництва $Q_{во макс}$, млрд м ³	Потенційно можливий приріст виробництва $q_{во}$, млрд м ³
Велика Британія	34,75	36,58	3,658
Італія	6,22	6,55	0,655
Нідерланди	53	55,78	5,578
Німеччина	7,33	7,72	0,772

*Таблиця складена автором з використанням матеріалів: [8]

Таблиця 2

Газосховища визначених держав-членів ЄС

Держава-член ЄС	Номінальний (поточний) обсяг $Q_{\text{ЄС ном}}^{\text{г}}$ млрд м ³	Максимальний сукупний технічний обсяг $Q_{\text{ЄС макс}}^{\text{г}}$ млрд м ³	Потенційно можливий приріст обсягу $q_{\text{ЄС}}^{\text{г}}$ млрд м ³
Австрія	2,65	4,71	2,06
Велика Британія	3,73	4,21	0,48
Італія	13,99	16,62	2,63
Нідерланди	7,5	10,22	2,72
Німеччина	16,76	22,32	5,56
Франція	8,06	12	3,94

*Таблиця складена автором з використанням матеріалів: [9]

Таблиця 3

Поставки природного газу у визначені держави-члени ЄС газопроводами

Імпортери природного газу	Експортери природного газу						Номінальний обсяг імпорту $Q_{\text{зір ном}}^{\text{г}}$ млрд. м ³	Максимальний обсяг імпорту $Q_{\text{зір макс}}^{\text{г}}$ млрд. м ³	Потенційно можливий приріст обсягу $q_{\text{зір}}^{\text{г}}$ млрд. м ³	
	Нідерланди	Норвегія	Велика Британія	Інші держави ЄС	Російська Федерація	Алжир				Лівія
Австрія		3,86			3,88		6,966	7,74	0,774	
Велика Британія	6,57	25,93		0,37			29,583	32,87	3,287	
Італія	8,3	4,85		0,28	21,32	6,21	5,97	42,246	46,94	4,694
Нідерланди		9,37	1,69	8,69	3,45			20,88	23,2	2,32
Німеччина	18,1	27,73		0,71	38,46			76,5	85	8,5
Франція	4,9	15,5			6,98			24,642	27,38	2,738

*Таблиця складена автором з використанням матеріалів: [10]

Таблиця 4

Можливості об'єктів ЗПГ визначених держав-членів ЄС

Держава-член ЄС	Номінальний (поточний) обсяг ЗПГ $Q_{\text{ЗПГ ном}}^{\text{г}}$ млн м ³	Максимальний сукупний технічний обсяг ЗПГ $Q_{\text{ЗПГ макс}}^{\text{г}}$ млн м ³	Потенційно можливий приріст обсягу природного газу $q_{\text{ЗПГ}}^{\text{г}}$ млрд м ³
Велика Британія	0,937	1,783	0,22
Італія	0,132	0,465	0,087
Нідерланди	0,233	0,54	0,08
Франція	0,584	0,77	0,048

*Таблиця складена автором з використанням матеріалів: [12]

Таблиця 5

Результати розрахунку граничного обсягу постачання природного газу з одного зовнішнього джерела та мінімально необхідної кількості зовнішніх джерел постачання природного газу для визначених держав-членів ЄС

Держава-член ЄС	Граничний обсяг постачання природного газу з одного зовнішнього джерела $Q_{\text{зір}}^{\text{г}}$ млрд м ³	Мінімально необхідна кількість зовнішніх джерел постачання природного газу $n_{\text{мін}}$	Наявна кількість зовнішніх джерел постачання природного газу
Австрія	2,446	3	2
Велика Британія	5,052	6	3
Італія	5,934	8	6
Нідерланди	9,761	3	4
Німеччина	10,986	7	4
Франція	6,028	5	3

*Таблиця складена автором

Тобто потенційно можливі прирости обсягів природного газу $q_{сп}$, які можуть бути отримані визначеними державами із зовнішніх газопроводів, фактично встановлюються на рівні 10% їх відповідних загальних обсягів імпорту природного газу (див. табл. 3).

Такий підхід обумовлений тим, що кожна держава-член Євросоюзу має компетентний орган, який відповідає за формування та впровадження механізму реагування на виникнення надзвичайних ситуацій у газопостачанні. Одним з таких випадків, який є передумовою для оголошення компетентним органом надзвичайного стану у газопостачанні, є зменшення на 10% добового національного імпорту природного газу [5, 7].

При розгляді підходу до розрахунку приросту обсягів природного газу, який може бути отриманий з об'єктів ЗПГ, варто зазначити, що зріджений газ для подальшого використання піддається регазифікації. У зв'язку з цим, при розрахунку потенційно можливого приросту обсягів природного газу $q_{сп}$, який можна отримати з об'єктів ЗПГ, був використаний коефіцієнт переводу обсягів зрідженого природного газу у відповідні обсяги звичайного природного газу при регазифікації, який в цілях статті взятий на рівні 260 одиниць (див. табл. 4) [11].

Результати розрахунку граничного обсягу постачання природного газу з одного зовнішнього джерела $Q_{гп}$ та мінімально необхідної кількості зовнішніх джерел постачання природного газу $n_{мін}$ за формулами (2) і (3), відповідно, наведені у таблиці 5.

Вище вказане свідчить про те, що з визначених держав-членів Євросоюзу тільки Нідерланди за визначеним у статті критерієм мають кількість наяв-

них зовнішніх газопроводів, необхідних для забезпечення безпеки газопостачання держави. У решти держав у разі можливого припинення постачання природного газу із свого найбільшого за обсягом постачання джерела (зовнішнього газопроводу) за різними степенями відсутня мінімально необхідна кількість зовнішніх газопроводів для забезпечення безпеки газопостачання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження запропонований методичний підхід до якісної оцінки рівня диверсифікації постачання природного газу визначених держав-членів Євросоюзу.

При цьому мінімально необхідна кількість зовнішніх джерел постачання природного газу, яка визначена за запропонованим у статті підходом, є показником, який може використовуватись для якісної оцінки рівня диверсифікації зовнішніх джерел постачання природного газу за принципом: відповідає чи не відповідає наявний рівень диверсифікації мінімально необхідному рівню.

Варто зазначити, що необхідна кількість зовнішніх джерел постачання природного газу означає мінімальну кількість зовнішніх джерел постачання природного газу, яка є необхідною для забезпечення мінімального рівня диверсифікації зовнішніх джерел постачання природного газу, наявність якого є основною умовою забезпечення мінімального рівня безпеки газопостачання, але не є достатньою умовою для вирішення проблеми енергетичної безпеки газової інфраструктури держави у повному обсязі, і це проблемне питання є предметом подальших досліджень автора.

Науковий керівник: к.е.н., проф. Сідоров В. І.

Література:

1. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: колективна монографія / кол. авт.; за ред. А. П. Голікова, О. А. Довгаль. — Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. — 316 с.
2. Еременко А. Диверсифікація поставок газу : поддержит ли Европа украинско-польский проект? / А. Еременко, Л. Униговский. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/energy_market/diversifikaciya-postavok-gaza-podderzhit-li-evgora-ukrainsko-polskiy-proekt-.html.
3. Дзьоба О. Г. Оцінка рівня диверсифікації постачання природного газу в країнах Європейського Союзу / О. Г. Дзьоба, О. М. Ромашко // Економічний часопис-XXI. — 2012. — № 7–8. — С. 37–40.
4. Саприкин В. Энергетическая безопасность Украины и проекты диверсификации источников поставок углеводородов / В. Саприкин. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=517.
5. Диверсифікаційні проекти в енергетичній сфері України: стан, проблеми та шляхи їх реалізації // Національна безпека і оборона (Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова). — 2009. — № 6. — С. 2–53.
6. Волович О. Перспективи диверсифікації джерел постачання енергоносіїв в Україну / О. Волович [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. — Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/5.htm>.
7. Regulation (EU) No 994/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 concerning measures to safeguard security of gas supply and repealing Council Directive 2004/67/EC. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010R0994&from=EN>.
8. Natural Gas: Production. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bp.com/content/dam/bp/excel/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-workbook.xlsx>.
9. EU 28 Storage Data of Monday 21-12-2015. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://transparency.gie.eu/index.php>.
10. Natural Gas : Trademovements 2014 by pipeline. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bp.com/content/dam/bp/excel/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-workbook.xlsx>.
11. Как перевести литры сжиженного газа в кубометры? — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://teplozim.ru/articles/otoplenie/kak-perevesti-litry-szhizhennogo-gaza>.
12. LNGdata – Wednesday 2015 – 12 – 23. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lngdataplatform.gie.eu/>.

МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ ГРУП КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

М. С. Пасмор
аспірант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
pasmor.m@gmail.com

У даній статті представлені результати дослідження питання перспектив розвитку міжнародних інтеграційних об'єднань країн, що розвиваються, на прикладі БРІКС. У час геополітичних змін дана тема набуває особливого значення, адже саме дані міжнародні структури мають змогу змінити світову архітектуру. Сценарії розвитку можуть бути різні та суперечливі, але саме країни, що розвиваються, можуть стати поштовхом для побудови нового світового порядку. Група країн БРІКС є яскравим прикладом змін у сучасних міжнародних економічних відносинах, і саме тому буде доцільним схарактеризувати світогосподарські перетворення з цього боку.

Ключові слова: БРІКС, економічна інтеграція, країни, що розвиваються, міжнародні економічні відносини.

ВОЗМОЖНЫЕ СЦЕНАРИИ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ГРУПП РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН

В данной статье представлены результаты исследования вопроса перспектив развития международных интеграционных объединений развивающихся стран на примере БРИКС. Во время геополитических изменений данная тема приобретает особое значение, ведь именно данные международные структуры могут изменить мировую архитектуру. Сценарии развития могут быть различные и противоречивые, но именно развивающиеся страны могут стать толчком для построения нового мирового порядка. Группа стран БРИКС является ярким примером изменений в международных экономических отношениях, и именно поэтому будет целесообразным охарактеризовать мирохозяйственные преобразования с этой стороны.

Ключевые слова: БРИКС, экономическая интеграция, развивающиеся страны, международные экономические отношения.

POSSIBLE SCENARIOS INTEGRATION OF DEVELOPING COUNTRIES

This paper accounts for the problem of the prospects of international integration associations in developing countries on the example of BRICS. Within the time of geopolitical change this problem is one of particular importance, because this international structures can change the global architecture. Development scenarios can be different and inconsistent, but developing countries can become an impetus for building a new world order. BRICS is a clear example of change in modern international economic relations and that is why it will be appropriate to describe the world economy transformation from this side.

Key words: BRICS, economic integration, developing countries, international economic relations.

Постановка проблеми. В умовах сучасних геополітичних змін та перетворень особливу актуальність здобуває питання розвитку інтеграційних об'єднань, до яких входять країни, що розвиваються. Адже саме вони можуть стати поштовхом до подолання багатьох міжнародних економічних проблем. Ми пропонуємо розглянути в рамках даного питання саме таке об'єднання, як БРІКС, адже воно у даній сфері є новим та унікальним як за своїм виникненням, так і розвитком, а про перспективність свідчить прогресуючий розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах різних сучасних, провідних авторів досліджується дана тематика, серед них можна відзначити В.М. Давидова, Джима О'Нілла, Пітера Хавліка, А. Н. Фоміна, Б. А. Хайфеца та інших. У вітчизняній науці даним питанням займалися такі вчені, економісти, аналітики, як А. А. Архангельська, А. П. Голіков, Н. А. Казакова, В. І. Сідоров, А. С. Філіпенко та інші. Але тема є настільки широкою та багатогранною, що багато питань є поки що не вивченими, що і пояснює актуальність.

Формулювання цілей статті. Основною метою даного наукового дослідження є розробка імовірних сценаріїв розвитку функціонування групи БРІКС як прикладу об'єднання країн, що розвиваються.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Кожне інтеграційне об'єднання має свої спрямовані цілі, перспективи кооперації, розвитку та підвищення на рівні міжнародних економічних відносин. Так, достатньо нейтральними формами є великі діалогові майданчики типу СНД (Співдружність незалежних держав), ШОС (Шанхайська організація співробітництва) або ЛАД (Ліга арабських держав), навколо яких будується та чи інша економічна інфраструктура, але вона має лише обслуговуючий характер [2, с. 247]. Основною метою даних об'єднань є вплив і транслявання консолідованих думок з приводу економічних викликів у міжнародні інститути.

Як стверджує група вчених під керівництвом проф., доктора географічних наук А. П. Голікова та доктора економічних наук О. А. Довгаль у своєму дослідженні, економічні альянси створюються в першу чергу для пошуку відповідей, на що стоять перед його членами внутрішні виклики, надаючи найбільше значення економічному розвитку своїх членів шляхом створення інструментів синхронізації економічної діяльності, у тому числі торгового та митного регулювання [2, с. 250]. Прикладом таких альянсів слугують регіональні зони вільної торгівлі: ЄАЕС, НАФТА і МЕРКОСУР. Альянси типу АСЄАН і Східноафриканського співтовариства дозволяють

не тільки вирішувати проблеми внутрішнього розвитку, але і піднімати на міжнародному рівні питання регіонального масштабу. Європейський союз розвивається за дещо іншим, відмінним сценарієм, який для відповіді на численні внутрішні і зовнішні виклики активно розвиває інтеграцію як за політичним, так і за економічним напрямом.

В умовах розвитку сучасних міжнародних економічних відносин існують питання глобального характеру, подолати котрі самостійно країни не здатні ні технологічно, ні економічно, ні інституційно. Більше того, постала реальна необхідність світового порядку на рівні взаємодії об'єднань країн. Очевидно, що в цих умовах трансформації почне відбуватися переоформлення альянсів та інтеграційних груп. Їх успішність буде залежати в тому числі і від того, наскільки корпоративні гравці, які є безпосередніми акторами економічного життя, будуть інтегровані в системи прийняття рішень і формулювання повістки.

Беручи до уваги той факт, що БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай та ПАР) знаходиться на стадії свого активного формування, нам здається доцільним використання сценарного методу дослідження, в рамках якого будуть розглянуті різні ступені політичної та економічної інтеграції БРІКС в умовах глобальних викликів. Виходячи із логіки та аналізу інших інтеграційних структур та їх сучасного стану, вельми імовірно, що відбудеться зміна суб'єктів міжнародних економічних відносин, тому ми вважаємо перспективним спрогнозувати та проаналізувати можливі типи реакцій на глобальні зміни. Таким чином, питання прагнення до реінтеграції, кооперації інтеграційних груп є дуже актуальним питанням для дослідження.

Отже, згідно із теорією розвитку, якої ми схильні дотримуватись, імовірні наступні сценарії розвитку групи країн БРІКС:

1. Залишатися в статусі «клубу держав, що розвиваються», існуючого для обговорення глобального порядку, формульовані в інших країнах і наднаціональних об'єднаннях. Але разом з тим, користуючись сучасною міжнародною геополітичною ситуацією, розширювати свій вплив на світовий порядок денний.

2. Абсолютно об'єктивним є також варіант посилення економічного зростання і взаємної торгівлі країн БРІКС шляхом активізації економічної інтеграції, за допомогою побудови повноцінного економічного союзу, який за рахунок розвитку внутрішньої економічної потужності зможе шукати відповіді на виклики, що стоять перед країнами. А також посилювати сферу впливу через надінтеграційний феномен та контроль за допомогою взаємної залежності країн, що входять до різних інтеграційних об'єднань [3].

Кожен сценарій відрізняється тим чи іншим набором реалізованих інтеграційних ініціатив. Серед яких слід відзначити такі, як, наприклад, введення безвізового режиму між країнами, створення наднаціональних органів, що мають пріоритет перед національними, спільне вирішення питань безпеки та ін-

теграцію навколо себе регіонів. Також слід відмітити такі економічні механізми, як зняття торговельних бар'єрів, забезпечення більшої зв'язності ринків товару, праці, капіталу, створення наднаціональних органів і зон вільної торгівлі з іншими країнами.

В умовах сучасних кризових явищ, а також потреби у зміцненні структури міжнародних економічних відносин та лідерства або ж координації відбувся глобальний вихід із зони комфорту. Саме тому існує теорія про те, що БРІКС так і може залишитись клубом країн, що розвиваються [3]. Об'єднання, що були раніше пріоритетними та займали лідируючі позиції, трансформувалися в одні з багатьох голів міжнародних відносин. За цим сценарієм кожна країна-член БРІКС імовірно стане захищати свої національні економічні інтереси і братиме участь у більш широкому наборі регіональних та міжнародних майданчиків, альянсів і клубів.

При цьому, на нашу думку, у зв'язку із протекціонізмом та захистом національних економік та ринків БРІКС погіршуватиметься економічна ситуація у світі. Таким чином, дотримуючись позицій економічної теорії згідно із дослідженням доктора економічних наук, професора Є. М. Воробйова, місцеві економіки залишаться ресурсоемними і залежними від запозичених інновацій та інститутів [1, с. 129].

Якщо розглянути схематичне зображення даної теорії на рис.1, то очевидно, що ми передбачаємо два основні імовірні варіанти розвитку групи країн БРІКС: в якості клубу, альянсу чи союзу, об'єднання.

В умовах сучасних кризових явищ, а також потреби у зміцненні структури міжнародних економічних відносин та лідерства або ж координації відбувся глобальний вихід із зони комфорту. Саме тому існує теорія про те, що БРІКС так і може залишитись клубом країн, що розвиваються. Об'єднання, що були раніше пріоритетними та займали лідируючі позиції, трансформувалися в одні з багатьох голів міжнародних відносин. За цим сценарієм кожна країна-член БРІКС імовірно стане захищати свої національні економічні інтереси і братиме участь у більш широкому наборі регіональних та міжнародних майданчиків, альянсів і клубів [3].

При цьому погіршуватиметься економічна ситуація у світі, що буде підштовхувати країни БРІКС до захисту національних ринків і протекціонізму. Місцеві економіки залишаться ресурсоемними і залежними від запозичених інновацій та інститутів.

Також посиленням даної ситуації може послугувати стриманість ЄС та НАФТА щодо відносин із Росією в контексті глобальних змін. Таким чином може демонструватись пробуксовка та неефективність двосторонніх відносин між даними інтеграційними об'єднаннями, незважаючи на перспективність їх взаємодії. Отже, санкції до однієї з країн-членів мають значний вплив на розвиток всього інтеграційного об'єднання, а це означає нівелювання очікуваних результатів у питанні впливу на глобальному, геополітичному рівні.

Відмова національних урядів від передачі якого-небудь обсягу політичного та економічного суверенітету і заплутаність системи зовнішніх зобов'язань кожної з країн призвели до того, що постійні наднаціональні органи так і не будуть сформовані, і БРІКС буде продовжувати існувати у вигляді періодичних зустрічей та самітів лідерів із суспільних питань. При цьому кожна з них буде прагнути знайти відповіді на загальносвітові економічні виклики самостійно або через існуючі міжнародні майданчики, і єдиним значущим інструментом економічної інтеграції стане Банк розвитку БРІКС, який, тим не менше, буде використовуватися здебільшого для фінансування окремих проектів.

За даним сценарієм розширення БРІКС так і не відбудеться, і багато країн, які розглядалися як кандидати на вступ до альянсу, створять свої клу-

би, наприклад, MINT, CIVETS, Тюркський союз, Боліваріанський альянс і багато інших [3].

Ключовим викликом в даному сценарії стає необхідність подолати внутрішні суперечності: конкуренцію в ряді регіонів, історичні суперечки про кордон (у першу чергу, між Індією і Китаєм) і неготовність ділитися навіть частиною суверенітету на користь інтеграційного об'єднання. Хоча наявність однакових проблем у декількох країн не означає, що вони сприймають ці проблеми як загальні.

Даний розвиток подій є інерційним і саме тому реалістичний, хоча ми дотримуємось думки, що він не дозволяє у повній мірі розкрити потенціал п'ятірки країн БРІКС.

За іншим, другим, сценарієм лідери п'ятірки виб-рала стратегію національного економічного роз-

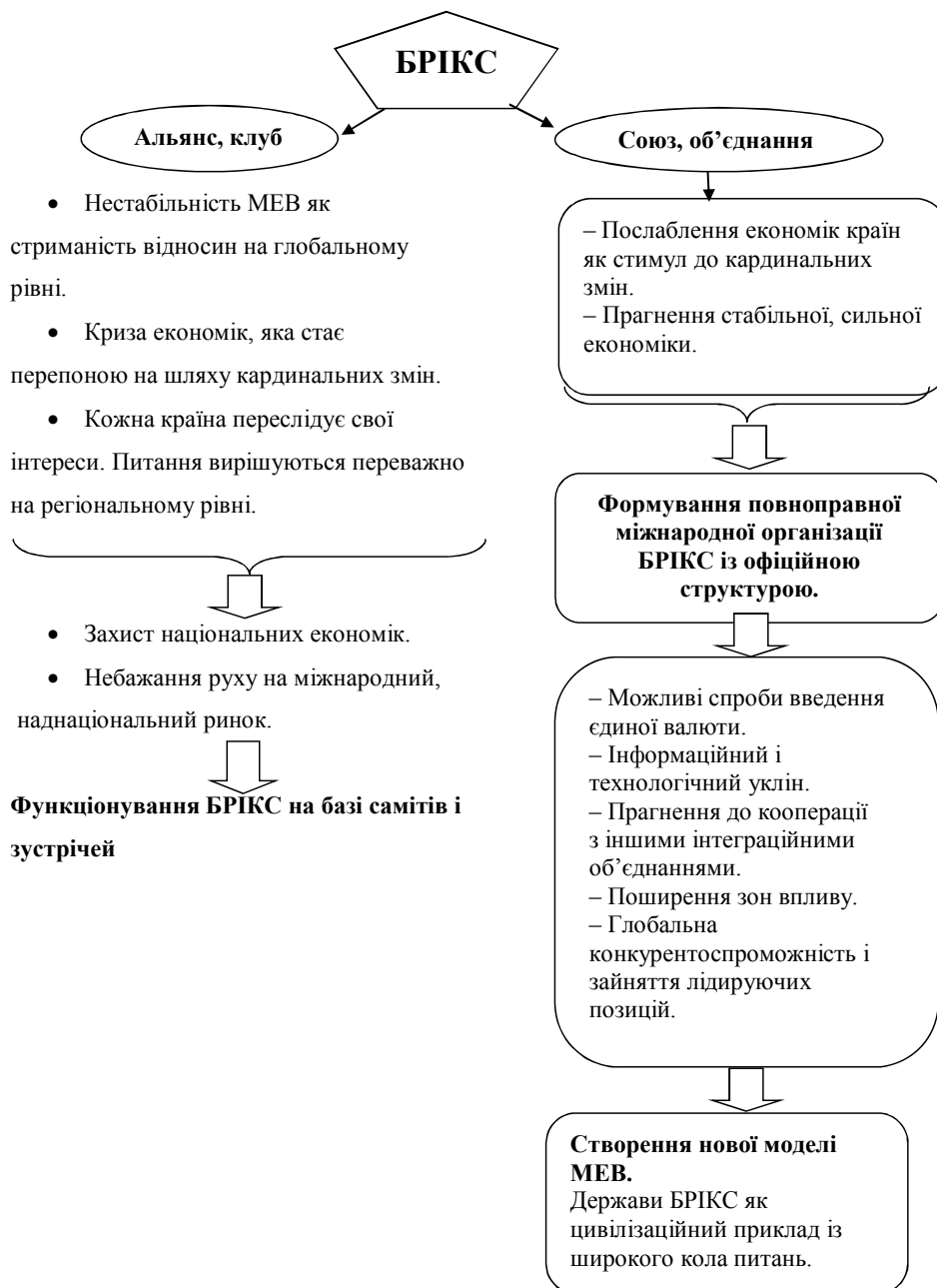

Рис.1. Схема сценаріїв розвитку країн БРІКС
Розроблено автором

витку через розвиток інтеграції. У цьому випадку формалізація БРІКС стала лише додатком до економічного розвитку, і країни-учасниці дотримуються парадигми, що сильна і стійка економіка зможе подолати виклики будь-якого порядку [3]. Вельми імовірно, що п'ятірка, створивши численні інститути підтримки та взаємодії бізнесу, перетвориться на потужний економічний союз. Країни БРІКС увійдуть у топ-10 взаємних торговельних партнерів і встануть на шлях створення єдиної валюти.

Особливість цього підходу полягає в цілеспрямованому спільному розвитку інноваційного потенціалу п'яти країн, з урахуванням сформованих особливостей національних технологічних екосистем, з істотним фокусом на «інновації в основі піраміди».

У цьому разі у своєму інноваційному розвитку країни БРІКС будуть орієнтуватись не на технологічну гонку на розвинених ринках, а на вирішення нагальних внутрішніх ресурсних, екологічних, соціальних проблем, включаючи «точне землеробство», «точне виробництво», інструменти соціального бізнесу і т.д. Створювані технології знаходять широкий попит на ринках, включаючи найбідніші країни, і стимулюють сталий соціально-економічний розвиток у світі. Ці технології також починають проникати на верх піраміди, на розвинені ринки, що призводить до виникнення глобальної технологічної екосистеми, альтернативної до теперішнього часу і заснованої на концентрації НДДКР у країнах Заходу і Японії [4]. Таким чином БРІКС створить свій зовнішньополітичний порядок денний із іншими блоками та окремими країнами. Країни БРІКС будуть здійснювати єдину зовнішньоторговельну політику з тисячами загальних торгових будинків по всьому світу. І також, на нашу думку, буде продуктивним та логічним створення єдиного органу планування і прогнозів, який буде мати за свою мету поєднання компетенції та виробничої потужності країн БРІКС в комплексних довгострокових стратегіях.

Таким чином, за результатами проведеного нами дослідження, ми дотримуємось думки про те, що найважливішим показником розвитку БРІКС стане його глобальна конкурентоспроможність. Водночас саме БРІКС перетворюється на основного агента щодо вирішення проблем країн, що розвиваються.

За цим сценарієм постійно зростатиме щільність контактів між країнами — економічних, цифрових, культурних, освітніх, суспільства країн БРІКС вчатись проектувати спільне майбутнє для всього

світу. Компанії з Бразилії, Росії, Індії, Китаю та ПАР реалізують проекти розвитку глобального масштабу. Таким чином все більше підсилюється економічна міць об'єднання.

Мета поглиблення інтеграції, імовірно, не призведе до її розширення, і замість включення кожна країна-учасниця стає технологічним і економічним лідером в навколишньому її регіоні, беручи на себе відповідальність за розвиток складових його країн. Кожна країна буде мати свої делеговані їй питання та проблематику. Згідно із цією перспективою розвитку, держави БРІКС перетворяться на цивілізаційні зразки з широкого спектру ключових питань. Моделі поведінки та розподілу суспільного багатства, моделі освіти та державного управління, бізнес-практики та охорону здоров'я, практики сталого розвитку інтегровані в будь-які проекти країн БРІКС.

Хоча ми розуміємо та припускаємо, що в умовах сучасної міжнародної ситуації можливий сценарій виходу країн з групи. Як, наприклад, Бразилії. На даний час у цій країні проходить зміна державного правління, а це свідчить про те, що за умовою повороту курсу на внутрішній ринок та протекціоністські форми може стати питання виходу даної країни з групи. Але, на нашу думку, і за цими умовами має перспективи успішної діяльності, адже існують інші країни-претенденти на вступ до групи, а також Бразилія не є локомотивом об'єднання, хоча на даний час і відіграє достатньо важливу роль.

Ми дотримуємось думки, що крім властивих внутрішніх викликів БРІКС має змогу створити нову модель міждержавних відносин і дієву систему стримувань і противаг такого масштабу — цей сценарій інтегрує виклики та можливості попередніх сценаріїв [3]. Отже, БРІКС в такому вигляді і успішна реалізація всіх планів і теорій залежатиме від здатності країн БРІКС спроектувати спільне майбутнє.

Висновки. Розглянуті нами вище сценарії є граничними. Враховуючи масштаб глобальних викликів, перешкод всередині БРІКС, складну країнову динаміку і складний простір пошуку консенсусу, ми схильні вважати, що траєкторія руху БРІКС буде включати в себе ті чи інші елементи з усіх сценаріїв, і тільки тоді буде імовірним сталий розвиток даної групи. Побудова ефективної системи стримань та противаг є на даний час однією з профілюючих цілей розвитку групи країн, що розвиваються, на прикладі країн об'єднання БРІКС.

Науковий керівник: к.е.н., проф. Сідоров В.І.

Література:

1. Воробьев Е.М. Экономическая теория : учебное пособие / Е.М. Воробьев. — Фортуна - пресс, 2000. — 410 с.
2. Голіков А. П. Міжнародні економічні відносини : підручник / А. П. Голіков О. А. Довгаль. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2015. — 464 с.
3. Офіційний сайт журналу БРІКС [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bricsmagazine.com>
4. Офіційний сайт газети Financial times [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ft.com>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МИТНИХ СОЮЗІВ ЯК ДОСКОНОЛОЇ ФОРМИ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ У КОНТЕКСТІ МІЖКРАЇННОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В. О. Петухова

аспірант

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

viola2709@mail.ru

Митний союз є формою колективного протекціонізму по відношенню до третіх країн, сприяє розвитку національних економік та є другим ступенем міжнародної економічної інтеграції. У статті було розглянуто митний союз як досконалу форму зони вільної торгівлі. Митний союз включає у себе риси зони вільної торгівлі. У даній роботі приділяється увага історії виникнення митних союзів та їх особливостям, ефектам від створення митних союзів тощо. Розкривається поняття зони вільної торгівлі, є порівняльний аналіз митних союзів та зон вільної торгівлі. Були зроблені відповідні висновки щодо функціонування та перспектив існування митних союзів у світовій економіці.

Ключові слова: митний союз, зона вільної торгівлі, вільна торгівля, ефекти торгівлі.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ СОЮЗОВ КАК СОВЕРШЕННОЙ ФОРМЫ ЗОНЫ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ В КОНТЕКСТЕ МЕЖСТРАНОВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Таможенный союз является формой коллективного протекционизма по отношению к третьим странам, способствует развитию национальных экономик и является второй ступенью международной экономической интеграции. В статье был рассмотрен таможенный союз как совершенная форма зоны свободной торговли. Таможенный союз включает в себя черты зоны свободной торговли. В данной работе уделяется внимание истории возникновения таможенных союзов и их особенностям, эффектам от их создания и т.д. Раскрывается понятие зоны свободной торговли, есть сравнительный анализ таможенных союзов и зоны свободной торговли. Были сделаны соответствующие выводы относительно функционирования и перспектив существования таможенных союзов в мировой экономике.

Ключевые слова: таможенный союз, зона свободной торговли, свободная торговля, эффекты торговли.

THEORETICAL BASIS OF THE CUSTOMS UNION AS A PERFECT FORM OF FREE TRADE AREA WITHIN INTERCOUNTRY COOPERATION RESEARCH

The custom union is a form of collective protection with regard to third countries, contributes to the development of national economies and is the second stage of the international economic integration. The article studies the customs union as a completed form of free trade area. Customs union includes the features of free trade area. We focus on the history of the custom unions emergence and their features, effecting creation. The notion of free trade area is given together with the comparative analysis of customs union and free trade areas. The article studies the operation and prospects of the existence of a custom unions in the world economy.

Keywords: custom union, free trade area, free trade, the trade effects.

Постановка проблеми. У теорії міжнародної економічної інтеграції митний союз розглядається як другий ступінь інтеграційних процесів. Вивчення особливостей митних союзів пов'язано з практичними завданнями у світовій економіці, які полягають у тому, що вони впливають на стан міжнародної торгівлі, на розвиток виробництва та на можливе подальше зближення національних господарств через перехід митних союзів на вищі рівні інтеграції. Митні союзи є більш досконалою формою зон вільної торгівлі. Зона вільної торгівлі розглядається як перехід держав, що інтегруються до митного союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основний вклад у теорії митних союзів був зроблений такими вченими, як Дж. Вінер, Дж. Мід. Також проблематикою митних союзів займалися такі вчені, як А. П. Голіков, О. А. Довгаль, А. С. Філіпенко, О. І. Євдокімов та ін. У економічній літературі вказується, що митний союз має риси зон вільної торгівлі. Але як більш досконала форма митний союз розглядається у спеціальній літературі мало.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ціллю даної статті є розгляд теорій митних союзів, особливостей функціонування митних союзів, ефектів від їх створення. Також ціллю статті є порівняння зон вільної торгівлі та митних союзів, розгляд митного союзу як більш досконалої форми зони вільної торгівлі та написання відповідних висновків щодо цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямку. У теорії міжнародної економічної інтеграції зона вільної торгівлі — це угода між країнами про усунення всіх тарифних і кількісних обмежень на взаємну торгівлю. Кожна країна в цій зоні зберігає власний тариф та інші види регуляції торгівлі з третіми країнами. Основою цієї угоди є правила щодо походження товару [3, с. 338].

У свою чергу митний союз передбачає для країн-учасниць не тільки ліквідацію тарифних і кількісних обмежень на свою внутрішню торгівлю, а й введення спільного зовнішнього тарифу на торгів-

лю з третіми країнами. Члени митного союзу беруть участь у міжнародних переговорах із торгівлі й тарифів як єдине ціле. Фактично митний союз — це зона вільної торгівлі, яка має спільну торговельну політику відносно країн, що не є її членами [3, с. 338]. Митний союз доповнюється платіжним союзом, що забезпечує взаємну конвертованість валют і функціонування єдиної розрахункової грошової одиниці [5].

Одну з перших віх у теорії митного союзу поставив Джейкоб Вінер (1892 — 1970). Ідея Дж. Вінера — в момент, коли в Європі велися активні дебати про можливу інтеграцію за прикладом, який вже діяв з 1948 р. у Бенілюксу, — була витверезною: вплив митного союзу на добробут і міжнародну торгівлю не визначено, він може бути сприятливим і несприятливим. Все залежить від співвідношення ефектів створення торгівлі та відхилення торгівлі. Англійський економіст Джеймс Мід (1907 — 1995) розширив теорію митного союзу. Він стверджував: «Найкращим принципом для скорочення торгових бар'єрів є всеохопна угода, до якої входять всі країни і всі товари, яка зводиться до скорочення на недискримінаційній основі всіх мит» [8].

Перші митні союзи з'явилися ще в 19 ст. (наприклад, німецький митний союз «Zollverein», що об'єднував у 1834—1871 ряд німецьких держав), напередодні Другої світової війни функціонувало понад 15 митних союзів. Але оскільки тоді роль світової економіки порівняно з внутрішньонаціональним господарством була невелика, ці митні союзи не мали особливого значення і не претендували на перетворення в щось інше. «Ера інтеграції» почалася в 1950-ті, коли бурхливе зростання інтеграційних процесів стало закономірним проявом глобалізації — поступового «розчинення» національних економік у світовому господарстві. Тепер митний союз розглядається не як кінцевий результат, а лише як проміжна фаза економічного співробітництва країн-партнерів [10].

На відміну від митного союзу (третій етап економічної інтеграції), члени зони вільної торгівлі області не мають єдиного зовнішнього тарифу, тобто вони мають різні квоти і традиції, а також різну політику щодо країн, які не є членами зон вільної торгівлі. Щоб уникнути ухилення від сплати тарифів, через зворотне вивезення, країни використовують систему сертифікації походження товарів найчастіше під назвою «правила походження», де вказана потреба в мінімальному ступені місцевих матеріальних витрат і локальних перетворень для додавання вартості товарів. Тільки товари, які відповідають цим мінімальним вимогам, мають право на особливе ставлення, передбачене положеннями зони вільної торгівлі [7].

Зона вільної торгівлі є результатом угоди про вільну торгівлю (формою торгового пакту) між двома або більше країнами. Іноді різні зони вільної торгівлі доповнюють один одного, в інших випадках взаємодії між зонами вільної торгівлі немає. Зони

вільної торгівлі та угоди допускають до деякої міри каскадне підключення. Якщо деякі країни підписують угоду з формування зони вільної торгівлі (як торговий блок або в якості форуму окремих членів зони вільної торгівлі) з країнами, об'єднаними іншою угодою про вільну торгівлю або з іншою країною, то нова зона вільної торгівлі буде складатися зі старої зони вільної торгівлі плюс нова країна (або країни) [7].

У промислово розвиненій країні існує, як правило, мало, якщо вони взагалі існують, значних перешкод для легкого обміну товарами і послугами між частинами цієї країни. Наприклад, не існує, як правило, торговельних тарифів або квот на імпорту. Є правило, що не повинно бути ніяких затримок, коли товар надходить з однієї частини країни в іншу (крім тих, які накладає відстань). Є правило, що не повинно бути ніяких відмінностей в оподаткуванні та регулюванні. Між країнами, з іншого боку, багато з цих перешкод на шляху швидкого обміну товарів виникають часто. Є звичайною справою встановлення імпорту мит на того чи іншого роду товари, а рівень податку з продажів і регулювання часто залежать від країни [7].

Метою зони вільної торгівлі є скорочення бар'єрів на шляху обміну товарами або послугами, так що торгівля може рости в результаті спеціалізації, поділу праці, а головне за допомогою порівняльних переваг. Теорія порівняльних переваг стверджує, що на необмеженому ринку (у рівновазі) кожне джерело виробництва буде, як правило, спеціалізуватися в тій діяльності, де у нього є порівняльна (а не абсолютна) перевага. Теорія стверджує, що кінцевим результатом буде збільшення доходів і в кінцевому підсумку багатства і благополуччя для всіх учасників зони вільної торгівлі. Але теорія відноситься тільки до сукупності багатства і нічого не говорить про розподіл багатства; насправді можуть бути значні програші, зокрема в раніше охоронних галузях, які опинилися в порівняно несприятливому становищі. В принципі, загальні вигоди від вільної торгівлі можуть бути використані для компенсації наслідків зниження торговельних бар'єрів у відповідних галузях економіки [7].

Відмінність зони вільної торгівлі від митного союзу складається у тому, що зона вільної торгівлі передбачає поступове зниження мита, усунення нетарифних бар'єрів і т.д. У митному союзі існують безмитна торгівля між країнами-членами та спільне мито по відношенню до країн, що не входять у митний союз. Сучасна трактовка параграфу 4 XXIV Уставу СОТ наголошує, що «ст. XXIV не передбачає ніякого керуючого початку у тому, що стосується значення відмінності між поняттями зони вільної торгівлі та митного союзу». Правила взаємодії зони вільної торгівлі встановлюються самими членами у звичайному порядку, що відповідає координації національних зовнішньоторговельних політик, а країни-члени митного союзу визначають єдину зов-

нішньоторговельну політику у першу чергу у складі митно-тарифних правил та процедур [4, с. 503].

У відповідності з теорією митного союзу Дж. Вайнера в результаті його створення в економіці виникають два типи ефектів: статичні ефекти — економічні наслідки, які проявляються негайно після створення митного союзу як його безпосередній результат; динамічні ефекти — економічні наслідки, які проявляються на більш пізніх стадіях функціонування митного союзу [5].

Серед статичних ефектів найбільше значення мають ефекти створення торгівлі та відхилення торгівлі. В результаті створення митного союзу може виникнути така ситуація, коли товари, які традиційно закуповувалися на внутрішньому ринку, виявляться дорожче, ніж такі ж товари, вироблені за кордоном. Якщо до створення митного союзу місцеві виробники знаходилися під захистом імпорту, що робило невигідним закупівлю товару за кордоном, то після їх відміни в рамках митного союзу зарубіжний товар виявився дешевшим місцевого, і споживачі почали купувати його з-за кордону. У результаті виник імпортований товарний потік, якого раніше не було, і ресурси почали використовуватися більш ефективно. Створення торгівлі — переорієнтація місцевих споживачів з менш ефективного внутрішнього джерела поставки товару на більш ефективний зовнішнє джерело (імпорт), що стала можливою в результаті усунення імпорту в рамках митного союзу. Створення митного союзу означає надання взаємних торговельних преференцій його членами один одному, але не іншим країнам. У результаті взаємного усунення мит може виникнути як ефект створення торгівлі, так і ефект відхилення торгівлі, по суті протилежний ефекту створення торгівлі, оскільки джерело поставки товарів з країн, що беруть участь в інтеграції, далеко не завжди є найефективнішим джерелом. Найчастіше країни, що не беруть участь в інтеграції, але відгороджені від неї загальним митним бар'єром країн, що інтегруються, могли б забезпечити поставки того ж товару за значно нижчими цінами. Відхилення торгівлі — переорієнтація місцевих споживачів із закупівлі товару у ефективнішого зовнішньointegraційного джерела поставки на менш ефективне внутрішньointegraційне джерело, що відбулася в результаті усунення імпорту в рамках митного союзу [5].

Крім розглянутих ефектів створення торгівлі та її відхилення, які проявляються негайно після створення інтеграційного союзу, до числа статичних ефектів інтеграції можна віднести скорочення адміністративних витрат на утримання митних та прикордонних органів. Серед динамічних ефектів інтеграції, які проявляються, коли інтеграція набирає силу, необхідно відзначити зростаючу конкуренцію між виробниками з різних країн, яка стримує зростання цін, призводить до поліпшення якості товару, стимулює створення нових технологій.

Інтеграція зазвичай веде до припливу іноземних інвестицій, оскільки корпорації з країн, що не увійшли в об'єднання, прагнуть зберегти за собою певний сегмент закритого загальним митним бар'єром ринку за рахунок створення підприємств всередині країн, що інтегруються [5].

Отже, якщо в результаті утворення митного союзу виникає тільки ефект створення торгівлі, то масштаби торгівлі, що виникають на вільній від митних обмежень основі, зростають, і добробут всіх країн — як тих, які беруть участь, так і тих, які не беруть участь в інтеграції — підвищується. Якщо в результаті утворення митного союзу виникає ефект відхилення торгівлі, то добробут країн, які не беруть участь, однозначно погіршується, а країн-учасниць інтеграції або погіршується, якщо ефект відхилення торгівлі за своїми вартісними розмірами перевершить ефект створення торгівлі, або покращиться, якщо ефект відхилення торгівлі за своїми вартісним розмірами буде менше ефекту створення торгівлі. У відповідності з теорією «другого кращого», крім політики свободи торгівлі немає другої альтернативної торговельної політики, вплив якої був би однозначно позитивним [5].

Найбільш очевидним наслідком митного союзу є розширення ринку. Виробники і споживачі користуються вільним доступом до національних ринків усіх країн-учасниць, де раніше цей доступ блокувався імпортованими обмеженнями. Розширення ринку сприяє економії масштабу в багатьох галузях, яка не може бути досягнута на вузьких національних ринках. Більш місткий ринок також поживляє конкуренцію, змушуючи виробників зменшувати витрати, більш активно випускати та продавати нові продукти [3, с. 350].

Митні союзи у сучасній світовій економіці:

— Асоціація ЄС з Туреччиною — митний союз між Європейським економічним співтовариством (зараз — Європейським союзом) і Туреччиною, створений в 1963 р.;

— Арабський спільний ринок — митний союз, який об'єднує Єгипет, Ірак, Йорданію, Ємен, Лівію, Мавританію, Сирію. Угоду про його створення було підписано в 1964 р.;

— Центральноамериканський спільний ринок — учасницями митного союзу з 1961 р. є Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа, Сальвадор;

— Організація східно-карибських держав — митний союз, створений в 1991 р. Країнами-членами цієї організації є Антигуа і Барбуда, Гренада, Домініка, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни;

— Центральноазіатський союз — об'єднує Казахстан, Киргизію і Узбекистан. Створений у 1994 р. [9];

— Митний союз ЄврАзЕС (Російська Федерація, Білорусь, Казахстан, Киргизія, Таджикистан) [7].

Митний союз являє собою більш досконалу форму, ніж зона вільної торгівлі. У рамках митно-

го союзу реалізуються трансформаційні зміни у структурі виробництва та споживання держав, що інтегруються, так як через здійснення єдиної зовнішньоторговельної політики по відношенню до мита, зовнішніх преференцій, протекціонізму і т.п. Держави направляють товарні потоки обліку рівня зовнішнього тарифу та сформованих цін. Це є базою для ефективного використання ресурсів як у споживанні, так і у виробництві. Таким чином, усередині митного союзу виробництва раціоналізуються відповідно з теорією порівняльних переваг у регіональному (у рамках митного союзу) масштабі [4, с. 503].

Митний союз не тільки більш досконала форма зони вільної торгівлі, а й набагато ширша форма міжнародної економічної інтеграції, ніж зона вільної торгівлі. У світовій практиці міжнародних економічних відносин зона вільної торгівлі є етапом, який йде перед митним союзом. Це більш логічно завершена форма, ніж зона вільної торгівлі. Учасники митного союзу проводять спільну зовнішньоторговельну політику. На наш погляд, те, що митний союз передбачає спільну політику щодо третіх країн, укріплює між ними економічне співробітництво та сприяє розвитку торгівлі у відповідному регіоні за умови ефекту створення торгівлі. Адже у такому випадку інтенсифікується торгівля між державами, що входять у митний союз. Важливим є такий факт, що у країн-учасниць є спільне митне законодавство. Воно сприяє розвитку відповідних норм (санітарних та ін.), за якими товари з однієї держави проходять до іншої. Для інших країн за умови успішності митного союзу може виникнути так званий «ефект доміно», коли інші країни будуть зазнавати труднощі при переорієнтації економічних зв'язків та

у пошуку ресурсів, що є більш вигідними для неї. У самому ж митному союзі держави отримують не тільки економічні переваги (такі як зріст виробництва, ефект масштабу тощо), а й добрі дипломатичні відносини між державами. На наш погляд, митні союзи відіграють важливу роль при посиленні впливу у міжнародних економічних відносинах і, хоча за статистикою у світі більшу долю інтеграційних об'єднань складають зони вільної торгівлі, митні союзи все ж таки будуть існувати у світовій економіці, адже це більш досконала форма зон вільної торгівлі тому, що держави через таку форму інтеграції матимуть більший вплив у відповідному регіоні та економічні вигоди. Митні союзи сприятимуть поглибленню інтеграції, її переходу на інші рівні, розвитку світового господарства. Однак зони вільної торгівлі сприяють створенню митних союзів, адже спочатку держави укладають угоди про вільну торгівлю.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розробок. Митний союз — більш досконала форма зон вільної торгівлі, адже між державами, які знаходяться у зоні вільної торгівлі, немає спільної торговельної політики щодо третіх країн. Завдяки митному союзу співробітництво держав стає більш поглибленим та приносить більше вигод для країн-учасниць. І хоча митних союзів у світі менше, ніж зон вільної торгівлі, слід підкреслити, що у майбутньому подальші розробки даної тематики будуть важливими. На карті світу митних союзів із часом ставатиме все більше, тому важливо не тільки вивчення міжнародної торгівлі, а й тенденцій у геополітиці, адже поява митних союзів означатиме появу не тільки економічних інтеграційних об'єднань, а й суттєвих змін у світовій політиці, дипломатичних відносин тощо.

Науковий керівник: к.е.н., доцент Гасім Салах

Література:

1. Голіков А. П. Світова економіка : підручник / А. П. Голіков, О. А. Довгаль. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — 268 с.
2. Голіков А. П. Міжнародні економічні відносини: підручник / А. П. Голіков, О. А. Довгаль. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — 464 с.
3. Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини : підруч. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. / А. С. Філіпенко. — К. : Либідь, 2008. — 401 с.
4. Международные экономические отношения : учебник для студ. экон. ВУЗов, науч. и тех. работ / А. И. Евдокимов, А. К. Бондарев, М. С. Воронин [и др.]. — М. : ТК Велби, 2003. — 552 с.
5. Делятицкая А. В. Мировая экономика : учебное пособие / А. В. Делятицкая. — М. : МГУП, 2000. — 100 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://hi-edu.ru/e-books/xbook392/01/part-007.htm>
6. Министерство иностранных дел Республики Беларусь. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://mfa.gov.by/multilateral/organization/list/e0e5d8b02b2fd7fc.html>
7. Мировая экономика [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/trade-agreements>
8. Официальный сайт Института «Экономическая школа». [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://seinst.ru/page19/>
9. Федеральный образовательный портал: Экономика, Социология, Менеджмент. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ecsosman.hse.ru/text/19280385/>
10. Энциклопедия «Кругосвет» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/EKONOMICHESKAYA_INTEGRATSIYA.html?page=0,1

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРЧИХ СИСТЕМ НА ОСНОВІ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

О. В. Посилкіна

д. ф. н., проф.

Національний фармацевтичний університет

kaf.yep@nuph.edu.ua

М. К. Коноваленко

к. т. н., доц.

Національний фармацевтичний університет

lady.conowalenko2011@yandex.ru.

У статті проаналізовані основні теоретичні аспекти економіки знань, у тому числі визначені дефініції, виділено авторами основні риси, які характеризують економіку знань, та методичні аспекти її вимірювання. Надано аналіз досвіду формування економіки знань в різних країнах світу, у тому числі країнах-учасницях Європейського Союзу, Китаю, країнах-учасницях АСЕАН.

Ключові слова: економіка знань, індекси економіки знань, концепція економіки знань.

АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СИСТЕМ НА ОСНОВЕ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ

В статье авторами дан анализ трактовок дефиниции «экономика знаний». Выделены основные черты, присущие экономике знаний, даны сравнительные характеристики индексов экономики знаний. Проанализирован опыт построения хозяйственного комплекса страны на основе концепции знаний в странах Европейского Союза и АСЕАН, а также в Китае.

Ключевые слова: экономика знаний, индексы экономики знаний, концепция экономики знаний.

ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE NATIONAL ECONOMIC SYSTEMS DEVELOPMENT ON THE BASIS OF KNOWLEDGE ECONOMY

The article analyses of interpretations of «knowledge economy» definition. Distinguishes basic features inherent to the economy of knowledge and comparative characteristics of the indices of the knowledge economy are given. The article analyses the experience of different countries of the world as to the creation of an economic complex of the country, based on the concept of knowledge.

Key words : Knowledge Economy, Knowledge Economy Index, concept of the knowledge economy.

Постановка проблеми. У 90-х роках двадцятого століття широке розповсюдження в зарубіжній та вітчизняній літературі отримала дефініція «економіка знань або «економіка, заснована на знаннях» (knowledge – based economy), яку ввів в науковий обіг відомий учений Фріц Махлуп у 1962 році. Цей новий тип економіки відрізняється від попередніх (аграрного та індустріального) тим, що хоча природні та матеріальні ресурси і сьогодні є основою для створення економічних благ, але зростання господарських систем і забезпечення їх конкурентоспроможності на сучасному етапі розвитку продуктивних сил забезпечується, в першу чергу, завдяки нематеріальним факторам, серед яких найважливішими є знання та людський капітал.

Перехід світової економіки в новий якісний стан пов'язаний з підвищенням ролі теоретичного знання, розвитком високотехнологічних галузей, збільшенням сфери послуг, впливом інформаційних мережевих технологій. Низка зазначених тенденцій потребує окремих досліджень у світлі появи нової сучасної економічної теорії глобальної мережевої інформаційної економіки з метою визначення місця теорії економіки знань у переліку інших економічних учень.

Вагомим для дослідження, на нашу думку, є аналіз теоретичних аспектів цього економічного явища та досвід формування економіки знань у країнах, де вона набула вже масштабного характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багатогранність проблеми формування та розвитку економіки знань, її взаємозв'язок з різними аспектами функціонування економічної системи на мікро-, мезо-, макро- та міжнародному рівнях вивчалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Серед українських учених це питання було розглянуто в наукових працях В. М. Геєця, В. Макарова, О. В. Літвінової, В. П. Семіноженко, С. І. Вовканич, А. А. Гретченко, Л. К. Семів, О. В. Посилкіної, А. А. Чухно, Л. І. Федулової та ін. [2, 3, 8, 15, 17]. Серед зарубіжних учених цю наукову тематику розробляли Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Г. Кан, М. Кастельс, Я. Корнаї, Масуда, Ф. Махлуп, Д. Рисмен, Б. З. Мільнер, Ю. Є. Хохлова, Е. Тоффлер, Т. Стюарт, Т. Умесао, Д. Шнайдер, Ю. В. Яковець та ін. [4, 5, 10, 12, 14, 19].

Але, зважаючи на те, що ця галузь економічної науки попала в поле зору вчених порівняно недавно, на сьогодні існує чимало важливих питань, які потребують подальшої розробки. Хоча в роботах вищезазначених авторів увага приділяється таким науко-

во-практичним проблемам, як: структуризація людського капіталу та фактори його накопичення; ролі знань як суспільного блага; питанням інтелектуальної власності; та управління когнітивним середовищем підприємства, ціла низка актуальних наукових проблем, пов'язаних з особливостями формування та функціонування економіки знань в сучасних умовах, потребують ретельного наукового аналізу та подальшого розвитку. Так, недостатньо повно розкриті основні риси та характеристики економіки знань як системного феномену, потребує подальшого уточнення та систематизації термінологія в цій галузі економіки. У загальному вигляді теорія економіки знань як цілісна концепція, яка описує реальні зміни в сучасній економіці, сьогодні потребує подальшого комплексного вивчення та наукового аналізу. Вкрай мало теоретико-методологічних досліджень щодо формування механізму розвитку різних галузей на основі концепції економіки знань.

Метою роботи є аналіз теоретичних аспектів економіки знань та узагальнення міжнародного досвіду формування на її основі національних економік.

Виклад основного матеріалу. Широке визнання першочергової ролі знань у появі та розвитку нових секторів зайнятості, широкого доступу до вищої освіти, швидкого зростання високотехнологічного сектору послуг, активізації інноваційної діяльності в усіх галузях та інші важливі соціально-економічні явища ініціювали економістів в різних країнах світу до розробки концепції економіки знань та цілої низ-

ки питань, які пов'язані з її появою. В Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 1996 році була опублікована концептуальна стаття «Економіка заснована на знаннях», в якій були узагальнені роботи провідних економістів та соціологів 80 – 90-х років минулого століття [26].

Ця робота мала велике значення не тільки для формування стратегії розвитку ОЕСР, але й для сприйняття нової економічної парадигми світовою спільнотою. В цій роботі економіка знань була визначена «як економіка, заснована на виробництві, оновленні, циркуляції, розподілу та використанні знань» [26]. Відповідно із зазначеною концепцією, людський капітал стає визначальним фактором розвитку економіки.

Економіка знань проявляється у формі інновацій у різних сферах життєдіяльності населення, що дозволяє її вважати довгостроковою базою (30 років) та джерелом нововведень у суспільстві.

Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що сьогодні не існує єдиного універсального тлумачення терміна «економіка знань». Узагальнення найбільш відомих визначень цього терміна наведено в табл. 1.

На підставі аналізу представлених тлумачень терміна «економіка знань» можна стверджувати, що головними факторами розвитку цього етапу економіки є знання та людський капітал. В економіці знань особлива увага приділяється використанню знань для одержання вигоди.

Таблиця 1

Визначення терміна «економіка знань»

Автор	Сутність визначення
Ю.Курчагін [13]	Економіка знань – економіка, основною продукцією якої є знання, інновації та високі технології
Л.М. Гохберг [5]	Економіка знань – це економіка, яка основана на інтенсивному та ефективному використанні знань
Г.Б. Клейнер [12]	Економікою знань називається такий етап економіки певної країни, при якому, по-перше, знання стають повноцінним товаром; по-друге, будь-який товар несе в собі унікальні знання; по-третє, знання стають одним з факторів виробництва
Д. Форай [25]	Економіка знань – це економіка, в якій існує висока частка наукомістких робочих місць, визначним фактором такої економіки є вагомість ролі інформаційного сектору, а частка нематеріальних активів перевищує питому вагу матеріальних активів у загальному обсязі основного капіталу
Всесвітній банк [18]	Економіка знань – це економіка, що створює, поширює і використовує знання для прискорення власного зростання і підвищення конкурентоспроможності
Д. Давенпорт [6]	Економіка знань – це «економіка ефекту знань». Цей термін використовується для позначення еволюції країн з передовою економікою за останні три десятиліття
Я.Аджимуратова [1]	Економіка знань – це економіка, в якій головною продуктивною силою є наука
А.Н. Хімченко [22]	Економіка знань – це етап розвитку суспільства, в якому провідним фактором виробництва є знання, які мають самостійну економічну цінність та присутні в кожному виді діяльності і розширене відновлення яких забезпечує ефективне зростання та розвиток усіх господарюючих суб'єктів в економіці в цілому
Ю.Б. Іванов [9]	Економіка знань – це новий тип економіки, результат еволюційного розвитку економічних систем, в якому домінуючим фактором забезпечення зростання конкурентоспроможності економіки стають процеси створення, накопичення, використання й розповсюдження спеціалізованих (наукових) і повсякденних знань
А.Г. Жарінова [7]	Економіка знань – сфера виробництва товарів і послуг, в якій відбувається практична реалізація людського інтелекту, де домінуючим і пріоритетним ресурсом є знання, котрі стають новою актуальною основою конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів у сучасному глобальному господарстві
Б. Годен [23]	Економіка знань – «парасолькова» концепція, яка дозволяє зібрати існуючі ідеї та концепції у сфері науки та інновацій, а також індикатори в одну концептуальну систему

Таблиця складена авторами

На думку авторів, основними рисами, які характеризують економіку знань, є наступні:

1. Когнітивна складова набуває в економіці знань першочергового значення. Ядром економіки стають: знання, людина, яка їх виробляє, та механізми познання.

2. Формується новий суспільний устрій – когнітивне суспільство.

3. Формується та розвивається система «відкритих знань».

4. Відбувається формування інформаційної культури особистості, тому необхідна цілеспрямована та комплексна підготовка людини, яка включає широкий спектр не тільки інформаційних знань, вмінь та навичок, але й інформаційних компетенцій, пов'язаних з пошуком, одержанням та критичним аналізом інформації, спроможністю самостійно добувати та виробляти нові знання.

5. Стрімке зростання ролі та значення фундаментальних досліджень як важливої складової моделі потрійної спіралі.

6. Удосконалена державна політика, яка направлена відповідно на вироблення пріоритетів науково-технологічного розвитку та їх фінансового забезпечення. Розробка нових механізмів державного управління, спрямованих на розвиток науки та освіти.

7. Нова якість освіти, яка містить у собі не тільки передачу глибоких знань, а й формування таких знань та навичок, потребу в яких породжує саме інформаційне суспільство.

8. Високий індекс людської свободи, розвиток громадянського суспільства, демократія. Головним ресурсом суспільства стає не капітал, а інформація та знання.

9. Інтелектуальна праця стає основною характеристикою робочої сили.

10. Високий рівень доданої вартості, яку створюють високотехнологічні галузі економіки та сектор інтелектуальних послуг у ВВП.

11. Висока частка (більше 10 %) витрат на науково-дослідні та конструкторські роботи у ВВП.

12. Висока швидкість матеріалізації знань.

13. Зростання ролі корпоративної культури та організаційного капіталу.

14. Зміни в організаційній структурі компаній, а саме: поява посади директора зі знань та менеджерів з управління інтелектуальним капіталом; зростання популярності матричних та мережевих організаційних структур управління.

Для визначення рівня розвитку економіки знань сьогодні існують певні методичні підходи. Один з найбільш комплексних та конструктивних підходів до вимірювання економіки знань був запропонований Всесвітнім банком в рамках програми «Знання для розвитку» (Knowledge for Development – KFD) у 2004 році. Методика (The Knowledge Assessment Methodology – KAM) дозволяє оцінити готовність будь-якої країни до переходу на модель розвитку, засновану на знаннях. Ця методика передбачає використання 109 структурних та якісних показників, які об'єднані у чотири групи (рис. 1).

Україна в світовому рейтингу, відповідно індексу KEI, станом на 2012 рік займає 56 місце серед 146 країн. Індекс KEI дорівнює 5,73 за 10-бальною шкалою. Динаміка зведених індексів економіки знань України представлена в табл. 2.

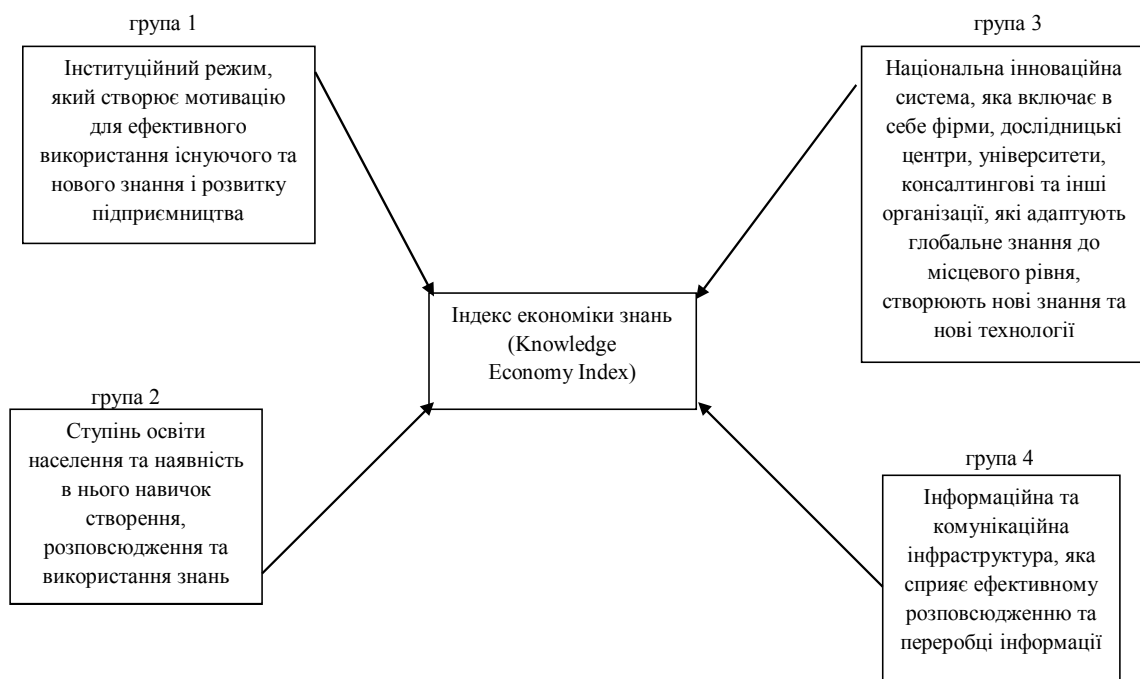

Рис. 1. Структура індексу економіки знань за групами показників.
[Складено авторами]

Таблиця 2

Динаміка зведених індексів економіки знань
України (КАМ 2012)

Індекс	1995	2000	2009	2012
1.Індекс економіки знань	5,97	5,63	6	5,73
2.Індекс знань	6,89	6,43	6,58	6,33
3.Індекс економічного та інституційного режимів	3,18	3,21	4,27	3,95
4.Індекс освіти	8,26	8,19	8,15	8,26
5.Індекс інновацій	6,1	6,35	5,83	5,76
6.Індекс інформаційних та комунікаційних технологій	6,32	4,75	5,77	4,96

Джерело: складено авторами на основі інформації Всесвітнього Банку [24]

Аналіз представленої в таблицях інформації дає підставу авторам роботи зробити висновок, що хоча Україна і займає «скромне» місце в світовому рейтингу КАМ 2012, але має усі шанси за сприятливих умов рухатись у бік економіки знань. Одним з важливих аспектів такого руху може бути переймання досвіду інших країн світу у побудові економіки знань.

Враховуючи європейський вибір України, проаналізуємо шляхи розвитку економіки знань в Європейському Союзі. На початку 21 століття ОЕСР виділила синергетичні позитивні екстерналії людського та соціального капіталу (ЛСК). Це повинні були врахувати і політичні діячі країн-членів ЄС, де на держсектор припадало вище 40% ВВП, включаючи інвестиції у формування ЛСК.

Концепція людського капіталу стала ключовою для досягнення мети, яка була поставлена в ЄС, а саме створення економіки знань, інформаційного суспільства та підвищення конкурентоспроможності в умовах глобалізації. Така трактовка відображена у національних документах ЄС, починаючи з Лісабонського саміту (2000): зробити ЄС «найбільш конкурентоспроможною, заснованою на знаннях економікою світу до 2010 року». Але ж вже 5 років потому Європейська Рада визнала її провал та суттєво переглянула стратегію. В діючій версії Стратегії «Європа – 2020» багато пунктів було пов'язано з розвитком людського капіталу [24].

В ЄС відсутня єдина політика по відношенню до людського капіталу, а його розвиток, особливо на базовому рівні, здійснюється лише в межах національних економік. Але ж мета, яка була закладена в Стратегії «Європа – 2020» – забезпечення високого рівня освіти для досягнення стійкого зростання паралельно з підвищенням добробуту, – має неабиякий вплив на політичні рішення, у тому числі і загальноєвропейські.

Розвиток людського капіталу означає мобілізацію державних та приватних ресурсів – для виховання в сім'ї і забезпечення навчання протягом усього життя. В ЄС у відповідності з національними особливостями та традиціями розроблені орієнтири загальної політики у сфері шкільної освіти, оскільки

ки питання про готовність населення брати участь в економіці знань залишається відкритим.

Сьогодні найвища частка витрат на освіту у ВВП з явною тенденцією до зростання має місце на Кіпрі та у Великобританії. В перше десятиліття в ЄС – 27 вона збільшилась з 5,49% до 6,21 %, причому за рахунок держави [24].

Економічне зростання та добробут, які досягнені в країнах ЄС у значній мірі за рахунок накопичення людського капіталу, сприяють розвитку особистості. Інституціональне та соціальне оточення – змінна, яка позитивно корелює з рівнем добробуту. Велика також роль суспільних інститутів та органів держуправління, довіри до держструктур.

Великий інтерес викликає досвід Китаю на шляху побудови «економіки знань». На початку 2006 року Держрада КНР прийняла Основи державного плану середньострокового та довгострокового розвитку науки і техніки на 2006 – 2020 рр., в якому інноваційний курс проголошується як національна стратегія. У відповідності з цим планом Китай до 2020 року повинен стати інноваційною державою, але при цьому основою розвитку повинні стати власні інновації [20].

Одним з напрямів формування основ «економіки знань» у Китаї стало створення різних типів пільгових режимів для стимулювання процесу розвитку пріоритетних галузей економіки на обмежених територіях країни (в особливих економічних зонах).

Передбачається, що КНР, спираючись на свій економічний потенціал та багаті мінеральні та біологічні ресурси, зможе здійснити стрибок в бік розвитку наукомістських галузей економіки, включаючи ІТ, біо- та нанотехнології, фармацевтику, ядерну, водневу енергетику, космічні дослідження.

Поряд з досвідом Китаю, неабиякий інтерес викликає досвід його сусідів, а саме країн АСЕАН, в побудові економіки знань. В останнє десятиріччя країни АСЕАН поступово стають експортерами наукоємної та високотехнологічної продукції. Частка високотехнологічного експорту в загальному експорті промислової продукції складає у Філіппінах – 64%, Сінгапурі – 59%, Малайзії – 55%. За цим показником вони є світовими лідерами. Статистика свідчить, що в останні роки експорт електроніки на світові ринки складає приблизно 10% ВВП усіх країн Азії, у тому числі 50 – 70% цього експорту становлять комп'ютери та напівфабрикати, які виробляються в країнах АСЕАН [21].

Велика увага в країнах АСЕАН приділяється формуванню сучасного науково-технічного потенціалу. В останнє десятиріччя в країнах АСЕАН відбувається помітне зростання кадрового потенціалу, особливо в Сінгапурі, Малайзії та Таїланді. Кількість дослідників в останніх двох країнах за останні роки зросла майже у два рази. Постійно нарощуються обсяги фінансування у науку та освіту. Так, Сінгапур обігнав значну кількість країн за часткою витрат на науку у ВВП, яка дорівнює 0,36% [21].

Крім того, велика увага в країнах АСЕАН приділяється розвитку інноваційної інфраструктури – створенню спеціалізованих зон експортного виробництва, зон вільної торгівлі, технопарків, що значно розширює потенційні можливості країн щодо доступу до нових технологій, іноземних інвестицій, диверсифікації виробництва та розширення експорту, збільшення валютних надходжень, створення нових робочих місць та прискорення інтеграції в світове господарство.

У прийнятих на державному рівні програмних та нормативних документах заявлено, що інноваційний шлях є найважливішим стратегічним орієнтиром розвитку цих країн, у зв'язку з цим активно розробляються питання побудови національних інноваційних систем.

Структурна перебудова, яка здійснюється в межах інноваційно-орієнтованого вектора розвитку країн АСЕАН, перш за все спрямована на розвиток сектору ІКТ. Країни розглядають ІКТ як найважливішу галузь економіки знань, яка укріплює конкурентоспроможність ключових секторів економіки та створює передумови для переходу до інформаційного суспільства майбутнього, яке засновано на інформації та знаннях. На державному рівні розробляються та реалізуються спеціальні програми в цій галузі, проводяться необхідні реформи, в результаті яких країни АСЕАН досягли певних успіхів у цій сфері: в останній час Сінгапур, Малайзія та Таїланд

займають перші позиції в світовому експорті та імпорті товарів ІКТ [21].

Поряд з ІКТ, в країнах АСЕАН активно розвиваються такі наукоємні галузі, як електроніка, авіабудування, зростає сектор високотехнологічних послуг.

В даній роботі автори проаналізували досвідлише деяких країн, які в своєму розвитку спираються на концепцію економіки знань. Але значна частка країн (США, Канада, Ізраїль, Індія, Австралія, Катар та інші) ведуть активні пошуки у напрямі формування своїх національних економік шляхом розвитку економіки знань. І цей досвід також потребує вивчення і осмислення з метою його екстраполяції на економіку України.

Висновки:

1. Проаналізовані визначення терміна «економіка знань» на основі чого виділена низка характерних рис, які притаманні цьому етапу розвитку економіки.

2. Досліджений досвід різних країн світу у побудові економіки знань, що дає підставу вважати, що кожна країна має власну модель формування економіки знань, яка спирається на національні особливості та стан розвитку продуктивних сил.

3. Обґрунтовано, що на основі розрахованого індексу економіки знань (KEI) Україна має наявний потенціал для формування національної економіки на основі концепції економіки знань.

Література:

1. Аджимуратова Я. Знання на хлеб не намажешь Я. Аджимуратова. [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.gravred.info/article/2005.html
2. Вовканич С. Инноватори суспільства знань / С. Вовканич, Н. Андрусишин, О. Риндзак // Вісник НАН України. – 2009. – №10. – С. 36 – 45.
3. Геец В. М. Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний / В. М. Геец // Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. д.э.н., проф. Л. Г. Мельника. – Сумы : Университетская книга, 2005. – С. 16 – 33.
4. Гилбрейт Д. Экономические теории и цели общества /Д. Гилбрейт: под ред. акад. Н. Н. Иноземцева. – М. : Прогрес, 1979. – 406 с.
5. Гохберг Л. М. Национальная инновационная система России в условиях «новой экономики» / Л. М. Гохберг // Вопросы экономики. – 2003. – № 3. – С. 11 – 17.
6. Давенпорт П. Канадские университеты и «экономика знаний» / П. Давенпорт // Вестник Финансовой академии. – 2000 – № 1(13). – С. 40 – 45.
7. Жарінова А. Г. Економіка знань: зміст та роль інтелекту людини в її формуванні / А. Г. Жарінова. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2010_28/Jarinova.pdf.
8. Ильяшенко С. Н. Теоретико-методологические основы оценки интеллектуального капитала / С. Н. Ильяшенко // Социально-экономический потенциал региона : монография/ под общ. ред. проф. О. Ф. Балацкого. – Сумы : Университетская книга, 2010. – С. 299 – 319.
9. Иванов Ю. Б. Місце і роль економіки знань у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки/ Ю. Б. Иванов, В. Ф. Колесниченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : trpc.econom.univ.kiev.ua/data/.../Zb24_04.pdf.
10. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура /М. Кастельс. – М. : ГУВШЭ, 2000. – 608 с.
11. Кузык Б. Н. Цивилизации: прошлое и будущее : учебник / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец. – М. : Институт экономических стратегий, 2008. – 576 с.
12. Клейнер Б. Микроэкономика знаний и мифы современной теории / Б. Клейнер // Высшее образование в России. – 2006. – № 9. – С. 21 – 28.
13. Клинова М. Человеческий капитал в Европейском Союзе: государственный и национальный контексты / М. Клинова, Е. Сидорова [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.mgimo.ru/files2/2013_04/up91.pdf
14. Мильнер Б. З. Концепция управления знаниями в современных организациях / Б. З. Мильнер // Российский журнал менеджмента. – 2003. – № 1. – С. 57 – 76.
15. Посилкіна О. В. Управління інтелектуальною власністю як основа інноваційного розвитку фармацевтичних підприємств / О. В. Посилкіна, О. В. Літвінова // Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ»Технічний прогрес та ефективність виробництва Вестник НТУ «ХПИ». – 2010. – № 6. – С. 152 – 156.

16. Пасека С. Р. Інноваційний розвиток соціально-трудоного потенціалу: аналіз, тенденції, перспективи / С. Р. Пасека // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. — Кіровоград : КНТУ. — 2012. — Вип. 22, ч. 1. — С. 289–296.
17. Семів Л. К. Регіональна економіка: людський вимір : моногр. / Л. К. Семів. — Львів : ІРД НАН України, 2004 — 392 с.
18. Степанов Ю. Экономика знаний или интеллектуальное общество? / Ю. Степанов // Наша власть : дела и лица. — 2006. — №10. — С. 52–56.
19. Тофлер Э. Третья волна / Э. Тофлер. — М. : Издательство АСТ, 1999. — 784 с.
20. У Ди. Китай : движение к государству инновационного типа / У Ди // Человек и труд. — 2009. — № 7. — С.12–19.
21. Фам То Нга. Развитие отраслей высоких технологий в странах Восточной Азии / Фам То Нга // Экономика и управление. — №1. — 2008. — С. 24–29.
22. Химченко А. Н. Особенности и перспективы становления экономики знаний /А. Н. Химченко, Т. А. Лех // Бизнесінформ. — №8. — 2012. — С. 4–6.
23. ЦИРЭ : инновационная экономика и экономика знаний. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : lerc.ru?art=1&page=159&part=articles
24. Goden B. The New Economy: What the Concept Owes to the OECD // Project on the History and Sociology of S&T Statistic. Working Paper № 21. — 2003/ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cstic.ca>
25. Foray D. The Economics of Knowledge. / D. Foray. — Cambridge, MA: The MIT Press. 2004, P. 8–15.
26. The Knowledge – Based Economy /ORGANISATION FOR ECONOMIC CO – OPERA TION AND DEVELOPMENT. — Head of Publications Service. 1996. — 46 p.
27. The World Bank./KEI and KI Indexes [Электронный ресурс] — Режим доступа : http://info.world bank. org/etools/kam2/KAM_page 5.asp

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МЕКСИКАНСЬКО-КАНАДСЬКИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЧЛЕНСТВА В НАФТА

Г. В. Сердюк
здобувач

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна
anna.serdyuk@mail.ru

У статті розглядається динаміка торговельних зв'язків між Канадою і Мексикою, значне зростання яких відбувається протягом останніх двадцяти двох років, після набуття чинності в 1994 році Угоди про зону вільної торгівлі між трьома країнами Північної Америки, оскільки важливою характеристикою сучасного світу є зростання взаємозалежності країн, інтеграційних процесів і перехід країн від замкнутих господарств до економіки відкритого типу.

Ключові слова: НАФТА, інтеграційне об'єднання, зона вільної торгівлі, митні тарифи, транскордонні поставки.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕКСИКАНСКО-КАНАДСКИХ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ ЧЛЕНСТВА В НАФТА

В статье рассматривается динамика торговых связей между Канадой и Мексикой, значительный рост которых происходит в течение последних двадцати двух лет, после вступления в силу в 1994 году Соглашения о зоне свободной торговли между тремя странами Северной Америки, так как важной характеристикой современного мира является рост взаимозависимости стран, интеграционных процессов и переход стран от замкнутых хозяйств к экономике открытого типа.

Ключевые слова: НАФТА, интеграционное объединение, зона свободной торговли, таможенные тарифы, трансграничные поставки.

DEVELOPMENT FEATURES OF MEXICO AND CANADA TRADE RELATIONS WITHIN MEMBERSHIP IN NAFTA

The article deals with the dynamics of trade relations between Canada and Mexico. The significant growth of relations occurs during the last twenty-two years after the North American Free Trade Agreement was signed in 1994. The growth of interdependence among the countries, integration and transition of countries from closed economies to open economies are important features of the modern world.

Key words: NAFTA, integration association, free trade area, customs tariffs, cross-border deliveries.

Постановка проблеми. Важливість дослідження мексикансько-канадських відносин визначається процесами інтеграції та глобалізації. Мексикансько-канадські відносини є моделлю, яка демонструє зміну складних відносин між країнами, які входять до Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА). Характерною рисою відносин у рамках НАФТА є тісні торговельно-економічні, політичні, соціальні відносини обох країн із США [1]. І в той час як США є найважливішим партнером на світовому ринку і для Канади, і для Мексики, відносини між самими країнами формувалися та проявилися лише в ході реалізації проекту НАФТА, який, у свою чергу, вплинув на форми двосторонньої взаємодії. Асиметрія потенціалів двох країн (різниця природних ресурсів та економічних показників) зумовила характер інтеграційного об'єднання, а його аналіз демонструє моделі поведінки держав, а також їх вплив на комплекс міждержавних відносин.

У лютому 2014 року під час зустрічі прем'єр-міністра Канади з президентом Мексики було оголошено оновлений план спільних дій Канади та Мексики на 2014–2016 рр., який встановлював чотири пріоритетні напрями для двосторонніх відносин: сприяння формуванню конкурентоспроможних і стійких економік, захист громадян обох країн, підвищення співпраці між населенням та проектування партнерства на регіональному і глобальному

рівнях [2]. Тому аналіз динаміки торговельних відносин між Мексикою та Канадою за період їх участі у НАФТА є дуже актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є праці іноземних та вітчизняних фахівців у галузі інтеграції та інтернаціоналізації господарського життя країн Північної Америки, таких як: Є. Ф. Авдокушин, А. Д. Бородаєвський, К. Вілсон, М. А. Вільярреал, А. В. Даркін, Л. Доусон, Є. Г. Журавська, А. Б. Парканський, О. С. Передрій, І. А. Спірідонов, Я. Ф. Фергюссон [3, 4, 5, 6, 7].

Однак дослідженню особливостей торговельних взаємовідносин між Мексикою та Канадою в асиметричному інтеграційному об'єднанні приділялося недостатньо уваги.

Цілі статті. Мета дослідження полягає в аналізі динаміки та особливостей розвитку мексикансько-канадських торговельних відносин у контексті їхньої участі в НАФТА.

Виклад основного матеріалу. За прогнозами фахівців міжнародної мережі компаній PwC, до 2030 року економіка Мексики стане восьмою економікою світу за рахунок її участі в північноамериканській зоні вільної торгівлі НАФТА: вона забезпечує і буде забезпечувати далі канадський бізнес перевагами попиту ринку, що розвивається, з низькими ризиками, маючи два десятиліття досвіду інтегрованих торговельних правил та практик. Таким чином,

саме економіка Мексики може стати платформою для підвищення глобальної північноамериканської конкурентоспроможності [8].

При цьому, наприкінці ХХ століття економіка Мексики пройшла складний і суперечливий шлях розвитку. Ще з початку 1990-х років Мексика зіткнулася з суттєвими економічними проблемами:

- 1) неефективність державних механізмів контролю над ключовими галузями економіки;
- 2) залежність державного бюджету від нафтової ренти, яка різко змінюється через волатильність цін на нафту;
- 3) зовнішній борг і валютна криза;
- 4) бідність населення та нерівність доходів;
- 5) неконкурентоспроможність та ізолюваність вітчизняних галузей-промисловості;
- 6) відсутність довіри з боку зовнішніх інвесторів [4].

Мексиканський уряд почав вирішувати ці проблеми через проведення внутрішніх реформ у поєднанні з зовнішньоекономічною спрямованістю, яка включала членство в Генеральній угоді з тарифів і торгівлі (ГАТТ), і встановленні більш тісних економічних і торговельних зв'язків із США. Ці дії та фінансові гарантії з боку США допомогли заспокоїти міжнародних кредиторів і стабілізувати песо (національна валюта Мексики). Мексика також отримала пільговий доступ до ринків для своєї експортної індустрії (яка тільки почала зароджуватися) завдяки підписанню договору про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі [4].

Країна провела серйозні неоліберальні реформи і перейшла до політики інтеграції в рамках глобальної економіки і усвідомлення необхідності регіональної економічної взаємодії. Інтеграція Мексики в світову економіку зажадала проведення серії перетворень у всіх сферах національного господарства, а також серйозний перегляд зовнішньоекономічної стратегії.

В той же час зовнішньоекономічна політика Канади в 1980-х роках включала зниження протекціоністських торговельних бар'єрів, щоб дати можливість канадській промисловості проникнути на міжнародні ринки, стати конкурентоспроможною і розширити доступ на внутрішній ринок найбільшого торгового партнера — США. Вже до середини 1990-х років Канада здійснила перехід до більшої відкритості зовнішньої торгівлі, і з 1987 по 1996 рр. канадський експорт товарів і послуг подвоївся, обсяг канадських прямих іноземних інвестицій зріс із 11 млрд до 37 трлн дол. США, а ВВП Канади збільшився на 33% [4, 9].

Структура канадського експорту також змінюється: частка сировинних товарів знизилася, у той час як частка наукомістких товарів і послуг збільшилася. У виробничому секторі також збільшилося виробництво, що вимагало високого рівня спеціалізації — промислової і сільськогосподарської техніки і літаків [10].

Більше ніж 80% канадського експорту направлялося до США, тому Канада була мало зацікавлена в мексиканському ринку [10]. Крім того, канадська влада була стурбована тим, що, додавши Мексику до зони вільної торгівлі, Канада втратить своїх покупців на американському ринку. Однак США вирішили, що створення північноамериканської зони вільної торгівлі є їх пріоритетом для безмитного доступу США на ринки Канади і Мексики.

В умовах, коли США залишаються основним торговельним партнером Канади, підписання в 1994 році договору про північноамериканську зону вільної торгівлі істотно стимулювало динаміку двосторонніх мексикансько-канадських торговельних відносин (рис. 1) [4, 10]. В договорі країнам надавалися наступні можливості: зменшення або усунення (за деякими статтями) тарифів у взаємній торгівлі, встановлення загальних стандартів і вимог до технічних бар'єрів, зниження ризиків завдяки прозорим механізмам врегулювання спорів.

На рис. 1 можна побачити, що кількість товарообігу між країнами стрімко зростає, однак є суттєва різниця між експортом (імпортом) обох держав. У Мексики торговельне сальдо з Канадою є позитивним, а у Канади з Мексикою — від'ємним. Мексика — п'ятнадцята за величиною країна-експортер у світі. Протягом 2008—2013 рр. світовий експорт Мексики виріс на 5,7% за рік, з 287 млрд дол. в 2008 році до 379 млрд дол. в 2013 році. Сьогодні Мексика є третьою за величиною країною — торговельним партнером Канади в світі (після США (63,7%) і Китаю (7,5%)) [11].

Створення НАФТА стимулювало зростання двосторонніх мексикансько-канадських торговельних відносин за такими секторами, як аерокосмічний, автомобільний і агропромисловий комплекси, фінансові послуги, інформаційні та комунікаційні технології, сприяло зниженню ризиків для канадських інвесторів у банківському та видобувному секторах Мексики (рис. 2, 3) [4, 6].

Роль договору про створення північноамериканської зони вільної торгівлі для розвитку двосторонніх мексикансько-канадських торговельних відносин важко переоцінити. Сьогодні дуже незначна частка продукції в цьому регіоні повністю виробляється в одній країні і повністю споживається в іншій, оскільки виробничий цикл включає в себе не тільки добування корисних копалин, збір врожаю або виробничі завдання, але й багато видів афілійованих послуг, від бухгалтерського обліку до транспортування. Загальне виробництво розбите за країнами, щоб мінімізувати витрати. Для Канади в регіональному поділі праці головними перевагами є наявність досвіду у виробництві товарів з великою доданою вартістю та запаси капіталу. Для Мексики в якості переваг виступають велика кількість дешевої робочої сили та ємкість внутрішнього ринку.

Таким чином, поставки між країнами-партнерами формують дієву економічну систему, в якій

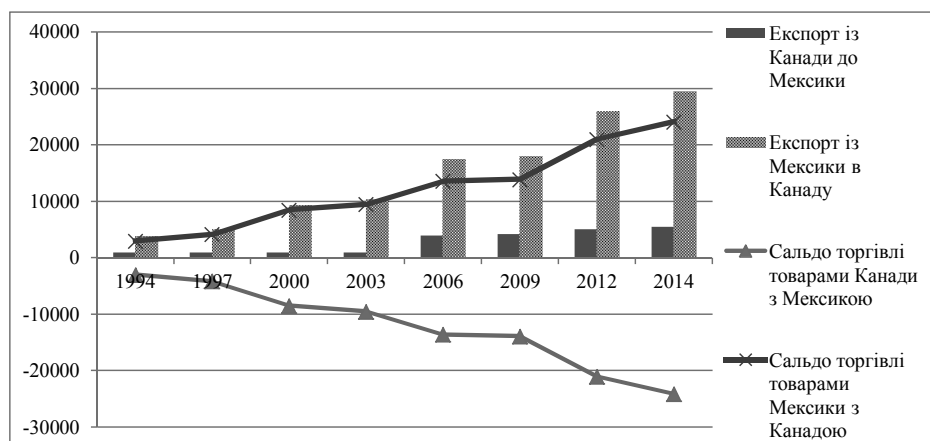

Рис. 1. Динаміка двосторонньої торгівлі Мексики з Канадою в межах договору про північноамериканську зону вільної торгівлі (млн дол. США).
Джерело: [4, 10]

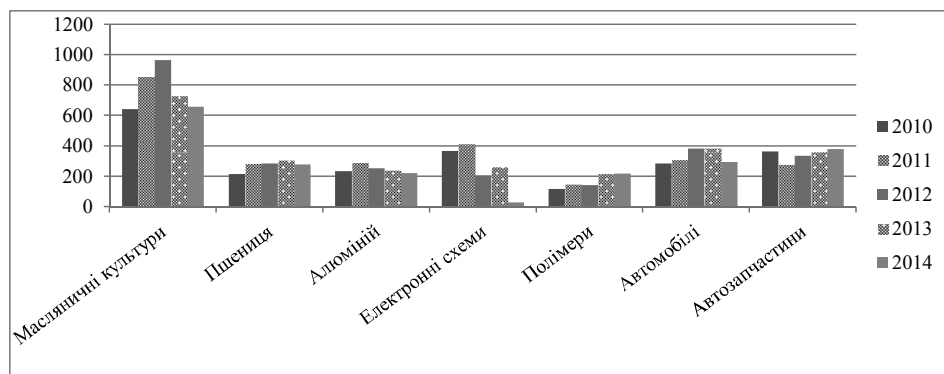

Рис. 2. Галузева структура канадського експорту до Мексики (тис. дол. США).
Джерело: [4, 12]

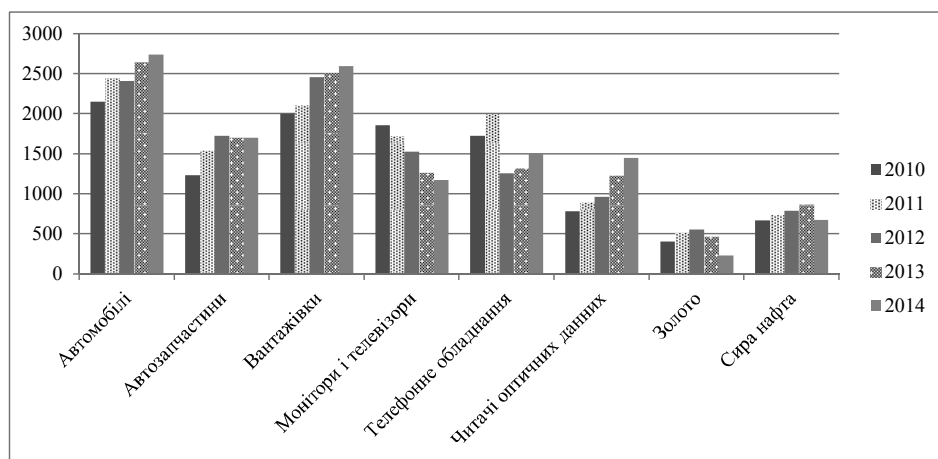

Рис. 3. Галузева структура мексиканського експорту до Канади (млн дол. США).
Джерело: [4, 12]

кінцевий результат залежить від якості роботи окремих ланок виробництва, розташованих в різних країнах: відомі канадські фірми розташовують виробництва по збірці своєї продукції в Мексиці, що забезпечує зниження її собівартості.

При цьому вже існує конкуренція між підприємствами Канади і Мексики в низці галузей на американському ринку. Сьогодні, як і раніше, США

залишаються основним торговим партнером Канади: більше ніж 70% канадського експорту направляється на американський ринок. Торговельні відносини Мексики зі США отримали сильний поштовх до розвитку саме зі створенням НАФТА і продовжують набирати силу дотепер, хоча й досі знаходяться в різкому контрасті з масштабами торговельних відносин між Канадою та США [4, 6].

Що ж до динаміки двосторонніх торговельних відносин між Мексикою та Канадою, то вона вже зазнала значних змін і має всі умови для розвитку (рис. 4, 5) [4, 9].

У 2014 році Мексика була четвертим найбільшим експортним ринком для канадських продуктів, імпортуючи більше товарів лише зі Сполучених Штатів, Китаю та Великої Британії. У вартісному вираженні обсяг продажів з Канади до Мексики склав 10,1 млрд дол., що на 755% вище, ніж у 1993 році. Середньорічний темп зростання експорту з Канади до Мексики між 1993 і 2014 рр. склав 10,8%. Мексика продовжує бути третім за величиною постачальником товарів у Канаду після США та Китаю. Мексика експортує в Канаду товарів на суму 26 млрд дол., що в 10 разів більше, ніж у 1993 році. Середньорічний темп зростання експорту

з Мексики в Канаду в період існування НАФТА склав 11,1% [11].

Висновки. Таким чином, надійні відносини з Мексикою в рамках НАФТА забезпечили Канаду доступом до зростаючого мексиканського ринку товарів та послуг, дозволили державам побудувати на вже існуючих зв'язках між країнами-партнера-

ми менш ризиковане та вигідніше торговельно-економічне середовище, що сприятиме подальшому економічному процвітання разом, ніж країни б могли досягти самостійно.

Взаємовигідна торгівля в рамках НАФТА є фундаментом для подальшого розвитку економік обох країн. За роки членства в НАФТА Мексика стала найбільшим експортером в Латинській Америці, що експортує більше промислових товарів, ніж всі країни Латинської Америки. Країна як і раніше залежить від експорту в США, але стала на шлях диверсифікації економіки та зовнішньої торгівлі.

Економіка Канади розвивалася іншим шляхом, але ж співпраця з Мексикою дала нові поштовхи для встановлення більш тісних відносин у рамках НАФТА і можливості для подальшого економічного розвитку.

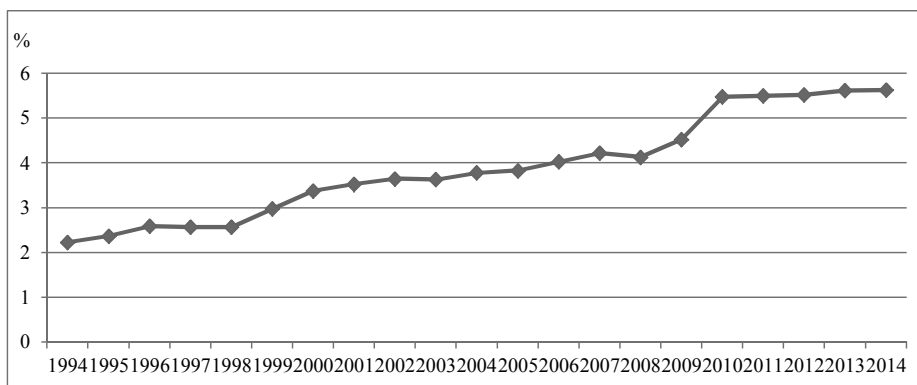

Рис. 4. Динаміка частки Мексики у загальному обсязі зовнішньоторговельного обігу Канади (%). Джерело: [4, 12]

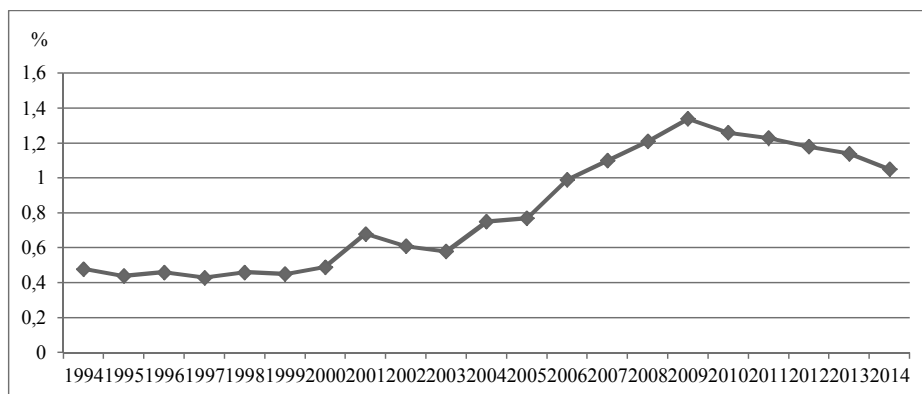

Рис. 5. Динаміка частки Канади у загальному обсязі зовнішньоторговельного обігу Мексики (%).
Складено автором за матеріалами: [12]

Науковий керівник: д.е.н., проф. Довгаль О.А.

Література:

1. North American Free Trade Agreement // NAFTA Secretariat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nafta-sec-alena.org/Home/Legal-Texts/North-American-Free-Trade-Agreement?mvid=2>
2. Canada-Mexico Relations. A Strategic Partner for Canada// Fact Sheet [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.canadainternational.gc.ca/mexico-mexique/canmex.aspx?lang=eng>
3. Даркин А. В. Интеграция в рамках НАФТА / А. В. Даркин // Региональные исследования. – М., 2010. – № 2.
4. Canada's trade with Mexico : where we've been, where we're going and why it matters / Laura Dawson. Canadian Council of Chief Executives = Conseil canadien des chefs d'entreprise, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ceocouncil.ca/wp-content/uploads/2014/02/Canadas-trade-with-Mexico-Laura-Dawson-February-2014.pdf>
5. Авдокушин Е. Ф. Міжнародні економічні відносини : підручник для ВНЗ / Е. Ф. Авдокушин. – М.: Юристъ, 2006. – 466 с.
6. Christopher Wilson, Working Together: Economic Ties Between the United States and Mexico, Mexico /Institute, Woodrow Wilson International Center for Scholars, November 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Working%20Together%20Full%20Document.pdf>
7. Передрій О. С. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / О. С. Передрій. – К.: Знання, 2008. – 264 с.
8. PwC Economics, World in 2050 (January 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.pwc.com/en_GX/gx/world-2050/assets/pwc-world-in-2050-report-january-2013.pdf
9. Historical Statistics of Canada, 2nd edition and IMF International Financial Statistics, various years [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.statcan.gc.ca/pub/11-516-x/sectiong/4147439-eng.htm#4>
10. United States census bureau/Business & Industry /Foreign Trade / U.S. International Trade Data [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.census.gov/foreign-ecan/mx>
11. Mexico-Canada Trade Report 2014, Representative Office of the Ministry of Economy of Mexico in Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ottawa.economia.gob.mx/swb/work/models/Ottawa/Resource/1/1/pdfs/Can_Dic14.pdf
12. Industry Canada, Trade Data Online, 2016 [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://www.ic.gc.ca/app/scr/tdst/tdo/crtr.html>
13. Міжнародні економічні відносини : підручник / за ред. А. П. Голикова, О. А. Довгаль. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 464 с.

СТРАНЫ БРИКС – ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК

В. И. Сидоров

кандидат экономических наук, профессор

Н. С. Гайдей

студент

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

qqrstore@gmail.com

В статье представлены результаты изучения стран БРИКС с исторической точки зрения на предмет сходств, различий и взаимосвязей. Рассмотрены периоды стран БРИКС средневековья и нового времени. По этим данным были выявлены общие закономерности, взаимосвязи и различия стран БРИКС. Основой для анализа служит объединение БРИКС. Его члены – Бразилия, Россия, Индия, Китай и ЮАР – это пять стран, различающихся по политическим, экономическим и мировоззренческим взглядам, а также сильно отличающихся в этническом аспекте. Именно по этим данным был проведен анализ, который представлен в статье.

Ключевые слова: БРИКС, средневековье, новое время, международные экономические отношения, сходства, различия, взаимосвязь.

КРАЇНИ БРИКС – ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

У статті представлені результати вивчення країн БРИКС з історичної точки зору на предмет подібностей, відмінностей і взаємозв'язків. Розглянуто періоди країн БРИКС середньовіччя та нового часу. За цими даними були виявлені загальні закономірності, взаємозв'язки та відмінності країн БРИКС. Основою для аналізу слугує об'єднання БРИКС. Його члени – Бразилія, Росія, Індія, Китай і ПАР – це п'ять країн, що розрізняються за політичним, економічним та світоглядним поглядам, а також сильно відрізняються в етнічному аспекті. Саме за цими даними було проведено аналіз, який представлений у статті.

Ключові слова: БРИКС, середньовіччя, новий час, міжнародні економічні відносини, подібності, відмінності, взаємозв'язок.

BRICS – HISTORICAL OVERVIEW

The article studies BRICS countries from the historical point of view, determines similarities, differences and relationships; considers the periods of BRICS - the middle ages and modern history. According to these data the author identifies general patterns, relationships, and differences between the BRICS countries. The basis for the analysis is the BRICS integration association. Its members are Brazil, Russia, India, China and South Africa, The five countries have different political, economic and ideological views, and also they are very different in the ethnic aspect.

Keywords: BRICS, the Middle Ages, Modern history, international economic relations, the similarities, differences, relationship.

Актуальность проблемы. На сегодняшний день в мире активно развиваются различные международные интеграционные группировки, и этот факт обуславливает наличие потребности в кооперации действий государств для достижения лучшего эффекта в международной экономической деятельности стран и преуспевания в гонке за экономическое доминирование в условиях глобализации мировой экономики. Сам факт образования подобных глобальных экономических объединений как БРИКС, обуславливает потребность в поиске новых перспектив в формате международных экономических отношений. Каждое государство в состоянии найти свое место в огромном количестве интеграционных моделей для нахождения потенциала развития в перспективном росте независимо от их внешней характеристики на мировой арене.

Различные государства мира видят в интеграционных объединениях своего рода инструмент для политически-экономического доминирования как наилучшее средство защиты национальных интересов. Рассматривая одно из таких глобальных интеграционных объединений, как БРИКС, члены которого – Бразилия, Россия, Индия, Китай, ЮАР, ко-

торое охватывает практически все аспекты международных экономических отношений, можно с уверенностью сказать, что анализ новых интеграционных образований актуален не только в теории, но и на практике.

Анализ последних исследований. Объединение БРИКС зародилось в 2001 году, когда аналитик банка Goldman Sachs Джим О'Нилл обратил внимание на быстро растущее влияние «четверки» – Бразилии, России, Индии и Китая (ЮАР присоединилась позже 14 апреля 2011 года) [13, с. 6]. Объединение БРИКС является активно развивающейся группой стран на основе взаимодополняющей экономики. Поводом для создания БРИКС стал мировой финансовый кризис 2008-го года — это финансово-экономический кризис в форме очень сильного ухудшения основных экономических показателей в большинстве развитых стран и последовавшая в конце того же года глобальная рецессия (замедление) экономики [6]. Все это указывает на новизну темы исследования, также в изучение данной темы уже сделали вклад такие иностранные ученые, экономисты и аналитики, как Джим О'Нилл, С. А. Коршунов, Питер Хавлик, В.А. Луков и другие. Среди украин-

ских экономистов, ученых, аналитиков следует называть А.П. Голикова, Н.А. Казакова, В.И. Сидорова, А.С. Филипенко и других.

Цель статьи — представить объединение БРИКС с исторической точки зрения для нахождения общих особенностей, различий и взаимосвязей, как в международных экономических отношениях, так и внутри государств, выявив форму государственно-го правления, формационный подход, хозяйственную деятельность, этнические особенности и религиозный характер государств в указанные периоды времени в статье.

Данный анализ позволил рассмотреть особенность формирования стран БРИКС, характер формирования к сегодняшнему дню, рассматривая международные отношения периода средневековья и нового времени, что позволило сформировать общее представление о данном объединении и выявить связь между событиями прошлого и настоящего. Отличным примером цели статьи может быть цитата из книги Джорджа Оруэлла «1984»: «Тот, кто управляет прошлым, управляет будущим. Тот, кто управляет настоящим, управляет прошлым» [8].

Изложение основного материала.

Начиная со средневекового периода, появляются первые упоминания о России. Государственный строй — абсолютная монархия, где Рюрик — первый легитимный правитель Руси и основатель русских правителей, просуществовавших до конца XVI века [11, с. 374].

Формационный подход Руси основывался на категориях населения: холопы, дворяне, «слуги вольные» и бояре [11, с. 709]. У верхушки власти стояла аристократия.

С экономической точки зрения в древней Руси преобладало скотоводство и земледелие, что говорит о более традиционном подходе древней Руси к экономике.

В середине первого тысячелетия появляются первые упоминания славян, которые обозначаются двумя этнонимами: «словене», «анты» [11, с. 372].

В мировоззренческом отношении духовная жизнь древней Руси и ее общественное сознание

формировалось язычеством [11, с. 394]. Религия в древней Руси — во время правления Владимира, который вначале активно укреплял язычество, учреждая пантеоны. Следующим шагом стало принятие Владимиром христианства как официальной государственной религии [11, с. 395].

В период Делийского султаната индийская форма государственного правления может быть охарактеризована как «анархия» (феодалная раздробленность). В начале новой эры складывается кастовая система, которая становится основой социальной структуры индийского общества. Что в большей мере отражает формационную структуру государства, характерную феодальной.

Развитие товарно-денежных отношений в древний период Индии продолжалось на протяжении средневековья [10, с. 39]. Торговля в средневековой Индии велась корпорациями или общинами купцов, которые имели ряд привилегий и активно отстаивали свои интересы [11, с. 263].

Этнически во времена Делийского султаната Индия подверглась ассимиляции с мусульманским населением, а также ассимиляции с монгольским, невзирая на это значительная часть этноса средневековой Индии была индийской.

Начался период исчезновения в Средние века буддизма из Индии [11, с. 265]. Этот период характеризуется наступлением полного господства индуизма [2, с. 169]. С VI — X в. н.э. на индийских побережьях, главным образом в портовых городах, массовой религией стал джайнизм [2, с. 170].

Считается, что наибольший период могущества средневекового Китая имела династия Тан. В 618 г. Ли Юань, впоследствии известный как Гао-цзу, провозгласил себя императором новой династии Тан [7, с. 171].

Формационный подход средневекового Китая, ее социально-политическая структура Танской империи складывалась по древним принципам. В основе была сложная иерархическая система. В основе ее лежал тезис конфуцианства [7, с. 172]. Высшим слоем общества была привилегированная наследственная аристократия. Во время правления

Таблица 1

Страны БРИКС в период средневековья

Средневековый период					
Форма государственного правления		Формационный подход	Хозяйственная деятельность	Этнос	Мировоззрение
Бразилия	-	-	-	-	-
Россия	Абсолютная монархия	Феодализм	Традиционная экономика, рыночная экономика	Славяне	Язычество, христианство
Индия	Анархия (феодалная раздробленность)	Феодализм	Традиционная экономика, рыночная экономика	Индийцы	Джайнизм, индуизм
Китай	Абсолютная монархия	Феодальная бюрократия	Рыночная экономика	Китайцы	Конфуцианство, даосизм, буддизм
ЮАР	-	-	-	-	-

Таблица составлена автором по материалам: [2, 7, 10, 11]

Тан сформировался железный каркас бюрократии [11, с. 285]. Формационный подход периода правления династии Тан наиболее характерен как «феодалная бюрократия».

Во времена династии Тан процветала экономика. Население занималось производством практически всех благ, насколько им позволял технологический прогресс того времени. Торговые пути протянулись по Янцзы и Великому каналу, по рекам, сухопутным дорогам и тропам, вдоль морского побережья [7, с. 181].

В период правления династии Тан ассимиляция с инородными этносами в значительной степени не наблюдалась, следовательно, этнос состоял в основном из китайцев.

Мировоззрение эпохи Тан — конфуцианство достигло наивысшей точки значимости в Китае, когда религия средневекового Китая наряду с даосизмом и буддизмом значительно уступала доминирующим позициям конфуцианства.

Рассмотрев средневековый период России, Индии и Китая, была составлена сравнительная таблица, в которой показываются основные отличительные черты государств. Все указанные данные не отражают весь средневековый период стран государств, власть часто сменялась другой, в разный период времени существовали разные порядки. В связи с этим были отображены наиболее доминирующие характеристики, которые просуществовали значительный период в странах периода средневековья.

В новое время начался период великих географических открытий и колонизаций новых земель европейцами. Именно открытие Колумбом Америки принято считать символическим окончанием средних веков и началом нового времени. В этот период Бразилия и ЮАР подвергаются Европейским экспансиям и колонизации.

Бразилия была случайно открыта 21 апреля в 1500 г. португальцем Педро Альваресом Кабралем [12, с. 5].

Рассматривая Бразильскую империю как наиболее сформировавшееся государство после колониального периода, наблюдается форма государственного правления «конституционная монархия». Написанная конституция в 1823 году при участии донна Педро I ограничивала власть монарха [12, с. 200].

Формационный подход Бразилии выглядел следующим образом: бразильцы были разделены на ряд общественных групп с различными экономическими и политическими интересами. Самой влиятельной группой является бразильская аристократия, представлявшая собой по существу феодальный, землевладельческий социальный элемент [12, с. 199].

Важную роль в экономике Бразилии играло производство кофе. Значительно повлиял на развитие экономики транспорт. Транспорт (от лат. transporter — переносу, перемещаю) — одна из инфраструктурных отраслей материального производства, обеспечивающая нужды хозяйства и населения во всех видах перевозок [4, с. 170]. Для

транспортировки кофе и минералов были построены железные дороги. Разветвлённые железнодорожные торговые пути между городами, а также огромный экспорт кофе преимущественно в Европу характеризует имперскую Бразилию как государство с рыночной экономикой [12, с. 207].

В Бразильской империи проживало всего около двух с половиной миллионов жителей [12, с. 74]. При этом большая часть последних состояла из негров. Также индейцев оставалось к тому времени, к 1808 году, всего около семисот тысяч [12, с. 74]. Белых (европейцев) же было тогда еще меньше: всего около 430 тысяч, причем с сильной примесью индейской и негритянской крови, тогда как чистокровных негров было около полутора миллионов [12, с. 74].

В Бразильской империи мировоззрение носило характер католицизма. Католицизм был занесен преимущественно иммигрантами из Европы.

В имперской России за годы реформ Петр I фактически создал новый государственный аппарат [1, с. 314]. Династическое правление и полное подчинение населения воле царя Петра I говорит о форме государственного правления Российской империи как абсолютная монархия [1, с. 314].

Формационный подход основывался на дворянстве, в соответствии с Табелью о рангах. Бюрократическое начало страны и феодалы в виде бояр, дворян и других говорит о феодально-бюрократическом формационном подходе имперской России.

Экономика имела рыночный вид. Петр поощрял русских предпринимателей, давал им деньги, земли, приписывал к заводам государственных крестьян, труд которых почти ничем не отличался от труда крепостных и холопов [1, с. 315], тем самым развивая промышленность государства и товарно-денежный оборот. В ходе только зарождения предпринимательства система была не совершенна и не соответствовала определенным тенденциям, где совершенствование организации общественного производства заключает в себе тенденции, характерные для экономической системы в целом, — усиление начал единства, взаимосогласованности, взаимного соответствия и пр. [9, с. 147]. Ввиду феодализма все эти аспекты взаимосогласованности и пр. не соответствовали действительности предпринимательства Российской империи.

Этнически Российская империя обогатила себя новыми народами, завоеванными и присягнувшими на верность царю. На территории Российской империи проживали преимущественно: русские, украинцы, финны, поляки, шведы. Последние три этноса были насильственно присоединены агрессивной внешней политикой Петра I. Петр устремился в шведскую провинцию Ингрию, шведы, проживавшие на территории Ингрии (Санкт-Петербург) были присоединены к Российской империи [1, с. 303]. Согласно статьям подписанного в 1721 г. мирного трактата, к России отошла Ингрия и часть Финляндии [1, с. 311].

Індія в період нового часу характеризується розпадом Монгольської імперії і повною колонізацією Індії Англією [2, с. 277]. Остання воєнна компанія англичан — завоювання Пенджаба [2, с. 277]. Наслідком цих подій в Індії був встановлений колоніальний режим державного управління. Використовуючи і посилюючи феодальні методи експлуатації селянства, англичани могли вичапляти сировину з малих селянських господарств практично без всякого попереднього вкладення капіталу [2, с. 288].

В економічному відношенні виникли економічні зв'язки Індії з світовим ринком, що привело до зростання портових міст і до посилення торговельно-взаємодій між ними і внутрішніми регіонами країни [2, с. 289].

Етнічно Індія нового часу стала багатіше європейцями-колонізаторами. Англійські і французькі компанії на території Індії приманювали європейське населення до проживання в Індії і веденню торгівлі [2, с. 245]. Крім них факторії і поселення в Індії голландських і датських компаній. Однак голландці і датчане були в незначительній кількості [2, с. 245].

За традиції колонізатори насаджують на території захоплених земель свій мову і свою релігію. Так же сталося в Індії, де активно діяли західні християнські місіонери. В результаті значительна частина населення північно-східних регіонів ісповідує християнство, а місцеве духовенство користується більшою, в тому числі політичною, владою [12]. Однак зміцнившись до середніх віків індуїзм і рештки ісламу, сикхізму і буддизму не припинили свого існування.

В Міжнародних економічних відносинах спостерігаються зв'язки з Росією. В XVII столітті, коли морська торгівля Індії надійшла в руки європейських компаній, індійці стали все більше налаштовувати караванні зв'язки зі своїми північними сусідами [2, с. 245]. Через Персію і Бухару індійські купці проникли в Астрахань і в 40-і роки XVII в. вже надійшли там [2, с. 245].

Епоха Нового часу Китаю ознаменується падінням династії Мін і завоювання Китаю маньчжурами (династія Цин). Самодержавний правитель користувався неограниченою владою. Чим підтверджується державна форма управління як абсолютна монархія на чолі самодержавного правителя.

Форміональний підхід в Цинському Китаї характеризувався на основі пануючого класу — землевласників-арендодавців [7, с. 294]. Також загальною поширенням общинно-кланових зв'язків, являючись підмуровою основою соціальних інститутів китайської імперії, провокувало до різних форм панства і підкорення, експлуатації [7, с. 285].

Зовнішня економіка з другої половини XVIII століття жорстко обмежена, де вся зовнішня торгівля Китаю могла проходити тільки через Гуанчжоу, всі інші зв'язки були заборонені [7, с. 297]. Як і в

попередні епохи, маньчжурське правління продовжувало керуватися традиційною теорією, згідно з якою землеробство було основним, а торгівля і промисловість — допоміжним заняттям підданих. Процвітаючий підприємець і купец розглядалися владою не як опора трону, а скоріше як небажані і навіть потенційно небезпечні для держави соціальні фігури [7, с. 289].

Етнос Китаю в хронології середньовіччя зображується наступним чином: Китай — це держава з населенням типу «монголоїдів». Населення, яке представляють маньчжури, монголи, китайці, тибетці, в основному китайці.

В світоглядному аспекті значительним зміненням піддалося конфуціанство, Гу Яньбу в відповідності з китайською традицією закликав до переоцінки конфуціанства з позиції давності, очищенню його від пізніших наслоєнь [7, с. 270]. Існували організаційні структури сект і таємних обществ [7, с. 281]. Буддизм і даосський духовенство зазвичай також симпатизувало сектантам.

В XVII столітті китайська держава вперше вступає в стик з Російською державою [7, с. 276].

Новий період характеризується відкриттям Південної Африки і наступною її колонізацією. Вперше відкрили Південну Африку для себе європейці 25 грудня 1497 г., її відкривачем був Васко да Гама [5, с. 55].

Практично весь період нового часу Південна Африка піддавалася колонізації. В 1652 г., голландська Ост-Індська компанія вперше почала свої колонізаторські дії [5, с. 55]. Державного апарату довгий період в Південній Африці не спостерігалося, в основному вона була заселена різними європейськими колоніями. З моменту перших колонізаторських дій відбувалося поступове освоєння земель. В 1779 по 1879 г. були Кафрські війни, затягнуті приблизно на сто років [5, с. 86], які також перешкодили створенню держави на території Південної Африки. В кінці 31 травня 1910 г. відбулося офіційне проголошення Южно-Африканського Союзу, до цього періоду був колоніальний тип управління [5, с. 165].

Форміональний підхід Південної Африки до рабства, було в основному рабовладення, переважно з підкорених племен негроїдного типу, в «справедливій війні», пізніше з появою аристократів з європейських метрополій, великих промисловців і т.д. почало формуватися буржуазія, що в кінці привело Південну Африку до буржуазної форми.

До виникнення ЮАС в колоніальних умовах економіка Південної Африки виглядала наступним чином — панували англійські і голландські Ост-Індські компанії, які встановлювали економічний клімат колоній. Враховуючи, що Ост-Індські компанії створені європей-

скими метрополиями, экономика имела свойства административно-командного типа.

Этнос Южной Африки до прихода европейцев состоял из разных этнических племен. Народы: бушмены, готтентоты, банту, нгуни, метисы [5, с. 32]. Белое население появилось ближе к 1652 г., когда на мысе Доброй Надежды голландская Ост-Индская компания оборудовала морскую стоянку [5, с. 36]. После открытия данного региона за голландцами последовали французы и немцы [5, с. 36]. В 1820 г. в Южную Африку прибыла большая партия британских переселенцев. Среди южноафриканцев европейского происхождения немало общин, в частности выходцев из Великобритании, Португалии, Германии, Нидерландов, Бельгии, Швейцарии, Италии, Франции, Скандинавии и Греции. Также в стране есть еврейская община [5, с. 36]. Азиатское население состоит в большей части из индийцев, мусульман [5, с. 37].

Мировоззрение в Южной Африке выглядело следующим образом более 80% населения исповедуют христианство. Другие религии – индуизм, ислам, иудаизм и традиционные африканские культы [5, с. 37].

Рассмотрев период нового времени Бразилии, России, Индии, Китая и ЮАР, была составлена сравнительная таблица, в которой показываются основные отличительные черты государств. Все указанные данные не отражают весь период нового времени стран государств, власть часто сменялась другой, в разный период времени существовали разные порядки. В связи с этим были отображены наиболее доминирующие характеристики, которые просуществовали значительный период в странах периода нового времени.

Выводы. Рассмотрев средневековый период стран БРИКС, наблюдаются сходства в форме государственного правления у России и Китая, что говорит об общих взглядах касательно формата управления государством. Также формационный подход России, Индии и Китая имели общие черты феодализма.

Экономика стран БРИКС периода средневековья находится на стадии все еще далекой от совершен-

ства. Отсутствие региональных экономических кластеров. Мощным рычагом подъема экономик регионов является создание региональных экономических кластеров [3, с. 72]. Стоит упомянуть, что у России, Китая и Индии имеются сходства в экономическом климате государств, в формате «рыночной экономики», страны не были далеки от товарно-денежных отношений как внутри государства, так и в международных экономических отношениях. Получается, что сформировавшиеся взаимные взгляды относительно ведения хозяйства государств БРИКС периода средневековья могут служить косвенной причиной столь успешного создания нынешнего интеграционного объединения, такого как БРИКС.

Различие в этносе также влияет на мировоззрение населения стран, в частности Россия долгой период носила характер языческого государства и только позже стала христианским. Индия, вытеснив другие религии, приняла форму индуизма. Китай имел характер многорелигиозного государства, где существовали такие религии, как буддизм, даосизм и конфуцианство. Такие острые различия в религии и этносе еще раз подтверждают, что общие интересы могут возникнуть вероятнее всего на уровне международных экономических отношений, чем в каком-либо другом виде взаимоотношений.

Международные отношения наблюдались в особенности между Китаем и Индией. В период правления династии Мин наблюдается активное взаимодействие с Индией. Стоит подчеркнуть данный момент как один из первых практик ведения международных отношений между государствами.

В «новое время» форма государственного правления стран БРИКС, как и в средневековье, носит монархический характер, однако европейские экспансии подвергли Индию и ЮАР колонизации. Последнее говорит о насаждении европейских порядков и мировоззрений, что значительно изменило их дальнейшее развитие.

Касательно формационного подхода, то все страны БРИКС, как и в средние века, имели характерные черты феодализма, кроме ЮАР, когда в за-

Таблица 2

Страны БРИКС в период нового времени

Новое время					
Форма государственного правления		Формационный подход	Хозяйственная деятельность	Этнос	Мировоззрение
Бразилия	Конституционная монархия	Феодализм	Рыночная экономика	Европейцы, африканцы, индейцы	Христианство (Католицизм)
Россия	Абсолютная монархия	Феодальная бюрократия	Рыночная экономика	Русские, украинцы, поляки, финны, шведы	Христианство (православие)
Индия	Колониальный	Феодализм	Административно-командная, рыночная экономика	Индийцы, европейцы	(католицизм), индуизм, ислам, сикхизм, буддизм
Китай	Абсолютная монархия	Феодальная бюрократия	Традиционная, рыночная экономика.	Китайцы, маньчжуры, монголы, тибетцы	Конфуцианство, буддизм, даосизм
ЮАР	Колониальный	Рабовладение, буржуазия	Административно-командная	Негроидные, метисы, европейцы индийцы, мусульмане, русские.	Индуизм, ислам, иудаизм, христианство, африканские культы

Таблица составлена автором по материалам [1, 2, 4, 5, 7, 9, 12]

рождающей будущей стране ЮАР существовало рабовладение в ходе колониального периода, а затем постепенно сменилось буржуазией.

Экономика стран БРИКС в новый период времени преимущественно носила рыночный характер. Однако страны, подвергнувшиеся колонизации (Индия, ЮАР), являлись государствами с административно-командным типом экономики. Также Китай, оградив себя от мира, практиковал традиционную экономику в ходе своей самодостаточности. Это говорит об изменениях в хозяйственной деятельности стран БРИКС в отличие от средневековья, в ходе империалистических колониальных экспансий, которым подверглась Индия и будущая ЮАР, преимущественно из Европы.

В этническом отношении страны БРИКС имеют грубые противоречия между собой. Бразилия, где население европейцы, африканцы и индейцы. Россия — славяне. Индия — европейцы-колонизаторы, индийцы. Китай — монголоиды (китайцы). ЮАР — европейцы-колонизаторы, африканцы. Однако сходства в этносе наблюдаются у Бразилии, Индии и ЮАР, в европейском отношении, что характерно вследствие европейских экспансий и колонизации.

В мировоззренческом аспекте сходства наблюдаются у России, Бразилии и ЮАР. Страны преимущественно исповедуют христианство, в остальном случае у стран БРИКС видны явные противоречия. Разные взгляды в мировоззренческом отношении и различия в этносе могут послужить расхождением интересов в различных вопросах подобного рода, которые могут привести к столкновению интересов между государствами, учитывая, что ситуация с периода нового времени мало изменилась, можно предположить, что такие противоречия могут косвенно служить причинами трудностей объединения в перспективе.

В период нового времени у стран БРИКС наблюдается прогресс в международных отношениях. Китай и Россия стали активно взаимодействовать между собой. Индия с Россией имели длительные торговые отношения. Страны Бразилия и ЮАР не интересовались контактами между собой и другими членами БРИКС. Сравнивая средневековый период с новым, наблюдается усиление кооперации в формате международных отношений некоторых стран БРИКС, а также европейские экспансии заложили мощную культурную и политическую составляющую в страны БРИКС по сравнению с более ранними периодами.

Вероятно исторически общие взгляды в форме государственного правления, формационного подхода и общих взглядах на экономику являются одним из причинных факторов, по которым объединение БРИКС столь слаженно сформировалось и активно прогрессирует. Однако не стоит забывать о различных мировоззренческих взглядах и разных этнических составляющих стран БРИКС, а также прошлых исторических конфликтов между Китаем и Индией, Россией и Китаем, именно эти аспекты могут препятствовать быстрому росту объединения, на уровне с другими проблемами. Это еще раз подтверждает, что основа БРИКС — это взаимодополняющая кооперация действий в формате объединения с целью достижения экономического успеха стран. В случае столкновений или расхождений интересов в экономических отношениях объединения, либо же отсутствия перспектив сотрудничества, или же по каким-либо другим причинам будет очевидна нецелесообразность существования данного объединения, то мало что удержит союз от частичного либо полного расформирования. Тем более перспектива установления многополярного мира не в интересах других «стран-гигантов».

Литература:

1. Анисимов Е. В. История России от Рюрика до Путина. Люди. События. Даты : науч. пособие / Е. В. Анисимов. — К. : Питер, 2009. — 401 с.
2. Антонова К. А. История Индии : науч. пособие / К. А. Антонова, Г. М. Бонгард-Левин, Г. Г. Котовский. — Х. : Лебедь, 1973. — 558 с.
3. Голиков А. П. Региональная политика и экономическое развитие: европейский контекст : учебное пособие / А. П. Голиков. — Харьков : Экограф, 2009. — 240 с.
4. География мирового хозяйства / А. П. Голиков, Ю. П. Грицак, Н. А. Казакова и др. — К. : Центр учебной литературы, 2008. — 192 с.
5. Давидсон А. Б. Южно-Африканская Республика. Весь мир в одной стране / А. Б. Давидсон, Н. Н. Непомнящий. — М. : Вече, 2010. — 320 с.
6. Статья интернет журнала // Индия этнос: офиц. сайт. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru-india.livejournal.com/795832.html>
7. Мелик А. В. История Китая : науч. пособие / А. В. Мелик. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Изд-во МГУ, Изд-во «Высшая школа», 2002. — 736 с.
8. Оруэлл Джордж. «1984». Альтернативная история / пер. с англ. Г. В. Гольшев. — К. : Прогресс, 1989. — 56 с.
9. Сидоров В. И. Единство традиций и инноваций в системе трудовой мотивации трансформационной экономики : монография / В. И. Сидоров, Т. В. Тарасенко, Т. Е. Шедякова. — Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009 — 336 с.
10. Филипенко А. С. Международные экономические отношения: теория : учеб. для студ. эконом. спец. выс. учеб. зав. / А. С. Филипенко. — К. : Лебедь, 2008. — 408 с.
11. Чубарьян А. О. Всемирная история: в 6 т. Т 2. Средневековые цивилизации запада и востока / А. О. Чубарьян. — М. : Наука, 2012 г. — 881 с.
12. Шумов С. А. История Бразилии / С. А. Шумов, Р. А. Андреев. — М. : Огонек, 2003. — 339 с.
13. Jim O'Neill Economic Opportunity in the BRICs and Beyond / O'Neill Jim. — New York: Goldman Sachs. 2011. — 272 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ КАНАДИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЇЇ РОЗВИТКУ

М. В. Сідоров

аспірант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

m.sidorov@karazin.ua

У статті розглянуті особливості сучасного розвитку економіки Канади. Акцентовано увагу на різноманітність природних передумов формування національної економіки Канади. Наведено динаміку змін ВВП Канади за період з 2009–2014 рр. та місце Канади в глобальних рейтингах. Проаналізовано структуру промисловості та основні показники зовнішньої торгівлі Канади.

Ключові слова: економіка Канади, особливості, міжнародні рейтинги, зовнішня торгівля, структура промисловості.

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ КАНАДЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ЕЕ РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены особенности современного развития экономики Канады. Акцентируется внимание на разнообразии природных предпосылок формирования национальной экономики Канады. Приведена динамика изменений ВВП Канады за период с 2009–2014 гг. и место Канады в глобальных рейтингах. Проанализирована структура промышленности и основные показатели внешней торговли Канады.

Ключевые слова: экономика Канады, особенности, международные рейтинги, внешняя торговля, структура промышленности.

PECULIARITIES AND PREREQUISITES OF ECONOMY OF CANADA AT THE PRESENT STAGE OF ITS DEVELOPMENT

The article examines the peculiarities and prerequisites of modern economic development of Canada. The attention is focused on the diversity of the natural prerequisites of national economy of the country. The dynamics of GDP in Canada during 2009–2014 and the country's place in the global rankings has been studied. The article analyses the structure of the industry and the main indicators of foreign trade.

Key words: economy of Canada, international global ratings, foreign trade, industrial structure

Актуальність дослідження. Однією з найважливіших проблем, що зумовлюють розвиток економіки України, є проблема її стабілізації, підвищення ефективності функціонування та розвитку. За А. С. Філіпенко, економічний розвиток слід розуміти «...як багатовимірний процес глибокої модернізації та переорієнтування всієї економічної, а також соціальної системи. Він передбачає поряд зі зростанням доходів і виробництва здійснення радикальних змін в інституціональній, соціальній і адміністративній структурах» [1, с. 69]. Саме з цими питаннями зараз стикається Україна, яка взяла курс на реформування своєї соціально-економічної системи. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення досвіду функціонування та розвитку економік високорозвинутих країн світу, зокрема Канади, з якою Україна має договір зі створення зони вільної торгівлі. Ця країна пройшла успішний шлях від господарства, що спеціалізувалося свого часу на видобувній промисловості та сільськогосподарському виробництві, до постіндустріальної економіки.

Теоретичними аспектами вивчення економіки окремих країн, у тому числі і Канади, займаються зарубіжні вчені, перш за все канадські та американські, але й чимало українських науковців, зокрема: А. Голіков, О. Дейнека, О. Довгаль, Л. Позднякова,

В. Сідоров, А. Філіпенко, П. Черномаз та ін. [1–4]. Проте аналітичний розгляд економіки Канади з позицій запозичення досвіду її функціонування та розвитку для України потребує подальшого дослідження.

Метою статті є аналітичний огляд та складання характеристики сучасної економіки Канади, а також визначення особливостей її функціонування й розвитку в глобалізованих умовах світового господарства у контексті можливого запозичення Україною.

Територія Канади, яка є другою за величиною у світі, простягається від Атлантичного узбережжя на сході країни до Тихоокеанського узбережжя на заході і охоплює різні природно-кліматичні зони, включаючи Арктичний Північ, внаслідок чого країна багата на різноманітні природні ресурси і корисні копалини. Канада має найбільшу в світі протяжність морських кордонів, однак практично не має власного торгового флоту [5].

Населення країни, чисельність якого за даними 2014 р. склала 35,5 млн осіб, має багатонаціональний і різноконфесійний характер. При цьому більше 2/3 населення мешкає в межах прикордонної зони зі США. Сучасна структура економіки Канади в цілому відповідає її статусу високорозвинутої постіндустріальної держави [5].

Канада пройшла складний шлях свого розвитку — від колоніальної залежності з паливно-сировинною та сільськогосподарською спеціалізацією до суверенної постіндустріальної країни з високим національним доходом на одну особу (середній чистий прибуток канадця дорівнює 29365 дол. США на рік) і високими показниками якості життя населення (ІРЛП = 0,9).

Особливістю економічної моделі розвитку країни є велика частка іноземного капіталу — до 40% (92% — в автомобілебудуванні, 68% — у хімічній промисловості, 63% — в електроенергетиці [2, с. 156]).

За підсумками 2014 р., канадська економіка займала за своїми розмірами тринадцяте місце у світі. У багатьох міжнародних рейтингах (табл. 1), що враховують, насамперед, стабільність політичної ситуації, стійкість фінансової системи, рівень доходів на душу населення, а також умови ведення бізнесу та проживання в країні, Канада займає лідируючі позиції та входить у перші 20 країн світу.

Динаміка соціально-політичного та економічного розвитку Канади протягом 2014 р. характеризувалася наявністю суперечливих та різноспрямованих тенденцій, які були зумовлені, в першу чергу, нестійкістю глобальної економіки та міжнародної торгівлі, різкими кон'юнктурними коливаннями на світових товарних і фінансових ринках, а також низькими темпами економічного зростання в ряді ключових країн.

Згідно з даними, опублікованими Статистичним Агентством Канади [17], вартісний обсяг ВВП країни (в поточних цінах) склав у 2014 р. 1976 млрд кан. дол. (проти 1894 млрд кан. дол. у 2013 р.). При цьому у розрахунку на душу населення ВВП країни досяг 55605 кан. дол. (53870 кан. дол. у 2013 р.). Середній темп зростання ВВП країни за період 2011–2014 рр. склав 2,4%; у 2014 р. — 2,5% (рис. 1).

Як видно з рис. 1, динаміка росту ВВП має позитивну тенденцію, що підтверджується тренд-аналізом, вірогідність зростання ВВП країни у постійних цінах складає 97%, коефіцієнт апроксимації зростання ВВП країни у розрахунку на душу населення дещо нижчий (71%), але також знаходиться у діапазоні високої вірогідності [17].

Питома вага у ВВП Канади сфери послуг (включаючи банківський і фінансовий сектор) зберіглася на рівні 70% (рис. 2).

У структурі ВВП на частку галузей обробної промисловості доводиться 12,8% (10,5% у 2013 р.); гірничої та нафтовидобувної промисловості — 8,4% (8,1% у 2013 р.); будівництва — 7,2% (7,3% у 2013 р.); сільського господарства і рибальства — 1,6% (1,8% у 2013 р.) [17].

Найбільшою галуззю економіки Канади є сфера фінансів, страхування та управління нерухомістю і компаніями, на яку в 2014 р. довелось близько 19,4% (19,3% у 2013 р.) у ВВП країни. Далі слідує оптова та роздрібна торгівля — 15,2% у 2014 р. (15% у 2013 р.). Істотний внесок у ВВП Канади роблять також такі галузі, як охорона здоров'я та соціальна підтримка — 6,8% (6,8% у 2013 р.), державне управління — 6,7% (6,8% у 2013 р.) і сфера інформації та культури — 3,9% (4% у 2013 р.) [17].

За підсумками 2014 р., Канада посіла 13-те місце в світі за вартістю експорту та одинадцяте місце за вартістю імпорту [17].

Частка експорту товарів і послуг у ВВП Канади склала в 2014 р. 31,6% (30,2% в 2013 р.), а імпорту — 32,5% (31,8% у 2013 р.). Вартість експорту канадських товарів (у поточних цінах) склала 524,5 млрд кан. дол. (475,3 млрд кан. дол. в 2013 р.), а імпорту — 511,4 млрд кан. дол. (475,6 млрд кан. дол. в 2013 р.) [17].

Основними торговельними партнерами Канади є США — обсяг товарообігу 680,7 млрд кан. дол.

Таблиця 1

Місце Канади у міжнародних рейтингах, 2012–2015 рр.

		Індекс Канади	Максимальне значення індексу
1	Індекс розвитку людського потенціалу	0,9	1
2	Індекс легкості ведення бізнесу	15	1
3	Індекс глобальної конкурентоспроможності	13	1
4	Рейтинг сприйняття рівня корупції	10	1
5	Індекс економічної свободи	79,1	100
6	Індекс свободи друку	11	1
7	Індекс розвитку демократії	7	1
8	Політичні та громадянські права	1	1
9	Міжнародний індекс дотримання прав власності	8	8,3
10	Індекс процвітання	5	1
11	Індекс економіки знань	8,9	10
12	Індекс знань	8,7	10
13	Індекс системи економічного стимулювання	9,5	10
14	Індекс інновацій	9,3	10
15	Індекс освіти	8,6	10
16	Індекс інформаційно-комунікаційних технологій	8,2	10

Складено автором за [9-19]

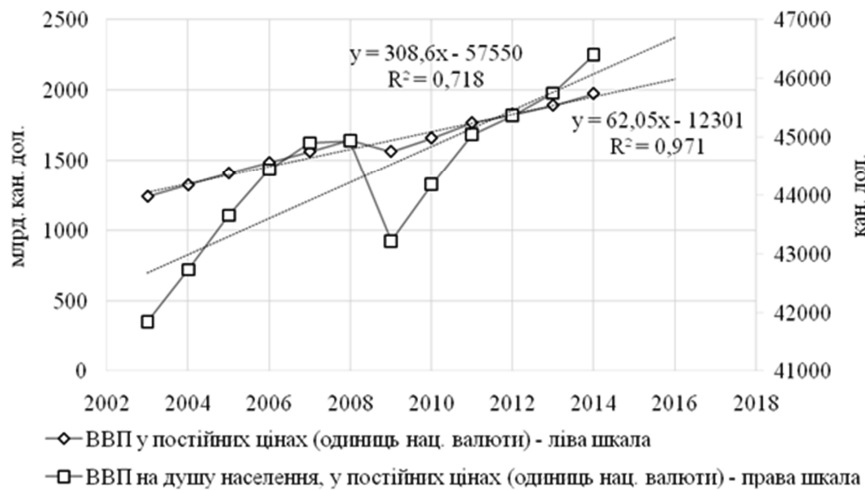

Рис. 1. Динаміка змін ВВП Канади у постійних цінах. Складено автором за матеріалами [17]

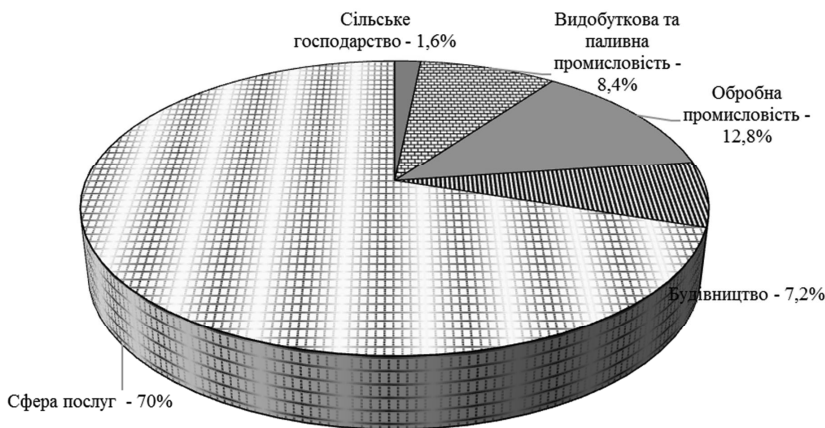

Рис. 2. Структура ВВП Канади. Складено автором за матеріалами [17]

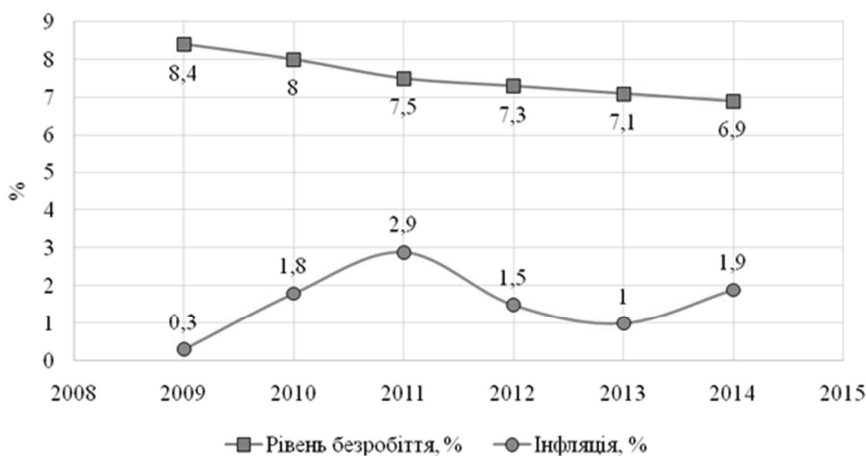

Рис. 3. Динаміка змін рівня безробіття та інфляції в Канаді. Складено автором за матеріалами [17]

(2014 р.), Китай – 77,9 млрд кан. дол., Мексика – 34,3 млрд кан. дол., Велика Британія – 24,4 млрд кан. дол. і Японія (24 млрд кан. дол.) [17].

За умов нестабільного розвитку сучасної світової економіки для Канади є характерним дефіцит платіжного балансу, що в 2014 р. склав 43,5 млрд кан. дол. (2,2% від вартості ВВП) проти 56,3 млрд кан. дол. в 2013 р. При цьому торговий баланс країни був зведений з негативним сальдо, що дорівнювало 13,7 млрд кан. дол. (31,7 млрд кан. дол. у 2013 р.). Приплив прямих іноземних інвестицій в економіку Канади в 2014 р. знизився в порівнянні з рівнем 2013 р. на 18,0% і склав 59,6 млрд кан. дол., однак канадські прямі інвестиції в закордонні активи зросли на 11,8% і склали 58,2 млрд кан. дол. [17]. Національний Банк Канади зберігає без змін з 2011 р. базисну облікову ставку на рівні 1%, намагаючись стимулювати ділову і перш за все інвестиційну та експортну активність канадських компаній [17].

Як видно з рис. 3, інфляційні очікування в період з 2009 по 2014 рр. посилювалися: темпи інфляції у країні в середньому складають 1,6%, а в 2014 р. склали 1,9%. При цьому зростання індексу споживчих цін по цілому ряду продовольчих товарів, особливо імпортованих, склало у 2014 р. від 5 до 15% [17].

Стан ринку робочої сили в повній мірі відображає низький рівень ділової активності в більшості канадських провінцій і неблагополучний стан загальногосподарської кон'юнктури: середній рівень безробіття за період з 2009 по 2014 рр. склав 7%, у 2014 р. – 6,9%. Відповідне зростання зайнятості у 2014 р. склало лише 1% [17].

На сучасному етапі динаміка економічного розвитку Канади постійно змінюється, що пов'язано з дією як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, зокрема: відкритий характер канадської економіки в поєднанні з високим ступенем інтеграції її бізнес-спільноти в сучасні світогосподарські зв'язки, насамперед міжнародну торгівлю, протистоїть турбулентності фінансових і товарних ринків, падіння світових цін на нафту, проблеми зовнішньої заборгованості і нестійкості системи міжнародних розрахунків, низькі темпи економічного зростання в США і країнах Європейського союзу, а також уповільнення темпів зростання в країнах, що розвиваються, Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Подібна ситуація призвела до:

- припинення національних проектів з видобутку нафти з нафтових пісків, виробництва зрідженого газу, будівництва експортних трубопроводів до Тихоокеанського і Атлантичного узбережжів Канади;

- виникнення значних дефіцитів у регіональних бюджетах і відповідного скорочення витрат на соціально значущі програми та інфраструктурні проекти провінцій;

- відміни реалізації численних інвестиційних проектів федерального масштабу, в т.ч. у сфері транспортної інфраструктури (мости, дороги тощо), залізничного та трубопровідного транспорту, здійснення яких на території Канади і США було передбачено оголошеною Урядом С. Харпера в 2013 р. програмою інвестицій в інфраструктурні проекти на загальну суму понад 53,5 млрд кан. дол.;

- скорочення зростання інвестицій в ключові галузі видобувної промисловості (менше 1% на рік), помітного зменшення закупівель для державних потреб в результаті скорочення державних витрат, низьких темпів зростання споживчого попиту, в т.ч. на ринку житла, а також низького рівня комерціалізації інноваційних розробок.

Задля стабілізації внутрішніх факторів впливу на економіку Канади було затверджено «План економічних дій – 2014» [18], розрахований на 3 роки дії. Реалізація запропонованого плану передбачає: ліквідацію дефіциту федерального бюджету в 2015-2016 фінансовому році; скорочення державного боргу (близько 680 млрд дол. США) до рівня не вище 25% від вартості ВВП Канади; забезпечення прийнятних темпів економічного зростання в поєднанні зі створенням додаткових високооплачуваних робочих місць та здійсненням численних інфраструктурних проектів; оптимізацію державних витрат на підтримку реальних секторів економіки, які найбільше постраждали від кризових явищ, а саме: автомобілебудування, суднобудування, лісопромисловий комплекс, рибальство; значне асигнування розвитку пріоритетних високотехнологічних секторів з поступовим формуванням нової моделі канадської економіки з метою переходу на інноваційний шлях розвитку.

Задля стабілізації зовнішніх факторів впливу на економіку Канади в листопаді 2013 р. [18] Урядом схвалено «План дій на глобальних ринках», який охоплює період до 2018 р. та припускає відновлення ролі канадського експорту і зарубіжних інвестицій в якості «локомотивів» розвитку національної економіки в цілому. Зокрема, у федеральному бюджеті країни були передбачені спеціальні асигнування на суму близько 1,0 млрд кан. дол., які витрачаються на забезпечення активізації експортної та інвестиційної експансії канадських компаній, підписання у 2014 р. Всеохоплюючої торгово-економічної угоди між Канадою та Європейським союзом; підписання Угоди про вільну торгівлю між Канадою і Південною Кореєю; укладення низки нових угод про гарантії і захист взаємних інвестицій (в т.ч. з Китаєм і рядом латиноамериканських країн).

Також в інтересах забезпечення виконання вищезазначеного «Плану дій на глобальних ринках» Урядом Канади запропоновано ряд Стратегій, реалізація яких націлена на активізацію міжнародних зв'язків канадських компаній, банків, дослідних інститутів та вищих навчальних закладів. Серед Стратегій особливо важливими вважаються: Всеохоплююча стратегія міжнародної освіти в Канаді (Comprehensive International Education Strategy) [19], Стратегія закупівель для потреб оборони з урахуванням експортного сегменту (Defence Procurement Strategy) [20], Стратегія соціальної відповідальності канадських гірничодобувних компаній за кордоном (Canada's Enhanced Corporate Social Responsibility Strategy) [21], що повинна сприяти стимулюванню канадських інвестицій в гірничодобувні галузі за кордоном і посилити заходи боротьби з проявом корупції.

Також до важливих заходів стимулювання зовнішніх факторів впливу належить значне посилення можливостей системи канадських торгових представництв за кордоном, що знайшло своє впровадження у відкритті 4 нових торгових офісів у провінціях Китаю, проведення 13 представницьких канадських бізнес-місій у 20 країнах світу [18].

Основними висновками проведеного дослідження є:

1. Канада має значні територіальні та природні ресурси, які свого часу послужили факторами виробництва, завдяки яким її економіка досягла високої конкурентоспроможності на світовому ринку паливно-сировинних ресурсів та сільськогосподарської продукції, забезпечила позитивний зовнішньоторговельний баланс та накопичення капіталу до переходу до наступних стадій своєї конкурентоспроможності – інвестиційної та інноваційної.

2. Значну роль у розвитку сучасної економіки Канади зіграли іноземні, перш за все американські, капітали, які й на сьогоднішній день займають значну частку в економіці країни.

3. Задля стабілізації внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на економіку Канади в умовах неста-

більності світової економіки урядом країни запроваджуються середньотермінові планові заходи.

4. Україна, як і Канада, має значні територіальні й природні ресурси, що можуть слугувати факторами виробництва для забезпечення їй конкурентних переваг на світовому ринку у відповідних галузях еко-

номіки й здійснення певних накопичень капіталу для її подальшої динаміки. Доцільно, за прикладом Канади, створити сприятливі умови для залучення іноземних капіталів на основі планової стратегії соціально-економічного розвитку країни.

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік АН ВШ України Голіков А.П.

Література:

1. Світова економіка : підручник / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, О. С. Рогач та ін. — К. : Либідь, 2007. — 640 с.
2. Голіков А. П. Економіка зарубіжних країн : навч. посібник / А. П. Голіков, О. Г. Дейнека, Л. О. Позднякова, П. О. Черномаз. — К. : Центр навчальної літератури, 2008. — 408 с.
3. Світова економіка : підручник / за ред. А. П. Голікова, О. А. Довгаль. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — 268 с.
4. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації : колектив. моногр. / за ред. А. П. Голікова, О. А. Довгаль. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — 316 с.
5. IMF World Economic Outlook (WEO), October 2015 [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/download.aspx>.
6. Human Development Report, 1980 — 2013 [Electronic resource]. — Access mode : <http://hdr.undp.org/en/data>.
7. World Bank Doing Business 2016 Measuring Regulatory Quality and Efficiency [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.doingbusiness.org/data>.
8. The Global Competitiveness Report 2015 [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2015-2016>.
9. Corruption Perceptions Index 2014 [Electronic resource]. — Access mode : http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.
10. Index of economic freedom, 2015 [Electronic resource]. — Access mode : <http://heritage.org/index>.
11. World Press Freedom Index, 2015 [Electronic resource]. — Access mode : <http://en.rsf.org>.
12. Democracy Index, 2014 [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.eiu.com/default.aspx>.
13. Freedom in the World — Comparative and Historical Data, January 2015 [Electronic resource]. — Access mode : https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world#_VOQz3YuUe2o.
14. International Property Rights Index, 2014 [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.internationalpropertyrightsindex.org/ranking>.
15. Legatum Prosperity Index Rank, 2014 [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.prosperity.com/Ranking.aspx>.
16. Knowledge Economy Index (World Bank), 2012 [Electronic resource]. — Access mode : <http://data.worldbank.org/data-catalog/KEI>.
17. Statistics Canada : Canada's national statistical agency [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.statcan.gc.ca/start-debut-eng.html>.
18. Government of Canada [Electronic resource]. — Access mode : <https://www.canada.ca/en.html>.
19. Canada's International Education Strategy [Electronic resource]. — Access mode : <http://international.gc.ca/global-markets-marches-mondiaux/education/strategy-strategie.aspx?lang=eng>.
20. Canada's Defence Procurement Strategy [Electronic resource]. — Access mode : <https://www.cdainstitute.ca/images/VimyPaper20.pdf>.
21. Canada's Enhanced Corporate Social Responsibility Strategy [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/topics-domaines/other-autre/csr-strat-rse.aspx?lang=eng>.

УКРАЇНА У ВІДДЗЕРКАЛЕННІ ІНОЗЕМНИХ АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ

І. О. Тітар

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник
Інститут економіки та прогнозування НАН України

В. І. Шаповал

кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
titarivan@yahoo.com

У статті розглянуто питання, як найбільш впливові закордонні аналітичні центри бачили Україну протягом весни 2014 – осені 2015 року. Базою дослідження послужили англійськомовні версії сайтів найбільш впливових аналітичних центрів згідно з рейтингом «Go to Think Tank Index Report» Пенсільванського університету. Проаналізовані поширеність та інтенсивність уваги до України та фрейми її сприйняття. Окрема увага приділена сприйняттю асоціації між Україною та ЄС, рекомендаціям та пересторогам, висловленим центрами.

Ключові слова: аналітичні центри, фрейми, Угода про асоціацію Україна–ЄС.

УКРАИНА В ОТРАЖЕНИИ ИНОСТРАННЫХ АНАЛИТИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ

В статье рассматривается, как наиболее влиятельные зарубежные аналитические центры видели Украину в течение весны 2014 – осени 2015 года. Базой исследования послужили англоязычные версии сайтов наиболее влиятельных аналитических центров по версии рейтинга «Go to Think Tank Index Report» Пенсильванского университета. Проанализированы распространенность и интенсивность внимания к Украине, а также фреймы ее восприятия. Отдельное внимание уделяется восприятию ассоциации между Украиной и ЕС, рекомендациям и предостережениям, которые высказывались центрами.

Ключевые слова: аналитические центры, фреймы, Соглашение об ассоциации Украина–ЕС.

UKRAINE IN THE PERCEPTION OF FOREIGN THINK TANKS

The paper focuses on the question how the most influential foreign think tanks see Ukraine during the important and turbulent period from the spring 2014 till the autumn 2015. The study is based on the content-analysis of the English versions of the websites of the most influential think tanks which were chosen according to the rating «Go to Think Tank Index Report» of the University of Pennsylvania. The prevalence and intensity of attention to Ukraine and frames of its perception are analyzed. A special attention is paid to the perception of advice and warnings expressed by the mentioned think tanks towards the Ukraine-EU Association agreement and DCFTA.

Keywords: think tanks, frames, Ukraine-EU Association Agreement.

Для зміцнення діалогу України з закордонними партнерами та корекції процесу реформ, покращення іміджу країни важливо розуміти, як її бачать у світі, чути і реагувати на побажання та перестороги, які лунають. Серед різних акторів, думка яких важлива, важливу роль відіграють урядові та неурядові аналітичні центри (в англійській термінології – «think tanks»). Будучи складовою громадянського суспільства, в розвинутих країнах Заходу вони є проміжною ланкою між суспільством та урядом, важливими центрами вироблення аналітичних матеріалів та стратегічних напрямів політики. Крім того, в сьогоденному світі громадянське суспільство та аналітичні центри стають все більш глобальними і можуть здійснювати важливий вплив навіть самостійно.

Мета цього дослідження – проаналізувати, як впливові закордонні аналітичні центри бачать Україну, а також можливості і ризики, які виникають у зв'язку зі вступом у дію Угоди про асоціацію між ЄС та Україною.

Методологія дослідження.

Існує безліч аналітичних центрів, і не є очевидним, які саме серед них варто відібрати для цього дослідження. Розуміючи цю проблему, ми вирішили зіпертись на широко визнаний рейтинг аналітичних центрів «Go to Think Tank Index Report», який щорічно публікується Пенсільванським університетом в рамках програми «Аналітичні центри і громадянське суспільство»¹. Основу рейтингу складає широко-масштабне опитування представників аналітичних центрів, а також експертів у різних галузях².

Враховуючи географічне та тематичне різноманіття аналітичних центрів, в рамках Рейтингу вони розбиті на окремі субрейтинги за регіонами та напрямками роботи. Найбільш релевантними питаннями, які нас цікавлять в контексті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, є аналітичні центри, що спеціалізуються на міжнародному розвитку та міжнародній економічній політиці. Виходячи з цього, ми аналізували топ-10 аналітичних центрів з цих двох груп. Водночас практичні вимоги змуси-

¹ Перекладений українською в 2014 р. Центром Разумкова [1].

² Детальніший опис можна знайти в українській версії перекладу Рейтингу (с. 51 та далі).

ли зробити нас деякі винятки. По-перше, оскільки нас цікавила в першу чергу точка зору західних аналітичних центрів, з вибірки для аналізу був видалений єдиний російський аналітичний центр, який потрапив до топ-10 аналітичних центрів з міжнародної економічної політики — ІМЕМО РАН. Також, оскільки з європоцентричної точки зору в топ-позиціях рейтингу були понадпредставлені американські аналітичні центри, вибірково аналізувались наступні центри з топ-листа, якщо вони відносились до регіонів Західної та Центральної Європи. Всього до вибірки потрапив 21 аналітичний центр. Деякі з них (наприклад, Brookings Institution) займали топ-позиції серед обох тематичних рейтингів. США представлені 11 аналітичними центрами, Велика Британія — 3, Німеччина — 2, Австрія, Бельгія, Польща (з групою країн-сусідів), Норвегія та Японія — по 1.

Після того, як вибірка аналітичних центрів для дослідження була визначена, аналізувались матеріали, які були представлені на інтернет-сайтах цих аналітичних центрів, користуючись при цьому їх внутрішніми пошуковими інструментами та пошуком Google за пошуковим запитом англійською мовою за ключовим словом «Ukraine».

З точки зору хронологічних рамок аналізу ми намагались концентруватись на 2015 році, хоча в разі недостатньої кількості матеріалів за 2015 рік — межі дослідження розширювались на весну 2014-осінь 2015 року.

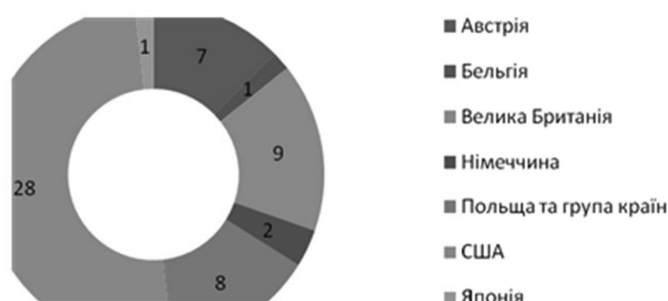

Рис. 1. Країни походження матеріалів, присвячених Україні, з сайтів найвпливовіших аналітичних центрів, кількість матеріалів. Рисунок складений авторами за матеріалами власного контент-аналізу

Варто зауважувати, що наш підхід дозволяє оцінити тільки приблизну увагу до України та Угоди про асоціацію, а також загальний зміст оцінок. Водночас представлені на інтернет-сайтах матеріали мали різний статус (від доповідей до коротких записів у блозі), приділяли Україні різну увагу, а також мали різні масштаби поширення та впливу. Тому кількісні оцінки варто сприймати як загальні тенденції, а не точні значення.

Україна присутня в порядку денному впливових світових аналітичних центрів

Країни походження матеріалів (з урахуванням їх обсягу в загальному об'ємі), які були ідентифіковані на сайтах аналітичних центрів з нашої вибірки, представлені на рисунку 1.

Помітно, що майже половина з них приходиться на аналітичні центри зі США. З одного боку, це відображає топ-позиції американських аналітичних центрів в рейтингу «Go to Think Tank Index Report» (2014), з іншого — чималу увагу, яку американські дослідницькі центри приділяють Україні. Аналітичні центри з країн ЄС відстають від США. Це досить дивно, враховуючи те, що вони географічно межують з Україною і саме з ними підписана Угода про асоціацію. Більшою увагою до України відрізняються британські аналітичні центри (наприклад Chatham House). При цьому слід зауважити, що їх погляди на Україну мають дуже багато спільного з американськими. Значною мірою можна говорити про англо-американську точку зору. Серед аналітичних центрів країн ЄС, крім британських, найбільше уваги Україні приділяється центрами з Польщі та сусідніх країн Центрально-Східної Європи. Увага з боку аналітичних центрів Німеччини є дуже обмеженою. Однак, на наш погляд, частково це компенсується комплексністю та масштабністю проектів, які стосуються України, а також тісними відносинами з аналітичними центрами з Польщі та України. Цікавою є диференціація крупних аналітичних центрів Німеччини з точки зору ідеології. Якщо найвпливовіший центр, пов'язаний з лівоцентристами (Фонд Фридриха Еберта), майже не приділяє увагу Україні, основний центр правих (Фонд Конрада Аденауера) навпаки приділяє значну увагу. Цікаво, що з європейських країн значним інтересом до України відрізняється впливовий аналітичний центр Норвегії, яка не є членом ЄС. Його позиція щодо України є сміливою і досить прихильною, що зближує його з аналітичними центрами США та Великої Британії. Найменшою увагою до України є з боку аналітичних центрів Японії, що показує як незначну частку японських аналітичних центрів в рейтингу, так і те, що для них українське питання є периферійним. Україна сприймається в контексті нестабільності в Євразії, що може відобразитись на економічному зростанні азіатських країн.

Важлива також не тільки сама по собі абсолютна кількість згадок про Україну, а й кількість цих матеріалів на сайті в порівнянні із загальною кількістю інформації, оскільки це дає можливість визначити інтенсивність інтересу до проблем нашої країни. Дуже приблизна оцінка цього показника представлена на рисунку 2. Ми усвідомлюємо, що варіація і об'єм вибірки є недостатньо великими, щоб робити суттєві узагальнення, та й взагалі ці оцінки внаслідок обмеженості наших цілей і можливостей є досить грубими.

Навіть за даних обмежень можна зауважити, що відносна кількість матеріалів про Україну на сайтах впливових аналітичних центрів є достатньо ви-

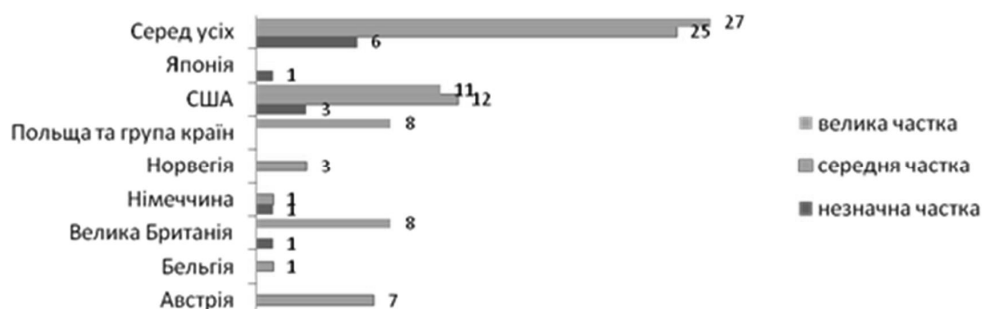

Рис. 2. Інтенсивність згадок про Україну на сайтах найвпливовіших аналітичних центрів (за країнами), кількість матеріалів.

Рисунок складений авторами за матеріалами власного контент-аналізу

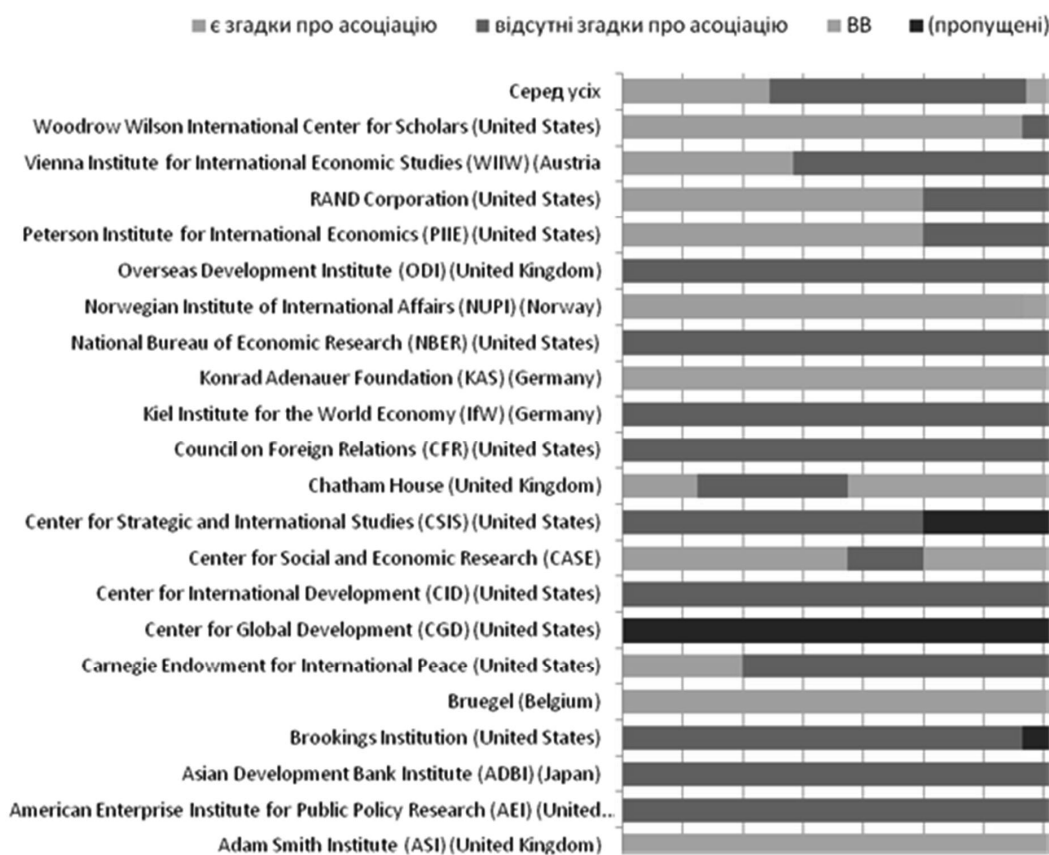

Рис. 3. Наявність згадок про асоціацію України та ЄС в матеріалах, присвячених Україні, з сайтів найвпливовіших аналітичних центрів.

Рисунок складений авторами за матеріалами власного контент-аналізу

сокою. Аналітичні центри Великої Британії, США та Польщі (й сусідніх країн регіону³) найсильніше концентруються на українських питаннях, середній рівень інтенсивності уваги демонструють центри з Австрії, Норвегії, Німеччини та Бельгії. Дуже периферійний інтерес до України в аналітичного центру з Японії. Для останньої питання України не дуже цікаве з уже вище згаданих нами причин. У Сполучених Штатах також є аналітичні центри, які згадують Україну (і взагалі Європу) дуже побіж-

но – через сконцентрованість на внутрішньоамериканських питаннях.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що жаліться на те, що Україна відсутня у полі уваги іноземних (і в першу чергу західних) аналітичних центрів, неправильно. Україна однозначно присутня в порядку денному впливових аналітичних центрів світу.

У 2015 році в експертних обговореннях тема російсько-української війни почала відтісняти питання економічної та політичної інтеграції з ЄС.

³ Аналізувався тільки центральний, а не український сайт організації.

Важливо також зрозуміти, через які образи та схеми подається інформація про Україну, які дискурсивні схеми при цьому використовуються. Все це підпадає під явище, яке в науковій літературі називається фреймами (дослівно, англ. — «рамками») сприйняття.

Основні фокуси уваги аналітичних центрів — російсько-українська війна, а також меншою мірою — проблеми макроекономічної стабільності та реформування України. Останні цікавлять їх сьогодні сильніше з позицій зниження рівня безпеки на континенті (умовно кажучи, «засиплеться» Україна чи ні), а не з точки зору стратегічних перспектив України та її руху в напрямку ЄС (як ми це звикли бачити в нашій країні). Тобто проблеми європейської безпеки затмарюють питання розширення ЄС. Питання асоціації та зони вільної торгівлі з ЄС⁴ в увазі впливових іноземних аналітичних центрів виявились витісненими принаймні на другий план (див. значення для «Серед усіх» на рисунку 3). Тільки чверть матеріалів, які стосувались України, згадували також і про асоціацію з ЄС. Навіть в рідких згадках питання асоціації проходило скоріше як фон. Якщо подивитись на приблизні значення відносної уваги окремих аналітичних центрів до питання асоціації з ЄС, помітно цікаву річ. Серед лідерів за увагою до питання асоціації — такі американські аналітичні центри, як Центр Вудро Вільсона, Інститут Пітерсона, RAND. В Європі за цим показником лідирує Норвезький інститут міжнародних справ та CASE.

Основний фрейм — війна. Цікаво, що з точки зору впливових західних аналітичних центрів питання асоціації та війни тісно пов'язані. Серед них широко розповсюджена думка, що Захід несе відповідальність за війну в Україні, оскільки Росія напала саме через зближення країни з ЄС. В цілому Україна сприймається із симпатією, як країна, якій потрібно надати економічну допомогу (з боку МВФ та ЄС). Водночас згадки про те, що Україні варто надати військову допомогу, зустрічаються рідко і як правило виходять від аналітичних центрів США, а не європейських країн. Також Україна сприймається як країна, якій конче потрібні реформи, але яка ще не досягла на цьому шляху серйозних успіхів. Симптоматичний в цьому аспекті образ із однієї зі статей, присвячених Україні, — «світу в кінці тунелю поки не видно». Запит на роз'яснення з боку України, які реформи йдуть і яких успіхів вдалося досягти, дуже високий. Виглядає так, що найбільше з цим Україні готовий допомагати британський Chatam House, але інші організації також, схоже, готові надавати свої інформаційні майданчики. Попри повільний темп реформ, майбутнє України не сприймається песимістично. Навпаки, серед аналітичних центрів поширеніший стриманий і критичний, але оптимізм. Як пише Інститут Пітерсона:

«хоча економічна ситуація в Україні є розпачливою, вона не є безнадійною».

Частина проблем України сприймається через призму того, що, як зазначалося, ЄС несе відповідальність за Україну, але на практиці не готовий відігравати відповідальнішу роль і запропонувати стратегічну програму. Критика ЄС через Україну досить поширена. Американські аналітичні центри вважають, що ЄС зроблено для України мало, в тому числі із бажання «не провокувати» Росію. Наприклад, Центр Вудро Вільсона пише, що ЄС дозволяє досягати Росії її стратегічної цілі — зірвати інтеграцію України до ЄС. Він також критикує недостатню єдність в допомозі Україні країн ЄС. Норвезький інститут міжнародних відносин пише, що «ЄС грає центральну, хоча й суперечливу роль в українській кризі» — він є і джерелом конфлікту, і головним інструментом його дипломатичного вирішення. CASE зазначає, що учасники організованої ним панельної дискусії погодились, що ЄС бракує стратегічної програми щодо ЄС, яка би виходила за рамки політики сусідства. Остання склалась в інших політичних умовах і зараз має бути переглянута. Центр Пітерсона прямим текстом закликає створити для України аналог Плана Маршалла.

Ще один фрейм сприйняття України — загроза. Звичайно, головною загрозою є перспектива першої за сімдесят років повномасштабної війни на Європейському континенті. Інколи ця думка висловлюється прямо, інколи — поміж рядків. Ще одна загроза — втрати бізнесу і гальмування економічного зростання в Євразії через санкції країн ЄС, відповідь з боку Росії та економічне падіння в Україні, Росії — і в результаті в значній частині пострадянських країн. Остання загроза, про яку варто згадати, — побоювання можливих перебоїв у постачанні природного газу до країн ЄС внаслідок війни Росії та України.

Можливості та ризики від вступу у дію Угоди про асоціацію та зони вільної торгівлі з ЄС.

На наш погляд, українські економічні та політичні проблеми впливовими іноземними центрами сприймаються об'єктивніше, ніж громадською думкою всередині нашої країни, якій часто властива паніка, розчарування, розмови про «зраду» тощо. Тому дуже важливо почути, які висловлюються попередження про перестороги, а також можливості в контексті початку функціонування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС і Угоди про асоціацію.

По-перше, зона вільної торгівлі з ЄС та асоціація сприймаються впливовими іноземними аналітичними центрами досить спокійно і не подаються як велика перемога ЄС та України. Втім деякі з них, в першу чергу американські, все-таки зазначають, що це перемога. Інститут Пітерсона в особі Андерса Аслунда пише, що перед Україною відкриваються широкі можливості. Центр Вудро Вільсона в одно-

⁴ Association and Deep and Comprehensive Free Trade Agreements (DCFTA).

му зі своїх матеріалів прямим текстом називає підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС програшем Росії. Аналітичні центри з ЄС, як уже зазначалося, схильні вважати, що перспективи підписання Угоди про асоціацію принесли в Україну війну, але в решті моментів не схильні зосереджуватись на політичних аспектах цієї події. Водночас європейські «think tanks» частіше звертають увагу на економічні аспекти асоціації та зони вільної торгівлі. Поширений погляд, що в економічному сенсі вони відкривають перед Україною значні перспективи. Водночас досить поширений скептицизм, що Україна цими можливостями принаймні в короткостроковій перспективі скористається слабо (через інституційну ригідність та слабкість контактів із Заходом), але зазнає серйозних негативних наслідків. Україні висловлюються поради якомога сильніше залучати досвід Польщі та Словаччини для мінімізації проблем і досягнення максимальних результатів за даних умов.

По-друге, аналітичні центри, особливо з країн ЄС, не хочуть протиставляти зону вільної торгівлі України з ЄС із зоною вільної торгівлі в рамках СНД. Висловлюється сум, що так робить Росія. Лунають рекомендації зберегти обидві зони і не втрачати ринки збуту в Росії. Втім, як всидіти на цих двох стільцях, особливо коли Росія ультимативно пропонує обрати тільки один, поради не робляться. Зі сторони такі поради виглядають доволі безсилами, але, можливо, це український погляд на проблему, і варто ці поради спробувати почути краще та зрозуміти.

По-третє, помітно, що аналітичні центри готові допомагати в консультаціях та посиленні комунікації України з західними суспільствами. На сайтах аналітичних центрів є інформація про конкретні програми, покликані допомогти Україні краще підготуватись до асоціації та використати нові можливості — наприклад з підготовки державних службовців, залучення прямих іноземних інвестицій тощо. Chatam House (в рамках спеціально створеного «Українського форуму») регулярно надає площадки для зустрічей з українськими керівниками на рівні Кабінету Міністрів, дає можливість донести їм свою позицію. Щось подібне, але для експертів з-поміж вчених (зокрема економістів) і громадянського суспільства робить німецький Фонд Бертельсманна⁵. Центр CASE має програму, основна мета якої — донести до жителів Сходу та Півдня України користь від асоціації, а також дати можливість їм самим скласти думку щодо цього питання. Інша програма CASE, за якою підготовано цікаву розлогу доповідь, має на меті допомогти українському малому та середньому бізнесу виграти від асоціа-

ції з ЄС. В доповіді, виданій в березні 2015 року, міститься докладний аналіз і результати спеціального дослідження слабких місць українського бізнесу і можливостей, якими він повинен скористатись [2].

Поширена рекомендація багатьох аналітичних центрів направлена на досягнення Україною цілей реформ, вигід від Угоди про асоціацію, а також вступу до ЄС — в залежності від масштабності завдань, які розглядають центри, — мати стратегію та план реформ.⁶

Достатньо детальний економічний аналіз ризиків та можливостей від підписання Угоди про асоціацію України та ЄС міститься в матеріалах Віденського інституту міжнародних економічних досліджень (WIIW). Зокрема WIIW пише про наступні ризики:

- витратна адаптація стандартів та напрацювань ('*acquis communautaire*') ЄС, яку вимагає зона вільної торгівлі (на цьому моменті наголошує також Інститут Адама Сміта),
- загроза відкриття Росією режиму вільної торгівлі, якщо компроміс не буде досягнутий.

На думку WIIW, є інші ризики, не пов'язані прямо з асоціацією, але які заважають використанню її можливостей:

- поки йде війна, Україні також важко буде отримати прямі іноземні інвестиції,
- інституційний вакуум,
- великий об'єм зовнішніх боргових зобов'язань.

Інститут Брукінгса додає до останнього списку політичні проблеми — поступове закінчення після євромайданного «медового місяця» (зменшення довіри до органів влади з боку суспільства), накопичення політичних проблем, передвиборче зростання популістських пропозицій. Chatam House також згадує про ризики зниження політичної довіри та послаблення комунікації між політиками та суспільством. Загальним місцем є згадування проблеми, яка з точки західних аналітичних центрів заважає Україні, — надвелика роль олігархів.

Водночас, з точки зору WIIW, існують такі позитивні можливості:

- низька вартість праці і наявність в Україні іноземних ІТ та автомобільних виробництв говорить на користь того, що в Україну з сусідніх країн ЄС (в першу чергу — з Польщі) будуть перенесені працездатні виробництва, виробництво компонентів та сервісні послуги;
- активніше залучення прямих іноземних інвестицій.

WIIW рекомендує створити стратегію модернізації економіки країни, зокрема зробити більш сучасними та готовими до конкуренції машинобудування, залізничний транспорт, хімічну, харчову та атомну промисловість; зважати на соціальну ціну

⁵ Напряму відсутній в нашому дослідженні, але був партнером і співорганізатором заходів деяких розглянутих нами аналітичних центрів.

⁶ Андерс Аслунд з Інституту Пітерсона навіть видав декілька публікацій з пропозиціями таких стратегій (див. [3; 4]).

реформ, компенсуючи втрати населення за рахунок допомоги МВФ, щоби не втрачати політично необхідну підтримку реформ.

Щоби залучити більше прямих іноземних інвестицій, WPIW рекомендує Україні створювати більше бізнес-парків (зі зрозумілими правами власності, хорошою інфраструктурою та підтримкою регіональної та місцевої влади), розвивати спільний бізнес із країнами Центрально-Східної Європи, забезпечити прозорий режим договорів, ревіталізувати державне агентство «InvestUkraine».

Оскільки WPIW називає український внутрішній ринок «крихким» на фоні конкуренції з імпортом з ЄС, він рекомендує ЄС продовжити період односторонніх преференцій з боку ЄС без застосування норм зони вільної торгівлі на повну силу. Він також рекомендує прив'язати допомогу Україні до демонтажу олігархічних інтересів та впровадження інституційних змін.

Висновки.

Підсумовуючи результати нашого швидкого аналізу, можна зазначити, що Україна однозначно перебуває у фокусі найвпливовіших світових аналітичних центрів. Більшу увагу до України проявляють аналітичні центри зі США та Північно-Західної Європи. Країна сприймається за допомогою фреймів війни (і симпатії через зовнішню агресію), повільних реформ та загрози для миру, економічного зростання та енергетичної безпеки на Євразійському континенті. Питання асоціації та зони вільної торгівлі з ЄС внаслідок війни з Росією відійшли в 2015 році на другий-третій план. Поширена точка зору, що Угода про асоціацію та зона вільної торгівлі несуть Україні значні можливості, але без суттєвих реформ і західної допомоги країна не зуміє скористатись ними протягом тривалого часу.

Література:

1. МакГанн Д. Всесвітній індекс-рейтинг аналітичних центрів за 2014 рік і текст доповіді [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/1422001224_file.pdf
2. Kubicka E. Transfer of Know-how for Small and Mid-Size Businesses in Georgia, Moldova and Ukraine. White Paper: Ukraine / E. Kubicka, A. Piovarci, Simuth J., V. Dubrovskiy [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.case-research.eu/sites/default/files/publications/CNR_121.pdf
3. Åslund A. An Economic Strategy to Save Ukraine [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.piie.com/publications/pb/pb14-24.pdf>
4. Åslund A. Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://bookstore.piie.com/book-store/7014.html>

УКРАЇНСЬКЕ БЮРО ІНТЕРПОЛУ ЯК ІНСТИТУЦІЯ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

І. М. Чуб

к.ю.н., старший радник юстиції
Прокуратура Харківської області

Статтю присвячено висвітленню питання фундації та становлення правового статусу Укрбюро Інтерполу. Одночасно автором зроблено спробу визначити чинники, що обумовили фундацію Укрбюро Інтерполу, проведено аналіз нормотворчого процесу в реалізації розбудови цієї структури. Визначено, що нормативно-правова база, яка регулює статус Інтерполу на Україні, майже відсутня. Зазначено, що кадровий склад цієї організації потребує підвищення кваліфікації. Автором зазначено необхідність постійного удосконалення та оновлення форм і засобів взаємодії органів кримінальної поліції країн-співробітників в рамках Інтерполу, створення ефективної оперативної інтегрованої бази даних, удосконалення засобів доступу та передачі інформації.

Ключові слова: Укрбюро Інтерполу, фундація, чинники, завдання та правовий статус, імплементація міжнародно-правових норм.

УКРАИНСКОЕ БЮРО ИНТЕРПОЛА КАК ИНСТИТУТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Статья посвящена изучению вопроса фундации, становления правового статуса Укрбюро Интерпола. Одновременно автором сделана попытка определить факторы, обусловившие фундацию Укрбюро Интерпола, проведен анализ нормативной базы в реализации развития этой структуры. Определено, что нормативно-правовая база, регулирующая статус Интерпола на Украине, практически отсутствует. Отмечено, что кадровый состав этой организации требует повышения квалификации. Автором отмечается необходимость постоянного совершенствования и обновления форм и средств взаимодействия органов уголовной полиции стран-сотрудников в рамках Интерпола, создание эффективной оперативной интегрированной базы данных, совершенствование способов доступа и передачи информации.

Ключевые слова: Укрбюро Интерпола, фундация, факторы, задачи и правовой статус, имплементация международно-правовых норм.

UKRAINIAN INTERPOL BUREAU AS AN INSTITUTION COMBATING TRANSNATIONAL CRIME: LEGAL ASPECTS

The article deals the substance fundation and process low state of Ukroffice Interpol. Simultaneously the writer makes an attempt to determine the stimulation factors progress of Ukroffice Interpol. The paper determines that the legal framework that regulates the status of Interpol in Ukraine is almost absent. The author considers that this organization staff requires training. The author notes the need for continuous improvement and updating forms and means of cooperation of EU criminal police staff within Interpol, an effective operational integrated database, improvement of access and data transmission.

Key words: Ukroffice Interpol, fundation, factors, task and lows states, implementation international law.

Виклад основного матеріалу. Одним з найважливіших досягнень європейського інтеграційного процесу стало формування простору без внутрішніх кордонів з вільним переміщенням товарів, послуг, капіталів і осіб. За таких умов традиційні моделі організації роботи органів правопорядку є недостатніми, а ефективне забезпечення безпеки на цьому просторі стає справою не лише окремих держав-членів Європейського товариства, а й Європейського Союзу та міжнародного співтовариства в цілому.

Масштаби нових проблем і загроз в сфері протидії транскордонній злочинності змушують правоохоронні органи демократичних держав поступово переусвідомлювати, що поглиблення інтеграції є необхідною умовою для ефективної співпраці та розв'язання глобальних проблем сучасності в цьому напрямку.

В цьому контексті міжнародна спільнота визнає динамічний і всебічний розвиток транснаціональної злочинності як проблему, що несе небезпеку для людства. З огляду на це постає необхідність в системному об'єднанні зусиль держав та міжнародних організацій по вдосконаленню форм взаємодії правоохоронних органів щодо розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

Ці питання в повній мірі стосуються й України з моменту набуття нею своєї незалежності.

Відсутність у кримінально-процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві України норм, що мають регулювати процес здійснення міжнародного розшуку не дає можливості повноцінної реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності в нашій державі для осіб, які скоїли злочин.

Одним із таких органів, який на міжнародному рівні координує роботу правоохоронних органів в боротьбі зі злочинністю, в тому числі й з її транснаціональними проявами є Інтерпол, куди входить Україна з 1992 року.

В той же час діяльність правоохоронних органів України і, зокрема Укрбюро Інтерполу, з міжнародного розшуку злочинців здійснюється в рамках Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу і має тенденцію до поліпшення цієї співпраці.

Питання щодо розбудови механізму міждержавного співробітництва в протидії транснаціональній злочинності в структурі Інтерполу дістало певне висвітлення в публікаціях вітчизняних дослідників [1,2,3,4,5,6,9,14,15] зокрема, в монографії «Міжнародний розшук: теорія і практика» [4] автори дослідили правові і організаційні засади Інтерполу.

Нашої уваги заслуговують чинники, що обумовили фундацію Укрбюро Інтерполу та уможливили

прийняття владними структурами України рішень до започаткування взаємовідносин в міждержавній поліцейській співпраці по розшуку злочинців, а також правовий стан цієї структури.

В 1991 році з набуттям Україною незалежності виникла потреба в державницьких засадах по зміцненню зв'язків українських правоохоронних органів з відповідними структурами інших країн, налагодження міжнародного співробітництва по забезпеченню прав і свобод громадян, боротьби зі злочинністю. Серед стимулюючих чинників, які слугували реалізації розбудови Укрбюро Інтерполу автор виділяє :

- глобалізацію міжнародних відносин;
- розширення інтеграції в світове співтовариство;
- втілення нових підходів в сфері управління правоохоронними органами;
- міжнародне співробітництво в боротьбі з злочинністю;
- реформування правоохоронної системи;
- імплементацію міжнародно-правових норм в регулювання національно-правової системи та ін.

Державотворення України вимагало правового регулювання відносин і взаємодії центральних органів виконавчої влади з міжнародними правоохоронними органами.

З метою вирішення цих нагальних потреб Уряд України звернувся до Генерального секретаріату з проханням прийняти Україну до Інтерполу (Постанова Кабінету Міністрів України № 555 від 30.09.1992 року [13]). На 61-й сесії Генеральної Асамблеї Інтерполу у м. Дакар (4-10 листопада 1992 року) Україну було прийнято до Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу).

З вступом України до Інтерполу 25 березня 1993 року Кабінет Міністрів України Постановою № 220 затвердив Положення про Національне центральне бюро Інтерполу [11], у якому зазначено, що Національне центральне бюро Інтерполу (Укрбюро Інтерполу) представляє Україну в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполу та є центром координації взаємодії правоохоронних органів країни із компетентними органами зарубіжних держав щодо ведення боротьби зі злочинністю транснаціонального характеру або такої, що виходить за межі країни.

Основними завданнями Укрбюро Інтерполу визначено здійснення координаційної діяльності правоохоронних органів у боротьбі з транснаціональною злочинністю, моніторинг та оцінка рівня поширення в Україні злочинності, яка носить транснаціональний характер і загрози злочинної діяльності громадян України за кордоном.

Функціонально Укрбюро Інтерполу відповідно до покладених на нього завдань забезпечує обмін офіційною та конфіденційною оперативно-розшуковою інформацією у межах Інтерполу та правоохоронних органів України з питань боротьби зі злочинністю.

Укрбюро Інтерполу при виконанні покладених на нього функцій взаємодіє з правоохоронними органами, центральними і місцевими органами дер-

жавної влади України, керівними органами і структурними підрозділами Інтерполу, правоохоронними органами зарубіжних держав, отримує інформацію від правоохоронних органів, центральних і місцевих органів державної виконавчої влади України з питань, які входять до його компетенції, та за принципом взаємності надає їм отриману в межах компетенції Інтерполу необхідну інформацію .

Для визначення науково обґрунтованої державної протидії злочинній політиці та розробки рекомендацій і пропозицій щодо боротьби зі злочинністю, яка носить транснаціональний характер або такої, що виходить за межі країни, Укрбюро Інтерполу може звертатися до радників, які виконують виключно консультативні функції на договірних засадах.

Склад радників визначається МВС за погодженням із Мінюстом та Службою безпеки.

Робочий апарат Укрбюро Інтерполу є самостійним структурним підрозділом центрального апарату МВС, його очолює керівник, який призначається наказом МВС.

Згідно затвердженого Положення МВС зобов'язалося протягом трьох місяців провести укомплектування робочого апарату Бюро Інтерполу кваліфікованими спеціалістами, як правило, тими, що володіють однією або декількома іноземними мовами, створити для них належні умови праці, вирішити питання телекомунікаційного зв'язку між робочим апаратом Бюро Інтерполу і Виконавчим комітетом та Генеральним секретаріатом Інтерполу.

МВС України на виконання Постанови КМ України «Про Національне центральне бюро Інтерполу» видало два накази організаційного характеру (№194 від 7 квітня 1993 року та №104 від 15 лютого 1995 року) якими відповідно зобов'язало Укрбюро Інтерполу розробити Інструкцію – про порядок надсилання та обробки інформації працівниками органів внутрішніх справ щодо звернення до правоохоронних органів зарубіжних країн при розслідуванні та розкритті злочинів;

Окремо також затверджено «Типові завдання та функції підрозділів Укрбюро Інтерполу в головних управліннях, управліннях МВС України в Криму, областях, містах Києві та Севастополі».

Відповідно до п.1.2. Наказу МВС України №62 від 26 січня 1997 року, Укрбюро Інтерполу віднесено до складу кримінальної міліції України на правах Головного Управління МВС України (відділення, групи) [12]. Також передбачається можливість взаємодії Укрбюро Інтерполу як структурної одиниці кримінальної міліції України з підрозділами прокуратури, СБУ, міністерствами, відомствами, громадськими організаціями, засобами масової інформації, а також у межах своєї компетенції з підрозділами кримінальної міліції (поліції) зарубіжних країн у питаннях розкриття злочинів, розшуку і затримання злочинців.

Функціонування Бюро регламентовано Інструкцією про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрально-

го бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, яку було затверджено 9 січня 1997 року. Відповідно до положень Інструкції, Укрбюро Інтерполу забезпечує співпрацю правоохоронних органів України та іноземних країн як у цілому, так і в окремих напрямках боротьби зі злочинністю [6, с.188-194].

Національне центральне бюро Інтерполу в Україні виконує лише чітко визначені завдання у загальному розгалуженому механізмі боротьби з криміналом. Водночас, діяльність Укрбюро в певній мірі регламентується також низкою підзаконних нормативних актів, що регулюють різні аспекти участі правоохоронних органів України в міжнародному співробітництві в сфері боротьби зі злочинністю й наданні правової допомоги в кримінальних справах.

Правовий аналіз вказаних документів дає можливість констатувати стан нечіткого підходу в частині імплементації міжнародно-правових норм в національну правову систему, що не відповідає потребам та інтересам сучасного суспільства, а відтак може спричинити незадовільне виконання Інтерполом запитів української сторони.

Здатність організованої транснаціональної злочинності переміщувати свою діяльність із однієї країни в іншу і поширювати масштаби своїх операцій у міру виявлення нових можливостей вимагає, щоб держави забезпечували наявність основних компонентів функціональної системи міжнародної співпраці.

Оскільки відсутність відповідних механізмів співпраці різко знижує ефективність спільних зусиль, державам у разі необхідності розвивати і вдосконалювати канали двосторонньої та багатосторонньої допомоги. У зв'язку з цим виникає потреба більш широко застосовувати договори і відповідні регіональні міжнародно-правові документи та сприяти такому застосуванню.

Успішне функціонування Укрбюро Інтерполу було б неможливим без існування широкого регіонального представництва. Саме тому з лютого 1995 року підрозділи Укрбюро Інтерполу діють в кожному регіоні України та введені до штатів ГУ МВС, співробітники яких володіють як мінімум однією з робочих мов Інтерполу. Кожний з таких співробітників пройшов стажування в робочому апараті Укрбюро. На сьогодні в Україні діє 27 структурних підрозділів Укрбюро.

Протягом зазначеного періоду діяльність Укрбюро Інтерполу розвивається і забезпечує співробітництво правоохоронних органів України та зарубіжних країн в різних напрямках протидії злочинності, зокрема в підготовці та надсиланні ініціативних запитів за кордон; підготовці та надсиланні відповідей на запити зарубіжних правоохоронних органів; обміну оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою та криміналістичною інформацією про підготовку і вчинення злочинів та причетних до них осіб, а також архівною та процесуальною інформацією; обміну досвідом роботи, законодавчими та іншими нормативними актами, навчально-методичною літе-

ратурою з питань діяльності правоохоронних органів; обміну науково-технічною та іншою інформацією з питань боротьби із злочинністю.

З метою вдосконалення механізму взаємодії вітчизняних правоохоронних органів з компетентними органами іноземних держав із вирішення питань боротьби зі злочинністю, яка має транснаціональний характер або виходить за межі держави, Кабінет міністрів України постановою від 11 серпня 2004 року №1043 «Про представника Національного центрального бюро Інтерполу в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерпол» прийняв рішення про направлення представника України до штаб-квартири Інтерполу в м. Ліоні [16].

Щодо правового статусу Укрбюро Інтерполу, згідно висновків дослідників, МОКП – Інтерпол за характером є міжурядовою інституцією. Національні центральні бюро є одночасно структурними підрозділами Інтерполу і поліцейськими органами держав-членів. Положенням про Національне центральне бюро Інтерполу встановлено, що повноваження НЦБІУ покладаються на МВС.

На думку автора, зважаючи на нагальну імплементацію міжнародних договорів, специфічно позиціонується розділ міжнародного співробітництва в новому КПК України, де не вказано місце і роль суб'єкту МОКП- Інтерполу та НЦБ Інтерполу в Україні.

Так, законодавець в новій редакції КПК України чільне місце присвятив міжнародному співробітництву, зміст якого полягає в виконанні запитів щодо міжнародної правової допомоги згідно міжнародних договорів, в той же час не визначив орган (суб'єкт) через який здійснюються зносини з правоохоронними органами інших держав. В цьому контексті слід зауважити і на те, що жоден закон України не містить позиціонування щодо НЦБ Інтерполу в Україні, хоча правовим підґрунтям діяльності цієї структури є Конституція України (стаття 116) [7, с. 68-69], Закон України «Про міліцію» (ст. 8) [10, с.281-283], Кримінально-процесуальний кодекс України (ст.31) [10, с.73], Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст.6, ст.7) [10, с. 48-51] та Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 року (ст.ст.5-7) [10, с.261-262].

Крім цього, за твердженням Культенко О. В. Кримінально-процесуальний кодекс України не регулює відносини, які складаються в процесі виконання зобов'язань за міжнародними договорами про співпрацю та надання правової допомоги [9, с.73]. Порядок зносин судів, прокурорів, слідчих і органів дізнання України з відповідними установами іноземних держав регламентований єдиною статтею 31 Кримінально-процесуального кодексу [8], якою встановлено, що цей порядок, а також порядок виконання взаємних доручень визначається законодавством України і міжнародними договорами України.

Узагальнення практики професійної діяльності працівників Укрбюро Інтерполу в Україні характеризується різноплановістю в межах застосування

владних повноважень та реалізації міжнародного співробітництва. Функції співробітників НЦБІУ, які здійснюють міжнародний розшук в комплексі кримінально-процесуальних, оперативно-розшукових та адміністративно-перевірочних заходів, спільно з компетентними органами держави-ініціатора розшуку належать до суб'єктів міжнародного права. Відтак, закономірним є потреба у відповідних корективах до нормативних документів у визначенні статусу співробітників підрозділів НЦБІУ, що виконують оперативно-розшукові функції.

Висновки. Утворення Укрбюро Інтерполу засвідчило якісно новий поступ нашої держави в здійсненні міжнародної протидії організованій злочинності. Проте нормативно-правова база, яка регулює його статус, майже відсутня. Відсутнє точне визначення міжнародного розшуку, що не сприяє усвідомленню співробітниками НЦБІУ своєї ролі у цьому процесі.

На часі є необхідність в виправленні правових прогалин в українському законодавстві в частині використання доказів, отриманих на території нашої держави (в тому числі з допомогою працівників НЦБ Інтерполу), що заважає механізму конструктивного міжнародного співробітництва.

Потребує сучасного підходу відповідна методика підбору та розстановки кадрів. На нашу думку, важливо призначати виконавцями працівників, які володіють необхідною кваліфікацією, компетенцією та належною інформацією, з досконалим знанням однієї з іноземних мов.

Розглянуті питання свідчать, що практичне значення міжнародного співробітництва України в галузі боротьби з кримінальними злочинами набуло національного характеру. В сучасних умовах таке співробітництво має особливе значення. Необхідно

постійне удосконалення та оновлення форм і засобів взаємодії органів кримінальної поліції країн-співробітників в рамках Інтерполу, створення ефективної оперативної інтегрованої бази даних, удосконалення засобів доступу та передачі інформації.

Зростаючі транснаціональні зв'язки злочинних угруповань різних країн потребують самої плідної міжнародної співпраці правоохоронних органів. Діяльність УкрБюро Інтерполу важлива для МВС України не лише з точки зору ефективності поточного моменту, але і з точки зору перспектив розвитку. Якість роботи Бюро — один із найважливіших факторів міжнародного авторитету органів внутрішніх справ України.

Незважаючи на відносно короткий період своєї діяльності, Національне Центральне Бюро Інтерполу України проявило себе як дієва структура МВС, яка постійно нарощує свої зусилля. Інтенсивний обмін оперативною інформацією в рамках Інтерполу супроводжується оптимізацією цього процесу з української сторони.

Для впровадження більш ефективних механізмів протидії організованій злочинності юридичним установам важливо розглядати питання про подальшу розробку міжнародних документів, базуючись на позитивному досвіді і результатах, досягнутих у процесі розробки і здійснення чинних двосторонніх та багатосторонніх угод із широким колом учасників. Розробка таких міжнародних документів під егідою Інтерполу сприяла б досягненню більшого рівня погодження національних законодавств у питаннях, які стосуються введення кримінальних покарань за участь в організованій транснаціональній злочинній діяльності, вжиття більш ефективних заходів у галузі кримінального правосуддя та розширення використання механізмів взаємної допомоги і видачі злочинців.

Література:

1. Барко В. І. Психологічний зміст і особливості професійної правоохоронної діяльності працівників Інтерполу МВС України / В. І. Барко, В. В. Величко // Право і Безпека. — 2015. — №3. — С.133-137.
2. Бочарова Н. В. Інтерпол в боротьбі з організованою транснаціональною преступністю в сфері інтелектуальної собствності / Н. В. Бочарова // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології кримінально-виконавчого права. — Одеса : Фенікс, 2011. — С. 36-40.
3. Говійко Є. А. Завдання національного центрального бюро Інтерпол / Є. А. Говійко // Митна справа. — Львів, 2011. — №5. — С.555-560.
4. Душейко О. Г. Міжнародний розшук : теорія і практика : монографія / О. Г. Душейко, В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Д. О. Компанієць. — Київ : КНТ, 2006. — 168 с.
5. Карпов О. Н. Оперативно-розшукова компетенція Інтерполу / О. Н. Карпов // Держава та регіони. — Запоріжжя : Серія. Право, 2010. — №1. — С.150-152.
6. Компанієць Д. О. Становлення та діяльність Укрбюро Інтерполу як центру міжнародного співробітництва України у галузі боротьби зі злочинністю / Д. О. Компанієць // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 2003. — №1. — С.188-194.
7. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року №2222-IV.-К., 2006. — 123 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка — Видання п'яте, перероб. та допов. — К. : «Юрисконсульт», КНТ. — 2008. — 896 с.
9. Культенко О. В. Інтерпол. Еволюція структури та діяльності : монографія / О. В. Культенко. — Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2013. — 176 с.
10. Оперативно-розшукова діяльність. Нормативно — правове регулювання // Ю. Я. Кондратьєв, О. М. Джужа, Д.И. Никифорчук, В. В. Матвійчук — К. : КНТ, 2005. — 552 с.
11. Положення про Національне центральне бюро Інтерполу від 25 березня 1993 р.
12. Положення про кримінальну міліцію України від 26.01.1997 р.
13. Про вступ України до Інтерполу : Постанова Кабінету Міністрів України №555 від 30 вересня 1992 р.
14. Родионов К. С. Інтерпол : вчора, сьогодні, завтра / К. С. Родионов. — М. : Международные отношения, 1990. — 223 с.
15. Стражинський В. С. Інтерпол. Міжнародна організація кримінальної поліції : навчальний посібник / В. С. Стражинський, С. В. Стражинський, П. В. Хотенець. — Х. : Бурун Книга, 2006. — 112 с.
16. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>

EKOONOMIKA

ФІСКАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ НА МАКРОРІВНІ

Н. І. Гончаренко

к.е.н., доцент

Р. М. Доля

аспірант

Д. В. Сурін

аспірант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

n.i.goncharenko@gmail.com

У статті проведено дослідження теоретичних засад визначення ключових інструментів регулювання економічного розвитку держави. Систематизовано і узагальнено існуючі погляди на проблеми формування і реалізації фіскальної політики. Запропоновано авторське визначення дефініції «фіскальна політика».

Ключові слова: державні доходи, економічний розвиток, податок, фіскальна політика, фіскальний інструментарій, фіскальне регулювання.

ФИСКАЛЬНЫЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ СИСТЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА НА МАКРОУРОВНЕ

В статье проведено исследование теоретических основ определения ключевых инструментов регулирования экономического развития государства. Систематизированы и обобщены существующие взгляды на проблемы формирования и реализации фискальной политики. Предложено авторское определение дефиниции «фискальная политика».

Ключевые слова: государственные доходы, экономическое развитие, налог, фискальная политика, фискальный инструментариий, фискальное регулирование.

FISCAL INSTRUMENTS AS KEY ELEMENT OF STATE ECONOMIC DEVELOPMENT REGULATION AT MACROLEVEL

This article studies the theoretical basis of certain key instruments of state economic development regulation; summarizes current ideas about the formation and implementation of fiscal policy; proposes the author's definition of "fiscal policy".

Key words: budgetary income, economic development, tax, fiscal policy, fiscal instruments, fiscal regulation.

Фінансово-економічна політика виступає важливим інструментом державного регулювання економіки. Загальнодержавна фіскальна політика є складовою і невід'ємною частиною соціально-економічних та фінансових трансформацій, що здійснюються у країнах світу. В сучасних умовах фінансової глобалізації світового господарства на перший план висувається проблема формування та реалізації ефективної фіскальної політики, що дозволяє, з одного боку, оптимізувати державні доходи шляхом вибору належних джерел їх отримання і, з іншого боку, передбачити раціональне та обґрунтоване витрачання державних коштів. Від того, наскільки фіскальна політика продумана, вивірена, розрахована, правильно визначені пріоритети і розставлені акценти, залежить стимулювання розширення споживчого попиту або, навпаки, його стримування, заохочення накопичень і заощаджень.

Дослідження проблем фіскальної політики, її можливостей у формуванні державного бюджету знайшло відображення в роботах економістів С.Л. Брю, Дж.М. Кейнса, К.Р. Макконіелла, В. Нордхауза, Дж.Д. Сакса, П.А. Самуельсона, Дж. Стігліца та ін. Дослідження цих економістів ма-

ють істотне значення для розуміння загальноекономічних теоретичних підходів до аналізу фіскальної політики як інструмента державного регулювання ринкової економіки.

Теоретичним і методологічним питанням розбудови раціональної податкової системи, аналізу основних принципів оподаткування і пошуку достатніх джерел оподаткування присвячені праці таких класиків економічної думки як, Л. Вальрас, Дж. Міль, У. Петті, Д. Рікардо, Ж. Сімонді, А. Сміт. Характер впливу фіскальної політики на економічне зростання в умовах ринкової економіки вивчали Ш. Бланкарт, Ж. Боден, Н. Брентано, Ч. Гейч, Дж. Гелбрейт, П. Годме, Л. Ембрилл, Дж.М. Кейнс, М. Кін, А. Лаффер, О. Лернер, К. Макконнелл, А. Маршалл, М. Мільнер, Ф. Ноймарк, А. Ослунд, Дж. Робінсон, П. Самуельсон, Я. Тінберген, М. Фрідман, А. Хансен, Г. Шмоллер та ін.

Теоретичні дослідження щодо економічної природи податків проводили такі українські вчені, як Є.О. Балацький, В.В. Буряковський, З.С. Варналій, О.П. Гребельник, Ю.Б. Іванов, Ю.Г. Козак, А. І. Крисоватий, В.І. Сідоров, О.О. Соколов, Д.Г. Черник, Т.Ф. Юткіна та ін.

У процесі вивчення цих та інших праць була виявлена необхідність систематизації існуючих підходів обґрунтування місця і ролі фіскальної політики в системі механізмів впливу держави на макроекономічну систему на всіх рівнях управління, а також тенденцій взаємозв'язків між фіскальними системами та зовнішньоторговельною діяльністю, що і визначило актуальність роботи.

Для трансформаційних систем і в умовах децентралізації організаційної структури держави ускладнюються система цілей, структура і механізм фіскального регулювання. Фіскальна політика держави, ґрунтуючись на вагомості податкового регулювання та податкових доходів, залишається провідною ланкою економічної політики, виконує роль стабілізатора та провідного регулятора економіки. Фіскальний інструментарій є ключовим елементом системи регулювання економічного розвитку розвинених ринкових відносин, а тому дослідження інструментів оподаткування є однією з важливих складових сучасних наукових досліджень, які створюють основу для прийняття тактичних і стратегічних рішень у галузі державного регулювання макро- та мікроекономічного розвитку та зовнішньоекономічної політики.

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неінфляційного ВВП шляхом зміни державних витрат, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету в цілому [3].

На основі семантичного аналізу існуючих теоретичних підходів до визначення поняття «фіскальна політика» пропонуємо власну дефініцію «фіскальної політики» як комплексу заходів, за допомогою яких держава впливає на економіку через структуру джерел державних доходів і напрямків державних витрат шляхом зміни виду і ставок податків, зборів, відрахувань та інших обов'язкових внесків до бюджету, державні позабюджетні фонди, а також за рахунок вибору розмірів і складу обов'язкових державних витрат у вигляді утримання, виплат, дотацій, трансфертів та субсидій на всіх рівнях державного управління, спрямованих на підвищення ефективності національної економіки та стимулювання економічного зростання країни у системі світового господарства.

Серед засобів фіскальної політики основним, найбільш універсальним та дієвим фінансовим інструментом виступають податки. Це пояснюється тим, що на відміну від решти інструментів вони носять практично всеосяжний характер – зачіпають майже усіх юридичних осіб та практично все дієздатне населення. Податки встановлюють рівень державної централізації ВВП, який на даний час коливається в різних країнах в межах 30-50%, та пропорції розподілу й перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб. В сучасних умовах податки виступають основним методом формування доходів

держави. Так, їх питома вага в доходах бюджету сягає 90-95% [8].

Не менш важливим є регулюючий аспект використання податків державою. Встановлюючи форми й рівень оподаткування доходів юридичних і фізичних осіб, держава формує певну систему економічних інтересів у суспільстві. За їх допомогою можна стимулювати одних суб'єктів (чи певні сфери діяльності) й стримувати інших. Вони визначають рівень чистих доходів підприємств та громадян і, відповідно, рівень споживання. Таким чином, за допомогою даного інструменту держава може надійно і цілеспрямовано впливати на вирішення перш за все основної проблеми регулювання суспільного виробництва – встановлення рівноваги між сукупним попитом і пропозицією. В умовах надмірного пошквалювання виробництва і зростання пропозиції держава може стримувати цей процес збільшенням рівня оподаткування юридичних осіб. Навпаки, вирішення завдання стимулювання попиту, а відтак і виробництва, засновується на зниженні рівня оподаткування насамперед фізичних осіб [2].

Водночас, використання податків як інструментів фіскальної політики має суттєві обмеження. Оскільки вони є вкрай важливими елементами розподільних відносин у суспільстві, то встановлюються виключно на законодавчій основі. Це обумовлює складності у їх використанні для вирішення нагальних поточних проблем. Відповідно, податки є переважно інструментами реалізації стратегічних, а не тактичних завдань.

Формування інституційного механізму регулювання податками в умовах складноорганізованого державного устрою в зарубіжній практиці здійснюється на основі ряду принципів. Дослідження Світового банку дозволили виділити групи податків, централізація яких найбільш доцільна: а) прогресивні редистрибутивні податки; б) податки, що визначають економічну стабілізацію і забезпечують зменшення циклічності надходжень на більш низькому рівні; в) нерівномірні податкові бази різних юрисдикцій; г) податки на мобільні фактори виробництва. При цьому передбачається, що все інше підлягає децентралізації. У сферу децентралізації податків входять: а) податки, що стягуються за принципом постійного проживання; б) податки на повністю немобільні фактори, які концентруються у місцевих органах влади.

Податки, незважаючи на глобалізацію, зростання значущості нематеріальних активів та розвиток інформаційних технологій, продовжують виконувати свою основну роль – формують фінансові ресурси уряду і в сучасній економіці знань ХХІ століття. У більшості визначень податки зіставляються з обміном на суспільні блага або розглядаються як фінансові ресурси уряду. Зв'язок між двома підходами до визначення податків проходить через бюджетне обмеження уряду, який з одного боку вказує на податки як основу доходів уряду, а з іншого –

підкреслює процес обміну податків на державні закупівлі, встановлюючи рівності між цими складовими фіскальної політики держави.

Початок XXI століття характеризується початком податкових реформ, спрямованих на перерозподіл податкового тягаря. Зміна частки податків у ВВП в результаті проведення податкових реформ відображає вплив регулюючої функції податків, за допомогою якої в економіці знань здійснюється не тільки згладжування економічного циклу, але відбувається і стимулювання науково-технічного прогресу, інвестування в капіталомісткі галузі з тривалим терміном окупності витрат [1].

В умовах сучасної світової економіки, коли знання виходять на перший план у всіх процесах, особливе значення отримує розвиток системи податкових пільг для інвесторів, що здійснюють вкладення у фундаментальні дослідження, науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки. В якості інструментів, орієнтованих на створення сприятливих можливостей для стимулювання компаній до інвестування в науково-дослідну діяльність, набули широкого поширення:

- система податкових пільг для малого і середнього бізнесу, новостворених акціонерних товариств;

- податковий кредит на дослідження і розробки для заохочення корпорацій до збільшення інвестицій у фундаментальні дослідження та дослідно-конструкторські розробки;

- практика вирахування з оподаткованого доходу компаній внесків до бюджету науково-дослідних партнерських об'єднань;

- податкове кредитування витрат на професійну підготовку та підвищення кваліфікаційного рівня персоналу;

- метод прискореної амортизації для високотехнологічного устаткування.

Зберігає своє значення в економіці знань і розподільна функція податків, будучи спрямованою на соціальну справедливість у суспільстві: у розвинених країнах через бюджети різних рівнів перерозподіляється від 30 до 50% національного доходу. Основними податковими інструментами забезпечення соціальної справедливості є податки на соціальне страхування, утримувані з роботодавців, і система податкових пільг з податку на доходи фізичних осіб. У середньому по ОЕСР частка податків на доходи фізичних осіб і соціальні відрахування в бюджетах різних рівнів становить 18% [7].

Отже, податки як елемент фіскальної політики є вагомим важелем впливу на формування бюджетних ресурсів держави. Крім того, використовуючи

податкові інструменти, держава може впливати не тільки на розмір бюджетного дефіциту, але й регулювати рівень макроекономічного зростання країни в цілому, забезпечуючи при цьому добробут кожного громадянина.

Регулюючий ефект фіскальної дії податків у цілому проявляється на стадіях економічного циклу у фіскальній політиці, що виражається в «автоматичній» зміні податкових надходжень і державних витрат внаслідок зміни обсягів виробництва і доходів [6]. Однак конкретний вплив на виробництво пов'язується з дискреційною фіскальною політикою, яка, на відміну від автоматичної, передбачає прийняття спеціальних рішень, в тому числі податкових, для пом'якшення економічного циклу. В її арсеналі такі знаряддя, як додаткові державні витрати у виробничій та соціальній сферах, а також зміни в податковій системі.

Політика державних витрат поряд із податками є також одним з найважливіших інструментів фіскальної політики та державного регулювання ринкової економіки в цілому [4]. Державні витрати і податки роблять прямий вплив на рівень сукупних витрат, а отже, на обсяги національного виробництва і зайнятість населення. Сукупним попитом держава найбільш ефективно управляє через зміну державних витрат, які безпосередньо впливають на створення умов стабільного економічного розвитку та зростання темпів розвитку національної економіки. У частині вдосконалення структури і вибору оптимальних розмірів державних витрат необхідно встановлювати пріоритети у тих напрямках, що стимулюють розвиток економіки, забезпечують стійке економічне зростання (інвестиції у високотехнологічне виробництво, науку, обробну промисловість), а також тих, що поліпшують якість життя населення, як основний потенціал розвитку країни (освіта, охорона здоров'я).

Таким чином, дослідження інструментів макроекономічного регулювання розвитку держави дозволило зробити висновок про те, що в умовах трансформації світової економіки особливого значення набуває проблема забезпечення стабільних темпів економічного зростання, що є основним індикатором ефективності функціонування економічної системи та критерієм рівня добробуту населення у глобальному економічному середовищі. Податки, державні закупівлі, трансферти і позички використовуються державою для підтримки ділової активності та розподілу фінансових ресурсів таким чином, щоб забезпечити економічне зростання і соціальну справедливість, але основна макроекономічна функція держави полягає в стабілізації економіки.

Література:

1. Варналій З. С. Реформування податкової системи України в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів / З. С. Варналій // Теоретичні та прикладні питання економіки : Зб. наук. пр. — К. : ВПУ «Київ. ун-т», 2011. — Вип.24. — С.69–77.
2. Жовтанецький О. М. Термінологічні та методологічні проблеми у дослідженні фіскальних інструментів макроекономічного регулювання / О. М. Жовтанецький, Н. В. Чуба // Формування ринкової економіки в Україні : Наук. зб. Львів. ун-ту / За ред. З. Г. Ватаманюка. — Львів : Інтереко, 2001. — Вип. 8. — С.176–181.
3. Копич Р. І. Еволюція фіскальної політики у трансформаційних економіках / Р. І. Копич // Журнал європейської економіки. —2004. — Том 3. — №4. — С. 452–472.
4. Копич Р. І. Фіскальна політика в Україні : сучасний стан та перспективи / Р. І. Копич // Регіональна економіка. — № 1 (39). — Львів. —2006. — С. 140–148.
5. Кошук Т. В. Діалектика трансформації податкової політики України в контексті європейської інтеграції / А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук // Журнал європейської економіки. — Т.4 (№2). — 2005. — С. 185–202.
6. Крисоватий А. І. Теоретичні домінанти і практика реалізації податкової політики в Україні / А. І. Крисоватий. — Тернопіль : Карт-бланш, 2005. — 375 с.
7. Податкова політика України: стан, проблеми, перспективи : монографія / За ред. З. С. Варналія. — К. : Знання України, 2008. — 675 с.
8. Податкові системи зарубіжних країн : монографія / В. І. Сідоров, А. С. Поліванцев, Ю. Г. Волкова та ін. / за ред. проф. В. І. Сідорова — Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. — 260 с.
9. Winer St. L., Hettich W. The Political Economy of Taxation: Positive and Normative Analysis when Collective Choice Matters. November 2004. — CEP 02-11. (http://www.carleton.ca/cove/papers/handbookof_polecon.pdf)

БОРЬБА ЗА СВОБОДНЫЙ РЫНОК ЗЕРНА В АНГЛИИ

Ю. Н. Кривуц

К.Э.Н., доцент

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

meo_1@ukr.net

Дана характеристика состояния рынка зерна в Англии в XVIII в., показано изменение соотношения экспорта и импорта культуры, изложены причины ситуации и направления решения проблемы: вовлечение пустующих и малопродуктивных земель, вложение дополнительного труда и капитала. Сельхозпроизводители и собственники земли поднимали цену на продукт полей, что не могло не волновать народ. Обострившаяся обстановка втянула в дискуссию представителей английской экономической науки – А. Смита и Д. Рикардо. Автор «Исследования о природе и причинах богатства народов» отметил негативную роль высоких импортных таможенных пошлин на ввозимое зерно и призвал перейти к свободной торговле вообще, зерном, мукой и хлебом в частности. Аналогичны рассуждения и предложения Д. Рикардо в статьях по аграрным вопросам. Лендлорды и правительство противились, не отменяя, а изменяя шкалу пошлин. Недовольство охватило общество. Развернулось массовое движение за отмену «хлебных законов». Сторонники Р. Кобдена победили. В Англии утвердился свободный рынок зерна как сегмент внутринационального свободного рынка. Доктрина свободной торговли восторжествовала.

Ключевые слова: производство, потребление, зерно, экспорт, импорт, «хлебные законы», Англия, рынок, свободная торговля.

БОРЬБА ЗА ВІЛЬНИЙ РИНОК ЗЕРНА В АНГЛІЇ

Дана характеристика стану ринку зерна в Англії в XVIII ст., показано зміну співвідношення експорту та імпорту культури, викладені причини ситуації та напрями вирішення проблеми: залучення пустинних і малопродуктивних земель, вкладення додаткової праці і капіталу. Сільгоспвиробники і власники землі піднімали ціну на продукт полів, що не могло не хвилювати народ. Загострена обстановка втягнула в дискусію представників англійської економічної науки – А. Сміта і Д. Рікардо. Автор «Дослідження про природу і причини багатства народів» відзначив негативну роль високих імпортних мит на ввезене зерно і закликав перейти до вільної торгівлі взагалі, зерном, борошном і хлібом зокрема. Аналогічні міркування і пропозиції Д. Рікардо в статтях з аграрних питань. Лендлорди і уряд противилися, не скасовуючи, а змінюючи шкалу мит. Невдоволення охопило суспільство. Розгорнувся масовий рух за скасування «хлібних законів». Прихильники Р. Кобдена перемогли. В Англії утвердився вільний ринок зерна як сегмент внутрішньонаціонального вільного ринку. Доктрина вільної торгівлі перемогла.

Ключові слова: виробництво, споживання, зерно, експорт, імпорт, «хлібні закони», Англія, ринок, вільна торгівля.

FIGHT FOR FREE GRAIN MARKET IN ENGLAND

The article gives characteristics of the market of grain in England in the XVIII century., Shows the change in the ratio of exports and imports of culture, identifies the reasons for the situation and the ways of solving the problem: the involvement of vacant and unsuitable land, investing additional capital and labor. Farmers and land owners have raised the price of the product fields, which could not excite the people. Aggravate the situation, pulled in discus representatives of English economics – Adam Smith and David Ricardo. In «The Wealth of Nations», noted the negative role of high import duties on imported grain and encouraged to go to free trade in general, grain, flour and bread in particular. Similar arguments and proposals Ricardo articles on agrarian issues. Landlords and the government resisted, not canceling, and changing the scale of fees. Dissatisfaction gripped society. It unfolded a mass movement for the abolition of the «Corn Laws». Supporters R. Kobdena won. In England, he established a free grain market as a segment of intra-free market. The doctrine of free trade triumphed.

Keywords: production, consumption, grain, export, import, «Corn Laws», England, Market, free trade.

Постановка проблеми. На протязенні веков ведеться дискусія між представителями протекціонізму і фритредерства о перевагах і недатках ідеологій торгівлі. Кожне правительство, сообразуясь с економічним станом країни, використовує ту або іншу доктрину, не задумуясь, коли, де і як вони були сконструйовані, хоча ці питання продовжують зберігати теоретичний і практичний інтерес.

Среди тех, кто отстаивал идеи свободной торговли – классики английской экономической науки А. Смит и Д. Рикардо, Дж. С. Милль и, кроме того, англичане Дж. Брайт, Р. Кобден, Дж. Рассел, француз Ф. Бастис, россияне Г. Афанасьев, И. М. Кулишер, П. Г. Мижуев, И. И. Янжул и др.

Цель статьи – показать на примере Англии конца XVIII – первой половины XIX в. перипетии борьбы за становление в стране свободного рынка зерна как неотъемлемого элемента внутринационального рынка и, конечно, экономические результаты истории свободной торговли.

Изложение основного материала. Деревня всегда жила плодами полей и ферм, город – их избытками. Мудрость местных властей заключалась в желании и умении жить за счет сельскохозяйственной округи и прежде всего важнейшего продукта питания в рационе всех народов – зерновых. Однако не всегда и не везде их хватало. Более того, одни житницы по тем или иным причинам прекращали существование, другие – возникали и успешно раз-

вивались. Если в первой половине XVII в. перспективными были земли Великой Швеции (Ливония, Эстония, Скания), то с 1697 по 1760 гг. первенство перехватила Англия, а в XVIII в. — английские колонии на американском континенте [1, с. 141].

До 1760 г. население Британских островов потребляло только собственное зерно. В период с 1730 по 1765 гг. пшеница экспортировалась в значительных для того времени объемах (почти 2% от валового сбора в 1750 г., или 330 тыс. кварталов при производстве в 15 млн). С 1760 г. начался активный ввоз зерновых, и он все возрастал, хотя в 1800 г. собрали 19 млн кварталов (1 квартал = 2,9 гектолитра), а в 1820 г. — даже 25 млн (динамика вывоза и ввоза отражена на рис. 1).

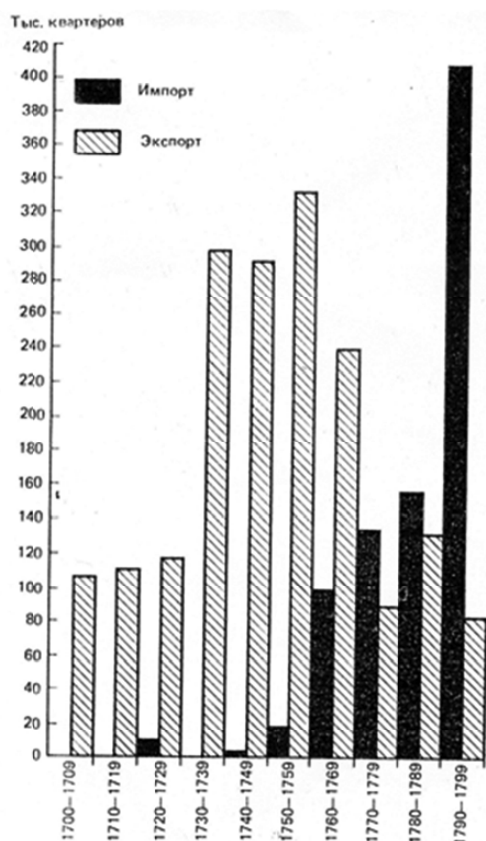

Рис. 1. Английский экспорт и импорт зерна и муки с 1700 по 1799 гг. [2, р. 70]

10-миллионная Англия, всегда вывозившая излишки пшеницы, со второй половины XVIII в. стала наращивать импорт культуры. Чтобы ликвидировать дефицит важнейшего продукта питания, в хозяйственный оборот стали вовлекать пустующие, часто малопродуктивные земли, а подчас и просто песчаные. Урожайность падала, снижались валовые сборы. Проблему пытались решить, увеличивая затраты труда и капитала. Окупятся они или не окупятся, получишь прибыль или обанкротишься — все зависело от цен на конечный продукт (зерно и муку). Сельхозпроизводители и собственники земли пытались не только удержать, но поднять цены на продукт полей.

Обострившаяся ситуация волновала не только землевладельцев и потребителей, но и представителей науки. Основоположник английской экономической науки А. Смит в классическом труде «Исследование о природе и причинах богатства народов» (1776 г.) сделал «Отступление по вопросу хлебной торговли и хлебных законов», завершая главу относительно премий, поощрявших вывоз зерновых. Автор пишет о четырех ветвях хлебной торговли. «Это, во-первых, торговля хлебом внутри страны; во-вторых, импортная торговля для внутреннего потребления; в-третьих, экспортная торговля хлебом для иностранного потребителя и, в-четвертых, транзитная торговля хлебом» [3, с. 501]. Далее следует характеристика этих «особых отраслей торговли». Говоря о первой из четырех самостоятельных отраслях торговли зерном, А. Смит отмечает: «Интересы торговца хлебом внутри страны и широких слоев населения совершенно тождественны даже в годы сильнейшего неурожая... Поднимая цену, он ограничивает потребление... торговец хлебом... под влиянием чрезмерной жадности поднимет цену ... выше, чем это требуется». Такая чрезмерная жадность вызывает возмущение покупателей. Продавец страдает и потому, что у него остается непроданный продукт, который придется «продать по более низкой цене» [3, с. 501-502]. Только в неурожайные годы цена зерна, муки и хлеба может повышаться: срабатывает закон соотношения спроса и предложения, его можно нивелировать, используя механизм свободной торговли [3, с. 504]. По мнению конструктора «Исследования о природе и причинах богатства народов», в первой половине XVIII в. внутренняя торговля пшеницей и ее производными для земледельца и продавца имела большее значение, чем экспортная [3, с. 512].

На внутреннем рынке представлен не только отечественный, но и импортный дар полей, что «полезно для... населения», хотя при свободном ввозе местные производители «выручали бы, вероятно,... несколько меньше..., чем выручают». Пока же «ввоз почти всегда оказывается... воспрещенным» [3, с. 512]. По закону, изданному в 22-й год правления Карла II, ввоз пшеницы, когда ее цена на внутреннем рынке не превышала 53 шилл. 4 п. за квартал, облагался пошлиной в 17 шилл. и пошлиной вдвое меньшей, когда цена не превышала 4 ф. Поступление других видов зерновых также регулировалось пошлинами, почти всегда одинаково высокими (за квартал):

овес при цене до 16 шилл.	— 5 шилл. 10 п.,
	св. 16 шилл. — 9,5 п.,
рожь до 36 шилл.	— 19 шилл. 10 п.,
до 40 шилл.	— 16 шилл. 8 п.

В урожайные годы применение сетки импортных пошлин приостанавливалось и разрешался ввоз иностранного зерна (в течение оговоренного срока) без ограничений, что «достаточно свидетельствовало о непригодности... общего закона»

[3, с. 513] — и от 22-го года правления Карла II, и 1747 г., ведь «Те или иные ограничения ввоза... вредны... сами по себе» [3, с. 514].

Характеризуя третью отрасль торговли хлебом (ей свойственен вывоз для потребления за границей), один из пионеров экономической науки пришел к простому, но важному выводу: «Если бы все нации придерживались либеральной системы свободного вывоза и свободного ввоза, то многочисленные государства, на которые распадается великий континент, уподобились бы различным провинциям одного большого государства. Подобно тому, как свобода внутренней торговли между различными провинциями одного большого государства представляется не только лучшим средством против дороговизны, но и самым действенным средством для предотвращения голода, так подобное же значение имела бы свобода вывозной и ввозной торговли между различными странами, на которые делится континент» [3, с. 515]: недостаток зерновых и любых других продуктов в одной стране может быть восполнен из излишков в другой.

И наконец, создатель монументального труда о природе и причинах богатства народов раскрывает особенности транзитной торговли: она может способствовать снижению цены зерна и хлебопродуктов на внутреннем рынке стран, предоставляющих транзитные коридоры. К сожалению, подчеркивает А. Смит, в Великобритании его времени такой вид товарного обмена оказался фактически запрещенным из-за чрезвычайно высоких импортных пошлин на продукт иностранного производства — овес, пшеницу, рожь, их производные. А ведь благодаря транзиту можно сэкономить на погрузочно-разгрузочных операциях, на фрахте, страховании, значит — удешевить благо первой необходимости.

Обобщая ранее описанные сценарии, автор «Исследования...» заключает: «Естественное стремление каждого человека улучшить свое положение, если ему обеспечена возможность свободно и беспрепятственно проявлять себя, представляет собой столь могущественное начало, что одно оно не только способно без всякого содействия со стороны довести общество до богатства и процветания, но и преодолеть сотни досадных препятствий, которыми безумие человеческих законов так часто затрудняет его деятельность, хотя эти препятствия всегда более или менее ограничивают его свободу или ослабляют его действие» [3, с. 517].

Однако лендлорды не хотели и не видели недовольства народных масс, не хотели и не слышали мэтра экономической науки. Жажда наживы диктовала повышение цен на зерно. Закон 1791 г. отвечал интересам крупных землевладельцев. При нехватке собственных зерновых культур и росте цен на импортные стоимость квартера пшеницы на Британских островах поднялась с 51 шилл. в 1770 и 1780 гг. до 68 в последнее десятилетие века, а в 1803—1813 гг. из-за постоянных неурожаев, осо-

бенно в 1809 и 1810 гг., завышенных ввозных пошлин, расходов на ведение войны с Францией и организации брешей в ее Континентальной блокаде Соединенного Королевства возросла до 90 шилл.

Очередной «хлебный закон» 1814 г. практически исключил саму возможность ввоза иностранного зерна: импорт разрешался, если цена британского продукта полей была не ниже 82 шилл. В реальной жизни результат оказался иным. В 1815—1824 гг. средняя цена упала до 64, в 1829—1838 гг. — до 56, а в 1839—1848 гг. составила всего 59 шилл. Норма закона не только не обеспечила постоянную прибыль отечественным производителям, а привела к прямым убыткам. В надежде на высокие цены зерна они согласились на увеличение в 2-3 раза арендной платы за землю. Труженики полей были вынуждены развернуть компанию по продаже участков. Крестьянство, как отмечалось в «Report of Agriculture» 1836 г., переставало существовать. Сельское хозяйство втягивалось в эпоху застоя.

Спекулянты выжидали повышения цен до такого уровня, какой позволял бы импорт иностранного зерна, и тогда британский рынок заполнялся большим количеством прежде всего пшеницы. Как отмечал Ф. Рикардо, миллионер, увлекшийся экономикой: «...когда средняя цена пшеницы достигает 80 шилл. за квартал, порты открываются на три месяца для неограниченного ввоза иностранной пшеницы без всякой пошлины. При ценах на континенте в средние годы немного выше 40 шилл. за квартал искушение ввозить хлеб в нашу страну в течение трех месяцев, когда порты открыты, должно приводить к ввозу его в огромном количестве» [4, с. 69].

В силу действия закона взаимосвязи спроса и предложения местный товаропроизводитель оказывался в проигрыше.

А выход был, его выпятил Ф. Рикардо в статье «О покровительстве земледельца», увидевшей свет в 1822 г.: в докладе Комитета о бедственном положении земледелия 1821 г. приводятся «аргументы в защиту свободы торговли», которые «кажутся... неоспоримыми» [4, с. 71], поскольку «При системе свободной торговли цена хлеба в двух странах не может по существу различаться больше, чем на сумму расходов по перевозке его из одной страны в другую. Следовательно, если богатый урожай имел место в одной из них, а не в обеих вместе, то, после незначительного понижения цены, выход для излишнего продукта был бы немедленно найден в вывозе» [4, с. 68].

Власти же пытались найти выход, изменив не содержание и нормы «хлебных законов», а их форму, отдельные положения и механизмы их использования. В 1828 г. была сконструирована подвижная шкала импортных пошлин. Она действовала почти два десятилетия и была продублирована рядом западноевропейских государств. Если акт 1791 г. устанавливал запретительную по сути пошлину при цене до 54 шилл., при колебаниях от 64 до 68 — незначительную по величине пошлину, а при цене

выше 68 шилл. допускался свободный, ничем не ограниченный ввоз заграничных зерновых, то новая шкала предусматривала ряд ставок, отражавших зависимость между величиной пошлины и ценой ($P \uparrow$ при $C \downarrow$ и наоборот — $P \downarrow$ при $C \uparrow$). По мнению законодателей, многоступенчатые ставки обеспечивали равномерное поступление зерна и, значит, устойчивость цен на важнейший продукт питания — хлеб. «Определили даже те границы, в которых хлебные цены должны находиться в будущем: рынок приобретет такую устойчивость, что цена на хлеб будет колебаться не между 38 и 112 шиллингов..., а лишь в пределах 55-65 шиллингов» [5, с. 551].

Эффект получился иным. Средняя цена пшеницы в течение двух десятилетий действия подвижной шкалы с восходящей и нисходящей лестницей импортных пошлин составляла всего 57,5 шилл. или ниже, чем ранее, хотя колебания цен были не столь значительны. В 1831 — 1834 гг. цена сначала снижалась с 75 до 35, а затем поднялась до 81 шилл., а вовсе не так, как предусматривала норма закона. В результате — отечественных зернопроизводителей лихорадило, а спекуляция ввозимым из-за границы зерном интенсифицировалась: даже незначительное повышение цены увеличивало барыш торговца, стоило лишь придержать на время, и цена возрастала. Отсюда — двойная выгода: импорт по пониженной ставке пошлины, а продажа по более высокой цене. Когда торговец хлебом, закупив его за 40 шилл. на континенте — в Пруссии, Польше, остзейских провинциях, России — ввозит его в Англию при цене 66 шилл., он получает прибыль лишь в размере $5 \frac{1}{3}$ шилл. Но, подождав до тех пор, пока цена достигнет 73 шилл., он получает прибыль в $25 \frac{2}{3}$ шилл., т. е. на 21 шилл. больше, чем раньше, несмотря на разницу в цене всего в 7 шилл., ибо он уплачивает пошлину не в $20 \frac{2}{3}$ шилл., а в 1 шилл. Это различие в пошлине доставляет ему, следовательно, 19 шиллингов барыша [5, с. 552].

Торговцы зерном играли не только на подвижках цен. Часто они прибегали к прямой фальсификации. Поскольку величина пошлины зависела от цены на пшеницу, а последняя устанавливалась за последние 6 недель по закупкам на 155 рынках Англии, скупали зерно на многих рынках (притом в небольших количествах) по высоким ценам. Выводимая по Королевству цена оказывалась явно завышенной, и это вызывало понижение размера импортной пошлины. На рынке появлялись в течение нескольких дней абсолютно нерасходимые объемы зерна. Цена резко падала. Такое происходило, как правило, во время уборки урожая, и фермеры сбывали собранное за бесценок.

Страдало большинство населения, а не только фермеры. Даже при острой нехватке пшеницы ее свободный ввоз с континента был возможен лишь при условии, определенном подвижной шкалой. Неслучайно «хлебные законы» вызвали неприятие со стороны незлитной части общества (работающего люда) и многих фабрикантов: выработанное на предприятиях

не находило сбыта из-за низкой покупательной способности жителей Британских островов.

Ситуация обострилась в 1837 г. вследствие промышленного кризиса. В Глазго, Манчестере, Ливерпуле, Лондоне и других городах закрылись многие предприятия. Тысячи рабочих остались без работы и заработка. Платежеспособность населения катастрофически упала. Многие усматривали основную причину в «хлебных законах», исключавших по сути свободный импорт зерна, значит, доступную цену хлеба.

В «Мемуаре об Очаковском порте и о торговле, для коей он мог бы служить перевалочным пунктом» (1771 г.) сообщалось: «Еще сейчас в Подолии и на Волини стоят огромные, как дома, бурты гниющей пшеницы, которой можно было бы прокормить всю Европу». Аналогичная ситуация наблюдалась в 1784 г.: «Пшеница настолько дешева на Украине, что многие земледельцы отказываются от ее выращивания. Однако обилие этого зерна уже таково, что оно кормит не только значительную часть Турции, но даже обеспечивает экспорт в Испанию и Португалию», а равным образом и во Францию. Вместе с тем великий час «русской» пшеницы пробил позднее. В 1803 г. приход русских судов с украинской пшеницей вызвал переполох в Италии; об угрозе этого дешевого зерна в 1813 г. говорили в палате депутатов Франции [1, с. 122-123].

Поставка в Англию столь дешевой и столь же необходимой пшеницы ограничивалась самой подвижной шкалой ставок импортных пошлин. Хлеб часто становился экзотическим продуктом, недоступным работающим.

С 1790 до 1812 г. цены на хлеб и муку повысились на 100%, в такой же мере увеличивалась заработная плата. В целом цены на продукты питания превысили 134%, в том числе на мясные изделия и мясо — на 146, на масло — на 140, а на сыры — на 153%. Реальная заработная плата снизилась на треть; приходилось обходиться меньшим количеством пищевых продуктов.

Если в 1805 — 1814 гг. цена зерна составляла в среднем 90 шилл. за квартал, в 1815 — 1824 — 64. Все это соответствовало материальному вознаграждению за труд. В отдельные годы — 1800, 1801, 1809 — 1813, 1814 — 1817 — цена пшеницы превышала 100, а подчас поднималась до 135 шилл. Заработная плата рабочих сохранялась на одном и том же уровне. Многие жили впроголодь [5, с. 499].

Об этом свидетельствует отчет о положении ткачей. Он определял недельный заработок примерно в 10 шилл., из них каждая семья расходовала на покупку хлеба 5 шилл. Сбор в 40% в виде «налога на хлеб» составлял 2 шилл., или 20% недельной заработной платы. Настоящий налог по-разному отражался на бюджете лиц, находящихся на различных ступенях социальной лестницы. Человек, получающий в неделю 40 шилл., лишался 5% своего дохода, тот, кто имел 250 ф. ст. в год, платил только 1%, а

миллионер с 200 тыс. ф. ст. годового дохода — менее 1 су на 100 фунтов, хотя семья нобльмена съедает не более хлеба, чем семья земледельца.

Такие данные привел Р. Кобден в Палате общин 25 августа 1841 г., подчеркнув: «...налог... ложится... бременем на неимущих плательщиков и взимается... не в интересах государства, а в пользу наиболее обеспеченной части общества... ни в одной стране, кроме Англии и Голландии, ни при каком правительстве, в каких бы затруднительных обстоятельствах они ни находились, не прибегали к такой чудовищной несправедливости, как налог на хлеб» [6, с. 134–135].

Недовольство охватило страну. От высоких цен на зерно страдали фермеры: их затраты не покрывались доходами, увеличивались долги, часто они покидали землю и переселялись в город. Там было не легче: рабочие фабрик испытывали все то, от чего бежали из сельской местности. Брожение захватило и фабрикантов. Вследствие дороговизны продуктов питания им приходилось повышать заработную плату и как прямая реакция — удорожание конечной продукции и снижение ее расходимости в стране и зарубежом. И наконец, те государства, какие были готовы приобрести английские мануфактурные товары и взамен поставлять зерно и муку, не имели возможности это осуществить из-за необычайно высоких пошлин на них. В конечном счете интересы простого народа и большинства фабрикантов совпадали: и те и другие находились под прессом «хлебных законов», воспрепятствовавших ввозу в Англию дешевого иностранного хлеба.

В парламенте сформировалась небольшая группа противников «хлебных законов», а в 1836 г. в столице государства возникло «Общество для отмены хлебных законов». Но не Лондону, а Манчестеру, центру по производству хлопчатобумажных тканей, принадлежит заслуга создания в 1838 г. «Нового общества для отмены хлебных законов», впоследствии преобразованного в Лигу (Anti Corn Law League), которая охватила всю Англию. Центральной фигурой стал председатель Манчестерской торговой палаты фабрикант Ричард Кобден. При его участии в 1839 г. разрабатывается и направляется в парламент петиция, в которой указывалось, что «без немедленного уничтожения пошлины на зерно неизбежна гибель фабричной промышленности и только применение в широких размерах принципа свободной торговли может обеспечить дальнейшее процветание индустрии и спокойствие страны» [5, с. 503]. Но парламент не пожелал выслушать делегатов, как и представителей 36 городов Англии.

«Если английские законы о торговле и налогах, — говорил Р. Кобден, — одни без исторических комментариев попали на Луну, то жители Луны сейчас же сообразили..., что эти законы — создание собственников земли, лендлордов». Против последних поднялся не только трудовой люд, но и предприниматели. Тон задавала Лига против хлебных законов, которая насчитывала сотни тысяч привержен-

цев, устраивала многоядные митинги и собрания, выпускала газету «Anti-breadtaxcircular» тиражом в 20 тыс. экземпляров, издала 15 миллионов брошюр и множество листовок; только в 1843 г. членами Лиги в 150 городах и 25 местечках были прочитаны лекции о пагубной роли «хлебных законов» [6, с. 43].

Первый министр Роберт Пиль в 1841 г. взялся за изменение лестницы пошлин и их понижение. В это время цена хлеба на внутреннем рынке колебалась между 54 и 56 шилл. за квартал. Эту цену приняли как минимальную, от нее устанавливалась новая подвижная лестница пошлин; она была проведена через парламент в 1842 г. и выглядела так, как представлено в табл. 1.

Таблица 1

Хлебные пошлины

По закону 1828 г.		По закону 1842 г.	
Цена квартала хлеба, шилл.	Пошлина, шилл.	Цена квартала хлеба, шилл.	Пошлина, шилл.
50	38 шилл. 6 пенс	50	20
56	40	56	16
60	26	60	12
63	23	63	9
64	22	64	8
70	10	70	5

Источник: [6, с. 72]

Даже беглый анализ нововведения свидетельствует об отсутствии механизма удешевления важнейшего продукта в рационе питания англичанина. На уровне 54 шилл. за квартал пошлины находились в пределах внутренней конкуренции, при цене зерна выше этого уровня производитель (при средней урожайности) оставался при своих: он не мог получить более 56 шилл. за квартал. При падении цены в силу иностранной конкуренции ниже 56 шилл. он защищался пошлиной в 16 шилл.

Понижая покровительство отечественного земледельца, система пошлин не способствовала удешевлению муки и хлеба (по данным статистики, в 40-е годы 5 миллионов британцев потребляли не пшеничный, а овсяный хлеб).

Реформы, проведенные Первым министром Робертом Пилем в 1842 г., несколько улучшили экономическое положение. Парламент и правительство даже не хотели слушать об отмене пошлин на импортный хлеб. Р. Кобден был же уверен, что «Они... уничтожат со временем хлебные пошлины, они понимают, что невозможно будет удержать их в случае неурожая или голода... Но что же это за государственные люди, которые ждут бедствия, чтобы приступить к необходимым реформам?».

1843 г. Неурожай картофеля. 1845 г. Неурожай на все культуры. Высокие цены на хлеб. Надвигался голод. Р. Пиль предлагает нижней палате Парламента внести изменения в систему хлебных пошлин. 98 голосов «за». Билль переходит в палату лордов. Председательствующий советует принять законопроект и, если будет отвергнут, королева распустит парла-

мент и назначит новые выборы. 47 из 53 лордов последовали совету. 25 июня 1846 г. появился законодательный акт, открывший путь к уничтожению ввозных пошлин на зерно. В 1849 г. шкала импортных пошлин была ликвидирована, новая пошлина составила символический 1 шилл., а в 1869 г. ее отменили [5, с. 554].

Изменения в законодательных актах открыли широкие возможности для хозяйственной деятельности. Как отмечал Г. Афанасьев в работе «Ричард Кобден и свобода торговли», в 1820 г. оборот внешней торговли составлял 68 млн ф. ст., в 1856 — 332, а в 1900 — 685 млн, или вырос в 10 раз [6 с. 123]. Динамика импорта пшеницы и муки за период с 1831 по 1900 г. представлена в табл. 2.

«... введение свободного обмена дало возможность лучше питаться», — говорил Р. Кобден 26 июня 1861 г. своим избирателям и продолжал: «...увеличению количества хлеба на наших рынках способствовал, с одной стороны, ввоз иностранных продуктов, а с другой стороны — важное влияние возникшей при этом конкуренции для развития нашей собственной сельскохозяйственной промышленности» [6, с. 155].

Теперь задача состоит в том, чтобы упразднить все пошлины «на все предметы иностранного производства... подобно тому, как... открыли доступ... хлебу и сырью» [6, с. 156], ведь свободный рынок

во-вторых, благодаря промышленной революции резко увеличился обмен продуктами промышленного производства, расширились номенклатура и ассортимент изделий, снизились издержки;

в-третьих, торгово-промышленная часть общества настаивала на росте товарообменных операций с близкими и дальними соседями, наталкиваясь на сопротивление земледельческой аристократии;

в-четвертых, трудовой люд, поддержанный торговыми посредниками и фабрикантами, начал движение за улучшение условий жизни, в частности питания, снижение цен на продукты первой необходимости, прежде всего зерно, муку и хлеб;

в-пятых, движение за отмену «хлебных законов» приобрело массовый характер и вынудило органы власти снижать, а в конечном счете ликвидировать пошлины на зерновые;

в-шестых, экономически оправданный свободный рынок зерна логически подталкивал и вел к свободному внутринациональному рынку;

в-седьмых, эволюция хозяйственной ситуации на Британских островах с явно положительным эффектом стала объектом подражания для ряда европейских стран;

в-восьмых, снижение барьеров на пути движения товаров — закономерность наших дней (пре-

Таблица 2

Импорт пшеницы и муки

Период	Импорт в расчете на душу населения (хандредвейты)	Доля удовлетворения потребностей за счет внутреннего производства в %	Период	Импорт в расчете на душу населения (хандредвейты)	Доля удовлетворения потребностей за счет внутреннего производства в %
1831–1835	0,119	96,0	1871–1875	1,56	48,0
1836–1840	0,267	90,0	1876–1880	1,85	37,2
1841–1845	0,308	89,55	1881–1885	2,17	26,4
1846–1850	0,644	78,45	1886–1890	2,09	29,0
1851–1855	0,755	74,4	1891–1895	2,51	15,2
1856–1860	0,837	71,9	1896–1900	2,38	19,1
1861–1865	1,196	59,4	1901–1905	2,54	10,6
1866–1870	1,224	58,4			

Источник: [7, с. 424]

зерна — лишь сегмент внутринационального рынка, куда должен быть открыт свободный доступ.

Экономическая жизнь Англии последней четверти XVIII — первой половины XIX в. свидетельствует:

во-первых, страна стала лидером в мировом сообществе наций — мастерской мира и владычицей морей;

рогатива ВТО) или уничтожение всяких преград, сдерживающих товарообмен (многоплановые свободные экономические зоны).

Вне сомнения, сохраняет актуальность — и в теоретическом аспекте и практическом — проблема свободного обмена товарами и капиталами между странами. И здесь поучителен опыт Великой Британии.

Литература:

1. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм : В 3-х тт. — Т. 1. Структуры повседневности: Возможное и невозможное: пер. с франц. / Ф. Бродель. — М. : Прогресс, 1986. — 622 с.
2. Mathias P. The First Industrial Nation. — London, 1969.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: пер. с англ. / А. Смит. — М. : ЭКСМО, 2007. — 960 с.
4. Рикардо Д. Сочинения : В 3-х тт. — Т. III. Статьи по аграрному вопросу и критические замечания к книге Мальтуса : пер. с англ. / Д. Рикардо. — М. : Госполитиздат, 1955. — 457 с.
5. Кулишер И. М. История экономического быта Западной Европы. — 10-е изд., стереотипное / И. М. Кулишер. — Челябинск : Социум, 2012. — 1030 с.
6. Ричард Кобден: Серия «Биография». — Челябинск : Социум, 2005. — 240 с.
7. Милль Дж. С. Основы политической экономии : В 3-х тт. — Т. III: Приложение ВВ : пер. с англ. / Дж. Милль. — М. : Прогресс, 1980. — 447 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОМПАНІЙ ЯК СУЧАСНОЇ ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Ю. М. Панкова

аспірант

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
yulia_leonidova@mail.ru

В роботі розглянуті питання впливу соціокультурних факторів на формування стратегії управління людськими ресурсами в транснаціональних корпораціях. Зазначені конкурентні переваги міжнародного бізнесу та досліджено його форми, відзначено, що найбільш ефективною формою є транснаціональні компанії.

На матеріалах вітчизняних та закордонних досліджень доведено, що транснаціональні компанії стикаються з низкою проблем, пов'язаних з впливом соціокультурних факторів, які проявляються в особистісній та внутрішньогруповій взаємодії персоналу. Зазначається, що існують деякі розбіжності щодо ціннісних орієнтацій між середньостатистичними європейськими показниками та середньостатистичними українськими.

Автором доведено, що для формування оптимальної стратегії управління персоналом у філіях ТНК можна використовувати парадигму ціннісних орієнтацій трудової діяльності на основі шістьох параметрів вимірювання національних культур вченого Герда Хофстеде та стратегію дивергенції щодо управління людськими ресурсами.

Ключові слова: соціокультурні фактори, форми міжнародного бізнесу, транснаціональні корпорації.

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ФАКТОРОВ НА РАЗВИТИЕ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОМПАНИЙ КАК СОВРЕМЕННОЙ ФОРМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА

В работе рассмотрены вопросы влияния социокультурных факторов на формирование стратегии управления человеческими ресурсами в транснациональных корпорациях. Определены конкурентные преимущества международного бизнеса и исследованы его формы, отмечено, что наиболее эффективной формой являются транснациональные компании.

По материалам отечественных и зарубежных исследований доказано, что транснациональные компании сталкиваются с рядом проблем, связанных с влиянием социокультурных факторов, которые проявляются в личностном и внутригрупповом взаимодействии персонала. Отмечается, что существуют некоторые различия в ценностных ориентациях между среднестатистическими европейскими показателями и среднестатистическими украинскими.

Автором доказано, что для формирования оптимальной стратегии управления персоналом в филиалах ТНК можно использовать парадигму ценностных ориентаций трудовой деятельности на основе шести параметров измерения национальных культур ученого Герда Хофстеде и стратегию дивергенции для управления человеческими ресурсами.

Ключевые слова: социокультурные факторы, формы международного бизнеса, транснациональные корпорации.

FEATURES OF INFLUENCE OF SOCIOCULTURAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF MULTINATIONAL COMPANIES AS A MODERN FORM OF INTERNATIONAL BUSINESS

The article discusses the influence of socio-cultural factors on the human resource management strategy in multinational companies. The article defines the competitive advantages of international business and explores its kinds, notes that the most effective kind is transnational company.

Home and foreign researches show that multinational companies face a number of problems related to the influence of socio-cultural factors that reflected in personal and intragroup staff interaction. The article notes that there are some differences in the value orientations between the average European indices and the average Ukrainian ones.

The author proves that to form the optimal strategy to manage of personnel affiliates of TNCs the paradigm of value orientations of work can be used; it is based on six measurement parameters of national cultures scientist Gerd Hofstede and divergence strategy for human resources management.

Key words: socio-cultural factors, forms of international business, multinational corporations.

Постановка проблеми. Ті глибокі трансформаційні процеси, які обумовлені глобалізацією усієї світової економіки, потребують нового бачення проблем, нових концепцій та нових парадигм управління. Процес глобалізації щільно пов'язаний з міжнародним розподілом праці та механізмами функціонування міжнародного бізнесу.

Якщо економічна складова діяльності сучасного міжнародного бізнесу на цей час достатньо добре розроблена, то соціокультурний та управлінський аспекти ще залишаються поза зором вітчизняних учених.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив соціокультурних факторів на розвиток тран-

снаціональних компаній та інших сучасних форм міжнародного бізнесу є різноманітним і багатоплановим та повинен розглядатися у тісному сплетінні міжпредметних зв'язків міжнародної економіки, політології, економічної соціології.

Аналізу впливу процесу глобалізації на економічну поведінку присвячено чимало наукових робіт вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: В. А. Вергуна, О. Г. Білоруса, О. А. Довгаль, В. І. Сидорова, І. І. Кукурудзи, Т. І. Заславської, Л. Г. Іоніна, В. Мау, К. А. Нордстрема та інші.

Проблема впливу соціокультурних факторів на форми міжнародного бізнесу найбільш пов-

но розроблена в наукових працях таких вчених, як О. А. Приятельчук, В. Магун, Т. Є. Холл, Г. Хофстеде, Ф. Тромпенаарс, А. Моррісон, Ш. Шварц та інших. У цих працях учені аналізують та розглядають принципи та окремі механізми впливу культури та національних особливостей на поведінку персоналу організацій.

Мета статті. Метою статті є аналіз особливостей впливу соціокультурних факторів на розвиток транснаціональних компаній як сучасної форми міжнародного бізнесу.

Основні матеріали дослідження. Міжнародний бізнес у сучасних умовах має ряд конкурентних переваг. Аналіз джерел [1, 2, 3, 4, 6, 7] дає змогу стверджувати, що ведення міжнародного бізнесу дозволяє:

- доступ до регіонів з більшою забезпеченістю і меншою вартістю знань і нових технологій;
- диверсифікацію діяльності з метою скорочення ризиків;
- більш ефективне використання кваліфікованої робочої сили, міжнародний обмін знаннями і технологіями, підвищення кваліфікації персоналу та дотримання високих стандартів якості;
- діяльність в умовах, сприятливих з погляду антимонopolного та трудового законодавства;
- оптимізацію рівня оподаткування, екологічних стандартів та стабільності валют;
- отримання вигоди від здійснення багатьох внутрішньофірмових операцій (наприклад, трансферне ціноутворення) і т. д.

У [4] автор розрізняє наступні форми міжнародного бізнесу:

- експорт-імпорт товарів та послуг;
- кооперація у науково-технічній сфері, виробничій, збутовій, сервісній діяльності;
- інвестиційна діяльність;
- сумісне підприємництво;
- транснаціональні корпорації (компанії).

Транснаціональні компанії є найбільш ефективною формою організації міжнародного бізнесу, тому що саме така форма дозволяє долати конкуренцію, отримувати надприбутки, розширяти ринки збуту, а також маневрувати завантаженістю виробничих потужностей та оперативно реагувати на зміни кон'юнктури ринку за рахунок відмінності економічних ситуацій у різних регіонах. Тому у нашому дослідженні ми зупинимось саме на транснаціональних компаніях.

Транснаціональна компанія (ТНК) здійснює свою діяльність в різних країнах, тобто різному соціокультурному середовищі, але має єдиний центр «прийняття рішень» в країні, де базується, тобто, інакше кажучи, керує філіалами в інших країнах на основі єдиних правил, які розроблені на основі країни, де знаходиться центр. Можна стверджувати, що на базі особистої корпоративної культури здійснюється перенесення своїх особливостей та цінностей в інше соціокультурне середовище, проводиться узгодження політики та загальної стратегії корпорації, розподіляються наявні ресурси, новітні та іс-

нуючі технології і відповідальність для досягнення кінцевих результатів.

Одним з критеріїв віднесення компанії до розряду ТНК є склад її найвищого керівництва, яке, за правилами, повинно формуватися із громадян різних країн. Це робиться, щоб повністю виключити односторонню діяльність компанії в інтересі будь-якої однієї країни. З метою забезпечення багатонаціональної команди вищого управлінського складу необхідно практикувати відбір кадрів у країнах, де розташовані дочірні компанії ТНК, та надавати їм можливість якнайкраще просуватися службовими сходами аж до вищого керівництва. Але ж на практиці, на жаль, відбувається ситуація, коли найчастіше вищий керівний управлінський орган складається з громадян країни, де базується ТНК.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що соціокультурний та управлінський аспекти повинні враховувати той факт, що національна культура має великий вплив на економічну поведінку менеджерів транснаціональної корпорації, оскільки для окремої національної культури характерна своя особиста модель економічної поведінки індивіда.

Кожній окремо взятій національній моделі економічної поведінки, як правило, притаманні свої особисті відмінні моменти, які мають прояв в особливостях та нюансах при практичній реалізації основних процесів внутрішньої групової взаємодії. Так, у дослідженні [9] Ф. Тромпенаарса і Ч. Хемпден-Тернера за параметрами «універсалізм-партикуляризм», «специфічність-дифузність», «індивідуалізм-колективізм», «емоційність-нейтральність», «досягнення-аскрипція», «відношення до часу» та «відношення до оточуючого середовища» виділяють чотири базові типи корпоративної культури: «сім'я» (Японія, Бельгія), «Ейфелева вежа» (Франція, Німеччина), «самонавідна ракета» (США, Велика Британія), «інкубатор» («Кремнієва долина») та підкреслюють особливості урахування національно-культурних відмінностей у рамках глобальної ділової сфери.

Дослідження особливостей основних соціокультурних аспектів поведінки менеджерів у ТНК дають змогу побачити велику залежність управлінських аспектів від культурного середовища. Недостатня увага або повне ігнорування впливу параметрів національної культури на основні аспекти управління, а саме – керівництво, комунікацію, взаємодію в колективі, ведення переговорів, врегулювання наявних конфліктів, прийняття управлінських рішень та мотивацію працівників, на жаль, призводить до непрогнозованих результатів і, як наслідок, до зниження ефективності процесу управління компанією.

Культурні відмінності працівників являють собою чималу проблему для менеджерів мультинаціональних компаній, всередині яких відбувається взаємодія між людьми абсолютно різних цінностей, переконань та релігій. У своєму дослідженні вчений А. Моррісон довів, що культурне різноманіття в ТНК може мати і позитивні аспекти, а саме сприяти

виходу на нові ринки, зменшенню витрат, підвищенню якості процесу управління та процесу прийняття рішень всередині компанії, зниженню опору співробітників організаційним змінам [11].

Організації, які мають філії в різних країнах, повинні наймати персонал з громадян цих країн, тим самим робити актуальним завдання комбінування конкретних переваг представників різних країн, які базуються на їхніх соціокультурних профілях [11]. Для кращого розуміння особливостей мультикультуралізму та культурного різноманіття людських ресурсів на функціонування транснаціональної компанії, на думку автора, корисно використовувати методології вимірювання культур, які розроблені вченим Гіртом Хофстеде [10].

Перші опитування (кінець 1960-х – початок 1970-х років) за його методикою проводились для співробітників фірми IBM в її дочірніх компаніях у сорока країнах світу. На початок 20-го століття Г. Хофстеде розширив цей список до 70 країн. В результаті цього дослідження вчений запропонував шість параметрів для вимірювання культури [10]:

1. Дистанція по відношенню до влади (PDI). Сутність цього параметру міститься в тому, що він відображає ступінь, з яким члени суспільства, які мають відносно меншу владу, очікують та допускають нерівномірність у розподілі влади.

2. Уникнення невизначеності (UAI). Цей параметр відображає ступінь, з яким люди, які належать до однієї культури, бояться невизначених та невідомих ситуацій, наскільки люди відчувають загрозу від наявних нечітких ситуацій та спмагаються відхилитися від них за допомогою прийняття чітких правил, вірять в абсолютну істину та відмовляються терпіти девіантну поведінку.

3. Індивідуалізм-колективізм (IND-COL). Індивідуалізм характерний для суспільства зі слабкими зв'язками між індивідами: передбачається, що кожний хвилюється тільки за себе та за свою найближчу рідню.

Колективізм притаманний суспільствам, в яких люди від народження включені в сильні згуртовані групи, які протягом життя захищають їх в обмін на лояльність.

4. Маскулінність-фемінність (MAS-FEM). Маскулінність характерна для суспільств з чітким розподілом гендерних ролей: передбачається, що чоловіки зосереджені на матеріальному успіху, а жінки повинні піклуватися про якість життя. Фемінність притаманна тим суспільствам, в яких нема чіткого розподілу гендерних ролей: передбачається, що чоловіки зосереджені на матеріальному успіху, а жінки повинні піклуватися про якість життя.

5. Довгострокова орієнтація (LTO). Відображає те, наскільки суспільству притаманні прагматизм та стратегічна орієнтація на майбутнє (у тому числі упертість та ощадливість). В суспільствах з короткостроковою орієнтацією велике значення мають якості, пов'язані з минулим та майбутнім, наприклад,

національна гідність, повага до традицій, збереження «обличчя», виконання соціальних обов'язків.

6. Терпимість-обмеження (IVR). Терпимість характерна для суспільств, в яких можлива вільна реалізація ключових та природних людських спонукань, пов'язаних з насолодою життям. Наявність «обмежень» передбачає придушення цих спонукань шляхом установлення жорстких соціальних норм.

Треба зазначити, що в ході проведених багаторазових опитувань учені відзначали динаміку змін цінностей населення різних країн, що торкаються релігії, гендерних ролей, трудових мотивацій, відношення до демократії, рівня довіри в суспільстві, рівня довіри до державних інститутів, політичної участі, толерантності до інших груп, захисту навколишнього середовища та добробуту.

В. Магун [5] наводить результати дослідження за методикою Г. Хофстеде, у якому середні значення ціннісних індексів жителів України порівняні з ціннісними індексами жителів 23 європейських країн, які наведені на рис. 1.

За результатами цього дослідження можна зазначити, що для європейських країн найбільш значущими цінностями є доброзичливість та універсалізм, а найменш значущими – влада і стимуляція. Для українців цінності безпеки, конформності, традиції та влади є найбільш значущими, а найменш важливими є самостійність, доброзичливість, гедонізм та стимуляція. Можна зазначити, що існують деякі розбіжності щодо ціннісних орієнтацій між середньостатистичними європейськими показниками та середньостатистичними українськими.

Таким чином, на думку автора, ці параметри вимірювання культури країн світу можуть бути одним з інструментів формування стратегії в галузі управління людськими ресурсами в транснаціональних корпораціях.

В міжнародному бізнесі розглядаються дві стратегії в галузі управління людськими ресурсами – стратегія конвергенції та стратегія дивергенції. Конвергенція, або стратегія ігнорування міжкультурних відмінностей, означає єдиний підхід до вибору політики та практики управління людськими ресурсами міжнародної компанії в країні, де вона базується, та в її філіях. Прихильники стратегії конвергенції вважають, що в усьому світі проходить процес глобалізації, метою якого є інтеграція світової економіки. Міжнародні компанії, які слідуєть стратегії конвергенції, «...переносять методи роботи, прийняті в їх країні, на будь-який інший ґрунт. Їх дочірні компанії... повинні чітко додержуватись отриманих доручень...» [8, с. 126]. Стратегія конвергенції може дати компанії конкурентні переваги за допомогою стандартизації операцій в усіх підрозділах ТНК. Найбільш яскравий приклад таких компаній – це McDonalds та IBM.

Дивергенція або стратегія максимального використання міжкультурних відмінностей передбачає диференційний підхід до вибору політики та прак-

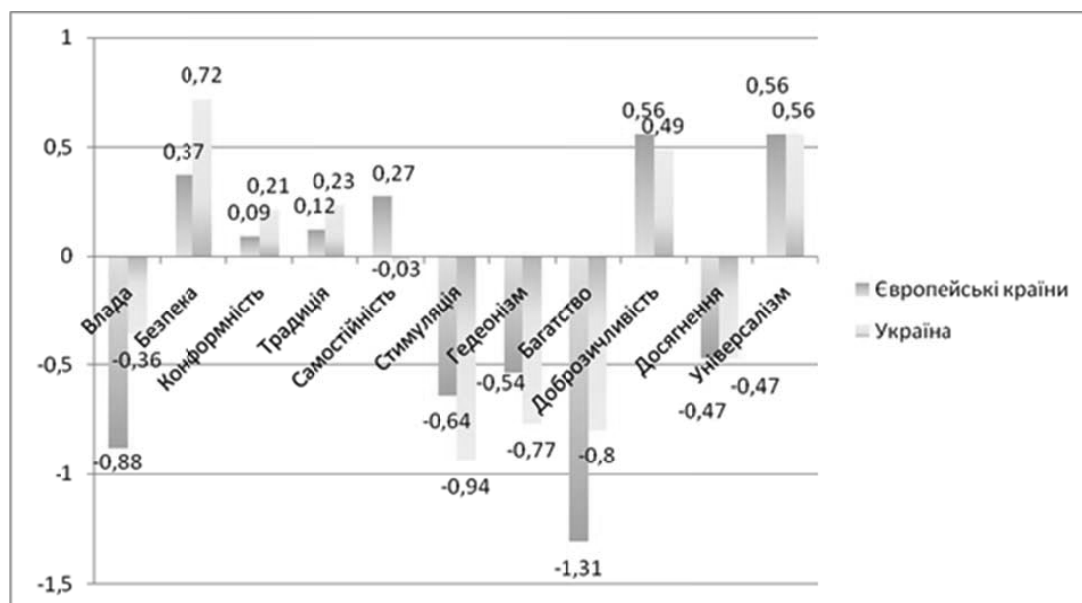

Рис. 1. Середні значення ціннісних індексів жителів України порівняно з ціннісними індексами жителів 23 європейських країн [9]

тики управління людськими ресурсами ТНК як у країні базування, так і в іноземних відділеннях, з урахуванням усієї системи ситуаційних факторів. Але ж у будь-якому випадку для міжнародного менеджменту сьогодні є актуальною необхідність пошуку засобів інтеграції різних культур. Культурне різноманіття є реаліями сучасного світу, саме тому гостро стоїть завдання у визначенні та ефективного використанні соціокультурних відмінностей замість їх ігнорування.

Висновки. Таким чином, соціокультурні фактори, які обумовлені відмінностями та особливостями національних культур, мають істотний вплив на те-

орію та практику функціонування транснаціональних компаній, особливо щодо управління людськими ресурсами та кроскультурних комунікацій.

Учені, які займаються питаннями впливу культури на процес управління, пропонують різні підходи, які дозволяють зрозуміти, яким чином відмінності в національних культурах впливають на управління поведінкою індивіда. Одним з найцікавіших підходів є парадигма Герда Хофстеде «ціннісних орієнтацій трудової діяльності», за якою найбільш ефективною стратегією управління людськими ресурсами в умовах існування значних міжкультурних відмінностей у транснаціональних компаніях є стратегія дивергенції.

Науковий керівник: д.е.н., проф. Довгаль О. А.

Література:

1. Білорус О. Г. Глобальна корпоративна система : монографія / О. Г. Білорус, О. В. Зернецька, В. А. Вергун, О. В. Гаврилюк, Ю. М. Мацейко; ред.: О. Г. Білорус; Київ: нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин, Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2011. — 408 с.
2. Вергун В. А. Міжнародний бізнес : підручник / В. А. Вергун, А. І. Кредісов, С. М. Березовенко, І. Є. Голубій, В. П. Мазуренко; Київ: нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2007. — 500 с.
3. Довгаль О. А. Протекціонізм і лібералізм у процесі глобалізації світової економіки (питання теорії і методології) : монографія / О. А. Довгаль; Нар. укр. акад. — Х. : Вид-во НУА, 2004. — 320 с.
4. Кукурудза І. Міжнародна економіка : матеріали до лекцій та семінарів / І. І. Кукурудза. — Черкаси : Ред.-вид. відділ Черкаського державного університету, 2000. — 184 с.
5. Магун В. Жизненные ценности населения : сравнение Украины с другими европейскими странами / В. Магун, М. Руднев; под ред. В. Головахи, М. Макеева // Украинское общество в европейском пространстве. — К. : Суспільство, 2007. — 246 с.
6. Приятельчук А. О. Структура філософії економіки / А. О. Приятельчук // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. — 2012. — Вип. 48. — С. 70-78. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/zprgvdzia_2012_48_9.
7. Сидоров В. И. Единство традиций и инноваций в системе трудовой мотивации трансформационной экономики / В. И. Сидоров, Т. В. Тарасенко, Т. Е. Шедякова. — Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. — 336 с.
8. Соколова М. И. Управление человеческими ресурсами / М. И. Соколова, А. Г. Дементьева. — М. : Проспект, 2005. — 385 с.
9. Тромпенаарс Ф. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса / Ф. Тромпенаарс, Ч. Хемпден-Тернер : пер. с англ. Е.П. Самсонова. — Мн. : ООО «Попурри», 2004. — 528 с.
10. Hofstede G. Culture's Consequences, International Differences in Work-Related Values. Beverly Hill : Sage, 2001. — 459 p.
11. Morrison A. M. Leadership Diversity as Strategy. San Francisco : Jossey-Bass, 1992. — 318 p.

КОНВЕРГЕНЦІЯ ЗНАНЬ, ТЕХНОЛОГІЙ ТА СУСПІЛЬСТВА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПРОГРЕСУ ЛЮДСТВА У ХХІ СТОЛІТТІ

І. А. Святуха

аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

iryna.sviatukha@gmail.com

У наш час майже всі розвинені країни світу (США, Японія, Південна Корея, Китай, Індія, Росія та країни Євросоюзу) орієнтуються на розвиток технологій як на найбільш впливовий інструмент, за допомогою якого можна буде вирішити в майбутньому основні глобальні проблеми (нестача продовольства, екологічні проблеми і захист навколишнього середовища, вичерпання природних ресурсів та інші).

У статті було досліджено теоретичні аспекти поняття «конвергенція», проаналізовано синергетичний зв'язок між чотирма її платформами для досягнення соціального прогресу та розвитку виробничого середовища.

Ключові слова: конвергенція, міждисциплінарний підхід, синергія, NBIC-технології.

КОНВЕРГЕНЦИЯ ЗНАНИЙ, ТЕХНОЛОГИЙ И ОБЩЕСТВА КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ПРОГРЕССА ЧЕЛОВЕЧЕСТВА В ХХІ ВЕКЕ

В наше время почти все развитые страны мира (США, Япония, Южная Корея, Китай, Индия, Россия и страны Евросоюза) ориентируются на развитие технологий как на наиболее влиятельный инструмент, с помощью которого можно будет решить в будущем основные глобальные проблемы (нехватка продовольствия, экологические проблемы и защита окружающей среды, истощение природных ресурсов и другие).

В статье были исследованы теоретические аспекты понятия «конвергенция», проанализирована синергетическая связь между четырьмя ее платформами для социального прогресса и развития производственной среды.

Ключевые слова: конвергенция, междисциплинарный подход, синергия, NBIC-технологии.

CONVERGENCE OF KNOWLEDGE, TECHNOLOGIES AND SOCIETY AS A NECESSARY CONDITION OF HUMAN PROGRESS IN THE XXI CENTURY

Nowadays, almost all developed countries (the USA, Japan, South Korea, China, India, Russia and the EU countries) focus on the development of technology as the most powerful tool by means of which in future they will be able to solve the major global problems (food deficit, environmental issues and protection of the environment, depletion of natural resources, etc.).

The article deals with the theoretical aspects of the concept of "convergence", analyzes the synergetic connection between its four platforms for social progress and development of the industrial environment.

Keywords: convergence, interdisciplinary approach, synergy, NBIC-technologies.

Вступ. Сьогодні соціально-економічний прогрес країн світу залежить все більше від ступеня розвитку технологій. Останній же, у свою чергу, набуває революційного характеру, пронизує майже всі сфери життя суспільства та поступово стає основою для розвитку наукомістких галузей діяльності людства, таких, як нанотехнології (N), біомедицина (B), інформаційні (I) та когнітивні (C) технології. Саме цей комплекс з чотирьох елементів утворює явище NBIC-конвергенції технологій, вивчення якого в наш час є надзвичайно актуальним через його феноменальний синергетичний вплив на соціальне, економічне та природне середовище, у якому живе та діє людина.

У розрізі проблематики конвергентних технологій слід зазначити роботи таких дослідників: В. В. Велькова, В. М. Глушкова, Г. М. Доброва, Є. М. Гнатіка, О. В. Льотова, Б. А. Малицького, І. Ю. Матюшенка, В. С. Михалевича, В. С. Лук'янця, О. С. Поповича, В. В. Прайда, М. Бена, П. Беккера, К. Дайхема та інших. Великий внесок у дослідження конвергенції знань, технологій та суспільства зробили також науковці зі Всесвітнього центру оцінки технологій (WTEC).

Мета дослідження полягає у виявленні впливу конвергенції знань, технологій та суспільства на соціальне, природне та економічне (виробниче) середовище, у якому живе людство.

Термін «NBIC-конвергенція» було введено Майклом Роко і Уільямом Бейнбріджем у звіті за 2002 р., підготовленому в рамках Всесвітнього центру оцінки технологій (WTEC). Конвергенція (від лат. *convergo* – «сходження в одній точці») являє собою не лише взаємовплив, але й злиття технологій, коли на їх перетині виникають якісно нові результати науково-технічної діяльності. Ці результати є плодами міждисциплінарного підходу, який здатен змінити зв'язки у системі знань та модернізувати цю систему в цілому [1]. Отже, конвергенція знань, технологій та суспільства – це головний напрямок прогресу у суспільстві знань ХХІ століття, це симбіоз різних, але міцно інтегрованих одна в одну сфер людської діяльності, які взаємодіють для підвищення життя людства та задоволення його потреб, що постійно змінюються і зростають.

Конвергенції сприяє загальний процес розвитку креативності, інноватики та соціального прогресу, що базується на п'яти універсальних принципах:

- взаємозалежності всіх компонентів природи та суспільства;
- аналізі рішень для досліджень, розвитку та застосування, що базується на динамічній системно-логічній дедукції;
- посиленні креативності та інновацій за допомогою еволюційних процесів конвергенції;
- вигоді від мов високого рівня у створенні нових рішень та підтримці передачі нових знань;
- цінності перспективних фундаментальних досліджень, втілених у глобальних наукових проблемах [2, с. 12].

Ефективна та контрольована конвергенція, яка могла б дійсно принести користь суспільству, вимагає посиленої взаємозалежності між природною та людською системами форм діяльності та включає 4 платформи:

- фундаментальні передові інструменти та технології (нано-, біо-, інфо- та когнітивні технології) у системному підході;
- платформа людського виміру, що характеризується взаємодією між людьми, машинами та оточуючим середовищем;
- платформа земного виміру – просторе середовище для людської діяльності у масштабах планети Земля;
- соціальна платформа, для якої властива індивідуальна та колективна діяльність людства, організацій та систем (рис. 1).

Розвиток NBIC-технологій пов'язаний з новою стадією еволюції людини. Першим етапом цього процесу було утворення речовини та стабільних систем (атомів і молекул), другою стадією визнається космічна революція (формування зірок, планет та галактик), третьою – біологічна еволюція, що зумовила появу і розвиток життя, четвертим щаблем стала соціальна і технологічна еволюція. Ми є свідками старту п'ятого етапу, спрямованої усвідомленої еволюції, визначальною рисою якої є наявність цілі.

Це означає, що завдяки ефектам від конвергенції людина зможе свідомо впливати та змінювати різноманітні процеси, як-от збільшення виживання, поява штучно створених біологічних організмів і систем тощо.

Насправді важко уявити й сформулювати кінцеві результати, до яких може призвести стрімкий розвиток NBIC-конвергенції, оскільки через обмеженість звичних нам термінів і категорій опис прогнозів може бути хибним. Спробуємо натомість навести приклади того, як різні прояви конвергенції технологій можуть відбитися на житті людства (табл. 1).

Таблиця 1

Приклади досягнень у сфері конвергенції знань, технологій та суспільства та змін парадигм на користь підтримки пізнання, комунікацій та людського добробуту

Сфера конвергентних технологій	Приклад
Комунікації	Революція смартфонів (з 2007 р.)
Якість життя	Персональна геноміка зійшла на рівень звичайних громадян
Пізнання	Транскраніальна магнітна стимуляція для безконтактного активування/дезактивування специфічних зон мозку у лікувальних цілях
Якість життя	«Виробничі інструменти» (аддитивна технологія)
Комунікації	Twitter: з функцією пошуку у реальному часі
Комунікації	Facebook та подібні мережі: конвергенція комп'ютерних та соціальних мереж
Пізнання	Технологія картування головного мозку для нових видів діагностики та способів лікування
Розрахунки	Когнітивні розрахунки
Когнітивна підтримка	Допоміжні технології у робототехніці

Джерело: [5]

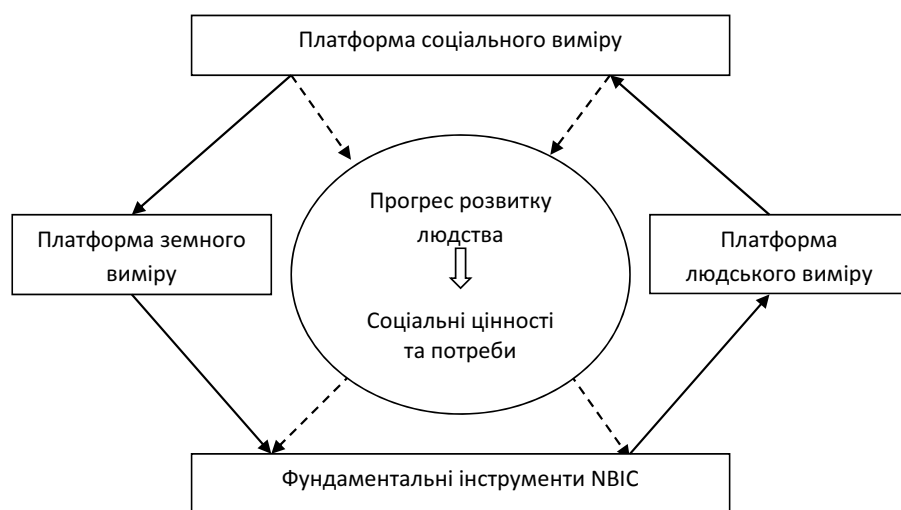

Рис. 1. Чотири платформи конвергенції
Побудовано автором за матеріалами: [4, с.12]

Як бачимо, перетворення, викликані конвергенцією, можна визначити за обсягом охоплених явищ і масштабністю майбутніх змін як революційні.

Враховуючи вищезазначені приклади впливу конвергенції на життя людства та прогнози експертів Всесвітнього центру оцінки технологій, можемо окреслити основні зміни, які викличе конвергенція у соціальному та виробничому середовищі [4]:

- наука, технології та додатки будуть об'єднані між

собою, і розвиток знань активно походить з усіх цих областей;

– розвиток виробництва еволюціонує зі сконцентрованої, урбаністичної моделі економіки на масштабах до розширеної моделі спланованого масового виробництва на основі індивідуальних замовлень;

– децентралізованому виробництву «на замовлення» будуть сприяти машини та системи, пов'язані з інформаційними технологіями, що мають високий рівень автономії, проводять вимірювання та розрахунки на місці, мають можливості дистанційної діагностики та інші функції, що розширюють можливості індивідів та систем (див. табл. 2). Приклади включають виготовлення унікальних речей (надання послуг) тільки по мірі необхідності, у тому числі у сфері медицини, таких як відновлення/заміна нерва або м'язових тканин чи персональна видача ліків;

– посилення сенсорної індикації людини розширить нинішні можливості, наприклад, з'являться зручні для людського використання електронні/органічні сенсорні мережі для покращення взаємодії типу «людина-машина»;

– дослідження мозку та виробництво будуть взаємопов'язані на прикладі електронних мереж/пристроїв для розуміння функцій мозку завдяки знанням, використаним для посилення швидкості та процесу виявлення результатів застосування нових матеріалів або розробки нового обладнання;

– конвергенція знань, технологій та суспільства сприятиме об'єднанню кількох різних наук, інженерії, додатків та етико-соціо-правового виміру;

– з'явиться потреба у новій владі/правових нормах.

Таблиця 2

Приклади вдосконалень та зміни парадигм у колективному соціальному ефекті

Сфера дії конвергентної технології	Приклад
Людські фактори	Гібридизація галузей знань та колективне проектування
Виробництво	Децентралізоване (розсосереджене) – з рук невеликої кількості осіб – у руки багатьох людей
Розвиток знань	Створені на всіх рівнях: наука, технології, додатки
Роботи	Доповнюють людську діяльність та виконують різноманітні операції
Індивіди та їх групи з розширеними можливостями	Процес виробництва ДНК; інтегровані соціальні та фізичні науки; індивідуальне навчання

Джерело: [4]

Таким чином, конвергенція стане фундаментом для досягнення численних позитивних соціальних та економічних ефектів, таких як:

– покращення добробуту та стимулювання розвитку людства;

– збільшення продуктивності виробництва;

– надання можливості індивідам, спільнотам та суспільству в цілому підтримати появу «когнітивного суспільства», щоб створити умови для конкретного вирішення найбільш серйозних глобальних проблем;

– досягнення сталості в оточуючому середовищі та соціумі;

– забезпечення підтримки людських знань та освіти;

– побудова інноваційного та рівноправного суспільства.

У нашій країні теж проводяться теоретичні й прикладні дослідження у сфері NBIC-технологій у таких галузях, як: медицина (наприклад, венерологія), біологія, сільське господарство, екологія, енергетика, промисловість, освоєння космосу, кібернетика, електроніка та інші. Водночас пріоритети цих досліджень потребують деталізації відповідно до глобальних проблем, які необхідно вирішувати будь-якій країні, в тому числі і з урахуванням національних особливостей прояву цих проблем, а також відповідно до наявного потенціалу і можливостей проведення NBIC-технологічних досліджень.

На додаток, порівняно низька результативність виконання українських програм у попередні роки з погляду комерціалізації результатів досліджень суттєво уповільнює формування шостого технологічного укладу і не дозволяє швидко й ефективно підвищити конкурентоспроможність й інвестиційну привабливість держави у світі та реформувати на цій основі українську економіку в цілому [3, с. 17].

Отже, наразі ми є свідками прискореного розвитку, здавалося б, абсолютно непов'язаних галузей та сфер діяльності. Проте на конкретних прикладах ми впевнилися у тому, що спільно вони матимуть великий вплив на суспільство: їх розвиток у синергії призведе до відчутного розвитку продуктивних сил, полярно змінить суть біополітики, а також поставить під сумнів звичні нам принципи етики та, безумовно, викличе конфлікти у соціумі на цьому підґрунті. Саме у цьому і полягає феномен та неоднозначність такого явища, як конвергенція, а отже, подальші результати його досліджень можуть докорінно змінити наше суспільство.

Науковий керівник: к.т.н., проф. Матюшенко І. Ю.

Література:

1. Денежніков С. С. Вплив NBIC-конвергенції технологій на еволюцію антропосоціогенезу: виклики сучасності / С. С. Денежніков // Філософія, релігія, світогляд : збірник наукових праць / за заг. ред. д. філос. н., проф. Мозгового І. П. — вип. 2. — 2012. — С. 5–15.
2. Матюшенко І. Ю. Перспективи конвергенції знань, технологій і суспільства на основі NBIC-технологій для вирішення глобальних проблем / І. Ю. Матюшенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» 18-19 листопада 2015 р. — Х. : ФОП Лібуркіна Л. М., 2015. — С. 20-34. — 72 с.
3. Перспективи форсайт-прогнозування пріоритетних напрямів розвитку нанотехнологій і наноматеріалів у країнах світу і Україні : монографія / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, І. В. Шостақ, М. О. Данова. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2015. — 272 с.
4. World Technology Evaluation Center [Electronic resource]. — Way of access : http://www.ntumems.net/About%20us/news/20150121/CTKS_Brochure.pdf
5. World Technology Evaluation Center [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.wtec.org/NBIC2/Docs/FinalReport/Pdf-secured/NBIC2-FinalReport-WEB.pdf>.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

О. Є. Стоянова

аспірант, викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

i_e_e@ukr.net

У статті розглянуто зміст поняття конкуренції. Наведені наукові погляди на визначення дефініції конкуренції. Відзначено посилення конкурентної боротьби між державами в умовах глобалізації. Вказано на недооцінку ролі конкуренції в багатьох країнах після розпаду Радянського Союзу та, у зв'язку з цим, на гостру необхідність у набутті знань для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національних економік.

Ключові слова: конкуренція, теорія конкуренції, конкурентні переваги, досконала та недосконала конкуренція, конкурентоспроможність національної економіки.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассмотрено содержание понятия конкуренции. Приведены научные взгляды на формирование дефиниции конкуренции. Отмечено усиление конкурентной борьбы между государствами в условиях глобализации. Указано на недооценку роли конкуренции в большинстве стран после распада Советского Союза и, в связи с этим, на острую необходимость в получении знаний для обеспечения высокого уровня конкурентоспособности национальных экономик.

Ключевые слова: конкуренция, теория конкуренции, конкурентные преимущества, совершенная и несовершенная конкуренция, конкурентоспособность национальной экономики.

THEORETICAL BASICS OF RESEARCH OF THE NATIONAL ECONOMY'S INTERNATIONAL COMPETITIVENESS

The article considers the competition concept content; presents scientific views on the competition definition formation. The author marks the increasing competition between the countries in the globalization context. The article indicates the underestimating competition role in most of the former Soviet Union countries and, therefore, the urgent need to obtain knowledge to ensure a high level of national economies competitiveness.

Keywords: competition, the theory of competition, competitive advantage, perfect and imperfect competition, the national economy's competitiveness.

Постановка проблеми. Сьогодні Всесвіт спостерігає все більш бурхливий розвиток процесів глобалізації та інтернаціоналізації економіки. Цей розвиток потребує належного рівня конкурентоспроможності економіки. Це посилення конкурентної боротьби між державами ставить актуальним питання про забезпечення конкурентоспроможності країни.

Але в радянській літературі ставлення до поняття конкуренції було негативним. Всі джерела зводили її роль до безконфліктного соціалістичного змагання. Щодо цього приводу Г.А. Соседов говорить, що індивідуальний господарський успіх до нещодавнього часу сприймався у нас в певному безособово-абстрактному вигляді, успіх підприємства — здебільшого у кількісних показниках виконання плану, рідше з урахуванням інноваційної продуктивності чи якості продукції [12, с. 15]. В той час деякі аспекти конкуренції та конкурентоспроможності були розроблені Г.Г. Азгальдовим, Д.С. Львовом, Л.Я. Шухгалтером [1, 5, 7]. Але мали прикладний характер. Тож після розпаду Радянського Союзу така недооцінка ролі конкуренції негативно позначилася на перших спробах комерційної діяльності пострадянських підприємств на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У XX ст. деякі аспекти конкуренції отримали розвиток у працях Дж. Акелофа, Дж. Б. Кларка, Дж. Коммонса, Р. Коуза, А. Маршалла, Е. Мейсона, Дж. Робінсон, Дж. Стиглера, О. Уільямсона, Е. Чемберліна та ін. Ще раніше це питання досліджували відомі класики — А. Сміт, Д. Рікардо, пізніше — А. Курно, Ж. Дюпюї, Г. Госен, Дж. Кернс, У. Джевонс та ін.

Сьогодні ми маємо велику кількість теоретичних досліджень з проблем конкуренції та конкурентоспроможності. Однак все ще відчувається нестача знань та розуміння сучасними підприємцями сутності ринкової конкуренції. З цього приводу Г.А. Соседов закликає: «однією з першочергових задач є оволодіння сучасними керівниками всім багатющим арсеналом способів досягнення найвищого рівня конкурентоспроможності підприємства та продукції з урахуванням найкращих вітчизняних та світових досягнень» [12, с. 15].

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження сутності поняття конкуренції та конкурентоспроможності країн, його зміст у різні часи, акцентування уваги на актуальність забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уявлення про конкурентоспроможність слідує з те-

орії конкуренції, в якій конкурентоспроможність розглядається як властивість суб'єкта чи об'єкта конкуренції.

Поняття конкуренції є дуже важливим, оскільки виражає сутність ринкових відносин. А сьогодні існує безліч варіантів дефініцій терміна «конкуренція».

Первісний зміст «*conspures*» з латинської дослівно означало «велику кількість людей, які рухаються до однієї і тієї ж мети» та було родоначальним коренем латинського «*conspurgere*» [6, с. 15].

Як відомо, як економічна категорія «конкуренція» перекладається з латинського слова «*conspurgere*», що означає «зштовхування» [3, с. 818].

Енциклопедичний словник бізнесмена трактує поняття «конкуренція» як суперництво між виробниками за кращі, економічно більш вигідні умови виробництва та реалізації продукції [15, с. 311].

Також вчені розглядають конкуренцію як процес управління своїми конкурентними перевагами для досягнення своїх цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення своїх потреб у рамках законодавства.

Тож поняття «конкуренція» має дуже різні тлумачення, що говорить про її актуальність для науковців. Для більш повного розуміння сутності конкуренції слід розглянути еволюцію наукових поглядів на цю категорію.

Обґрунтування причин зовнішньої торгівлі країн та конкурентної вигоди від торгівлі з іноземними державами вже багато століть є предметом досліджень учених-економістів – говорить у своїй монографії Л.Л. Антонюк. Прикладом може слугувати «Капітулярій про вілли» Карла Великого (IX ст.), де описується організація і управління вотчиною, в якій підтримувались місцеві ремісники, стимулювалось нарощування власного виробництва і обмежувалося ввезення аналогічної продукції за винятком тієї, яка на даній території не виготовлялась [2, с. 6]. Це приклад протекціоністського заходу.

В кінці XII ст. формулюються погляди економічного вчення меркантилістів. Основними представниками цього вчення були Т. Мен (Англія) та А. Д. Монкретьєн (Франція). Але найбільш цілісні теоретичні погляди на конкуренцію з'явилися в процесі формування класичної політичної економії (сер. XVIII ст.) та пов'язані з теорією вільної торгівлі. Класики розглядали конкуренцію як щось саме собою зрозуміле, що пронизує всі галузі економіки та обмежується лише суб'єктивними причинами.

Одним із перших мислителів, який спробував окреслити проблеми конкуренції, був класик французької політекономії, П. Буагільбер. Він висунув принцип «економії невтручання та вільної конкуренції» [4, с. 216]. Цей принцип був теоретично обґрунтований А. Смітом у своїй відомій роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.). В основу своїх поглядів на конкуренцію Сміт заклав вчення про певний «природний» порядок, а саме про «економічну людину», яка

переслідує виключно власну вигоду; але, переслідуючи її, вона одночасно реалізує інтереси всього суспільства, причому робить це сумлінно, найбільш ефективно та не завжди свідомо [11, с. 332]. А. Сміт окреслює конкуренцію як елемент ринкового механізму, який перш за все виконує функцію рівноваги на ринку. Класик надає своє розуміння конкуренції, але розуміє його не до кінця та говорить про деякі інші елементи. За Смітом конкуренція – це процес реакції на нову силу та спосіб досягнення нової рівноваги [13].

Класик політичної економії вважав, що зовнішня торгівля сприяє розвитку поділу праці та спеціалізації виробництва, дозволяє вивозити надлишки товарів та подолати вузькості внутрішнього ринку. А. Сміт довів, що міжнародний поділ праці і вільна конкуренція є основними силами, які сприяють зростанню конкурентоспроможності країн та добробуту націй. Так, своє місце зайняла позиція, що участь у світовому поділі праці вигідна всім країнам, а розвиток торгових відносин між ними знижує ціни на товари, створює матеріальну базу для зростання рівня життя населення [2, с. 7].

Прихильником вільної торгівлі також був Д. Рікардо, англійський економіст, який підтримував погляди А.Сміта та допрацював їх. Він вважав, що існує необхідність взаємовигідної торгівлі між країнами на основі спеціалізації держав з виробництва тієї чи іншої продукції. У своїй роботі «Основи політичної економії та оподаткування» (1817 р.) він розробив теорію відносної переваги. Класик політекономії вважав, що країна підвищить свою міжнародну конкурентоспроможність, якщо сконцентрує ресурси на щонайефективніших виробництвах та експортуватиме їх товари на світові ринки [10, с. 156].

Д. Рікардо вважав, що корисність зовнішньої торгівлі в тому, що вона збільшує масу та різноманітність товарів, на які може витратитися дохід. Тобто зовнішня торгівля збільшує споживання та робить його більш різноманітним. З іншого боку, як вважав учений, зовнішня торгівля одночасно збільшує виробництво. Вона, завдяки кількості та дешевизні імпортованих товарів, створює схильність до збереження та накопичення капіталу за рахунок скорочення споживчих витрат. До того ж, зовнішня торгівля може збільшувати прибуток за рахунок зниження заробітної платні, якщо має місце ввезення більш дешевих споживчих товарів.

Д. Рікардо розвинув ідеї А. Сміта та довів, що будь-яка країна може брати участь у зовнішній торгівлі та отримувати від цього вигоду, а не лише країни з абсолютними перевагами. Тобто, якщо країна не має абсолютних переваг, вона завжди має відносні переваги, – щось вона виробляє краще та дешевше, ніж все інше. Саме так розглядав конкуренцію Д. Рікардо.

Інший відомий послідовник класичної школи Дж. Мілл вважав, що наявність на світовому ринку підвищеного попиту на продукцію дає можливість

будь-якій країні експортувати його за інтернаціональною ціною; навіть за відсутності порівняльних переваг на цей товар. Він обґрунтував конкурентні переваги країн у експорті в роботі «Принципи політичної економії» (1848 р.) [9].

Дж. Мілль був супротивником протекціоністської політики держави. Він вважав, що остання негативно впливає на співвідношення попиту та пропозиції у міжнародній торгівлі. Також учений засуджував методи штучного завоювання іноземного ринку за допомогою демпінгових цін, які, відповідно, призводять до підвищення імпорتنих цін на вітчизняних ринках. Однак Дж. Мілль дбав про забезпечення конкурентоспроможності нових галузей промисловості, тому виступав за їх активну підтримку державою [2, с. 8]. За Міллем конкуренція — обов'язкова умова прогресу і будь-які її обмеження мають негативні наслідки для галузей економіки; крім того, конкуренція стимулює виробництво та торгівлю [9].

Таким чином, своїми поглядами Дж. Мілль підтримував теорію порівняльних переваг Д. Рікардо та допрацював її за рахунок дослідження нових факторів, які забезпечують країнам, що ними володіють, конкурентні переваги на світових ринках.

Але якщо класики політичної економії розглядали конкуренцію як потужний двигун товарного виробництва, який забезпечував загальний прогрес, то зовсім іншої думки були *К. Маркс* та його послідовники. Прихильники марксизму бачили в конкуренції одне з основних бід капіталістичного способу виробництва, оскільки конкурентна боротьба, за їх поглядами, являє антагонізм інтересів найманої праці та капіталу. Марксистки акцентували свою увагу на соціальних наслідках, пов'язаних з конкуренцією. Вони доводили, що конкуренція нищить мілких товаровиробників та неминуче веде до концентрації та централізації капіталу, до панування великих монополій. І це можливо виправити лише за допомогою соціальної революції.

Маркс надавав наступне визначення конкуренції: «Властива товарному виробництву, заснованому на приватній власності на засоби виробництва, антагоністична боротьба між приватними товаровиробниками за найвигідніші умови виробництва та збуту товарів та одночасно механізм стихійного регулювання пропорцій суспільного виробництва» [8, с. 110].

Коли у ХХІ ст. почав відбуватися процес становлення індустріального суспільства, настав час ототожнювання монополії з великомасштабним виробництвом, а конкуренції — з більшістю діючих в економіці фірм не такого великого масштабу. Досліджували виробничі монополії ери індустріального суспільства такі відомі економісти, як А. Маршалл, Дж. Б. Кларк, А. Пігу, Й. Шумпетер. Вони доводили, що виникнення монополій — неминучий результат розвитку виробництва великого масштабу та ринкового конкурентного середовища [12, с. 17].

Особливий внесок був зроблений неокласичними концепціями А. Маршалла. Відомий англійський економіст став засновником неокласичного напрямку в економічній думці. А. Маршалл у роботі «Принципи політичної економії» (1890 р.) продовжив досліджувати ідеї Дж. Мілля щодо попиту та пропозицій торгівлі. Його ідеї щодо конкуренції були значно ближче до ідей А. Сміта, ніж до його сучасників. Дж. Стиглер говорить, що «в основних главах про конкуренцію Маршалл говорив про «страх зіпсувати ринок» та про фірми, які мають криві попиту з негативним нахилом, та що він лише одного разу згадує про досконалу конкуренцію, лише тоді, коли він енергійно її відхилив» [13].

Маршалл обґрунтував механізм автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої конкуренції і дії законів граничної корисності й граничної продуктивності. Можливість для збільшення конкурентних переваг продукції з'являється тоді, коли певний фактор виробництва використовується не в повному обсязі і масштаби виробництва не забезпечують мінімуму витрат. Критерієм конкурентоспроможності в межах цієї моделі є наявність у виробника таких факторів, що можуть бути використані з вищою продуктивністю.

Маршалл визнав необхідним враховувати проміжний стан між монополією та конкуренцією, оскільки елемент монополії неминуче присутній у будь-якій конкурентній системі. В сучасних умовах таке явище має назву недосконалої конкуренції.

Подальший розвиток теорії конкуренції був отриманий у роботах Дж. Робінсон «Теорія недосконалої конкуренції» (1933 р.) та Е. Чемберліна «Теорія монополістичної конкуренції» (1934 р.). Дж. Робінсон проаналізувала механізм формування цін і реалізацію монопольного прибутку в умовах недосконалої конкуренції.

Недосконалу конкуренцію характеризує маневрування цінами, яке дозволяє одержувати вищі прибутки завдяки зростанню обсягів виробництва. Дж. Робінсон вважала, що модель недосконалої конкуренції виникає тоді, коли конкуренти-виробники виготовляють різну продукцію і кожен із них володіє монополією на цей товар. Така модель не допускає єдності монополії та конкуренції, вона зберігає протиставлення конкуренції і монополії як двох несумісних явищ.

Кінець ХІХ — початок ХХ ст. був періодом подальших досліджень, який змінив погляди на конкуренцію та її роль в економіці того часу. Концепція ефективної конкуренції за допомогою інновацій лежить в основі еволюційної теорії Й. Шумпетера. Він подав найбільш розгорнуту характеристику позитивних можливостей монополій та обґрунтував їх виключну роль у розвитку науково-технологічного процесу. Й. Шумпетер так говорив про досконалу конкуренцію: «Це не той вид конкуренції, який може бути віднесений на рахунок існуючих товарів, але цей вид конкуренції може бути особливо актуальним, якщо

мова йтиме про новий товар, нову технологію, нові ресурси чи новий тип організації» [14, с. 258]. Тобто визначальне значення в економіці повинна відігравати не конкуренція цін або якості, а конкуренція нововведень, оскільки саме інновації і підприємництво є головними чинниками формування конкурентних переваг країн. Інновації дають можливість отримувати монопольні прибутки державам.

У сучасних умовах існує ціла низка дефініцій поняття «конкуренції». У 70-х рр. ХХ ст. почала активно розвиватися теорія конкурентоспроможності. Так, у 90-ті роки авторитетний американський учений М. Портер розробив теорію конкурентних переваг. Оскільки нові тенденції у розвитку світової торгівлі, технологіях, темпах економічного зростання вимагали перегляду теоретичних поглядів щодо конкурентоспроможності країн. Введення терміна «конкуренційні переваги» та розроблена вченим теорія конкурентних переваг надали методологічну основу для визначення категорії «конкурен-

тоспроможність». З положень, викладених Портером, зрозуміло, що конкурентоспроможність є проявом системи факторів, які створюють різні конкурентні переваги в залежності від конкурентного середовища. Необхідним елементом ринкового механізму є конкуренція, яка в умовах глобалізації зростає та змінюється її суть і форми. Він акцентує увагу на факторах виробництва, інвестиціях, інноваціях. А останні характеризують послідовність економічного зростання, тобто процес підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Висновок. Проблемі конкурентоспроможності присвячено безліч праць. Але й досі багато аспектів залишається недостатньо розкритими та обґрунтованими. Потребують подальшого дослідження проблеми забезпечення високої конкурентоспроможності окремих країн та пошуку ними новітніх форм її досягнення, питання еволюційного розвитку міжнародної конкурентоспроможності.

Науковий керівник: к.е.н., проф. Сідоров В. І.

Література:

1. Азгальдов Г. Г. Теория и практика оценки качества товаров (основы квалиметрии) / Г. Г. Азгальдов. — М. : Экономика, 1982. — 256 с.
2. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн : теорія та механізми реалізації : монографія / Л. Л. Антонюк. — К. : КНЕУ, 2014. — 273 с.
3. Економічна енциклопедія : в 3-х т. За заг. ред. С. В. Мочерного. — К. : Академія, 2000. — Т.1. — С. 120.
4. История экономической мысли : в 3-х ч. Ч. 1: курс лекций. Под ред. проф. И. Д. Удальцова и проф. Ф. Я. Полянского. — М. : МГУ, 1961. — 512 с.
5. Качество продукции и эффективность производства / А. В. Гличев, Л. Я. Шухгальтер [и др.] Под ред. А. В. Гличева, Л. Я. Шухгальтера. — М. : Машиностроение, 1977. — 247 с.
6. Тарасов М. Е. Конкуренция и конкурентоспособность хозяйствующих субъектов в отраслях экономики : курс лекций : учебное пособие / М. Е. Тарасов, Н. Е. Егоров, К. И. Алексеева [и др.]. — Якутск : СВФУ, 2014. — 334 с.
7. Львов Д. С. Россия в глобализирующемся мире. Стратегия конкурентоспособности; Под ред. Д. С. Львова, Д. Е. Сорокина [и др.]. — М. : Наука, 2005. — 504 с.
8. Маркс К. Нищета философии. Ответ на «Философию нищеты г-на Прудона» / К. Маркс. — М. : Госполитиздат, 1956. — 183 с.
9. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Дж. С. Милль. — М. : Прогресс, 1980.
10. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо; пер. с англ.; предисл. П. Н. Ключкина. — М. : Эксмо, 2007. — 960 с. — (Антология экономической мысли).
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М. : Соц.-эконом. литература, 1962. — 682 с.
12. Соседов Г. А. Конкуренция и конкурентоспособность : содержание категорий в условиях смешанной экономики / Г. А. Соседов // Вестник ТГУ. 2010. — № 2 (82). — С. 15–21.
13. Стиглер Дж. Совершенная конкуренция : исторический ракурс / Дж. Стиглер. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=in&links=../in/stigler/works/stigler_w4.txt&name=stigler&img=works_small.gif
14. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. — М. : Прогресс, 1982. — 864 с.
15. Экономический словарь бизнесмена. Под общей ред. М. И. Молдованова. — К. : Техника, 1993. — 856 с.

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: ЕВОЛЮЦІЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ

Є. В. Фоміна

аспірант

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

why@bigmir.net

У статті досліджуються методологічні основи інтелектуалізації економіки в контексті світового розвитку.

На основі загальноновизнаних методологічних положень й історичного досвіду автор доводить, що процес інтелектуалізації економіки в контексті світового розвитку включає в себе безліч різноманітних зв'язків, важливу роль серед яких відіграють генетичні, що визначають просторово-часовий порядок її становлення. Вектор інтелектуалізації є паралельним вектору технологічної трансформації. Основними ознаками інтелектуалізації економіки вважаються: зміна господарства індустріального типу економікою, заснованою на знаннях та інформації, трансформація характеру і форм праці, формування нової системи культурних цінностей в умовах глобального розвитку.

Зроблено висновок про те, що умови існування людства на початку XXI ст. свідчать про перехід до нової стратегії світового розвитку – сучасної інтелектуальної економіки на основі широкомасштабного використання знань та інформації як стратегічних ресурсів розвитку світової економіки. Ця закономірність, яка орієнтує розвиток відносин, що складаються між економічними суб'єктами з приводу функціонування сучасної світової економіки, обумовлює необхідність кількісної та якісної відповідності у розвитку елементів світових продуктивних сил, а також адекватності їх економічних форм, що й виражає цілісність і спрямованість розвитку світової економіки в умовах її глобального розвитку.

Ключові слова: інтелектуалізація економіки, глобальний розвиток, інтелектуальні ресурси, технологічний спосіб виробництва.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ: ЭВОЛЮЦИЯ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

В статье исследуются методологические основы интеллектуализации экономики в контексте глобального развития.

На основе общепризнанных методологических положений и исторического опыта автор доказывает, что процесс интеллектуализации экономики в контексте глобального развития включает в себя множество разнообразных связей, важную роль среди которых играют генетические, определяющие пространственно-временной порядок ее становления. Вектор интеллектуализации параллелен вектору технологической трансформации. Основными признаками интеллектуализации экономики считаются: изменение хозяйства индустриального типа экономикой, основанной на знаниях и информации, трансформация характера и форм труда, формирование новой системы культурных ценностей в условиях глобального развития.

Сделан вывод о том, что условия существования человечества в начале XXI в. свидетельствуют о переходе к новой стратегии мирового развития – современной интеллектуальной экономике на основе широкомасштабного использования знаний и информации как стратегических ресурсов развития мировой экономики. Эта закономерность ориентирует развитие отношений, складывающихся между экономическими субъектами по поводу функционирования современной мировой экономики, обуславливает необходимость количественного и качественного соответствия в развитии элементов мировых производительных сил, а также адекватности их экономических форм, и выражает целостность и направленность развития мировой экономики в условиях ее глобального развития.

Ключевые слова: интеллектуализация экономики, глобальное развитие, интеллектуальные ресурсы, технологический способ производства.

INTELLECTUALIZATION OF THE ECONOMY: EVOLUTION IN THE CONTEXT OF GLOBAL DEVELOPMENT

The article presents methodological principles of the economy intellectualization within the global development.

On the basis of the generally accepted methodological guidelines and the historical experience the author proves that the process of the economy intellectualization within the of global development includes a wide variety of relationships, where genetic relations, determining a spatio-temporal order of its formation plays an important role. The vector of intellectualization is parallel to the vector of technological transformation. The main features of the economy intellectualization are change of the industrial type of economy, based on the knowledge and information, transformation of the nature and forms of labor, and formation of a new system of cultural values in terms of global development.

The author concludes that conditions of the mankind existence at the beginning of the XXI century testify about transition to a new strategy of global development, so called up-to-date intellectual economy, based on the widespread use of information and knowledge as strategic resources for the global economy development. This feature orientating the development of relations among economic subjects caused by the current world economy functioning; necessitates a quantitative and qualitative compliance in the development of elements of the world productive forces as well as the adequacy of their economic forms. It also expresses the integrity and orientation of the global economy in terms of its global development.

Key words: intellectualization of the economy, global development, intellectual resources, technological mode of production.

Прискорена інтелектуалізація господарської діяльності стала відмінною ознакою світового суспільного прогресу на межі століть. Звичайно, знання

застосовувалися в господарській діяльності завжди, але минуле ХХ ст. продемонструвало, наскільки швидко в сучасному світі відбувається освоєння

нових ідей, обробка інформації та застосування нових знань у виробництві, праці та повсякденному житті людини. Незважаючи на цілий ряд кризових явищ у світовій економіці, важливість освіти, науки, прикладних розробок, інновацій та наукоємних технологій для сталого розвитку і поліпшення якості життя не стала меншою. Ще в 2009 р. у розроблених Організацією економічного співробітництва та розвитку стратегічних рекомендаціях приділялася увага не тільки загальним заходам якнайшвидшої стабілізації національної та світової економіки, а й розвитку інновацій та збільшенню інвестицій в людський капітал як найважливіших чинників стійкого зростання в довгостроковій перспективі [18]. Сьогодні в США приблизно 45 млн осіб використовують в якості засобів виробництва тільки свій інтелект, підкріплений персональним комп'ютером. Близько 80% робочих місць в Європі та США відносяться до різних секторів інтелектуальної економіки, що включає виробництво наукових знань, їх комерціалізацію, розробку нових технологій і програмних продуктів [17].

Сучасна економіка стає все більш інтелектуальною, оскільки для забезпечення свого зростання і конкурентоздатності вона виробляє, поширює і використовує нові знання. Тому таку економіку називають «знанієвою» або ж «заснованою на знаннях» — knowledge-based economy. Інтелектуалізація економіки прямо пов'язана з науковими дослідженнями, прикладними розробками та їх реалізацією, а також постійною генерацією та реалізацією інновацій.

Проблемі інтелектуалізації економіки присвятили свої дослідження Е. Брукінг, В. Іноземцев, Т. Стюарт, Т. Сакайя, А. Тофлер [3–7]. В Україні досліджувалидану проблематику В. Гесць, О. Грішнова, Н. Гук, О. Другов, С. Іщук, О. Кендюхов, В. Куценко, С. Сардак, В. Семиноженко, П. Сем'янчук та інші [2–12, 15]. Однак дослідженню методологічних основ інтелектуалізації економіки в контексті світового розвитку приділялося недостатньо уваги. Автор ставить за мету проаналізувати еволюцію інтелектуалізації економіки та особливості сучасної інтелектуальної економіки — економіки, що заснована на знаннях, для формування стратегії розвитку у глобалізованому світі.

Процес інтелектуалізації економіки в контексті світового розвитку включає в себе безліч різноманітних зв'язків, важливу роль серед яких відіграють генетичні, що визначають просторово-часовий порядок її становлення. Як і будь-який економічний процес, інтелектуалізація проходить складний шлях становлення і розвитку. На початковій стадії інтелектуалізація економіки мала вигляд простої тенденції заміни праці знаннями, що мало випадковий характер. Системні якості інтелектуалізації на цьому етапі тільки почали формуватися, знання не були закріплені, була відсутня традиція їх накопичення й передачі, а тому їх випадкове застосування не робило істотного впливу на якісну визначеність праці.

Поступово тенденція переростає в економічну закономірність, інтелектуалізація переходить зі стадії становлення на стадію розвитку. Зменшуючи винагороду за фізичну працю, ринок одночасно збільшував оплату інтелектуальної праці. Різні інтелектуальні структури — складові економічної системи (праця, капітал, власність, рента, потенціал, організація) у процесі розвитку змінюють одна одну, стають все більш інтелектуально насиченими і визначають ступінь інтелектуалізації економіки в цілому.

Таким чином, схематично в еволюції інтелектуалізації світової економіки можна виділити дві стадії, відповідні домінуванню тих чи інших зв'язків функціонування і розвитку. Протягом першої стадії відбувається процес інтелектуалізації економіки на одному і тому ж рівні, цей процес пов'язаний лише з перерозподілом елементів, функцій, зв'язків і займає тривалий часовий період. Друга стадія характеризується зміною станів і завершується виходом даної закономірності на якісно новий рівень. Після цього серйозні структурні зміни поступово затихають, настає наступний щабель функціонування.

У зв'язку з цим показові системні зміни, що відбулися в житті світового господарства на межі XVIII — XIX ст. — матеріальні, соціальні, інституційні та духовні, що забезпечили підвищення ступеня інтелектуалізації виробництва й зростання його ефективності: поширення просвітницьких ідей рівності й свободи, внаслідок чого зміцнилася мотивація до отримання знань, а інвестиції в освіту стали економічно виправдані; промислова й аграрна революції, які зумовили зростання продуктивності праці при переході до машинного виробництва; оснащення праці механізмами, що вимагало постійного вдосконалення кваліфікації робітників; становлення великих індустріальних центрів, генеруючих і координуючих національні та міжнародні потоки капіталу і знань; професійне навчання робітників на діючих мануфактурах в процесі поглиблення поділу праці та спеціалізації, підготовка інженерних і технічних кадрів у провідних європейських університетах, реальних середніх школах, промислових центрах; створення ринкових механізмів стимулювання винахідництва, субсидування наукових досліджень, урядова підтримка при впровадженні у виробництво технічних винаходів.

У результаті в США та Європі було створено умови для розвитку сучасної закономірності руху світової економіки — її інтелектуалізації, яка сьогодні проявляється у підвищенні питомої ваги зайнятих інтелектуальною працею і зростанні її значення в розвитку суспільства, зростанні частки нових знань, втілюваних у нових технологіях, обладнанні, освіті кадрів, організації виробництва, перетворенні науки на провідну продуктивну силу.

Т. Стюарт стверджує: «Якщо зобразити динаміку капітальних витрат «промислового» та «інформаційного» століття у вигляді графіків, то буде видно, що обидві лінії перетинаються у 1991 р., коли

витрати на придбання промислового обладнання склали 107 млрд дол., а на закупівлю інформаційної техніки — 112 млрд дол. Будемо вважати це першим роком інформаційного століття. З цих пір компанії витрачають більше грошей на обладнання, необхідне для збору, обробки, аналізу та поширення інформації, ніж на машини, призначені для штампування, різання, збірки, навантаження та іншого роду дій з матеріальними предметами» [13]. Аналогічної думки дотримуються й інші вчені, які вважають, що базовим критерієм стадійного розподілу процесу інтелектуалізації виступають обсяги інвестицій: коли рівень інвестицій у дослідження і розробки перевищує рівень інвестицій в основні фонди, знанняємна структура господарювання переходить зі ступеня формування до ступеня розвитку [9, с. 343].

Такий розподіл досить умовний, але нарощування інвестицій в інформаційну техніку безпосередньо призводить до зростання обсягів інтелектуальної праці. В останній чверті XX ст. США пройшли історичну межу у своєму соціально-економічному розвитку: понад 85% дорослих американців отримали 12-класну і більш високу освіту, а не менше половини з них — вищу. Найбільше зростання обсягів інтелектуальної праці наприкінці XX ст. спостерігалося у фінансово-банківській сфері, торгівлі та промисловості [14, с. 117].

Тому можна припустити, що на межі XX і XXI ст. інтелектуалізація економіки, що глобалізується, набула нової якості, яка полягає у накопиченні інтелектуальних ресурсів країн світу як найактивнішої частини продуктивних сил світового господарства. Інтелектуальні ресурси (зокрема інформаційні) на відміну від матеріальних організують процес виробництва і створюють національний дохід і національне багатство, включаючи й відтворення їх самих.

Однак інтелектуалізація економіки не визначається тільки інформатизацією господарської діяльності. Розповсюдження процесів інформатизації та наростання інтенсивності інформаційних потоків лише сприяє прискоренню інтелектуалізації економічного розвитку. На наш погляд, економіка на всіх етапах свого розвитку була інформаційною. Більше того, сама інформатизація є функцією інтелектуалізації економіки, а не навпаки.

В основу теоретичних узагальнень генези інтелектуалізації економіки можна покласти ідеї К. Ерроу [16], фундаментальним положенням підходу якого було визнання інноваційних ідей похідними продуктами виробництва. К. Ерроу припускав, що виробництво стає більш ефективним у міру зростання загального випуску продукції, через те що віддача збільшується, у міру того як працівники набувають досвіду в ході виробничої діяльності. Механізм раціоналізації виробництва діє за принципом «learning-by-doing», що означає «навчання через досвід». Новацією було те, що в той час як фірми працювали в режимі постійної віддачі від масштабу, національна і світова економіка в цілому мали зро-

стаючи віддачу від масштабу. Такий підхід зберігав рикардіанську теорію спадної продуктивності лише для сфер застосування переважно простої праці. І навпаки, для виробництв з високою вагою знань і здібностей людини визначалася зростаюча прибутковість. Збільшення знань в економіці відбувалося не тільки за допомогою генерації нових знань. Істотний внесок у множення знань справив ефект поширення знань. В якості першої умови різкого збільшення темпів економічного зростання і технологічного прогресу в останні 200 років П. Ромер висуває не стільки розвиток розумових здібностей кожної людини, скільки зростання щільності населення і міжособистісних комунікацій, які формують середовище, що сприятиме копіюванню, тиражуванню й використанню чужих ідей і розвитку особистості [19]. У цьому середовищі, на його думку, реалізується ефект поширення знань і технологій у всій глобальній економіці. Просторова і тимчасова інтеграція професіоналів забезпечує створення синергетичного ефекту, що підвищує продуктивність кожного з них. У цьому й складається дія ефекту зростаючої віддачі від масштабу.

Генезу й еволюцію інтелектуалізації світової економіки можна пояснити, використовуючи принципи, закладені в законі стадійного розвитку технічних систем, який фіксує технічний розвиток за допомогою постадійної передачі фундаментальних функцій праці від людини технічним засобам. Перехід до кожної наступної стадії характеризувався новою якістю інтелектуалізації економічної діяльності. Спочатку процес інтелектуалізації економіки був ініційований створенням технічного засобу, що призвів до початкового технологічного зрушення. Згодом людина передала технічним засобам енергетичну та управлінську функції, що також супроводжувалося технологічними змінами. Таким чином, вектор інтелектуалізації економіки є паралельним вектору технологічної трансформації. У ході змін технологічних способів виробництва трудомісткі технології доіндустріального способу виробництва були замінені на капіталомісткі в індустріальному способі, які, у свою чергу, поступилися місцем наукомістким технологіям, неоіндустріальному способу виробництва. При цьому розвиток людиною власного інтелектуального потенціалу відбувається за допомогою трудової діяльності, що становить основу процесу відтворення. Вирішальним фактором процесу вироблення знань є нематеріальні умови розумової праці, що забезпечуються «ноосферою» робочого місця, організації, суспільства і світової економіки в цілому: творча атмосфера, відтворена хоча б частиною суб'єктів господарювання, професійні вимоги, що відповідають рівню, необхідному для креативної праці, інституціональна середовище, що допомагає більш ефективно використовувати інтелектуальний потенціал країни і світу в цілому.

Формування нового інституціонального середовища обумовлено насиченістю економічного

життя країни і світу, що глобалізується, а також трансформаціями процесів прийняття глобальних рішень у формі певного інтелектуального процесу. Динамічно зростаюча інтенсивність взаємодії міжнародних економічних суб'єктів збагачує відносини, що складаються в міжнародній економічній діяльності, вбудовує в них систему національних інтересів, закріплюючи тим самим новий світовий економічний порядок. Створення неформальних інституційних обмежень починається з поширення та прийняття загальнокультурних цінностей, що підкріплюються застосуванням формальних правил для вирішення конкретних проблем обміну й координації міжнародної економічної діяльності.

У цих умовах нова інституційна середина фактично виступає другим після інтелекту нематеріальним засобом виробництва. Суб'єктно і функціонально знання поділяються на суспільно нові, тобто раніше не відомі суспільству, і суб'єктно нові — нові для даного суб'єкта. В даний час суспільно нові знання створюються насамперед наукою, НДДКР, транснаціональними корпораціями, а також в наукомістких галузях економічно розвинених країн. Суб'єктно нові знання

за своїми масштабами значно перевершують першу групу знань і регулярно формуються у сфері освіти в процесі «learning-by-doing» у решті країн світу.

Таким чином, умови існування людства на початку XXI ст. свідчать про перехід до нової стратегії світового розвитку — сучасної інтелектуальної економіки, економіки на основі широкомасштабного використання знань і інформації як стратегічних ресурсів розвитку світової економіки. Основними ознаками інтелектуалізації економіки вважаються: зміна господарства індустріального типу економікою, заснованою на знаннях та інформації, трансформація характеру і форм праці, формування нової системи культурних цінностей в умовах глобального розвитку. Ця закономірність, яка орієнтує розвиток відносин, що складаються між економічними суб'єктами з приводу функціонування сучасної світової економіки, обумовлює необхідність кількісної та якісної відповідності у розвитку елементів світових продуктивних сил, а також адекватності їх економічних форм, що й виражає цілісність і спрямованість розвитку світової економіки в умовах її глобального розвитку.

Науковий керівник: д.е.н., проф. Довгаль О. А.

Література:

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг. — СПб. : Питер, 2001. — 287 с.
2. Грішнова О. А. Інтелектуалізація праці — визначальна ознака постіндустріального суспільства / О. А. Грішнова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. праць Приазов. держ. техн. ун-ту. — Маріуполь, 2009. — С. 147—150.
3. Гук Н. А. Посилення інтелектуалізації праці та тенденції її структурних зрушень в Україні / Н. А. Гук // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 2. — С. 125—130.
4. Другов О. О. Інтелектуалізація — як шлях до підвищення конкурентоспроможності реального сектора економіки України / О. О. Другов // Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 2 (7). — С. 206—211.
5. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В. Л. Иноземцев. — М. : Academia, 1998. — 640 с.
6. Іщук С. О. Інтелектуалізація як світова тенденція економічного розвитку / С. О. Іщук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2011. — Вип. 2. — С. 91—95.
7. Кендюхов О. В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом : монографія / О. В. Кендюхов; НАН України. Інститут економіки промисловості. — Донецьк : ДонУЕП, 2008. — 359 с.
8. Куценко В. Економіка знань потребує умілих рук / В. Куценко // Дзеркало тижня. — 2006. — № 34 (613). — С. 8—9.
9. Сакайя Т. Стоимість, створювана знаннями, или история будущего / Т. Сакайя // Новая индустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — С. 337—371.
10. Сардак С. Е. Інтелектуалізація міжнародного руху людських ресурсів як провідний засіб вирішення глобальних проблем і викликів економічного розвитку / С. Е. Сардак // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. — 2010. — № 4. — С. 6—11.
11. Семиноженко В. Економіка знань: потрібна гра на своєму полі / В. Семиноженко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/ekonomikaznan-potribna-gra-na-svoiemu-poli>.
12. Сем'янчук П. М. Проблеми інтелектуалізації праці в Україні та шляхи їх вирішення / П. М. Сем'янчук // Науковий вісник НАТУ України. — 2008. — Вип. 18(4). — С. 215—225.
13. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/stuart/01.php.
14. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. — М. : АСТ, 2010. — 784 с.
15. Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. — К. : Основа, 2006. — 592 с.
16. Arrow K. J. The Economic Implications of Learning by Doing / K. J. Arrow // Rev. Econ. Stud. — 1962. — V. 29, N 3. — P. 155—173.
17. Human Development Report [Electronic resource]. — Mode of access : <http://hdr.undp.org/en>.
18. OECD Strategic Response to the Financial and Economic Crisis. Contributions to the global effort [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.oecd.org/dataoecd/33/57/42061463.pdf>.
19. Post-Scarcity Prophet. Economist Paul Romer on growth, technological change, and an unlimited human future. Interviewed by Ronald Bailey [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.reason.com/0112/fe.rb.post.shtml>.

РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В ГЛОБАЛЬНІЙ ІННОВАЦІЙНІЙ ЕКОСИСТЕМІ

Г. Ю. Чучмай

аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ganna.chuchmai@yahoo.com

У статті розглядається роль інноваційних платформ, що дозволяють формувати інноваційні екосистеми і домінують у багатьох галузях промисловості, роль інноваційних екосистем у появі нових компаній та стимулюванні неоднорідності серед них, вплив екосистем на стратегічні зміни в ході еволюції нових підприємств та управлінські проблеми, з якими вони можуть зіткнутися під час свого розвитку. Також розглядаються різні типи підприємництва, що пов'язані з керівниками екосистеми і допомагають їм задовольняти потреби ринку, адаптуватися і швидко реагувати на технологічні і ринкові виклики.

Ключові слова: інновації, екосистема, підприємництво, глобальна мережа знань, інноваційна платформа.

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННЫХ ФОРМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ГЛОБАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОСИСТЕМЕ

В статье рассматривается роль инновационных платформ, позволяющих формировать инновационные экосистемы и доминирующих во многих отраслях промышленности, роль инновационных экосистем в появлении новых компаний и стимулировании неоднородности среди них, влияние экосистем на стратегические изменения в ходе эволюции новых предприятий и управленческие проблемы, с которыми они могут столкнуться во время своего развития. Также рассматриваются различные типы предпринимательства, связанные с руководителями экосистемы и помогающие им удовлетворять потребности рынка, адаптироваться и быстро реагировать на технологические и рыночные вызовы.

Ключевые слова: инновации, экосистема, предпринимательство, глобальная сеть знаний, инновационная платформа.

THE DEVELOPMENT OF THE MODERN FORMS OF ENTREPRENEURSHIP IN GLOBAL INNOVATION ECOSYSTEM

The article examines the role of innovative platforms that dominate in the industries, the role of innovation ecosystems in the emergence of new companies and encouraging heterogeneity among them, the influence of ecosystems on strategic changes in the evolution of new business and managerial problems which they can face during their development; also studies the various types of business related to ecosystem managers and help them meet market needs to adapt and respond quickly to technological and market challenges.

Keywords: innovation, ecosystem, entrepreneurship, a global network of knowledge, innovation platform.

Постановка проблеми. Найбільші компанії визнали необхідність доступу до глобальної мережі знань, щоб розробляти і придбувати нові технології, які допомагають краще обслуговувати клієнтів. Для координації доступу до цієї мережі знань було розроблено інноваційні платформи, на базі яких нові підприємства і невеликі компанії мають можливість упроваджувати свої нововведення. Ці платформи дозволили сформувати інноваційні екосистеми, які стали базою для створення нових підприємств різних типів. В останні роки інноваційні платформи домінують у багатьох галузях промисловості. Як правило, інноваційна платформа включає в себе керівника платформи, що запрошує інші компанії та окремих осіб упроваджувати нововведення [2, с. 555].

Найпопулярнішим прикладом інноваційної платформи є iPhone, де компанія Apple грає роль керівника і пропонує своїм партнерам платформу для створення вартості (iPhone/iPod/iPad), а також платформу (iTunes) для присвоєння вартості [1, с. 263-264]. Ця платформа стала базою для розвитку численних стартапів і ринку мобільних додатків для споживачів по всьому світу. Учасники платформи розвивають інноваційні програми для глобального охоплення і підвищення функціональності нових продуктів. Ці нововведення дозволяють розвивати і формувати екосистему на свою користь.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є праці іноземних та вітчизняних фахівців у галузі. Р. Агарвал, Д. Одретч і М. Саркар у своїй статті «Процес творчого будівництва: поширення знань, підприємництва та економічного зростання» [1] розглядають: основний механізм переливу знань стратегічного підприємництва за допомогою вкладення знань до існуючих організацій у поєднанні з підприємницькою дією осіб, упровадження знань в їх контекст, що призводить до створення нових підприємств, неоднорідності в продуктивності і подальшого зростання в промисловості регіонів і країн. Т. Феліно, Т. Зенгер, Д. Томсік у своїй роботі «Економіка знань: нові організаційні форми, відсутність мікроекономічних і ключових факторів для управління людським капіталом» [2] розглядають загальні перспективи розвитку економіки знань і досліджують неринкові механізми виробництва, організаційні форми, механізми управління і процеси, які можуть сприяти створенню і передачі знань. Г. Кресел у своїй роботі «Конкуренція майбутнього: як цифрові інновації змінили світ» [3] розглядає значення цифрових технологій; роль венчурного капіталу у фінансуванні революції; важливість наукових досліджень і роль Індії та Китаю в цифровій економіці. Д. Лівінгстон у своїй праці «Робота засновників: історія перших днів існування стартапів» [4] виявляє сучасних лідерів ринку та аналізує їх шлях становлення від ново-

створених компаній до лідерів ринку. П. Лукша у своїй роботі «Проектування ніші: процес створення можливостей в навколишньому середовищі» [5] розглядає процес створення організацій і трансформування ніш, конкурентоздатність та роль комунікативних стратегій у процесі розвитку організацій. І. Г. Куфтирьов приділив особливу увагу вивченню інноваційних екосистем у регіональному аспекті; Л. І. Федулова, О. С. Марченко, А. Ю. Кулев у своїх працях вивчають сутність та методологічні засади формування інноваційних екосистем, а також становлення високотехнологічного сектора економіки; Н. В. Смородинська розглядає роль мережевих інноваційних екосистем в динамізації економічного зростання.

Проте, незважаючи на істотний внесок учених у розробку теоретичних положень і практичних рекомендацій у досліджуваній сфері, розвитку сучасних форм підприємництва в глобальній інноваційній екосистемі приділялося недостатньо уваги.

Цілі статті. Мета дослідження – визначити роль інноваційних екосистем у появі нових компаній та стимулюванні неоднорідності серед них, виявити вплив екосистем на стратегічні зміни в ході еволюції нових підприємств.

Виклад основного матеріалу. Інноваційні платформи забезпечують сприятливі умови для створення нових компаній різного типу. Тим не менш, успіх і виживання цих нових компаній в значній мірі залежать від їх здатності задовольняти потреби свого керівника платформи (наприклад, Apple і її iPhone). Ці компанії виступають в наступних ролях: виробників, постачальників і нішевих гравців, завдяки чому інноваційні платформи залишаються конкурентоспроможними, а нові підприємства знаходять своє місце в динамічних екосистемах. Також ці ролі визначають різні типи можливостей створення вартості, які можуть існувати в екосистемі.

Концепція інноваційної екосистеми відноситься до взаємозалежної мережі компаній, які спільно розвивають інноваційні можливості або платформи, впливають на загальну ефективність роботи і залежать одна від одної. Учасники екосистем, як правило, спільно працюють і на конкурсній основі розробляють нові продукти та послуги, засновані на загальному наборі технологій, знань, навичок, що складають платформу [5, с. 272]. Інноваційні екосистеми існують протягом багатьох років, але є риси, що стали більш помітними в останні роки: платформи інноваційної екосистеми більше не обмежуються секторами мікропроцесорів і комп'ютерів, вони отримали широке розповсюдження і в інших секторах, включаючи побутову електроніку (наприклад, мобільні телефони, електронні іграшки), побутову техніку, автомобілі. Інноваційні екосистеми народжують нові підприємства і стимулюють різні види підприємницької діяльності [6, с.11]. Водночас ці підприємства створюють і впливають на зміни в екосистемах, що засновані на радикальних інноваціях. Взаємні відносини між екосистемами, компаніями та інноваціями призводять до

еволюції екосистеми, визначають її життєздатність і витривалість. Таким чином, через інтеграцію різних видів знань зберігається процес «творчого творення», в якому старі знання використовуються разом з новими для створення нових продуктів та програм.

Компанії часто конкурують одна з одною та відстоюють свої позиції на існуючих мережах і мережах, що розвиваються; деякі підприємства поглинають інші компанії для збільшення свого впливу [3]. Їх доля тісно пов'язана з рішенням керівників платформи, тому нові компанії повинні бути уважні до змін у стратегії своїх керівників, наприклад вони часто хочуть зменшити свою залежність від застосування інновацій нових підприємств, в результаті чого керівники платформи можуть присвоїти деякі з основних функцій розробки. Коли лідери платформи бачать загрозу для своєї позиції на ринку, вони можуть саботувати зусилля нових підприємств із залучення нових технологій, тим самим перешкоджаючи їх діяльності з успішною комерціалізацією своїх інновацій.

Підприємництво в екосистемі виражається в різних формах, які включають: створення нових компаній, створення нових підрозділів, упровадження принципово нових продуктів і бізнес-моделей. Іноді нові компанії створюють свої власні мережі, які працюють, щоб змінити правила конкуренції та збалансувати вплив домінуючих гравців у галузі. Деякі з цих новостворених мереж ростуть і стають потужними силами в промисловості і решті можуть замінити традиційних гравців та їх мережі [7, с. 92].

Нові компанії часто вузько направлені і пов'язані з технологіями, вони не мають багато можливостей розподілу, комерціалізації і ефективної маркетингової стратегії. Ланцюг постачання цих компаній може бути обмежений через недостатню кількість ресурсів, відсутність зв'язків та брак досвіду [9, с. 189]. Це означає, що участь в екосистемі має вирішальне значення для цих компаній і збільшує їх залежність від керівника платформи, дає доступ до ресурсів і можливостей, яких не вистачає самій компанії.

Дисперсія і різноманітність знань, що необхідні для сучасних складних продуктів, технологій та інновацій, у свою чергу створюють різні типи компаній [2, с. 567]. Ці компанії значно різняться за своїми ринковими і ресурсними базами і бізнес-моделями, а також за здатністю будувати партнерські відносини з іншими підприємствами. Неоднорідність компаній дає можливість припустити, що вони можуть займати різні ринкові позиції в екосистемі і посилювати свої відмінності [10, с. 122].

В інноваційній екосистемі існує три типи компаній: виробники – нові підприємства, що створюють нові ідеї, які докорінно перетворюють бази знань екосистеми; постачальники – нові підприємства, які роблять непропорційно швидкі відкриття і винаходи в екосистемі; і нішеві гравці – спеціалізовані нові підприємства, які виділяють нішу в екосистемі і розвивають її. Ці типи пов'язані з керівниками екосистеми і допомагають їм задовольняти потреби ринку, адап-

туватися і швидко реагувати на технологічні і ринкові виклики та інші зміни. Очевидно, що ці типи не представляють вичерпний список всіх нових підприємств, які могли б існувати в екосистемі; скоріше, вони ілюструють потенційну різноманітність цих компаній.

Компанії-виробники роблять оригінальні дослідження і розкривають нові технологічні парадигми, змінюють базу знань галузі. У деяких випадках вони виявляють нові зв'язки між існуючими, але розрізненими технологіями знань в галузі, а потім об'єднують їх. В інших випадках вони приносять інновації з інших галузей і об'єднують їх з тим, що існує в галузі, або виконують оригінальні дослідження, які зосереджені на зміні галузевої основи. Їх підприємницька діяльність радикально трансформує курс або форму існуючої екосистеми, створює абсолютно нову екосистему, а також сприяє створенню нових галузевих ніш і ринків [4]. Компанії-виробники найчастіше зустрічаються в біотехнологічній та біофармацевтичній галузях. Вони зазвичай існують на околицях існуючої екосистеми (або іноді навіть за її межами) і часто мають слабкі зв'язки з керівником екосистеми та іншими компаніями-членами і роблять слабкий акцент на ринках та комерціалізації.

Компанії-постачальники перетворюють винаходи в інновації, які додають значну ринкову вартість існуючій інноваційній платформі та екосистемі. Наприклад, вони перетворюють оригінальні ідеї, розроблені виробниками, у більш конкретні інновації з чітким акцентом на ринку і використовують свої зв'язки у комерціалізації інноваційних ідей, у тому числі тісні зв'язки з керівниками платформи [1, с. 264]. Постачальники виступають у ролі сполучної ланки між компаніями-виробниками і різними гравцями, які існують в екосистемі. Компанії-постачальники зосереджують увагу на комерціалізації своїх продуктів, вивченні клієнтів, будівництві соціального капіталу, а також маркетингової стратегії.

Нішеві гравці — це спеціалізовані компанії, які розробляють одну або більше частин з основоположних технологій, платформи для продуктів чи послуг, що проводять один або більше інноваційних процесів в екосистемі. Вони роблять це або самостійно, або співпрацюючи з іншими (в тому числі з домінуючим гравцем) [8, с. 29]. Нішеві гравці застосовують свої спеціальні знання для створення вартості в екосистемі і розвивають ніші завдяки досвіду, заснованому на конкретних технологічних, ринкових та виробничих знаннях. Нішеві гравці, як правило, детально вивчають своїх клієнтів та мають добре розвинуті маркетингові навички та знання ринку [4]. Нішеві гравці вивчають ринок за допомогою експериментування, дослідження розвитку продукту. Для них характерна відсутність незалежних можливостей комерціалізації і спирається на комерціалізацію платформи, запропонованої керівниками екосистем.

Висновки. Таким чином, поява глобальних інноваційних екосистем створила можливості для нових фірм і їх засновників. Робота з іншими компаніями, пов'язаними з інноваційними платформами, дає новим підприємствам можливість дізнатися інформацію про розробку та розподілення продукту, а також навички з маркетингу і знання про ринки, клієнтів, конкуренцію і її динаміку, які регулюють розвиток екосистеми, що може допомогти позиціонувати нові підприємства. Інноваційні платформи, які населяють інноваційні екосистеми, як правило, займають нові компанії, що грають різні ролі в задоволенні потреб керівників цих платформ і їх членів. Граючи ці ролі, компанії використовують свої ресурси, навички і можливості, щоб диференціювати себе від інших підприємств при будівництві міцних торговельних відносин, які дають їм їх унікальний ринковий простір, а також дозволяють розвивати свої ринки і використовувати нові можливості.

Науковий керівник: д.е.н., проф. Довгаль О. А.

Література:

1. Agarwal R., Audretsch D., Sarkar M. The Process of creative construction : knowledge spillovers, entrepreneurship and economic growth. / R. Agarwal, D. Audretsch, M. Sarkar, // *Strategic Entrepreneurship Journal*. — В. : 2007. — № 1 (2). — P. 263–286.
2. Felin T., Zenger T., Tomsik J. The knowledge economy: emerging organizational forms, missing microfoundations, and key considerations for managing human capital. / T. Felin, T. Zenger, J. Tomsik, // *Human Resource Management*. — В. : 2009. — № 48 (4). — P. 555–570.
3. Kressel H. Competing for the future: How digital innovations have changed the world : Kressel H. 1st ed. Corr. 2nd printing — С. : Cambridge University Publisher. 2007. — 422 p.
4. Livingston J. Founders at work: Stories of startups' early days: Livingston J. — 1st ed. Corr. 2nd printing. — В. : Apress. 2007. 222 p.
5. Luksha P. Niche construction : the process of opportunity creation in the environment. / P. Luksha // *Strategic Entrepreneurship Journal*. В. : 2008 — № 2. P. 269–283.
6. Копейкина Л. Экосистема для инновационного бизнеса / Л. Копейкина // *The Angel Investor*. — 2008. — Январь. — С. 10–13.
7. Куфтырёв И. Г. Инновационные экосистемы : региональный аспект : учебно-методический комплекс / И. Г. Куфтырёв. — Н. Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2011. — 94 с.
8. Смородинская Н. В. Сетевые инновационные экосистемы и их роль в динамизации экономического роста / Н. В. Смородинская // *Инновации*. — 2014. — № 7. — С. 27–33.
9. Edquist C. Systems of Innovation: Perspectives and Challenges // Fagerberg J., Mowery D., Nelson R. / (eds.) *Oxford Handbook of Innovation*. Oxford University Press. November 2005. — P. 181–208.
10. Sverker A. Corporate Innovation Systems / A. Sverker, J. Staffan, S. Soren, O. Christer, N. Teknlic. — Goteborg : Chalmers University of Technology, 2000. — 150 p.

ВЕНЧУРНЫЙ КАПИТАЛ В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Т. Е. Шедякова

доцент

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

shedyakova@gmail.com

Статья посвящена изучению роли венчурных инвестиций в развитии инновационного предпринимательства в национальной экономике. Определены теоретико-методологические аспекты формирования научного представления о таком виде предпринимательской деятельности, а также рассматриваются возможные варианты реализации инвестирования капитала в инновационные проекты. Определены внутренние стратегии предприятий и условия, при которых целесообразно использовать венчурные инвестиции. Также в статье раскрыта сущность термина «венчурный капитал» и его составляющих.

Ключевые слова: венчурный капитал, риски, инвестиции, предпринимательство, инновации.

ВЕНЧУРНИЙ КАПІТАЛ У РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Стаття присвячена вивченню ролі венчурних інвестицій у розвитку інноваційного підприємництва в національній економіці. Визначені теоретико-методологічні аспекти формування наукового уявлення про такий вид підприємницької діяльності, а також розглядаються можливі варіанти інвестування капіталу у інноваційні проекти. Визначені внутрішні стратегії підприємств та умови, за яких доцільно застосовувати венчурні інвестиції. Також у статті розкрито сутність терміна «венчурний капітал» та його складових.

Ключові слова: венчурний капітал, ризики, інвестиції, підприємництво, інновації.

VENTURE CAPITAL IN DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

The article studies of role of venture investments in development of innovative entrepreneurship in national economy; defines theoretical and methodological aspects of formation of such entrepreneurship; considers a possible embodiment of capital investment in innovative projects. Internal strategies of enterprises and conditions to use venture investments are identified. The article describes an essence of venture capital and its constituents.

Key words: venture capital, risks, investments, entrepreneurship, innovation.

Постановка проблеми. Падение ВВП в Украине в 2014 – 2015 гг., девальвация национальной валюты и замедление темпов роста украинской экономики – эти отрицательные моменты обнажили проблемы современного общества и заставляют искать способы развития отечественного бизнеса, альтернативные традиционному предпринимательству. Одним из таких способов является инновационное предпринимательство, занимающее значительную часть в экономике развитых постиндустриальных стран и направленное на создание и привлечение из внешней среды таких инноваций, которые содействовали бы повышению конкурентоспособности предприятия, укреплению рыночных позиций и обеспечивали бы дальнейшую перспективу развития. Инновационная деятельность предприятия – это не только решение технических заданий относительно создания нового продукта, новой технологии или усовершенствования существующих, но и отбор перспективных научно-технических достижений, своевременное патентование изобретений, продвижение наукоёмких товаров на рынок. Такая деятельность требует определённых инвестиций, и одной из форм инвестирования в инновационные предприятия является привлечение венчурного капитала.

Анализ исследований и публикаций. Проблемам инновационного предпринимательства посвящено значительное число исследований. Вклад в формирование научного представления об этой

форме предпринимательской деятельности и её роли в экономике внесли такие зарубежные и отечественные исследователи: Р. Конвей, Дж. Мунт, Дж. Брукс, Д. Фишер, В. Штольц, О. В. Красовская, Н. Б. Исакова и другие. Между тем, вопрос изучения влияния венчурного капитала на развитие инновационных предприятий так и не стал предметом экономического анализа.

Нерешённые ранее части общей проблемы. Инновационные технологии всегда считались прерогативой крупного бизнеса, а серьёзные научные исследования считались под силу только тем компаниям, которые могут позволить себе направлять значительную часть средств на внедрение инноваций. Однако основу украинской экономики составляют малые и средние предприятия, которые также нуждаются в инновационном инвестировании. Привлечение венчурного капитала с высоким уровнем риска в расчёте на быстрое получение высокой нормы дохода может стать спасательным кругом отечественного бизнеса.

Целью статьи является определение места и роли венчурного инвестирования в инновационном предпринимательстве как актуального механизма поддержки национальной экономики, её структурной прослойки, особенно в сложный период. Т. к. инновационное предпринимательство является частью национальной инновационной системы, основой прогрессивных превращений должна стать

государственная инновационная политика, направленная на внедрение действенного механизма законодательной и экономической поддержки инновационного направления венчурного бизнеса.

Основной материал. Инновационное предприятие определяется как предприятие какой-либо формы собственности, у которого больше чем 70% его продукции за отчётный период — это инновационные продукты [1]. Предполагается, что инновационное предприятие может функционировать в виде инновационного центра, бизнес-инкубатора, технополиса, технопарка и т. п. Такие предприятия возникают как следствие общественной потребности в сокращении издержек, появляющихся в процессе трансформации продукта, созданного в научно-технической сфере, в продукт, создаваемый в хозяйственной сфере. Инновационные предприятия позволяют ликвидировать некоторые из затрат и сократить издержки производства, т. е. они выступают институциональной формой, обеспечивающей эффективное взаимодействие научно-технических институтов и частных хозяйствующих субъектов в рамках рыночных отношений. Сами инновационные предприятия выделяются как самостоятельные хозяйствующие субъекты, а их функционирование позволяет сократить затраты, которые вынуждены нести научно-технические институты и хозяйствующие субъекты, связанные с созданием инновационного продукта или доведением научно-технических новшеств до возможности их коммерческого использования.

Как правило, процесс создания малого инновационного предприятия происходит в несколько этапов. На первом этапе группа инженеров-разработчиков или учёных создают предприятие по производству нового продукта по новой технологии. Первоначальный капитал вносят учредители предприятия из собственных и заёмных средств. Эта фирма представляет собой опытно-конструкторскую лабораторию, разрабатывающую два-три нововведения. На втором этапе разрабатывается стратегия предприятия, изучается рыночный спрос. Затем производится пробная партия, сбыт которой осуществляется самими учредителями. На третьем этапе происходит начало промышленного выпуска продукции и наладка сбыта. На следующем этапе осуществляются капиталовложения, направленные на совершенствование уже существующей продукции. Особое внимание уделяется координации всех подразделений предприятия и совершенствованию организационной структуры.

Типичными представителями малого инновационного предпринимательства являются венчурные фирмы. Деятельность этих фирм базируется на специфическом виде капитала — венчурном, т. е. на таком капитале, в котором инвестиции вкладываются компаниями, банками, страховыми фондами в акции малых инновационных фирм, планирующих реализацию инновационных проектов с высоким уровнем риска.

В отличие от других форм инвестирования, эта форма имеет ряд специфических особенностей. Во-первых, долевое участие инвестора в капитале компании в виде внушительного пакета акций (10-45 %) [2]. Такое долевое финансирование создаёт условия для реализации инновационных замыслов и даёт возможность избежать финансовой ответственности. Во-вторых, инвестирование средств происходит на длительный период, поскольку вкладчикам капитала приходится ожидать прибыли в среднем от 5 до 10 лет [3]. В-третьих, участие инвестора в управлении профинансированной компанией, т. е. венчурные капиталисты не оставляют компанию после финансирования, а принимают активное участие в управлении, обеспечивая деловыми советами и связями с бизнес-структурами.

Также потребность в венчурном капитале нередко возникает у начинающих или мелких предпринимателей, изобретателей, учёных, пытающихся самостоятельно реализовать появившиеся у них новые оригинальные и перспективные разработки.

С недавнего времени распространение получают специализированные венчурные фирмы, которые берут на себя управление одним или несколькими фондами рискованного капитала. Собственниками фондов являются в большинстве банки, крупные корпорации, инвестиционные фонды и т. д. [4]. Венчурная фирма также может вложить свой капитал в венчурный фонд, таким образом получая вознаграждение от собственников капитала и от своей доли в фонде. Для формирования фондов фирмы венчурного капитала акционеры, как правило, вносят 1% от их стоимости и становятся генеральными партнёрами с правом пользования этими фондами. Внешние инвесторы вносят 99% и становятся ограниченными партнёрами без права пользования фондами. Возвращение вложенных средств венчурным инвесторам осуществляется в момент выхода ценных бумаг на открытый рынок и зависит от части в сумме вложенных средств. Обычно вкладываются средства в технологический сектор хозяйствования малых и средних предприятий, которые имеют шансы быстрого роста на начальной стадии их освоения [5].

Следующей особенностью венчурного финансирования является то, что финансовые средства вкладываются в венчурный бизнес без гарантий со стороны венчура. Средства даются на беспроцентной основе, т. е. рискованный капитал размещается не как кредит, а в виде вклада в уставный фонд фирмы. Инвесторы рискуют в случае неудачи базовой идеи потерять вложенные суммы. Вкладчики верят в успех венчурной деятельности и рассчитывают на получение серьёзной прибыли, которая многократно покроет их расходы. Некоторые исследователи обосновывают факт эффективной деятельности существования венчурных предприятий со следующих позиций: венчурный капитал, направляемый в экономику знаний, имеет более простую структуру,

чем в традиційній індустріальній економіці. По тому та ж маса примененого венчурного капітала, що і в індустріальному секторі економіки, створює більшу масу прибавочної вартості, яка і є основою отримання гарантованої прибутку венчурних підприємців [6]. Сучасна економічна теорія пояснює цей факт ще простіше: ризикованість результату обмежує пропозицію. По тому те, хто ризикнув вкласти грошіві засоби в таку сферу, в разі успіху опиняться в положенні монополіста, по крайній мірі на якийсь час, і отримують монополістичну надприбуток [7].

Інвестори можуть здійснювати свої вкладення кількома способами. По-перше, вони можуть розподілити засоби між невеликим числом різних проєктів. По-друге, інвестори ризикового капітала можуть піти на спільне фінансування великих перспективних проєктів. По-третє, як уже говорилося, може бути створений венчурний фонд, на ім'я якого здійснюються ризикові інвестиції. Далі здійснюється розподіл засобів фонду між обраними після експертизи проєктів, що суттєво знижує ризик втрати венчурного капітала.

Практика показує, що, незважаючи на ретельний відбір, тільки один проєкт з десяти дає дійсно хороши результати, заради яких існує венчурний бізнес. Проєкт розглядається в середньому не більше двох місяців. За це порівняно короткий час приймається рішення, на основі якого робляться капіталовкладення на строк до десяти років і без будь-якої попередньої гарантії їх повернення. При оцінці підприємницьких інноваційних проєктів на першому місці стоять критерії, що відображають рівень кваліфікації і практичний досвід управлінського персоналу фірми. Велику увагу приділяється також майбутній нормі прибутку інвесторів, а також наявності у нововведення ринкової ніші з високим потенціалом зростання.

Одним з найбільш важливих відмінностей венчурного механізму є поетапне фінансування. Початкове фінансування в середньому займає від кількох місяців до року. В цей час проводиться оцінка потенціального ринку для майбутньої продукції, здійснюються попередні дослідження. Якщо перший етап завершений успішно, настає етап початкового фінансування, який включає завершення розробки і випробування прототипу нової продукції. Далі настає етап початкового розширення, коли прибуток від реалізації продукції ще не забезпечує подальшого зростання. В цій ситуації підприємці, з метою оплати поточних витрат, знову змушені звертатися до послуг інвесторів ризикового капітала.

Наступний етап – швидке розширення, що характеризується вкладенням значительних засобів у збільшення виробничих потужностей, оборот-

ного капітала, вдосконалення випускаємої продукції. Після того як фірма стала на ноги, вона може скористатися традиційними фінансовими джерелами і почати підготовку умов для випуску акцій на ринку цінних паперів.

Процес реалізації цінних паперів і забезпечення прибутку власників венчурного капітала пов'язують з процесом виходу з бізнесу. Для виходу венчурного капітала з підприємства, куди він вкладений, розроблені спеціальні процедури. Найбільш поширені наступні:

- розміщення акцій компаній на біржі, т. є. перетворення підприємства закритого типу;
- продаж акцій великої компанії;
- продаж всіх раніше куплених акцій власникам підприємства, т. є. повернення акцій.

В США перевагу надають першому способу. Для спрощення продажу акцій нових фірм, що мають міцну репутацію, в США склався позабіржовий ринок цінних паперів. В Європі частіше йдуть по другому шляху. Третій спосіб дає найменшу вигоду, і його використовують тільки в тому разі, коли справи йдуть погано. Іноді буває вигідно продати акції іншій венчурній компанії, яка зацікавлена в підтримці підприємства на наступному етапі його розвитку.

Позитивним аспектом діяльності венчурних компаній є те, що вони, на відміну від стратегічних промислових інвесторів, не призводять національну економіку до підпорядкування інтересам гігантів світового бізнесу.

Висновки. Одним з найважливіших джерел фінансування інноваційної діяльності є венчурний капітал. В цілому, венчурний капітал є продуктом еволюції фінансового капітала. Венчурна фірма в ході своєї діяльності займається відбором і розробкою наукової або технічної ідеї, її апробацією, створенням зразків і моделей для наступної їх передачі на стадію промислового виробництва. Відкриття є лише початковим пунктом інноваційного процесу, який вимагає багато часу, грошей і ділового почуття, щоб стати востребованим ринком.

Для розвитку малого бізнесу в інноваційній сфері необхідні інвестиції. Крайно важливо і вигідно для малих підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, привабливий венчурний капітал, так як інших способів отримання адекватного фінансування для них практично не існує.

Продуктом венчурної компанії є інновації в області наукових досліджень, технологій, створення нової продукції, організації виробництва, маркетингу. Інновація починається з фундаментальних досліджень і закінчується в сфері використання продуктів. Зв'язок між цими полярними сферами здійснює венчурний капітал. Досвід розвинутих країн показує, що

стратегический альянс инновационных предприятий с венчурным капиталом приводит к значительным экономическим результатам.

В общем виде венчурный капитал можно охарактеризовать как эффективный экономический инструмент, используемый для финансирования ввода в действие компании, её развития или выкупа инвестором при реструктуризации собственности. В числе главных особенностей, присущих венчурному капиталу, можно выделить: постоянную связь с научно-технической и инновационной деятель-

ностью, объединение в себе возможностей финансового капитала и интеллектуального ресурса, объективное стремление к высокому уровню прибыльности, ориентацию не на возврат вкладываемых средств, а на развитие самих инновационных предприятий. Именно венчурный капитал имеет шансы поддержать наиболее динамично развивающиеся отрасли, способные обеспечить Украине международную конкурентоспособность, а также способствовать структурным преобразованиям в экономике и государственном управлении.

Литература:

1. Закон Украины «Об инновационной деятельности» №40-IV от 04.07.2002 / Ведомости Верховной Рады Украины. – Офиц. изд. – К.: Парламент. изд-во, 2002. – №36. – Ст. 266.
2. Красовская О. В. Венчурное финансирование : мировые тенденции и ситуация в Украине / О. В. Красовская. – К.: Конус-Ю, 2013. – 108 с.
3. Тарасенко Т. В. Механизм венчурного финансирования инновационного предпринимательства / Т. В. Тарасенко // Бизнес-информ. – Харьков, 2004. – №5-6. – С. 49–51.
4. Денисюк В. А. Венчурне інвестування в національній інноваційній системі : аналіз механізмів розвитку та основи концепції для України / В. А. Денисюк // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – К., 2011. – № 3. – С. 190–201.
5. Кузнецова І. С. Інститут венчурних інвестицій : стан та перспективи розвитку в Україні / І. С. Кузнецова // Наука та інновації. – К., 2008. – Т.4. – №1. – С.87–95.
6. Матей В. В. Економічні умови формування та розвитку ринків венчурного капіталу у світовій економіці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / В. В. Матей. – Нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2010. – 20 с.
7. Исакова Н. Б. Предприятия Украины : инновационная деятельность и сетевые взаимодействия / Н. Б. Исакова – К.: Информ.-аналит. агентство, 2012. – 377 с.

СЕКЬЮРИТИЗАЦІЯ БАНКОВСКИХ АКТИВОВ КАК ОДНА ИЗ ПРИЧИН ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЭФФЕКТА «ЧЕРНОГО ЛЕБЕДЯ»

М. В. Шуба

к.э.н., доцент

Е. Г. Карпенко

студентка

О. А. Мороз

студентка

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
marinashuba@ukr.net

В статье рассмотрено понятие «секьюритизация банковских активов» и выделены ее главные признаки. На основе проанализированных подходов предложено обобщенное определение понятия «секьюритизация активов». Рассмотрена секьюритизация банковских активов как одна из причин возникновения эффекта «черного лебедя» на примере ипотечного кризиса в США, который перерос в мировой финансовый кризис.

Ключевые слова: секьюритизация, секьюритизация активов, секьюритизация банковских активов, эффект «черного лебедя», ипотечный кризис, мировой финансовый кризис.

СЕКЬЮРИТИЗАЦІЯ БАНКІВСЬКИХ АКТИВІВ ЯК ОДНА З ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ ЕФЕКТУ «ЧОРНОГО ЛЕБЕДЯ»

У статті розглянуто поняття «секьюритизація банківських активів» та виділено її головні ознаки. На основі проаналізованих підходів запропоноване узагальнене визначення поняття «секьюритизація активів». Розглянута секьюритизація банківських активів як одна з причин виникнення ефекту «чорного лебедя» на прикладі іпотечної кризи США, що згодом переросла у світову фінансову кризу.

Ключові слова: секьюритизація, секьюритизація активів, секьюритизація банківських активів, ефект «чорного лебедя», іпотечна криза, світова фінансова криза.

BANK ASSETS SECURITIZATION LEADS TO «BLACK SWAN» EFFECT

The article gives the definition of the term “bank assets securitization” as well as its main characteristics, suggests definition of the “assets securitization” on the basis of analyzed terms the generalized. The bank assets securitization is considered as the precondition for the “Black Swan” effect in terms of the USA mortgage crisis, that provoked the world financial crisis.

Key words: securitization, assets securitization, bank assets securitization, “Black Swan” effect, mortgage crisis, world financial crisis.

Актуальность проблемы. Поддержание ликвидности в настоящее время — это объективная необходимость банковского сектора [14]. Можно справедливо отметить, что особенно существенной является потребность в долгосрочных ресурсах. Проблема заключается в том, что вклады, депозиты, межбанковские кредиты и другие классические источники финансирования ограничены. Это обуславливает необходимость использования инновационных инструментов в сфере привлечения финансовых ресурсов [10, с. 520]. Одним из способов, позволяющих банку поддерживать ликвидность и имеющих большой потенциал к распространению в практике использования, является секьюритизация банковских активов [6, с. 10].

Анализ последних исследований. Изучением вопроса секьюритизации банковских активов занимались такие ученые, как Х. Бэр, А. Селивановский, Ю. Туктаров, А. Киргизов, М. Бабичев, Ю. Бабичева, О. Трохова, П. Роуз, Л. Шварц, А. Копейкин, Л. Стебнев, Б. Скоробогатько, А. Пенкина, В. Селюков, С. Гончаров, Н. Александрова и другие.

Цель статьи. Обобщить и систематизировать наиболее распространенные подходы к определению

понятия «секьюритизация активов», а также выявить связь между секьюритизацией банковских активов и возникновением эффекта «черного лебедя».

Изложение основного материала. История возникновения термина «секьюритизация активов» берёт своё начало со сделки под названием «Bank America issue» (эмиссия Банка Америки). Впервые слово «секьюритизация» появилось в колонке «Слухи с Улицы» Wall Street Journal в 1977 г. Сделку сопровождал банк Salomon Brothers. Именно этот термин глава ипотечного департамента Salomon Brothers Льюис Раниери (Lewis S. Ranieri) предложил использовать репортеру Wall Street Journal Анне Монро (Ann Mongoe) в статье, посвящённой выпуску ценных бумаг, обеспеченных залогом прав требования по ипотечным кредитам [5, с. 35].

Широкое распространение термин получает лишь в конце 80-х — начале 90-х годов прошлого века.

Если в случае с секьюритизацией как явлением мы отмечали процесс вытеснения банковского кредита финансированием путём эмиссии ценных бумаг, то в случае с секьюритизацией активов мы имеем дело непосредственно с процессом трансформации кредитов в ценные бумаги. Не случайно

в момент своего появления данная техника финансирования зачастую именовалась как секьюритизация кредита [14].

Термин «секьюритизация активов» окончательно устоялся позже. Секьюритизация активов предполагает эмиссию ценных бумаг, в обеспечение которых идут кредитные требования, находящиеся на балансе банка, или иные денежные требования, в случае, если речь идёт о небанковской организации.

Расширение ресурсной базы за счёт увеличения собственного или привлечённого капитала неминуемо отразится в пассивной части баланса. Секьюритизация активов предполагает привлечение финансирования в новой форме с использованием активов, находящихся на балансе. Здесь в центре внимания находятся балансовые активы. Секьюритизация активов – финансирование, обеспеченное активами (Asset – Backed Financing) [10, с. 522].

Термин «секьюритизация активов» прочно вошёл в финансовую литературу и практику. Точное значение же его остаётся расплывчатым. Среди финансистов нет единства в определениях этого понятия. Возникает большое количество трактовок и как следствие весьма вольное использование этого термина. Зачастую авторы, имея в виду секьюрити-

зацию активов, используют просто термин «секьюритизация».

Анализ имеющихся на сегодняшний день определений секьюритизации активов представлен в таблице 1.

Таким образом, обобщив существующие в научной литературе подходы к определению понятия «секьюритизация активов», представляется возможным предложить следующее определение: "секьюритизация активов" – это инновационный способ финансирования, который подразумевает трансформацию необращаемых финансовых активов в ликвидные ценные бумаги с предшествующим списанием этих активов с баланса организации с целью отделения рисков и получения прибыли».

Все три термина «секьюритизация», «секьюритизация активов» и «секьюритизация банковских активов» имеют иерархическую связь (рисунок 1).

Исходя из изложенного выше, необходимо определить понятие «секьюритизация банковских активов». Это – способ привлечения денежных средств банком с помощью выпуска ценных бумаг, которые обеспечиваются отдельным набором банковских активов, а также денежными потоками, ими генерируемыми, который сопровождается частичным

Таблица 1

Подходы к определению понятия «секьюритизация активов»

Ученый	Определение
Х. П. Бэр	«Секьюритизация активов – это инновационная техника финансирования, при которой диверсифицированный пул финансовых активов выделяется с баланса банка или иного предприятия, приобретает юридическую самостоятельность путем передачи специально созданному юридическому лицу, которое осуществляет его рефинансирование на международном рынке капиталов или денежном рынке посредством выпуска ценных бумаг».
А. С. Селивановский	«Секьюритизация представляет собой финансирование или рефинансирование каких-либо активов компании, приносящих доход, посредством «преобразования» таких активов в торгуемую, ликвидную форму через выпуск облигаций или иных ценных бумаг».
Ю. В. Туктаров	«Секьюритизация представляет собой совокупность норм, которые позволяют эффективно рефинансировать договорные денежные требования за счет фондового рынка. Для обладателя денежных требований задача состоит в том, чтобы в результате рефинансирования принадлежащих ему денежных требований получить максимальную цену. В этом аспекте секьюритизация конкурирует с другими способами рефинансирования, в том числе с факторингом, займом под залог денежных требований, обеспечительной уступкой и другими».
М. Бабичев, Ю. Бабичева, О. Трохова	«Под секьюритизацией банковских кредитов понимается операция, в процессе которой банк «продает» полностью или частично выданный кредит, списывая его со своего баланса до истечения срока его погашения, и передает право получения основного долга и процентов по нему новому кредитору, причем не обязательно банку».
Л. Гаврилова	«Выпуск ценных бумаг, обеспеченных портфелем конкретных активов».
Н. В. Александрова	«Секьюритизация активов – это инновационный способ финансирования, при котором происходит выделение и передача определённых активов, имеющихся у инициатора секьюритизации, в дифференцированный пул финансовых активов, который списывается с баланса инициатора и передаётся новой специально создаваемой организации, которая в дальнейшем выпускает ценные бумаги, обеспеченные данными активами, и размещает их среди широкого круга инвесторов».
П. С. Роуз	«Секьюритизация есть процесс превращения неликвидных займов в ликвидные активы».
Л. Шварц	«Секьюритизация активов – способ привлечь недорогое финансирование с фондовых рынков путём отделения всей или части дебиторской задолженности организатора секьюритизации от рисков, присущих организатору секьюритизации в целом».
А. Копейкин, Л. Стебенев, Б. Скоробогатько, А. Пенкина, В. Селюков, С. Гончаров	«Секьюритизация – выпуск ценных бумаг, обеспеченных пулами ипотечных кредитов».

Составлено авторами по материалам: [1, 2, 3, 4, 7, 8, 9]

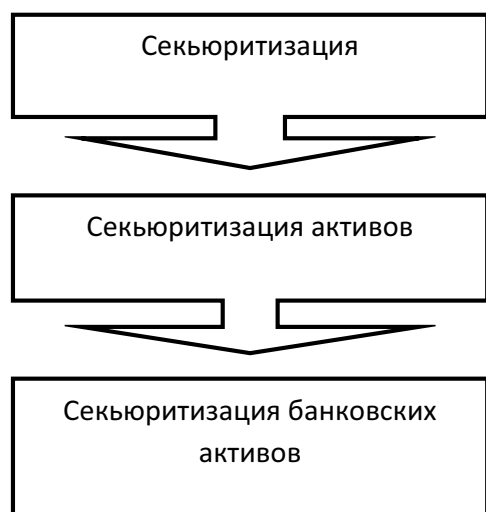

Рис. 1. Триада понятий секьюритизации [7, с. 81]

или полным списанием данных активов с баланса банка-инициатора [2, с. 43].

Основными признаками секьюритизации банковских активов являются следующие:

1. Основой сделки является передача будущих денежных потоков по финансовому активу третьим лицам.

2. Актив, являющийся основанием сделки, генерирует постоянный и прогнозируемый денежный поток.

3. Денежные потоки являются обеспечением обязательств перед третьими лицами, выпущенных в виде ценных бумаг [3, с. 61].

При безусловных преимуществах данного способа финансирования стоит отметить, что секьюритизация банковских активов может стать предпосылкой возникновения эффекта «черного лебедя».

Термин «черный лебедь» был предложен Николасом Нассимом Талебом в 2004 году в работе «Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости». Автор дает данному понятию следующие характеристики:

1) Это явление аномально, потому что ничто в прошлом его не предвещало.

2) Оно обладает огромной силой воздействия.

3) Человеческая природа заставляет нас придумывать объяснения случившемуся после того, как оно случилось, делая событие, сначала воспринятое как сюрприз, объяснимым и предсказуемым [13].

Концепция «черного лебедя» основана на структуре случайности в эмпирической реальности. Таким образом, понятию «черный лебедь» могут соответствовать внезапные войны, катастрофы, а так же экономические, ипотечные и финансовые кризисы.

На взгляд авторов, секьюритизация банковских активов, безусловно, является если не триггером, то одной из предпосылок эффекта «черного лебедя» (в частности, в виде мирового финансового и ипотечного кризисов). Достаточно взглянуть на предпосылки ипотечного кризиса 2008 года в США, который перерос в мировой финансовый кризис.

Модель расширения кредита, основанная на создании и распространении новых сложных финансовых инструментов, применявшаяся в этот период многими финансовыми институтами, способствовала усугублению проблемы. Банки выдавали кредиты главным образом для того, чтобы продать их другим финансовым институтам, которые формировали из них пулы и выпускали ценные бумаги, обеспеченные активами. Данные производные финансовые инструменты с не определенной стоимостью, в свою очередь, выступали базой для новых структурированных инструментов. Создаваемые таким образом и торгуемые активы казались менее рискованными, чем были на самом деле [11]. Большинство субстандартных инструментов выглядело как сравнительно безрисковые, поскольку отношение суммы кредита к стоимости заложенной недвижимости (Loan-to-value), изначально бывшее значительным, впоследствии снижалось. Как правило, снижение данного показателя говорит о снижении рисков для кредиторов-владельцев бумаг.

Однако уменьшение данного коэффициента было обусловлено исключительно ростом цен на недвижимость в докризисный период.

Широкое применение секьюритизации активов банками означает, что последние в определенной степени перестали быть поставщиками ликвидности и сами стали ее потребителями в условиях неопределенности.

Секьюритизация привела к накоплению на балансах финансовых организаций сложных и трудно оцениваемых активов. К середине 2008 года более 60% американских закладных было секьюритизировано. На рынке закладных из них формировали пулы для выпуска ценных бумаг, обеспеченных ипотекой, а доходы структурировались по траншам с различным уровнем риска и доходности в качестве предложения инвесторам. В комплексе все это создавало чрезвычайно сложную и непрозрачную финансовую систему. В конечном счете это привело к тому, что экономика была переполнена переоцененными высококлассными бумагами [14].

Выводы. На данном этапе развития научной мысли единого определения понятия «секьюритизация активов» не существует. В ходе исследования авторы обобщили и систематизировали наиболее распространенные подходы к определению, согласно которому секьюритизация активов — это инновационный способ финансирования, который подразумевает трансформацию необращаемых финансовых активов в ликвидные ценные бумаги с предшествующим списанием этих активов с баланса организации с целью отделения рисков и получения прибыли. Составляющей секьюритизации активов является секьюритизация банковских активов — это способ привлечения денежных средств банком с помощью выпуска ценных бумаг, которые обеспечиваются отдельным набором банковских

активов, а также денежными потоками, ими генерируемыми, который сопровождается частичным или полным списанием данных активов с баланса банка-инициатора. Авторами было отмечено, что, несмотря на положительные стороны секьюрити-

зации банковских активов, а именно: превращение неликвидных займов в ликвидные активы, разделение и минимизацию рисков, все же она может привести к непрозрачности финансового рынка и стать предпосылкой эффекта «черного лебедя».

Литература:

1. Александрова Н. В. Понятие и виды секьюритизации активов / Н. В. Александрова // Финансы и кредит. — 2007. — № 5. — С. 27.
2. Банковское дело : справоч. пособие / М. Ю. Бабичев, Ю. А. Бабичева, О. В. Трохова и др.; под ред. Ю.А. Бабичевой. — М. : Экономика, 1995. — 164 с.
3. Бланк И. А. Основы инвестиционного менеджмента / И. А. Бланк. — Т. 2. — К. : Эльга-Н. Ника-Центр, 2001. — 512 с.
4. Бэр Х. П. Секьюритизация активов: секьюритизация финансовых активов — инновационная техника финансирования банков / Х. П. Бэр / Пер. с нем. Ю. М. Алексеева, О. М. Иванова. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 624 с.
5. Казаков А. Секьюритизация активов — эволюция института / А. Казаков // Рынок ценных бумаг. — 2003. — № 19. — С. 35.
6. Киргизов А. Секьюритизация долгосрочных кредитов / А. Киргизов // Банковское обозрение. — 2013. — № 1 — С. 9—12.
7. Роуз П. С. Банковский менеджмент. Предоставление финансовых услуг / Пер. с англ. / П. С. Роуз. — 2-е изд. — М. : Дело, 1997. — 743 с.
8. Селивановский А. Правовые риски ипотечного агента / А. Селивановский, В. Гафарова // Хозяйство и право. — 2005. — № 8. — С. 9—10.
9. Туктаров Ю. Секьюритизация и инвестиционные фонды / Ю. Туктаров // Рынок ценных бумаг. — 2005. — № 16. — С. 54—59.
10. Acharya Viral V. Securitization without risk transfer / Viral V. Acharya, Philipp Schnabl, Gustavo Suarez // Journal of Financial Economics. — Elsevier, 2013. — vol. 107(3). — PP. 515—536.
11. Soros George. The new paradigm of the financial markets / George Soros // Public Affairs, New York. — 2008.
12. Uwaifo E. Key issues in structuring a synthetic securitisation transaction / E. Uwaifo, M. Greenberg // Europe Securitisation and Structured Finance Guide. — 2001.
13. Талеб Н. Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости / Н. Н. Талеб. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://g-forex.net/knigi/Chyornij%20lebedj.%20Pod%20znakom%20nepredskazuemosti.pdf>
14. Jogo Santos. Securitisation and Risk / Jogo Santos. [Electronic resource]. — Way of access : <http://azionomics.com/>

ТУРИЗМ

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЮ ТУРИЗМОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ В УКРАЇНІ (кафедрі туристичного бізнесу Каразінського університету – 10 років)

А. Ю. Парфіненко

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

parfinenko@karazin.ua

У статті на прикладі кафедри туристичного бізнесу Каразінського університету розглянуто особливості дисциплінарного оформлення туризмологічного знання в Україні. Висвітлено загальні умови та чинники становлення туристичної освіти в Україні на базі класичних університетів. На основі застосування комплексно-параметричного підходу до оцінки розвитку туризмологічного знання (його дисциплінарного статусу) робиться висновок про його перетворення на розвинену соціокогнітивну систему. Остання характеризується формуванням розгалуженої системи освітньо-наукових установ, утворенням наукового середовища фахівців-туризмологів та затвердженням у ньому «дисциплінарної матриці» власної наукової діяльності (продукування загальноприйнятих канонів туризмологічних досліджень, формування концептуально-понятійних узагальнень стосовно знання про туризм) та ін.

Ключові слова: туристична освіта, туризмологія, інституціоналізація.

К ВОПРОСУ ОБ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ТУРИЗМОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ В УКРАИНЕ (кафедра туристического бизнеса Каразинского университета – 10 лет)

В статье на примере кафедры туристического бизнеса Каразинского университета рассмотрены особенности дисциплинарного оформления туризмологического знания в Украине. Освещены общие условия и факторы становления туристического образования в Украине на базе классических университетов. На основе применения комплексно-параметрического подхода к оценке развития туризмологического знания (его дисциплинарного статуса) делается вывод о его превращении в развитую социокогнитивную систему. Последняя характеризуется формированием разветвленной системы образовательно-научных учреждений, образованием научной среды специалистов-туризмологов и утверждением в нем «дисциплинарной матрицы» собственной научной деятельности (выработки общепризнанных канонів туризмологических исследований, формирования концептуально-понятийных обобщений относительно знания о туризме) и др.

Ключевые слова: туристическое образование, туризмология, институционализация.

INSTITUTIONALIZATION OF TOURISMOLOGICAL EDUCATION AND SCIENCE IN UKRAINE (the department of tourist business of Karazin national university – 10 years)

The article examines the characteristics of disciplinary establishment of tourismological knowledge in Ukraine in the context of the Department of Tourism Business of V.N. Karazin Kharkiv National University. Universities general conditions and factors for the establishment of tourism education in Ukraine have been highlighted. Based on the integrated and parametric approach to the evaluation of tourismological knowledge (its disciplinary status) the author has concluded its transformation into developed socio-cognitive system. The last one is characterized by the establishment of ramified systems for educational and scientific institutions, by the creation of scientific community for scientists-tourismologists with “disciplinary matrix” of their own research as producing generally accepted canons of tourismological studies, formation of conceptual generalizations relating to knowledge about tourism and so on.

Key words: tourism education, tourismology, institutionalization.

Постановка проблеми. Сучасна туристична освіта в Україні є ровесником незалежності нашої країни. Становлення України як суверенної демократичної держави, перехід до ринкових умов господарювання, інтеграція у світовий та європейський простір зумовили нагальну потребу у кваліфікованих фахівцях, здатних репрезентувати туристичний потенціал України на світових ринках. Найбільше це відчувалося у столиці, де вже у 1990 р. у Київському університеті було започатковано першу в Україні кафедру країнознавства та туризму.

Не випадково малознайома справа підготовки фахівців для туристичної сфери виникла саме у Київському університеті. Класичні університети завжди відчутно реагували на суспільні запити, перебували в авангарді соціально-економічних

перетворень. Згодом туристичну освіту було започатковано у Львівському національному університеті імені І. Франка, де у 2001 р. було відкрито кафедру країнознавства та міжнародного туризму, а у 2003 р. кафедру туризму на географічному факультеті. У 2003 р. спеціальність «туризм» з'явилася у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, що стало підставою для відкриття у 2005 р. самостійного структурного підрозділу – кафедри туристичного бізнесу, яка у 2015 р. наблизилася до 10-х роковин свого становлення. Звісно, це не та ювілейна дата, що потребує підведення підсумків, втім вагома підстава для певної наукової рефлексії стосовно пройденого шляху, що пропонується у межах даної публікації. Оскільки розвиток будь-якої освітньої та наукової структури (у тому

числі університетської кафедри) є складовою інституціоналізації відповідного наукового знання, становлення кафедри туристичного бізнесу варто розглянути на тлі дисциплінарного оформлення туристологічного знання як такого.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні і спеціальні проблеми становлення та розвитку туристичної освіти в Україні неодноразово знаходили відображення у працях вітчизняних науковців-туристологів. Обговорювалися питання визначення профілю основних туристичних спеціальностей та спеціалізацій, проблеми практичної підготовки фахівців, кадрового забезпечення освітнього процесу, вивчалися зарубіжні освітні системи та ін. Зазначені проблеми знайшли відображення у публікаціях О. О. Любіцевої [2], М. П. Мальської [3], Т. Г. Сокол [6], Т. І. Ткаченко [7], В. К. Федорченко [9], Г. П. Щуки [10] та ін. На окрему увагу заслуговує колективна монографія «Туризмолія: концептуальні засади теорії туризму» [8], яка представляє узагальнюючий погляд на особливості становлення туристологічного знання. Водночас проблеми дисциплінарного оформлення туристологічного знання в Україні, його наукового статусу потребують подальших наукових досліджень.

Метою пропонованої публікації є розкриття на прикладі окремого структурного підрозділу (університетської кафедри) особливостей дисциплінарного становлення туристологічного знання в Україні, з'ясування основних когнітивних та соціальних аспектів його інституціоналізації.

Виклад основного матеріалу. Організація туристичної освіти на базі класичних університетів України мала свої інтелектуальні передумови. Процес інституціоналізації туристологічного знання набуває рельєфних рис ще наприкінці XIX ст. з відкриттям перших спеціалізованих шкіл гостинності в Австрії, Великій Британії, Голландії, Німеччині, Португалії, Франції, Швейцарії, Шотландії та ін. країнах, які до середини XX ст. перетворилися на знані центри туристичної освіти.

Формування цілісної системи знань про туризм як соціальний інститут і об'єкт наукових досліджень відносять до 20–30-х років минулого століття, коли з'являються перші наукові розвідки, утворюються наукові інституції та оформлюються професійні міжнародні організації. У міжвоєнні роки отримують поширення нові моделі туристичної діяльності та відпочинку. До широковідомого з римських часів відпочинку біля термальних джерел, середземноморського та альпійського видів відпочинку додаються нові форми і види рекреаційно-туристичної діяльності. Автомобільний та круїзний туризм у США та Великій Британії, «пролетарський туризм» у Радянському Союзі, «колективний туризм» у фашистській Німеччині, національні моделі організації культурного дозвілля розвиваються в інших країнах. Усе це актуалізує вивчення історичних, географічних, економічних, соціальних та культурних

аспектів туристичного руху, сприяє формуванню туристологічного дискурсу.

У другій половині XX ст. відбувається інтернаціоналізація туристичних цінностей, у багатьох країнах Західної Європи починаючи з 1950-х років туризм «входить» в університетські аудиторії, стає частиною академічної освіти. Виникають спеціалізовані наукові центри (у тому числі й в СРСР), зростає кількість відповідної тематичної літератури, наукової періодики, відбувається захист дисертаційних досліджень, присвячених туристичній проблематиці.

Формування туризму як галузі світового господарства, зростання його суспільної ваги протягом 1960–1980-х років зумовили неабияку увагу до наукових досліджень і підготовки фахівців для туристичної сфери з боку міжнародних та професійних туристичних організацій (яких нині налічується близько 250). Глобальною площадкою для поширення інновацій у туристичну освіту стала програма поширення знань ЮНВТО.

В останні десятиріччя аналогічну увагу до туризму виявили наукові центри та асоціації світового рівня, такі як Американська антропологічна асоціація, Міжнародний географічний союз, Міжнародна соціологічна асоціація та ін., які сформували окремі дослідницькі групи і проводять міжнародні конгреси, присвячені проблемам туризму.

Вищесказане дозволяє стверджувати, що в університетське середовище туристологічне знання «прийшло» у цілком сформованому дисциплінарному статусі. Втім це не позбавило організаторів туристичної освіти від певних критичних інвектив щодо проникнення в університет так званої «туристичної науки» (з відповідними негативними конотаціями) з боку консервативної частини професури. Нагадаємо, у Радянському Союзі туризм асоціювався здебільшого зі спортом та сферою політико-ідеологічного впливу. І все ж створення кафедри туристичного бізнесу в Каразінському університеті було «велінням часу» і зумовлено загальним переходом ринкових економічних систем до постіндустріального типу розвитку, де функціональна значущість сфери послуг набуває принципового зростання. У цьому сенсі керівництво Харківського університету на чолі з ректором академіком НАН України, проф. В. С. Бакіровим зробило більш рішучий крок, оскільки ВНЗ став єдиним серед класичних університетів України, де туристична освіта оформилася у межах окремого факультету – міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу (далі – МЕВ та ТБ).

У витоків створення кафедри і факультету стояли видатні університетські науковці – професор В.В. Александров та відомий економіко-географ професор А. П. Голіков. Першим завідувачем кафедри, а фактично її засновником, став перший проректор університету, заслужений працівник освіти України, професор В. В. Александров. Значних зусиль до становлення кафедри як повноцінного структурного підрозділу факультету докла-

ла проф. О. О. Вишнеvsька, яка очолювала кафедру протягом 2008–2009 років.

Принциповою установкою організаторів кафедри, що знайшла відображення на рівні навчальних планів, була вимога посиленої мовної підготовки (нині як і на час створення кафедри навчальним планом передбачено близько 2200 академічних годин на вивчення мови), що відразу стало «візитною карткою» спеціальності «туризм» у класичному університеті. Окрім мовної підготовки навчальний план передбачав викладання соціально-гуманітарних, географічних, економічних та професійних дисциплін, пов'язаних з організацією сфери туризму. У цьому сенсі університет мав очевидну конкурентну перевагу, оскільки до викладання зазначених дисциплін були залучені найкращі фахівці відповідних факультетів університету: економічного, географічного, історичного, соціологічного, юридичного, факультету психології та ін. Значна організаційно-методична допомога була надана Харківським університетом громадського харчування, з якого були запрошені вже відомі у своїй галузі професіонали проф. А. М. Яцун та доц. В. М. Селютін.

Формування кадрового складу кафедр туристичного профілю в Україні має свої специфічні властивості [10]. Вони були пов'язані з відсутністю у викладачів, які залучалися до навчального процесу, базової вищої освіти з туризму; досвіду викладання професійних туристичних дисциплін; офіційно визнаної наукової спеціальності «туризмологія» (що й нині змушує випускників «перекваліфіковуватися» під стандарти інших наук для захисту дисертаційних робіт) та ін. Зазвичай кадровий склад відповідних кафедр формувався з представників географічних, економічних та історичних наук. Не стала у цьому сенсі винятком і кафедра туристичного бізнесу. Серед її науково-педагогічних працівників, які прийшли у перші роки створення кафедри: географи — доц. А. М. Байназаров, почесний працівник сфери туризму, ст. викл. І. І. Волкова, доц. Ю. П. Грицак, доц. Ю. І. Прасул, проф. С. О. Юрченко; економісти — проф. О. О. Вишнеvsька, ст. викл. А. П. Гуслев, доц. О. В. Євтушенко, ст. викл. А. С. Перепелиця, доц. П. О. Подлепіна, ст. викл. І. М. Шамара; історики — проф. О. Д. Каплін, доц. А. Ю. Парфіненко, доц. О. Г. Павлова та ін.

Значну науково-методичну допомогу в становленні й розвитку кафедри завжди надавала відомий фахівець у сфері туризму, завідувач кафедри туризму і країнознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений працівник освіти, автор багатьох спеціальних монографій та підручників, проф. О. О. Любіцева, яка неодноразово запрошувалася для читання лекцій студентам-магістрам.

Сьогодні кадровий потенціал кафедри дозволяє забезпечувати викладання ряду професійних дисциплін, як передбачених стандартом, так і вільного вибору студентів. Це — основи туризмознавства, іс-

торія туризму, туристичне краєзнавство, географія туризму, туристичне країнознавство, міжнародний туризм, рекреаційні комплекси світу, організація туристичних подорожей, організація анімаційної діяльності, організація екскурсійної діяльності, туроперейтинг, організація ресторанного господарства, організація готельного господарства, правове регулювання туристичної діяльності, маркетинг в туризмі, менеджмент в туризмі, комунікативний менеджмент, менеджмент організацій, облік і аудит, культурний туризм та креативні індустрії, інформаційні системи і технології в туризмі, музейний менеджмент, туристичні ринки України, економіка туризму, санаторно-курортна справа, народонаселення та етнографія країн світу, релігійний туризм і паломництво та ін.

Інноваційністю та міждисциплінарністю вирізняється 2-х річна магістерська програма кафедри «Управління розвитком туризму», яка акцентує увагу на управлінських процесах починаючи від рівня туристичного підприємства і закінчуючи рівнем туристичного регіону. Програма також орієнтована на підготовку студентів до забезпечення професійного переказу в сфері екскурсійного супроводу та туристичного бізнесу. В цьому сенсі кафедра стала чи не єдиною в Україні, яка випускає студентів з присвоєнням кваліфікації не тільки «магістр з туризмознавства, туризмознавець, екскурсознавець», а й «гід-перекладач».

Кафедра завжди приділяла значну увагу навчально-методичному забезпеченню освітнього процесу. Серед найзнаковіших навчальних видань останніх років, затверджених Міністерством освіти і науки України в якості підручників та навчальних посібників — серія підручників з туристичного країнознавства (доц. А. Ю. Парфіненко), підручники «Міжнародний туризм» та «Інфраструктура світу» (проф. С. О. Юрченко), колективний підручник «Туристична політика зарубіжних країн», навчальний посібник «Інноваційна економіка» (проф. Г. В. Довгаль) та ін.

Кафедра знаходиться у процесі постійного розвитку, вдосконалення форм викладацької діяльності, оновлення навчальних курсів, розширення переліку навчальних послуг, відкриття нових спеціальностей. Протягом останніх декількох років було диверсифіковано напрямки освітньої діяльності. Так, у 2013 р. знаковою подією у житті кафедри стало відкриття спеціальності «готельно-ресторанна справа», поява якої стала можливою завдяки організаційно-методичній роботі декана факультету МЕН та ТБ — проф. В. І. Сідорова, викладачів кафедри проф. Г. В. Довгаль та доц. Н. І. Данько.

У 2014 р. зусиллями науково-педагогічного складу кафедри було ліцензовано спеціальність «Країнознавство» у обсязі 50 осіб. Варто зазначити, що подібне поєднання напрямків освітньої діяльності (з одного боку — туризм, а з іншого — країнознавство) вже виявило свою продуктивність.

Кафедри з відповідними спеціальностями та назвами «Країнознавства та міжнародного туризму» існують у багатьох ВНЗ України (у тому числі при класичних університетах). Згідно з паспортом спеціальності, країнознавча підготовка передбачає можливість роботи, у тому числі, у сфері міжнародного туризму.

Професорсько-викладацький склад кафедри бере активну участь у генеруванні наукових знань, які також відображаються у навчальному процесі. На кафедрі сформувалися наступні наукові напрямки:

Проф. Г. В. Довгаль, доц. Н. І. Данько та доц. О. В. Євтушенко активно працюють над проблемами економіки туристичних підприємств, готельно-ресторанного бізнесу.

Проф. О. Д. Каплін зосередився на вивченні паломництва та релігійного туризму.

Під керівництвом заслуженого працівника культури України, практикуючого екскурсовода з багаторічним стажем, проф. С. М. Куделка та доц. І. С. Посохова досліджуються проблеми теорії, методики та майстерності екскурсійної справи, краєзнавчого забезпечення екскурсійної діяльності, музейного менеджменту.

Доц. А. Ю. Парфіненко є фахівцем у галузі країнознавства, міжнародного туризму, досліджує проблеми управління регіональним розвитком туризму, культурний туризм та креативні індустрії в міській економіці.

Наукова робота проф. С. О. Юрченко пов'язана з вивченням міжнародного туризму, туристичної інфраструктури, населення та демографії в туризмі.

Кафедра бере активну участь у виконанні держбюджетних науково-дослідних робіт, протягом 2010 – 2015 рр. виконано п'ять наукових тем. Найбільш вагомими науковими здобутками опубліковані у наступних монографіях:

1. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку : монографія / За ред. проф. В. В. Александрова. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 268 с.

2. Туристичний імідж регіону : монографія/ За ред. А. Ю. Парфіненка. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. — 312 с.

3. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід : монографія / кол. авт., за ред. А. Ю. Парфіненка. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — 280 с.

Кафедра є організатором багатьох міжнародних та національних науково-практичних конференцій та круглих столів. Своєрідним «брендом» кафедри стала конференція «Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети» (у листопаді 2015 р. було проведено вже VII конференцію з нагоди ювілею кафедри) [5]. Навчання через науку завжди було імперативом класичної університетської освіти, тому колектив кафедри приділяє значну увагу науковій роботі студентів, яка знаходить відображен-

ня у матеріалах науково-практичної конференції молодих учених «Актуальні проблеми туристичного бізнесу», організатором якої також виступає кафедра туристичного бізнесу. Випускники кафедри вибудовують свою кар'єру в науково-освітній сфері, двоє з них вже встигли захистити кандидатські дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук — Л. В. Малахова, М. С. Ємець. Чимало випускників нині продовжують навчання в аспірантурі та працюють над написанням дисертаційних досліджень.

Серед наукових пріоритетів кафедри завжди були проблеми регіонального розвитку туризму, що створювало підґрунтя для надання експертно-консультативних послуг для центральних, регіональних та місцевих органів державної влади. Кафедра неодноразово виступала організатором науково-практичних круглих столів «Туристична сфера Харківського регіону: джерела конкурентних переваг», які проводилися спільно з Департаментом культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації. Напередодні «Євро – 2012» колектив кафедри проводив науково-практичний семінар, присвячений технологіям розвитку в'їзного туризму та формування туристичної привабливості Харківського регіону для представників районних управлінь культури і туризму.

Підготовка Харкова до прийняття матчів чемпіонату Європи з футболу «Євро – 2012» стала додатковим імпульсом для дослідження інноваційних стратегій активізації туристичної діяльності на місцевому рівні. Найвагоміші здобутки знайшли відображення у співпраці з оператором мобільного зв'язку — компанією «МТС Україна», яка за допомогою викладачів кафедри туристичного бізнесу (доц. А. Ю. Парфіненко, доц. І. С. Посохов) змогла реалізувати харківську частину національного історичного проекту з використанням інноваційної технології доповненої реальності. Проект «Доповнена реальність» від МТС дає користувачам смартфонів можливість не тільки дізнатися, як виглядали історичні об'єкти в минулому, але й побачити ті з них, які не збереглися до наших днів.

В основі проекту «Доповнена реальність» лежить популярний сервіс Historypin. Щоб зробити невеликий екскурс в історію міста, необхідно встановити клієнтський додаток для смартфонів iOS або Android і запустити його на пристрої. Додаток автоматично визначить місцезнаходження користувача і запропонує йому переглянути старі фотографії найближчих до нього історичних об'єктів. Більше того, навівши камеру на об'єкт, можна побачити архівне зображення поверх сучасного вигляду об'єкта, регулюючи при цьому прозорість фотографії рухом пальця по екрану. На екран можна також вивести й іншу, пов'язану з об'єктом інформацію [4].

Значна робота була проведена викладачами кафедри у 2014 р. у контексті підготовки відповідної аналітичної частини «Стратегії розвитку Харківської

області на період до 2020 року» (доц. Н. І. Данько, доц. А. Ю. Парфіненко, доц. П. О. Подлепіна, проф. С. О. Юрченко).

Доц. А. Ю. Парфіненко у рамках роботи у Науково-методичній раді Державного агентства України з туризму та курортів неодноразово залучався до обговорення пріоритетних напрямків та розробки концептуальних документів реалізації туристичної політики України. Брав участь у засіданнях Туристичної ради при харківському міському голові.

Кафедра активно співпрацює як з українськими, так і зарубіжними вищими навчальними закладами. Викладачі та студенти кафедри беруть участь у програмах академічної мобільності та зарубіжних стажуваннях в університетах Польщі, Китаю, США, Індонезії та ін. країн. Доц. кафедри О. О. Шаповалова очолює Центр міжнародного співробітництва університету, а ст. викл. О. О. Більовська є заступником декана по роботі з іноземними студентами.

Колектив кафедри завжди приділяв належну увагу практичній підготовці студентів, що є важливою запорукою формування професійних компетенцій та майбутнього працевлаштування. Навчальним планом спеціальності передбачено туристично-краєзнавча, екскурсійна та низка виробничих практик. За останні роки студенти кафедри проходили виробничі практики на приблизно 100 туристичних підприємствах міста та України. Для підвищення якості туристичної освіти через практичну підготовку при факультеті МEB та ТБ був створений Організаційно-інформаційний центр туристичного бізнесу, який неодноразово організовував зарубіжні стажування для студентів кафедри та факультету. До навчального процесу залучаються викладачі, які мають багатий досвід практичної роботи у сфері туристичного та готельного бізнесу (директор туристичного підприємства «Райські канікули» — ст. викл. О. О. Бойко, заступник директора готелю «Kharkiv Palace» — Наталя Нежинська).

Складовою навчального процесу є виховна робота, в організації якої кафедра має власні традиції. Одна з них передбачає урочисту посвяту першокурсників у студенти-туристи, що відбувається у вересні і приурочена Всесвітньому дню туризму. Старший викладач кафедри А. П. Гуслев працює заступником декана факультету МEB та ТБ.

Звісно, що у межах пропонованої статті висвітлено не увесь спектр діяльності кафедри. Однак виходячи зі вже сказаного можна з упевненістю стверджувати, що 10 років розвитку кафедри були сповнені плідною навчальною, науковою та виховною роботою, пов'язаною з підготовкою фахівців для туристичної сфери України. Звісно, що 10 років — це тільки «сторінка» на тлі 210-річної історії Каразинського університету. Однак за ці 10 років колектив кафедри вписав свою доволі яскраву сторінку у літопис університетського життя та туристичної освіти і науки в Україні.

Водночас варто зазначити, що організаційне оформлення кафедри туристичного бізнесу синхронізується з часом дисциплінарного оформлення туристологічного знання в Україні, інтеграцією його у європейський освітній простір. Використовуючи «комплексно-параметричний» підхід до оцінки розвитку туристологічного знання (його дисциплінарного статусу), можна стверджувати, що нині воно перетворилося на соціокогнітивну систему, що характеризується наступними параметрами.

1. В Україні рельєфно окреслилося наукове середовище фахівців-туристологів, які чітко ідентифікують себе із відповідним науковим знанням.

2. Утворення у науковому середовищі «дисциплінарної матриці» власної наукової діяльності, продукування загально визнаних канонів туристологічних досліджень, формування концептуально-понятійних узагальнень стосовно знання про туризм.

3. Формування системи спеціалізованих наукових закладів вивчення туризму зі своєю ідеологією і етосом. Система таких закладів набула поширення на міжнародному рівні. В Україні поки не створено окремих повноцінних наукових установ з вивчення туризму, хоча необхідність створення такого роду наукових центрів неодноразово висловлювалася на різних рівнях. І все ж таки окремі аспекти розвитку туризму «проникли» до академічних інститутів системи НАН України, передусім інститутів географії, економіки, соціології та ін.

4. Виникнення системи професійної туристичної освіти, у якій закріплюється «навчальний образ» наукової дисципліни. В Україні це набуло гіперболізованих форм. За деякими даними, туристичну освіту надають близько 130 вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації. Щоправда, в окремих ВНЗ цей процес супроводжується створенням взірців навчальної літератури.

5. Утворення системи інформаційно-комунікативних зв'язків (наукові конференції, семінари, форуми, наукова періодика). Якщо проведення наукових конференцій з різних проблем туризму набуло «вибухового характеру», то розвиток спеціалізованої періодики гальмується відсутністю спеціальності «туристологія» у переліку наукових спеціальностей України. І все ж таки окремими навчальними центрами були започатковані наукові періодичні видання, у назві яких використано поняття «туризм».

6. Набуття «громадянського статусу» — утвердження «імені» наукової дисципліни і визнання її як автономної професійної освіти. У цьому сенсі принципово новим стало прийняття нового галузевого стандарту вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня магістр зі спеціальності 8.14010301 «Туризмознавство»¹, а також закріплення професії наукового співробітника «Туристолога» у класифікаторі професій [1].

7. Здатність наукового співтовариства виробляти стратегії з підтримки власного професійного статусу

¹ Доволі часто поняття «туристологія», «туризмознавство» та «туристика» використовують як синонімічні.

су. В Україні активно діє науково-методична комісія зі сфери обслуговування (підкомісії з туризму та готельно-ресторанної справи), яка працює над вдосконаленням галузевих стандартів вищої освіти. Існує Асоціація працівників навчальних закладів України туристського і готельного профілю. Однак подальший розвиток туристичної освіти і науки пов'язаний із поглибленням її професіоналізації та інтеграцією у європейський освітній процес.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що процес інституціоналізації туристичної освіти та науки, частиною якого є розвиток окремих освітнього-наукових підрозділів (у даному випадку

кафедри туристичного бізнесу), виступає у якості найважливішого механізму, який забезпечує інтеграцію та відтворення наукового співтовариства, формування цінностей дисциплінарної орієнтації науковців, соціалізацію визнаних ними норм та цінностей наукової діяльності. В Україні цей процес мав свою специфіку, пов'язану з особливостями розвитку туризму в Радянському Союзі та пострадянською системою освіти, що визначило певну дискретність дисциплінарного оформлення порівняного нового для України туризмологічного знання. На даному етапі розвиток туризмологічного знання потребує подальшої консолідації наукового середовища та інтеграції у європейський освітній процес.

Література:

1. Класифікатор професій ДК 003:2010.
2. Любіцева О. О. Туризмознавство : вступ до фаху : підручник / О. О. Любіцева, В. К. Бабарицька. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. — 335 с.
3. Мальська М. Основні етапи та напрями розвитку кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка / М. Мальська, М. Рутинський // Вісник Львівського університету. Серія : географічна. — 2012. — Вип. 40. — Ч. 1. — С. 86—100.
4. МТС запустила проєкт «Доповнена реальність» в Харкові [Електроний ресурс]. — Режим доступу : <http://companu.mts.ua/ua/news/press-relizy/4294-mts-zapustila-proekt-dopolnennaya-realnost-v-harkove/>.
5. Парфіненко А. Ю. Кафедри туристичного бізнесу Каразінського університету 10 років (рефлексії на туризмологічну тематику) // Туристичний бізнес : світові тенденції та національні пріоритети : Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя кафедри туристичного бізнесу (20 листопада 2015 року). — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — С. 10—14.
6. Сокол Т. Г. Педагогічні умови навчально-методичного забезпечення професійної підготовки менеджерів туристичної індустрії : автореф. дис... канд. пед. наук / Т. Г. Сокол. — К. : Б.в., 2012. — 22 с.
7. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. — К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. — 463 с.
8. Туризмологія : концептуальні засади теорії туризму: монографія / В. К. Федорченко, В. С. Пазенок, О. А. Кручек та ін. — К. : ВЦ «Академія», 2013. — 368 с.
9. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму : монографія / В. К. Федорченко. — К. : Слово, 2004. — 472 с.
10. Щука Г. П. Підготовка фахівців сфери туризму : проблеми кадрового забезпечення / Г. П. Щука // Наука і освіта. — 2011. — № 4. — С. 483—486.

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ: НЕДОЛІКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В ТУРИЗМІ

Г. В. Афенченко

канд. соц. н., доц.

Н. В. Шумлянська

ст. викладач

Харківська державна академія культури

agv2005@ukr.net

У статті проводиться аналіз підходів до застосування концепції соціально-етичного маркетингу в туризмі. Визначаються труднощі ведення бізнесу на засадах цієї концепції і наявні переваги підчас її використання.

Наводяться приклади діяльності туристських підприємств, які впроваджують програми соціально-етичного маркетингу з описом складнощів та досягнутих результатів.

Запропоновано напрями досліджень щодо шляхів використання та оцінки доцільності застосування концепції соціально-етичного маркетингу в туристській та готельній сфері.

Ключові слова: соціально-етичний маркетинг, концепції туристського маркетингу, екологічний готель.

КОНЦЕПЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭТИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА: НЕДОСТАТКИ ВНЕДРЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В ТУРИЗМЕ

В статье проводится анализ подходов к применению концепции социально-этического маркетинга в туризме. Определяются трудности ведения бизнеса на основе этой концепции и имеющиеся преимущества во время ее использования.

Приводятся примеры деятельности туристских предприятий, которые внедряют программы социально-этического маркетинга с описанием сложностей и достигнутых результатов.

Предложены направления исследований о путях использования и оценки целесообразности применения концепции социально-этического маркетинга в туристской и гостиничной сфере.

Ключевые слова: социально-этический маркетинг, концепции туристского маркетинга, экологический отель.

SOCIO-ETHICAL MARKETING CONCEPT: DISADVANTAGES OF IMPLEMENTATION AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT IN TOURISM

The article analyses the approaches to the application of the concept of socio-ethical marketing in tourism; identifies the difficulties and benefits of business based on this concept.

The article considers activities of tourism enterprises implementing programs of socio-ethical marketing with a description of the difficulties and the results achieved.

The article suggests ways to use and evaluate the appropriateness of applying the concept of socio-ethical marketing in tourism and hospitality.

Keywords: socio-ethical marketing, concepts of tourist marketing, eco-friendly hotel.

Концепції маркетингу постійно виникають та корегуються в сучасному світі. Технології видів діяльності удосконалюються та виникають нові засоби виробництва. Споживачі змінюють свої уподобання і відношення до дійсності та до себе. Зростає гострота та інтенсивність конкурентної боротьби. Ринок миттєво реагує завдяки стрімкому розвитку Інтернет-комунікацій. Актуальним є дослідити, як підприємства туристської галузі реагують на сучасні виклики, коли суспільство підвищує вимоги до умов і характеру ведення бізнесу. В тому і полягає актуальність даного дослідження.

Туристський бізнес відчуває на собі вплив таких змін. Туристські мандрівки допомагають людям познайомитися з новим життєвим середовищем, інноваціями та досягненнями інших людей. Туристи починають підвищувати вимоги до системи свого життя за безпечення. Вони інакше оцінюють товари та послуги.

Туристи як активні члени сучасного суспільства зацікавлені у чистоті навколишньої природи і можливості споживання тільки екологічно чистих

продуктів, які не забруднюють навколишнє середовище. Це стосується продуктів туризму як однієї з перспективних галузей економіки та самого життя.

Метою роботи є з'ясування значення концепції соціально-етичного маркетингу для розвитку туризму.

У статті спробуємо виявити переваги і проблеми впровадження соціально-етичного маркетингу та охарактеризувати наслідки впровадження даної концепції на прикладі підприємств туристської галузі. Розглядаються позитивні та негативні боки концепції соціально-етичного маркетингу.

Дослідження літературних джерел свідчать про недостатню розробку теми впровадження соціально-етичного маркетингу в туристській галузі.

Соціально-етичний маркетинг — це відносно новий напрям у маркетингу, суть якого полягає у відповідальному підході до реалізації продукції і в турботі не тільки про свою особисту вигоду, а й про добробут всього суспільства [3].

Ключовими положеннями концепції соціально-етичного маркетингу є задоволення потреб спо-

живачів, добробут суспільства та прибуток компанії. Для того, щоб досягти цього, туристське підприємство повинно виконувати наступні завдання:

- постійно проводити маркетингове вивчення потреб споживачів на цільових туристських ринках;
- визначені потреби туристів задовольняти більш ефективними і більш продуктивними, ніж у конкурентів, способами;
- діяльність туристського підприємства повинна сприяти збереженню середовища проживання і зміцненню добробуту споживачів та суспільства в цілому (наприклад, надання тільки правдивої інформації щодо умов перевезення та проживання туристів, допомога туристам у форс-мажорних обставинах, екологізація готелів шляхом упровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій тощо);
- не виробляти та не продавати туристські продукти, які можуть спричинити шкоду окремому туристу та суспільству в цілому;
- дотримуватись етичних та моральних принципів під час здійснення управлінських рішень.

До сфери соціально-етичного маркетингу відносяться етична відповідальність за безпеку туристського продукту, туристської послуги чи туристського товару, правдивість і достовірність їх реклами, об'єктивність і доцільність ціноутворення. Також до цього напрямку можна віднести волонтерську та благодійну діяльність, підтримку соціально-культурних регіональних чи національних проєктів, сприяння захисту навколишнього середовища, корпоративну філантропію.

Даний напрямок у туристському маркетингу виник не випадково. Основними передумовами його появи є проблеми забруднення навколишнього середовища, розуміння вичерпності природних ресурсів. Соціально-етичний маркетинг не відноситься до простих проявів доброї волі власників туристських компаній. Сучасність формує нові вимоги, виконання яких є значною перевагою у конкурентній боротьбі з іншими діячими туристського ринку. На спільний погляд відомих американських маркетингологів Ф. Котлера та Г. Армстронга, якісний товар буде користуватися попитом, якщо він відповідає неекономічним суспільним потребам (захист екології, безпека товарів і т. п.) [1, с. 231].

Аналіз літературних джерел свідчить про цілу низку істотних переваг використання даної концепції соціально-етичного маркетингу: поліпшення корпоративного іміджу та авторитету туристського підприємства; формування позитивного сприйняття і зміцнення позиції бренду; залучення нових клієнтів і збільшення кількості споживачів; виховання відданості клієнтів туристській компанії; збільшення обсягів продажів туристських продуктів; їх якісне поліпшення; зменшення експлуатаційних витрат за рахунок пільг; високий рівень задоволеності і моральне стимулювання працівників; формування позитивного ставлення з боку суспільства; вплив на вирішення соціальних питань [2].

До складності впровадження туристськими підприємствами даної концепції слід віднести:

- недосконалі еко-технології, у багатьох випадках є недовговічними;
- значні фінансові витрати;
- складні методи оцінки ефективності інвестицій і відображення результатів у бухгалтерському обліку;
- невизначеність підходів до оцінки результатів упровадження екологічних інновацій;
- трудомісткий процес упровадження та обслуговування екологічних технологій;
- постійна затребуваність у консультаціях і сервісному супроводі відповідними фахівцями;
- поступовий вплив на громадську думку з метою формування довгострокових і якісних відносин з клієнтами-туристами;
- існує певний період часу, необхідний для усвідомлення широкою громадськістю значущості екологічних заходів;
- необхідні додаткові канали комунікації та їх фінансування для інформування громадськості про заходи соціально-етичного характеру та ін.

Туристський продукт сам по собі має специфічні властивості. Він неоднорідний за своєю структурою, має багато складових, тому туристська сфера складається з різних підприємств: туристських операторів, туристських агентств, підприємств розміщення та харчування, екскурсійних бюро, регіональних та національних адміністрацій. Переваги використання концепції соціально-етичного маркетингу можна визначити на прикладі різних підприємств туристської галузі.

Почнемо з готельного господарства. Останнім часом у світі набувають популярності екологічні готелі. Еко-готелі з'явилися в багатьох країнах Європи і Америки, а зараз набирають популярність і в Україні.

Екологічні готелі актуальні для заповідних територій світу. Так, всесвітньо відома мережа готелів «Marriott» вирізняється своєю програмою «Green Marriott» щодо зменшення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище. В межах еко-програми у всіх готелях введена заборона на куріння, а в обслуговуванні гостей використовуються матеріали, які придатні для вторинної переробки. Таким чином компанія «Marriott» формує свій позитивний імідж, покращує сприйняття бренду та підвищення його значущості в очах споживачів. Деякі готелі пропонують номери або окремі зони для курців.

Хоча у світі є і негативні приклади нехтування соціально-етичним маркетингом задля збагачення. Так, у Бразилії готель «Каратас дель Ігуасу» 5* не має власної автономної каналізації та скидає стічні води прямо у води водоспаду Ігуасу в межах території національного парку [9].

В Україні еко-туризм вважається перспективним туристським напрямом. Наприклад, готель «Ковчег» у Буковинських Карпатах знаходиться на

горі Мегура на висоті 1313 метрів і забезпечений повністю автономною енергетичною системою. Електрикою готель забезпечують 3 вітрогенератори і 6 сонячних панелей загальною потужністю 6 кВт, гарячою водою — 70 трубок сонячних теплових колекторів. Система енергоживлення побудована таким чином, що в разі різкого спаду виробництва струму (значна хмарність, відсутність вітру) в роботу включається резервний дизель-генератор. Також гірський готель «Ковчег» успішно пройшов екологічну сертифікацію і отримав сертифікат, який підтверджує відповідність системи управління і якості надаваних послуг тимчасового розміщення (проживання) екологічним критеріям відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 14024 [8].

Поліпшенню екологічних характеристик готелю приділялася значна увага з самого початку його створення — у процесі проектування і будівництва. Будівля, в якій розташований готель, споруджена з натурального дерева у вигляді перевернутого човна — «Ковчег», конструктивно орієнтована на енергозбереження. Всю деревину зовні і всередині покрито натуральним бджолиним воском, який зберігає природний вигляд деревини і є більш екологічним у порівнянні з алкідними лаками. Готель є повністю енергонезалежним від мереж електропередач. Вся енергія отримується з поновлюваних джерел: вітрогенераторів, сонячних панелей, сонячних колекторів, дров'яного котла, дизеля-генератора.

Всі джерела освітлення в готелі оснащені енергозберігаючими лампами — люмінесцентними і світлодіодними. В готелі використовується виключно джерельна вода. Джерелом водопостачання є природне підземне джерело — джерело басейну р. Сірет. З метою економії водного ресурсу в готелі встановлені крани з водозберігаючими насадками, змішувачі в душових кабінах з дрібним дифуззором та інше.

У готелі налагоджена система теплоізоляції. Роль стінового утеплювача виконує шар базальтової вати, яка не має просочень і витримує як високі, так і низькі температурні режими і характеризується інертністю щодо летючих органічних сполук, зокрема фенолів. Опалення в готелі — повітряне та водяне. Ефективність опалення приміщення забезпечується за рахунок особливих технологій, з якими були споруджені піч і підлога («друга сорочка димоходу печі» і «палубна дошка»). Для контролю системи опалення в кімнатах встановлені терморегулятори і температурні датчики.

Каналізація в готелі автономна. Стічні води надходять в септик з полями фільтрації класичного типу, який не пов'язаний з ґрунтовими водами. Біорозклад відбувається за допомогою висококонцентрованого ефективного ензимного препарату, який за короткий час забезпечує якісне функціонування процесів розкладання стоків, внаслідок чого густий збір перетворюється у воду з незначним осадом. До економного використання природних ресурсів у готелі закликають і постояль-

ців: у кожному номері є пам'ятка про необхідність збереження води та електроенергії, сортування відходів.

Особливу увагу в готелі приділяється забезпеченню здоров'я відпочиваючих. Продукти закуповують тільки місцевого виробництва та триразове харчування забезпечують стравами тільки домашнього приготування. Для дозвілля, в залежності від пори року відпочинку, відпочиваючим пропонуються різноманітні піші маршрути для прогулянок, а також прогулянки на конях. З турботою про здоров'я туристів та забезпечення їх здорового сну при купівлі постільної білизни перевага віддається білизні, яка має екологічне маркування Oeko-Tex Standard 100 або Oeko-Tex Standard 200. Текстиль з таким ярликом являє собою матеріал з природних волокон рослинного (бавовна, льон) або тваринного (шерсть, натуральний шовк) походження без домішок шкідливих речовин (пестициди, гербіциди, антисептики), пофарбований або надрукований природними барвниками, без проходження операції апретування синтетичними препаратами.

Другий приклад упровадження концепції соціально-етичного маркетингу в туристській галузі демонструє Приватне підприємство «Укрпрофтур», яке одним з перших активно долучилось до надання соціальної допомоги і підтримки учасників Євромайдану, постраждалих внаслідок військових дій на Сході і Півдні України, членам родин загиблих.

Така допомога була надана майже 300 учасникам Євромайдану, членам їх сімей і дітям в оздоровчих комплексах «Придніпровський» ДП «Черкаситурист», «Очаків» та «Сонячний» ПрАТ «Миколаївтурист», «Переяславський» ДП «Київоблтурист» [7].

Близько 550 осіб біженців, які були змушені покинути власне місце проживання у зв'язку із проведенням заходів АТО, з Донецької, Луганської областей та АР Крим прийняли та забезпечили необхідними засобами проживання туристські комплекси «Турист», «Славутич» та «Кемпінг» ПрАТ «Кіровоградтурист», «Нова Каховка» ПрАТ «Херсонтурист», «Приморський» та «Парус» ПрАТ «Запоріжжятурист», готель ПрАТ «Рівнетурист», готельний комплекс «Турист» у Києві [7].

Таким чином, туристське підприємство формує позитивну громадську думку, високу моральну задоволеність працівників, чим приваблює не тільки туристів, а й персонал.

У сфері харчування концепції соціально-етичного маркетингу дотримується компанія «Мақдоналдс», підприємства якої поширені в українських містах. Ця компанія пішла на здійснення ресурсовитратних робіт щодо забезпечення екологічності виробництва: пластикові палички і стаканчики замінили на дерев'яні, придатні до вторинної переробки; використане рослинне масло передають для виробництва біопалива; беруть активну участь у вирішенні соціальних проблем сирітства шляхом проведення благодійних акцій. Такі соці-

альні та екологічні програми компанії приваблюють велику кількість клієнтів, незважаючи на загальну думку про шкоду пропонованої ними продукції.

Упровадження туристськими компаніями концепції соціально-етичного маркетингу потребує дотримання певних принципів.

Принцип суверенітету споживача-туриста. Неприпустимий тиск на споживачів, підхід до задоволення потреб не масового, а індивідуалізованого, конкретного характеру.

Принцип цінності. Означає пропаганду загальнолюдських цінностей, вплив на особистість споживача, сприяння соціалізації індивідів. Для його реалізації необхідно формувати попит за допомо-

гою комплексу маркетингових комунікацій з орієнтацією на вирішення соціальних проблем.

Принцип соціальної орієнтації маркетингу. Вимога врахування інтересів різних соціальних інститутів у маркетинговій діяльності туристської компанії.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що концепція соціально-етичного маркетингу використовується: по-перше, на висококонкурентних ринках і ринках з високою мобільністю; по-друге, на ринках туристських продуктів як масового споживання, так і ексклюзивного попиту; по-третє, туристськими компаніями, які здійснюють свою діяльність у розвинених країнах і в Україні, що й забезпечує затребуваність в індустрії туризму та готельного господарства у споживачів.

Література:

1. Армстронг Г. Введение в маркетинг / Г. Армстронг, Ф. Котлер. Пер. с англ. — 8-е издание. — М. : ООО «И.Д. Вильямс», 2007. — 832 с.
2. Беляевский И. К. Социально-этические проблемы маркетинга / И. К. Беляевский // Этап : экономическая теория, анализ, практика. — № 2, 2011. — 147 с.
3. Благов Ю. Е. Корпоративная социальная ответственность : эволюция концепции / Ю. Е. Благов. — СПб. : Изд-во «Высшая школа менеджмента», 2011 — 272 с.
4. Багиев Г. Л. Маркетинг / Г. Л. Багиев, В. М. Тарасевич. — СПб. : Питер, 2010. — 576 с.
5. Кондратенко Н. М. Маркетинг : учебник / под общ. ред. проф. Н. М. Кондратенко. — М. : Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. — 540 с.
6. Осадчая С. М. Сущностная характеристика социально-этического маркетинга как маркетинговой концепции управления хозяйствующим субъектом : принципы, функции, методы / С. М. Осадчая // Фундаментальные исследования. — 2013. — № 11—8. — С. 1661—1665.
7. Офіційний веб-портал федерації професійних спілок України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.fpsu.org.ua/component/blog_calendar/2015/03/06.
8. Эко-горный отель «Ковчег» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.megura.net/ua>.
9. «Дом» документальный фильм 2009 года, фотографа Яна Артюса-Бертрана и режиссёра Люка Бессона. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mechtayte.ru/dom-film-zapreshhennyj-k-pokazu-v-36-stranah-mira>.

ФРАНЧАЙЗИНГ ЯК ЕФЕКТИВНА ФОРМА УПРАВЛІННЯ В ГОТЕЛЬНІЙ ІНДУСТРІЇ

Н. І. Данько
к. е. н., доцент
В. П. Новікова
викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
n.danko@karazin.ua

У роботі розглянуто питання створення та розвитку готельного бізнесу на базі договору франчайзингу. Авторами розглянуто історію та успішний досвід використання франчайзингу у різних країнах, зокрема у США, Канаді, Японії, Південній Кореї та Бразилії. Досвід цих країн показує, що франчайзинг є формою ведення бізнесу, яка на практиці довела свою високу ефективність як взагалі у сфері надання послуг, так і в готельній індустрії зокрема. У роботі зроблено порівняльну характеристику функціонування незалежних готельних підприємств й операційних ланцюгів (мереж) та відмічено, що готельні ланцюги дозволяють просувати на світовий ринок готельних послуг високі стандарти обслуговування, а також сприяють підтримці готельного обслуговування туристів. Також у роботі окремо розглянуто досвід функціонування міжнародних готельних ланцюгів, які належать США: ланцюги класу люкс, такі як «Hyatt», «Hilton», «West Inn», і ланцюги середнього класу – «Holiday Inn», «Marriott», «Ramada». Також розглянуто діяльність «ACCOR», «Club Meditrans» (Франція), «Transthouse Fort» (Велика Британія), «Груп Соль» (Іспанія).

Також у роботі розглянуті особливості та переваги функціонування готельних ланцюгів, що працюють на базі договору франчайзингу. У статті робиться висновок, що дана система управління готельними підприємствами сприяє підвищенню конкурентоспроможності та створенню цілої низки переваг, які дозволяють готелям підвищувати якість готельної послуги та дотримуватись високих стандартів якості готельної послуги, що надається, дозволяє диверсифікувати послуги, що пропонуються в рамках свого сегмента ринку, збільшувати індивідуалізацію обслуговування споживачів.

Ключові слова: франчайзинг, договір франчайзингу, готельні ланцюги.

ФРАНЧАЙЗИНГ КАК ЭФФЕКТИВНАЯ ФОРМА УПРАВЛЕНИЯ В ГОСТИНИЧНОЙ ИНДУСТРИИ

В работе рассмотрены вопросы создания и развития гостиничного бизнеса на базе договора франчайзинга. Авторами рассмотрена история и успешный опыт использования франчайзинга в разных странах, в частности в США, Канаде, Японии, Южной Кореи и Бразилии. Опыт этих стран показывает, что франчайзинг является формой ведения бизнеса, которая на практике доказала свою высокую эффективность как вообще в сфере оказания услуг, так и в гостиничной индустрии в частности.

В работе проведена сравнительная характеристика функционирования независимых гостиничных предприятий и операционных цепей (сетей) и отмечено, что гостиничные цепи позволяют продвигать на мировой рынок гостиничных услуг высокие стандарты обслуживания, а также способствуют поддержке гостиничного обслуживания туристов. Также в работе отдельно рассмотрен опыт функционирования международных гостиничных цепей, принадлежащих США: цепи класса люкс, такие как «Hyatt», «Hilton», «West Inn», и цепи среднего класса – «Holiday Inn», «Marriott», «Ramada». Также рассмотрена деятельность «ACCOR», «Club Meditrans» (Франция), «Transthouse Fort» (Великобритания), «Групп Соль» (Испания).

Также в работе рассмотрены особенности и преимущества функционирования гостиничных цепей, работающих на базе договора франчайзинга. В статье делается вывод, что данная система управления гостиничными предприятиями способствует повышению конкурентоспособности и созданию целого ряда преимуществ, которые позволяют отелям повышать качество гостиничной услуги и придерживаться высоких стандартов качества предоставляемой гостиничной услуги, позволяет диверсифицировать услуги, предлагаемые в рамках своего сегмента рынка, увеличивать индивидуализацию обслуживания потребителей.

Ключевые слова: франчайзинг, договор франчайзинга, гостиничные сети.

FRANCHISING AS AN EFFECTIVE FORM OF MANAGEMENT IN HOTEL INDUSTRY

The paper studies the creation and development of the hotel business in a franchise agreement. The authors review the history and successful experience of the use of franchising in different countries, including the US, Canada, Japan, South Korea and Brazil. The experience of these countries shows that franchising is a form of business, which in practice has proven to be highly effective as a general in the provision of services and in the hotel industry in particular. The authors carry out comparative analyse of the enterprise and independent hotel operating chains (networks) and noted that allows hotel chains to advance into the world market of hotel services high service standards as well as contribute to the maintenance of hotel service tourists. Also the article examines experience of international hotel chains owned by the US: chain of luxury such as «Hyatt», «Hilton», «West Inn» and chain class – «Holiday Inn», «Marriott», «Ramada». Also the activity «ACCOR», «Club Meditrans» (France), «Transthouse Fort» (the United Kingdom), «Sole Group» (Spain).

The article studies features and benefits of the operation of hotel chains, operating on a franchise agreement; it concludes that the system of hotel enterprises promotes competitiveness and the creation of a number of advantages that enable hotels to improve the quality of hotel services and adhere to high standards of quality hotel services provided; the article diversifies services offered within its market segment, increasing individualized customer service.

Key words: franchising, franchise agreement, hotel chains.

Постановка проблеми. В умовах посилення конкуренції в готельній індустрії виникла необхідність різноманітності, поєднання різних організаційних форм управління, що призводить до досягнення більшої ефективності економічного, фінансового, інформаційного потенціалу підприємств. Серед найбільш поширених у міжнародному досвіді форм управління виділяються: управління за контрактом, управління за договором франчайзингу, оренда. Франчайзинг є формою ведення бізнесу, яка на практиці довела свою високу ефективність як взагалі у сфері надання послуг, так і в готельній індустрії зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми використання франчайзингу в готельному бізнесі аналізуються як в закордонній, так і вітчизняній літературі. Питання історії, сутнісних характеристик франчайзингу розглядалися в роботах зарубіжних дослідників І. Мейтланда, М. Мендельсона, М. Г. Пивоварова, Дж. Стенворта, Ф. Хоя та ін.

Дослідженню питань організаційно-правового механізму формування системи франчайзингу присвячені роботи І. Ю. Арбузової, Г. А. Андрощук, Л. Ван Дер Вагена, Г.Б. Муніна, С.О. Нечепуренко, Т. О. Степанової, В. С. Татарінова, А. Цират та ін.

Мета статті. Метою статті є дослідження франчайзингу як ефективної форми управління в готельній індустрії, виявлення проблем та перспектив застосування готельного франчайзингу в Україні.

Основні матеріали дослідження. На сучасному етапі управління за контрактом — це одна з основних форм у сфері гостинності, яка отримала поширення в 70-х роках ХХ століття. Ті компанії, що управляються за контрактом, можуть поширювати управлінські функції на пакет інвестицій, сформований з великої кількості готелів національної мережі або окремого регіону держави. Управління переважно здійснюють готелі, що працюють у певному сегменті спеціалізації.

Оренда (лізинг) як форма управління у готельній сфері розвивалася з середини ХХ в. Сьогодні вона майже нетипова. Окремі випадки лізингу пов'язують з державними готелями, які для підвищення ефективності управління віддають їх в оренду досвідченим менеджерам, інший випадок пов'язаний з економічною експансією великих готельних корпорацій, які послаблюють конкурентні позиції окремих підприємств, змушуючи їх укладати угоди оренди [2].

Одним з найпоширеніших у всьому світі форм управління є франчайзинг. У світі франчайзинг має широке поширення і визнаний перспективним способом розширення. Це підтверджується позитивними тенденціями розвитку в різних країнах.

Швидкий розвиток франчайзингу почався у США у 60-ті роки минулого сторіччя. Дуже швидко відкрилася велика кількість міні-готелів, невеликих крамниць, пралень, хімчисток, пунктів автосервісу, ресторанів, кафе, пунктів обслуговування

бізнесу (копірвальні фотороботи, друк, швидка доставка кореспонденції тощо), салонів краси, ремонтних майстерень, оздоровчих та розважальних клубів, туристичних агентств та інших підприємств малого бізнесу, що працюють на основі франчайзингу. У цей час у США франчайзинг займає у малому бізнесі 60% загальної кількості підприємств, взагалі працює більше, ніж 2000 франчайзингових систем. Тільки у 2010 році у США річний обсяг продажів у системі франчайзингу перевищив 1 трлн дол. Кількість франчайзингових підприємств перевищує 800 тис., 45% загального товарообігу припадає на долю франчайзингових послуг.

Кількість франчайзерів та, відповідно, франчайзингових мереж зростає достатньо високими темпами. За даними International Franchise Association [13], на початку ХХІ сторіччя нараховувалось близько 16,5 тис. франчайзерів та більше, ніж 1,2 млн франчайзі. Визнаними лідерами за розвитком франчайзингу є США (більше ніж 2000 франчайзерів), Канада (1200), Південна Корея (1000), Бразилія (1000), Японія (1000).

Під туристичним франчайзингом або франшизою розуміють співпрацю між туристичними компаніями, при якій франчайзер (послуги якого користуються стабільним попитом) передає свої знання, бренд і успішну модель ведення бізнесу своєму партнеру — франчайзі. При цьому франчайзі залишається самостійною юридичною особою [1].

В сучасних умовах складно переоцінити величезний вплив франчайзингу на світовий готельний бізнес, позаяк значна частина готельних мереж утворена і функціонує саме шляхом укладення франчайзингових угод.

У структурі світового готельного бізнесу можна виділити два сегменти — незалежні підприємства й операційні ланцюги (мережі). Незалежне підприємство перебуває в незалежному володінні, розпорядженні і користуванні власника, отримує прибуток від цієї власності. Операційна мережа — це група підприємств (два і більше), які здійснюють колективний бізнес і перебувають під безпосереднім контролем керівництва мережі.

Готельний ланцюг — це певна кількість готелів, що користуються однією і тією ж назвою і фірмовим знаком, що мають певні загальні споживчі особливості і проводять спільну маркетингову діяльність. Підприємство, що управляє готельним ланцюгом, може бути його власником або співвласником, управляти ним або здійснювати нагляд за його діяльністю на основі використовуваних угод [2].

За даними Всесвітньої Туристичної Організації, у світі діють понад 16 млн готелів, причому 20% з них відноситься до готельних ланцюгів.

Поява готельних ланцюгів грає певну роль. Вони дозволяють просувати на світовий ринок готельних послуг високі стандарти обслуговування, а також сприяють підтримці готельного обслуговування туристів.

Готелі — члени ланцюга — платять внески до єдиного фонду, який витрачається на спільну рекламу і маркетингову діяльність, просування продукту. При цьому повністю зберігається їх фінансово-економічна й управлінська самостійність [3].

Готельний ланцюг як форма організації бізнесу виник у США в кінці Другої світової війни, тому зараз велика кількість міжнародних готельних ланцюгів належать цій країні. Це ланцюги класу люкс, такі як «Hyatt», «Hilton», «West Inn», і ланцюги середнього класу — «Holiday Inn», «Marriott», «Ramada» [9].

Крім американських готельних ланцюгів у світі відомі такі, як «ACCOR» (Франція), має 700 готелів на 80 тис. номерів, «Transthouse Fort» (Велика Британія) — 800 готелів на 75 тис. номерів, «Club Meditrans» (Франція) з 243 готелями на 61 тис. номерів, «Груп Соль» (Іспанія) — 133 готелі в Європі на 34 тис. номерів та ін.

Приймаючи рішення про становлення або участь у франчайзинговій мережі, крім розуміння змісту форми, переваг системи, необхідно враховувати, що франчайзинг пов'язаний з певним ризиком. Про це повинен знати підприємець, перш ніж він наважиться вкладати свої гроші у нове підприємство. Франчайзинг, як і будь-який інший вид підприємництва, вимагає зусиль, оскільки це ділові рішення, такі, як наймання робочої сили, планування, покупки, ведення обліку тощо, які повинні знизити або мінімізувати ризики, пов'язані з інвестиціями в підприємства-франчайзі.

Разом з тим, для прийняття остаточного рішення підприємцю необхідно оцінити і такі дані. Дослідження, проведені американськими вченими в області франчайзингу, свідчать про те, що при відкритті маси нових компаній половина з них припиняє існування через 2—3 роки, а вже через 5 років рівень банкрутств досягає 70%. Це поганий показник для незалежного бізнесу.

На рис. 1 проілюстровано рівень банкрутств серед американських компаній. Показово, що франчайзинг — абсолютна протилежність цієї сумної статистики. За даними міністерства торгівлі США, тільки 4% компаній, що працюють за системою франчайзингу, закриваються щороку. У ці 4% входять і ті, що просто згорнули свою діяльність, а також були реорганізовані або мали багато інших причин для закриття, що не мають нічого спільного

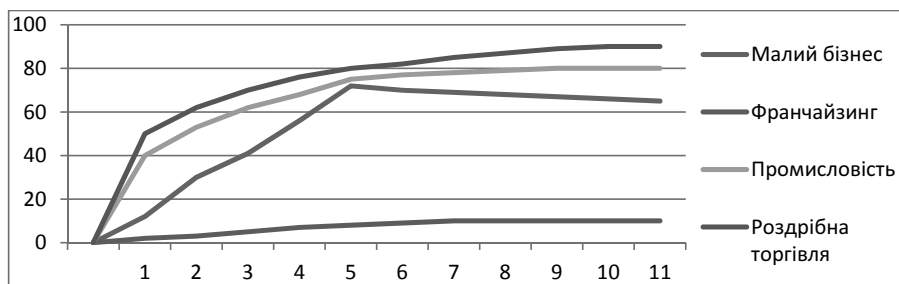

Рис. 1. Рівень банкрутств серед американських компаній [7]

з банкрутством. Загальне дослідження, проведене міжнародною франчайзинговою асоціацією [13], показало, що серед її членів кількість банкрутств становить менше 1%.

При побудові відносин франчайзера і франчайзі можливі два основні варіанти:

— прямий готельний франчайзинг, коли франчайзер продає франшизу прямо місцевому підприємцю (франчайзі). Якщо утворюється мережа міжнародного франчайзингу, де велика географічна відстань між франчайзером і франчайзі, то виникає проблема достатньої підтримки на місцевому рівні та обліку місцевих особливостей;

— непрямий готельний франчайзинг (субфранчайзинг), коли міжнародний франчайзер продає виключні права на розвиток усієї системи на території іншої країни одному франчайзі, який в подальшому буде укладати субфранчайзингові договори з наступними франчайзі. Таким чином, франчайзі стає франчайзером у даній країні, продаючи і пропонуючи франшизи іншим підприємцям і збираючи з них сервісну плату (рояліті).

Франчайзовласник здатний досягти більш глибокого проникнення на готельний ринок з мінімальними інвестиціями, в той час як франчайзокористувач в змозі розгорнути свою підприємницьку діяльність з меншим ризиком.

Нижче наведені найбільші франчайзингові компанії світу (за сумарною кількістю номерів у готелях, що знаходяться в управлінні) (табл. 1) [13].

За умовами франчайзингових угод окремі готелі, зберігаючи їх юридичну самостійність, повинні відповідати усім кваліфікаційним вимогам готельного ланцюга і сплачувати відповідні платежі. Тому одним з найважливіших елементів договору франчайзингу є узгодження форм оплати. Світова практика виділяє чотири типи платежів франчайзеру:

- 1) початкова франчайзингова оплата (initial franchise free);
- 2) періодичні відрахування (royalty free);
- 3) оплата витрат на рекламу та маркетинг (advertising marketing free);
- 4) оплата витрат на резервування (reservation free) [4].

Ціна франчайзингу, а також платежі за використання майна та винагороду обумовлюються в договорі. Початковий термін може коливатися від 5 до 20 років і у разі відсутності претензій один до одного договір може бути продовжений. На додаток до первісної суми, що виплачується при укладенні договору, франчайзі зобов'язаний здійснювати періодичні відрахування, розміри яких безпосередньо залежать від обсягів операцій. Для готельної індустрії відрахування становлять від

Найбільші готельні ланцюги у світі

Компанія-оператор	Країна	Кількість номерів	Кількість готелів
<u>InterContinental Hotels Group</u>	<u>Велика Британія</u>	537 533	3 606
<u>Wyndham Worldwide</u>	<u>США</u>	532 284	6 344
<u>Marriott International</u>	<u>США</u>	499 165	2 741
<u>Hilton Hotels Corp.</u>	<u>США</u>	485 356	2 817
<u>Choice Hotels International</u>	<u>США</u>	481 131	5 897
<u>Accor</u>	<u>Франція</u>	475 433	4 065
<u>Best Western International</u>	<u>США</u>	315 875	4 195
<u>Starwood Hotels & Resorts Worldwide</u>	<u>США</u>	257 889	845
<u>Carlson Hospitality Worldwide</u>	<u>США</u>	147 129	922
<u>Global Hyatt Corp.</u>	<u>США</u>	134 296	731
<u>Golden Tulip Hospitality Group</u>	<u>Нідерланди</u>	27 300	230
<u>Swissôtel Hotels & Resorts</u>	<u>Швейцарія</u>	13 000	30
<u>Kempinski</u>	<u>Німеччина</u>	499 165	62
<u>AZIMUT Hotels</u>	<u>Росія</u>	5 500	23

Джерело: [13].

1,5 до 5% від доходів з номерного фонду. Умови платежів визначаються в договорі, так само як і платежі, які зазвичай бувають щотижневими або щомісячними [8].

Висновки. Таким чином, франчайзинг пропонує сучасні відпрацьовані технології ведення бізнесу, що дозволяє уникнути помилок організаційно-технічного характеру. Дана система управління

готельними підприємствами сприяє підвищенню конкурентоспроможності та створенню цілої низки переваг, які дозволяють готелям підвищувати якість готельної послуги та дотримуватись високих стандартів якості готельної послуги, що надається, диверсифікувати послуги, що пропонуються в рамках свого сегмента ринку, збільшувати індивідуалізацію обслуговування споживачів.

Література:

- Арбузова И. Ю. Организация обслуживания в гостиницах и туристских комплексах / И. Ю. Арбузова. — М. : Альфа_М, 2011. — 561 с.
- Байлик С. І. Готельне господарство. Організація, управління, обслуговування/ С. І. Байлик. — К. : ВІРА, 2012. — С. 76.
- Ван Дер Ваген Л. Гостиничный бизнес / Линн Ван Дер Ваген. — Ростов н/Д : Феникс, 2010. — С. 67.
- Договір франчайзингу. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://shpargalka.org.ua/r/0/624.html>.
- Мунін Г. Б. Франчайзинг у готельно-ресторанному бізнесі / Г. Б. Мунін, Ю. О. Карягін, А. С. Артеменко, Ю. В. Кошиль. — К. : Кондор, 2008. — 370 с.
- Нечепуренко С. О. Ефективність франчайзингу як форми ведення бізнесу / С. О. Нечепуренко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/733/1/28.pdf>
- Пивоваров М. Г. Франчайзинг та перспективи його розвитку / М. Г. Пивоваров, О. О. Саблін // Держава та регіони: серія Економіка та підприємництво. — 2006. — №2. — С. 192–195.
- Поддепіна П. О. Функціонування готельного господарства України в контексті сучасних тенденцій розвитку економіки / П. О. Поддепіна // Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку : матер. І Міжнар. наук-практич. конф. — Черкаси : Брама—Україна, 2012. — 640 с.
- Татарінов В. С. Франчайзинг як шлях розвитку міжнародних господарських зв'язків / В. С. Татарінов. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.abookz.com/book_244_page_2.
- Hoy F., Sranworth J. Franchising: International Perspective. / Frank Hoy, Jhon Sranworth — London and New York: Taylor & Francis Group, 2003. — 257 p.
- Maitland I. Franchising — A Practical Guide for Franchisors and Franchisees / Ian Maitland. / — Mercury, 1991 — Franchises (Retail trade) — 182 pages.
- Mendelsohn M. The Guide to Franchising (5th ed.) / M. Mendelsohn. — Oxford: Pergamon Press, 1996.
- International Franchise Association. — [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.franchise.org/>.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В УКРАИНЕ

М. Н. Зайцева

к.э.н., старший преподаватель
Харьковская государственная академия культуры
vikontik27@inbox.ru

В рамках экономики различных регионов Украины в современных условиях туризм играет все большую роль. Однако не все регионы способны обеспечить долгосрочное устойчивое развитие туризма на своей территории. Одной из основных причин возникновения проблем в развитии регионального туризма является несовершенство региональной системы управления туризмом. В данной статье рассмотрены основные вопросы, касающиеся влияния туризма на региональную экономику, а также предложен ряд мер по реформированию управления туристической деятельности на региональном уровне.

Ключевые слова: туристическая индустрия, туристический потенциал, региональное управление туризма, туристическая деятельность, региональный туризм.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ

У рамках економіки різних регіонів України в сучасних умовах туризм відіграє все більшу роль. Однак не всі регіони здатні забезпечити довгостроковий сталий розвиток туризму на своїй території. Однією з основних причин виникнення проблем у розвитку регіонального туризму є недосконалість регіональної системи управління туризмом. У даній статті розглянуто основні питання, що стосуються впливу туризму на регіональну економіку, а також запропоновано ряд заходів щодо реформування управління туристичної діяльності на регіональному рівні.

Ключові слова: туристична індустрія, туристичний потенціал, регіональне управління туризму, туристична діяльність, регіональний туризм.

REGIONAL MANAGEMENT FEATURES TOURISM IN UKRAINE

Within the economy of different regions of Ukraine under modern conditions, tourism plays an increasingly important role. However, not all regions are able to provide long-term sustainable development of tourism on its territory. One of the main causes of problems in the development of regional tourism is the imperfection of the regional system of tourism management. This article discusses key issues concerning the impact of tourism on the regional economy and proposes a number of measures to reform the management of tourism activities at the regional level.

Keywords: tourist industry, the tourist potential, regional management of tourism, tourism activities, regional tourism.

Туризм в настоящее время существенно влияет на экономику многих регионов Украины. На региональном уровне роль туризма в хозяйственном процессе связана с самим характером труда, который включает производство туристических услуг, формирование, реализацию и потребление туристского продукта. Производство, формирование и реализация осуществляется туристической индустрией — межотраслевым комплексом организаций по производству товаров и услуг для туризма, которая включает в себя следующие компоненты: организаторов туризма — туристские предприятия по разработке, продвижению и реализации туристского продукта (туроператоры и турагенты), предприятия, предоставляющие услуги по размещению (гостиницы, мотели, кемпинги, пансионаты, дома отдыха и т.д.); предприятия питания (рестораны, кафе, бары и др.), транспортные предприятия (авто- и авиационные предприятия, железнодорожные ведомства, предприятия морского и речного транспорта и др.); экскурсионное бюро, производственные туристские предприятия (производство туристских сувениров, гостиничной мебели, туристского снаряжения), предприятия торговли (магазины по реализации туристического снаряжения и сувениров), предприятия сферы досуга и развлечений (тематические

парки, киноконцертные залы, клубы по интересам, залы игровых автоматов и др.); учреждения самодеятельного туризма (туристские, альпинистские, велосипедные клубы), органы управления туризмом (государственные учреждения, общественные туристские организации), учебные, научные и проектные учреждения [2, с.14].

Приведенный перечень является далеко не полным. По мере расширения и усложнения процессов организации туризма все новые отрасли и предприятия национальной экономики вовлекаются в туристское производство. Существуют, например, фирмы, специализирующиеся на организации конгрессов, информационные, рекламные, маркетинговые агентства, учреждения билетов в театры. Обслуживанием туристов занимаются предприятия торговли, банки, страховые компании. Косвенно формируют туристскую индустрию предприятия, обслуживающие не только туристов, но и другие группы населения: учреждения культуры, лечебные и медицинские учреждения, организации связи, предприятия по производству товаров народного потребления, общественный пассажирский транспорт и т.д. Рост производства и продажа туристического продукта приводит к созданию новых объектов туристической индустрии, требует увеличения

количества занятых в сфере туризма людей. Рост числа туристских прибытий, повышение прибыльности туристического бизнеса в регионе делают экономически выгодным и увеличивают пропускную способность туристических ресурсов региона, отвечают интересам местного населения [6; с. 14].

Развитие туристической отрасли в аспекте регионального подхода нашло отражение в работах Т. Г. Морозовой, С. С. Шилова, К. Е. Ахмедханова, С. С. Богдановой, А. Х. Чупанова, С. С. Исрапилова, А. Г. Мезенцева, М. Д. Джамалову. Исследования этих авторов посвящены анализу инвестиционной привлекательности туристско-рекреационных ресурсов, разработке комплекса мероприятий по эффективному управлению туристической отраслью, совершенствованию и развитию рынка туристических услуг. Однако в туристической отрасли все еще остается большое количество проблем. В частности, проблем, связанных с формированием эффективной системы управления туристической деятельностью.

Целью исследования является разработка теоретических и методических положений совершенствования и развития туристических услуг, оценки и управления повышением качества туристических услуг, способствующих повышению эффективности региональной туристической отрасли.

Влияние туризма на региональном уровне происходит из-за роста производства туристического продукта, привлечения личных сбережений туристов, создания активного рационального потребительского рынка и роста инвестиционной привлекательности местной туристической индустрии [5; с. 72].

Развитие туризма в регионе обусловлено привлечением сбережений прибывающих туристов, которые совершают расходы во время отдыха. Поэтому туризм способен обеспечить местный рынок дополнительными денежными средствами и улучшить платежный баланс региона.

Увеличение популярности туристического региона, привлекательности туристических ресурсов и уровня качества регионального турпродукта делают туристическую инфраструктуру достаточно привлекательным объектом для инвестирования. Рост инвестиций в региональную туристическую индустрию ведет к популяризации туристической деятельности в регионе или стране инвестора, приводит к активизации потребительского спроса в регионе, стимулирует производство предприятий туристической индустрии. Таким образом, развитие туризма вызывает рост благосостояния населения региона за счет увеличения количества предприятий, занятости и доходности в туризме, улучшение условий жизни и социальной защищенности местного населения.

Но можно выделить также и отрицательные последствия развития туризма в регионе: изменение традиционной для региона экономической системы, изменение экономических условий жизни

местного населения, формирование зависимости региона исключительно от туризма.

Увеличение положительного и уменьшение негативного влияния туристической деятельности на экономику региона возможно при обеспечении его устойчивого развития, где важную роль играют внешние и внутренние факторы, а также сезонность. Внешние факторы формируют условия устойчивого развития туризма в регионе. Природно-климатические, географические и культурно-исторические оказывают существенное влияние на масштабы, темпы и направления развития туризма, определяют привлекательность региона и туристический потенциал. От экономического положения региона зависит уровень развития материально-технической базы и инфраструктуры туризма. Также влияют социальные факторы (наличие свободного времени у населения), демографические факторы, политико-правовые, технико-технологические факторы. Внутренние факторы влияют на устойчивое развитие туризма в регионе, формируются и действуют в самой сфере туризма. К ним относят материально-технические факторы, спрос, предложение, сегментацию рынка, ограничения процессов монополизации, повышения квалификации кадров, совершенствование методов массовой информации. Особое влияние на развитие туристической деятельности в регионе занимает фактор сезонности, под которой понимается свойство туристических потоков концентрироваться в определенных местах в течение небольшого периода времени, дает большой экономический эффект [4; с. 52].

Анализ, оценка, прогнозирование и учет влияния этих факторов на развитие туристической деятельности в регионе должны осуществляться в рамках региональной системы управления туризмом. В Украине в настоящее время механизм управления региональной туристической деятельностью недостаточно эффективен. Современная система управления туристической деятельностью в регионах в полной мере не способна обеспечить устойчивое развитие регионального туризма. Особенно это касается тех регионов, где туризм не является основой местной экономической системы. Развитие туризма на региональном уровне носит комплексный, многоаспектный характер, поэтому управление туристической деятельностью в регионе должно осуществляться по целому ряду различных направлений, таких как: поддержание в надлежащем состоянии существующих и создание новых объектов региональной туристической индустрии, оценка туристического потенциала региона, контроль деятельности региональных туристических организаций, сбор, анализ и обработка туристической информации, маркетинговая деятельность по продвижению региона на украинском и мировом рынках, методическая, экспертная деятельность и т.п. [9; с. 23].

В рамках существующей региональной системы управления туристической деятельностью осуще-

ствить развитие всех этих направлений невозможно в силу финансовых, кадровых, информационных и других ограничений. Различия между экономическими, природно-географическими, социально-демографическими, политическими, региональными условиями диктуют необходимость гибкого подхода к построению региональной системы управления туризмом с учетом всех местных особенностей [7; с.16].

Наиболее перспективным направлением совершенствования системы управления туризмом на региональном уровне является создание региональных туристических администраций, выполняющих следующие функции: разработка методологических аспектов развития регионального туризма, координация комплексного исследования проблем развития туризма в регионе, разработка принципов и целей устойчивого развития туризма в регионе, исследования тенденций функционирования туристической отрасли в регионе, мониторинг регионального туристического рынка, анализ существующей региональной инфраструктуры.

Для выполнения этих функций выделяют следующие взаимосвязанные блоки: экспертно-аналитический отдел по туризму, научно-методический центр развития туризма, маркетинговый центр, центр информации и логистики, отдел антикризисных ситуаций, отдел поддержки малого и среднего бизнеса и консультативный отдел, каждый из которых выполняет и решает различные проблемы и обеспечивает устойчивое развитие регионального туризма. В зависимости от специфики местных факторов и условий, структура в каждом конкретном регионе может быть изменена или дополнена другими элементами. В целом, совместная работа структурных подразделений предусматривает разработку и внедрение долгосрочной концепции устойчивого развития туризма в регионе, формулировки и реализации стратегических и тактических целей управления региональным туризмом. Данная концепция

основывается на применении объективного подхода (предусматривает рассмотрение в качестве объекта основные фонды, оборотные фонды, персонал, технологии, туристический рынок) в разработке программы развития всего туризма в регионе.

Выводы. Таким образом, программу развития туризма на региональном уровне при объективном подходе составляют такие элементы [3; с. 98]: общие положения (площадь региона, перечень объектов, объем и номенклатура туристических услуг, планируемая прибыль и сроки программы), основная часть программы (анализ основных и оборотных фондов региона, состава населения, существующей туристической инфраструктуры и туристических предложений, туристского рынка региона, направлений финансирования – из бюджетных и внебюджетных источников), социальное развитие сферы туризма (анализ условий работы и отдыха работников сферы туризма и предложения по их улучшению), автоматизированный банк данных по развитию туризма в регионе (база данных по основным элементам управления региональным туризмом и база нормативно-справочной информации по туризму) [1; с. 67].

Применение объективного подхода при составлении программы долгосрочного развития туризма в регионе позволяет максимально учесть влияние внутренних и внешних факторов, провести анализ существующей ситуации и разработать последовательность действий и мероприятий по поддержке и управлению региональным туризмом. Совершенствование системы управления туризмом на региональном уровне на основе создания региональной туристической администрации и осуществления ее структурными элементами предложенных функций обеспечит устойчивое развитие регионального туризма с помощью согласования стратегических и тактических интересов всех заинтересованных сторон и рационального использования местных туристских ресурсов и инфраструктуры.

Литература:

1. Галасюк С. С. Необхідність удосконалення державного регулювання сфери туризму України / С. С. Галасюк // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи : Зб. наук. праць. — Київ : Тонар, 2007. — С. 67–73.
2. Герасименко В. Г. Управління національним туризмом в контексті міжнародного досвіду / В. Г. Герасименко, С.С. Галасюк // Вісник ДІТБ : Зб. наук. праць. Вип 12. — Донецьк : ДІТБ, 2008. — С. 160–167.
3. Гуляев В. Г. Туризм: экономика, управление, устойчивое развитие : учебник / В. Г. Гуляев. — М. : Советский спорт, 2008. — 280 с.
4. Забаева М. Н. Государственное регулирование туризма в России и за рубежом: модели, принципы и методы / М. Н. Забаева // Менеджмент в России и за рубежом. — 2009. — №2.
5. Здоров А. Б. Экономика туризма : учебник / А. Б. Здоров. — М. : Финансы и статистика, 2007. — 272 с.
6. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навчальний посібник / В. Ф. Кифяк. — Чернівці : Книги-XXI, 2003. — 300 с.
7. Кучеров А. П. Объективное управление: новационный и инновационный менеджмент в туризме. — М. : Издательство «Спутник +», 2009. — 208 с.
8. Севастьянова С. А. Региональное планирование туризма и гостиничного хозяйства : учебное пособие / С. А. Севастьянова. — М. : КНОРУС, 2007. — 256 с.
9. Чудновский А. Д. Управление индустрией туризма России в современных условиях : учебное пособие / А. Д. Чудновский. — М. : КНОРУС, 2007. — 416 с.
10. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії : навчальний посібник / І. М. Школа. — Чернівці : Книги — XXI, 2005. — 596 с.
11. The World Tourism Organization [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.unwto.org/states/index.php>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕСТИВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У МІСТІ ХАРКОВІ

М. Ю. Онацький

к.і.н., викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

m.j.onatskij@karazin.ua

У статті досліджено стан фестивального туризму в Харкові на сучасному етапі. Проаналізовано проблеми, пов'язані з розвитком музично-фестивального туризму в місті, та запропоновано методи їх подолання. З'ясовано перспективні напрямки розвитку музичного мистецтва з точки зору туристичної привабливості. Розкрито заходи та методи, які сприятимуть збільшенню наповнюваності глядацької аудиторії провідних закладів музичного мистецтва міста. Схарактеризовано заходи, що застосовуються на сучасному етапі для популяризації музичного мистецтва та збільшення кількості відвідувачів і потоку туристів. Доведено, що в місті створено сприятливі умови і базу для напливу туристів до Харкова та динамічного розвитку музично-культурного напрямку туристичного бізнесу.

Ключові слова: музичне мистецтво, туристична привабливість, музично-фестивальний туризм, потік туристів, туристичний бізнес.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФЕСТИВАЛЬНОГО ТУРИЗМА В ГОРОДЕ ХАРЬКОВЕ

В статье исследовано состояние фестивального туризма в Харькове на современном этапе. Проанализированы проблемы, связанные с развитием музыкально-фестивального туризма в городе, и предложены методы их преодоления. Выявлены перспективные направления развития музыкального искусства с точки зрения туристической привлекательности. Раскрыты мероприятия и средства, способствующие увеличению наполняемости зрительской аудитории ведущих заведений музыкального искусства города. Охарактеризованы мероприятия, которые применяются на современном этапе для популяризации музыкального искусства и увеличения количества посетителей и потока туристов. Доказано, что в городе созданы благоприятные условия и база для наплыва туристов в Харьков и динамичного развития музыкально-культурного направления туристического бизнеса.

Ключевые слова: музыкальное искусство, туристическая привлекательность, музыкально-фестивальный туризм, поток туристов, туристический бизнес.

PRESENT-DAY STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTIVES OF FESTIVAL TOURISM IN KHARKIV

The article investigates the state of festival tourism in Kharkiv at the present stage; it studies the problems related to the development of musical art and festival tourism in the city and the methods for overcoming them; it clarifies perspective trends of the development of musical art in terms of tourist attraction. The author shows the events and means facilitating the increase of the audience of the leading institutions of musical art of the city. The measures used to promote musical art and increase the number of visitors and the flow of tourists are characterized. The author proves that the favorable conditions and the basis for the flow of tourists to Kharkiv and the dynamic development of musical and cultural trends of the tourist business have been created in the city.

Key words: musical art, tourist attraction, music festival tourism, flow of tourists, tourist business.

В умовах незалежності м. Харків виступає не лише одним із найбільших міст України, її науково-освітнім центром, але і одним із провідних осередків культурно-мистецького життя в країні. Харків – це місто, де перетинаються національні та культурні традиції багатьох народів України, справжній сучасний мегаполіс, що розташований у прикордонній зоні, на перетині культурно-національних традицій народів, представники яких мешкають у місті [16]. Напрямоком культури, який протягом десятиліть розвивався в Харкові, є музичне мистецтво.

Одним із явищ, що змінили культурне обличчя сучасного Харкова, виступає його фестивальне життя. В місті проводиться кілька десятків творчих фестивалів, конкурсів, оглядів, різних за жанрами і формами організації. Зокрема одним із найвизначніших творчих фестивалів-конкурсів міста виступає Міжнародний музичний фестиваль-конкурс «Харківські асамблеї», який проводиться восени

кожного року на базі Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського починаючи з 1991 р. В межах даного заходу беруть участь відомі музиканти та виконавці з різних країн Європи та світу: з Німеччини, Швейцарії, Австрії, Франції, Китаю, Росії тощо. Виступи іноземних майстрів музичного мистецтва часто супроводжуються майстер-класами для студентів-початківців. Конкурс юних скрипалів Богодара Которовича проводиться з 1995 р. З 1999 р. у Харкові проводиться престижний Міжнародний конкурс вокалістів імені І. Алчевського. Починаючи з 1990-х рр. проводиться і широко знаний тепер Міжнародний конкурс естрадної пісні імені К. Шульженко [10, с. 657].

Таким чином, харківська школа виконавців класичної музики зміцнила свій престиж і уславила рідне місто в історії культури. Проведення таких фестивалів стало невід'ємною частиною культурного життя сучасного Харкова. Досвід проведення подібних фестивалів, музичних конкурсів та концер-

тів є безумовно позитивним з точки зору розвитку подієвого туризму в місті та в перспективі може стати міцною базою для розгортання такого виду подієвого туризму, як фестивальний туризм, який все частіше з'являється в переліку пропонованих туристичних послуг і поступово завойовує власну аудиторію [7].

Під фестивальним туризмом дослідники переусім мають на увазі короткотермінові (не більше тижня) пізнавальні подорожі з метою відвідати певні події (музичні, культурні, релігійні, спортивні, масово-розважальні) з періодичністю раз на рік [7]. Доволі часто фестивальний туризм розглядається не як окремий вид туризму, а як складова подієвого туризму або івент-туризму (термін вперше було застосовано ще у 1987 р. Департаментом туризму Нової Зеландії) [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Подієвий туризм визначається як вид туризму, який орієнтований на відвідини певного місця в певний час у зв'язку з якоюсь подією. На сьогоднішній день подієвий туризм (event tourism) виступає доволі перспективним видом туризму, який займає другу сходинку за рівнем популярності в Європі. Серед видів подієвого туризму на першому місці знаходяться перш за все фестивалі, які відрізняються за своїм тематичним змістом [4, 6].

Одним із різновидів фестивалів, що приваблюють туристів, виступають музичні фестивалі, конкурси та концертні виступи. Традиція проведення різного роду музичних фестивалів має достатньо глибоке коріння, а музичний туризм без перебільшення можна назвати одним із найдавніших видів туризму на планеті. Щорічно в світі проводиться чимала кількість музичних конкурсів та фестивалів, на які з'їжджається значна кількість шанувальників тих чи інших музичних напрямків [13].

Широко знаними стали такі музичні фестивалі та конкурси, як міжнародний фестиваль оперного мистецтва (Італія), фестиваль «Сніг та Симфонія» (Швейцарія), фестиваль музики та мистецтв (Велика Британія), міжнародний фестиваль російської класичної музики імені С.В. Рахманінова (Росія), міжнародний музичний конкурс імені П.І. Чайковського (Москва, Росія), пісенний конкурс «Євробачення» та багато інших [3, 4].

Наявність міцних традицій, статус, зірковий склад журі, відповідна рекламна піар-кампанія, підтримка продюсерів, спонсорів та органів влади перетворили ці фестивалі та конкурси на яскраві події, що стали популярними та престижними як серед учасників, так і серед глядацької аудиторії. Саме завдяки таким фестивалям та конкурсам музично-фестивальний туризм перетворився на преваляючий вид подієвого туризму. Так, домінуючим видом подієвого туризму виступає фестивальний туризм у Білорусії. Його яскравою перлиною безумовно є широко знаний тепер далеко за межами країни фестиваль «Слов'янський базар» [1].

Незважаючи на значну кількість різного роду конкурсів та фестивалів, що проводяться у Харкові,

жоден з них не має дійсно загальнодержавного або, тим більше, міжнародного значення (хоча формально майже всі вони мають статус національних чи міжнародних). На нашу думку, це пов'язано з відсутністю якихось міцних традицій проведення музичних конкурсів республіканського або загальнодержавного рівня в Харкові, що багато в чому пояснюється тим, що в радянський час місто було центром важкого машинобудування СРСР, де була зосереджена низка підприємств, які створювали продукцію для військово-промислового комплексу, а відтак надмірна увага до міста була недоречною. З розпадом СРСР подібна «закритість» Харкова зникла, в той час як необхідність реклами Харкова, регіону та й України в цілому зростає.

Стримуючим фактором в цьому сенсі може виступати відсутність потужних продюсерських центрів, які в період незалежності в Харкові так і не сформувалися. В той же час, як свідчить досвід інших країн, проведення подібних заходів можливе навіть за відсутності власних ресурсів. Яскравим прикладом може стати пісенний конкурс «Нова хвиля», який тривалий час проводився в Юрмалі (Латвія). Реанімований на початку XXI ст. конкурс вже через кілька років став одним із найяскравіших явищ музичного культурно-мистецького життя на пострадянському просторі і мав справді міжнародний характер. Відвідати його приїжджали туристи з різних куточків Європи.

Крім фестивалів та конкурсів, що регулярно проводяться у місті, музичне життя Харкова багато в чому продовжує зосереджуватися навколо традиційних мистецько-культурних інститутів, якими виступають театри. Так, з-поміж семи театрів, що діють у Харкові, два пов'язані з розвитком музичної культури регіону – театр музичної комедії та театр опери та балету. Крім цього в Харкові є обласна філармонія, а також Будинки органної та камерної музики (органний зал).

Зазначимо, що далеко не кожний обласний центр має таку кількість музичних установ. Зокрема, рівень розвитку музичної культури в регіоні підкреслює наявність театру опери та балету. У багатьох інших регіонах Лівобережної України, а також у деяких сусідніх областях Росії оперні театри відсутні. Наприклад, немає власного оперного театру в Полтаві, Сумах, Белгороді тощо.

В той же час маємо визнати, що, незважаючи на наявність потужних музичних закладів у місті, рівень їх відвідуваності нерідко доволі невисокий. Наведемо лише деякі дані. Якщо у 1990 р. кількість громадян, які відвідували концерти і театри, складала відповідно 686 тис. і 657 тис. відвідувачів, то у 2000 р. концерти відвідало 97,3 тис., театри – 503,3 тис. осіб [10, с. 657]. За сумним висловлюванням одного із солістів ХНАТОБу імені М.В. Лисенка, під час деяких оперних вистав на сцені нерідко більше діючих осіб, аніж відвідувачів у глядацькій залі.

Ситуацію, на наш погляд, могла б дещо виправити державна підтримка у вигляді додаткових асиг-

нувань на закупівлю нових реквізитів, декорацій, костюмів, технічного обладнання, впровадження новітніх технологій, які б могли бути застосовані в процесі організації концертних виступів чи постановках вистав, оскільки вони суттєво посилюють візуальне враження та позитивно впливають на динаміку відвідин музичних спектаклів, концертів, тих чи інших сольних виступів тощо. В наш час варто враховувати, що сучасний глядач іде не стільки на якісну музику, як на яскраве видовище (останнє здебільшого виступає головним фактором). Як зазначає відомий вчений мистецтвознавець, драматург та журналіст О.Чепалов: «Жоден лондонський м'юзікл сьогодні не є бенефісом яскравої артистичної особистості. Тому ставку роблять не на ім'я, а на техніку видовища» [14].

Дещо іншим на Заході став і підхід до класичних оперних постановок. Режисер там зайнятий не тим, аби відтворити зміст вистави, а відбудовує власну сюжетну лінію, не змінюючи при цьому жодного слова або ноти тексту. Герої класичних вистав нерідко взагалі переносяться в наш час, носять сучасний одяг, пересуваються на сучасних технічних засобах, що наближає реалістичність подій, які зображуються на сцені, до сучасних і є проявом креативності, яка схвально, зустрічається глядацькою аудиторією (особливо молоддю) [9].

Реалізація вищезазначених ідей, на наш погляд, сприяла би збільшенню кількості туристів у Харкові, оскільки якісні музичні вистави в поєднанні з яскравим видовищем та актуалізацією проблематики класичних постановок викликають інтерес не лише у мешканців міста, в якому вони проводяться, а й далеко за його межами.

Зміст же музично-фестивальних програм, які станом на сьогоднішній день може запропонувати ринок туристичних послуг Харкова в рамках подієвих турів, за своєю насиченістю, яскравістю, технічною оснащеністю значно поступається європейським. Більшість культурно-мистецьких подій регіонального рівня не приваблюють достатньої кількості туристів, щоб можна було вести мову про їх вплив на розвиток в'їзного туризму Харкова.

Серед чинників, які гальмують процес формування ринку подієвого туризму (частиною якого є музично-фестивальний туризм), можна назвати неналежний рівень організації, технічного оснащення та фінансування тих культурно-мистецьких заходів, що здатні привертати увагу потенційних туристів, а також недостатню рекламно-інформаційну політику щодо тих івентів, які плануються. Значно ширшими, на наш погляд, мали б стати рекламна піар-кампанія тих чи інших вистав або концертів, а також рекламування гастролів та виступів маловідомих іноземних виконавців у Харкові. Необхідно відзначити також і відсутність активності чиновницького апарату відповідних місцевих та державних органів влади, а також представників приватнопідприємницького корпусу Харкова, які з

обережністю ставляться до даного виду туризму і не надто охоче ризикують його розвивати. Зауважимо, втім, що такий стан речей не є характерною рисою виключно Харкова або України. Притаманний він й іншим країнам пострадянського простору [3].

В той же час подієвий туризм являє собою унікальний вид туризму, оскільки він є фактично невичерпним за своїм змістом [1, 6]. У такому великому культурному центрі, яким виступає Харків, з доволі потужним креативним потенціалом його мешканців, при дієвій підтримці зацікавлених осіб (якими якраз і мають виступати підприємці та можновладці) фактично будь-який музично-мистецький захід (фестиваль, конкурс, концерт, музична вистава, оперний спектакль тощо) може стати відправною точкою розвитку туризму в регіоні.

Зазначимо, що музично-фестивальний туризм є надійним ресурсом підвищення іміджу Харкова та джерелом підйому його економічного добробуту. Він створює базу для зростання зайнятості, підвищення культурного рівня населення міста. Як зазначають дослідники фестивального туризму в Україні, музично-фестивальний туризм робить вагомий внесок у зайнятість та працевлаштування кваліфікованих кадрів з багатьох спеціальностей, які в сучасній Україні, на превеликий жаль, не є високооплачуваними [12].

Харків має в цьому сенсі і відповідну базу, і міцні традиції, і вигідні культурно-історичні переваги, які полягають в тому, що місто виступає певним лідером культурно-мистецького життя в регіоні через наявність високої концентрації музичних закладів з відповідним якісним складом музикантів, артистів, виконавців, режисерів тощо. Потужною базою підготовки останніх виступає низка провідних навчальних закладів міста: Харківський національний університет мистецтв імені І.П. Котляревського, Харківська державна академія культури, Харківське музичне училище імені Б. Лятошинського, Харківське училище культури, низка шкіл естетичного виховання. Всі вони мають тривалу історію і широко знані далеко за межами міста і країни. За даними дослідників, Харків входить до першої п'ятірки серед міст України за кількістю вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців відповідних спеціальностей для музично-фестивальної діяльності, поступаючись лише Києву, Львову та Одесі [12]. В цьому відношенні Харків має першість на теренах східної України, адже жоден інший обласний центр Лівобережжя наявністю такої переваги похизуватися не в змозі. Зокрема, мистецькі ВНЗ відсутні в Запорізькій, Полтавській, Сумській областях, а також у ряді інших областей України [12].

Широко відомими стали і митці (композитори, диригенти, музиканти, співаки), доля яких так чи інакше пов'язана з Харковом, — В. Арканова, М. Бернес, Ю. Багатіков, Б. Гмиря, Л. Гурченко, І. Дунаєвський, М. Кармінський, В. Крайнев, Д. Крамер, В. Мулерман, Е. Мірошніченко, В. Палкін,

К. Шульженко та багато інших. Всі вони або навчалися в Харкові, або починали тут свій творчий чи життєвий шлях [11].

Специфічними рисами музично-мистецьких заходів, що викликають увагу громадськості та здатні сприяти напливу туристів, є орієнтація на цільову аудиторію, а також потреба у високоякісному управлінні та професіоналізмі їхнього проведення. В цих умовах керівництво музично-мистецьких закладів має якомога частіше здійснювати такі організаційні заходи, які б могли претендувати на статус подієвих.

Як відомо, неабиякий ажіотаж справляють прем'єри вистав (особливо – широко знаних у світі). Так, на кількох прем'єрах вистави «Циганський барон», які відбулись у Харківському театрі музичної комедії в 2014 р., в залі театру панував аншлаг. Те ж саме стосується і прем'єри всесвітньо відомої опери «Кармен», що після тривалої перерви відбулася в Харківському національному академічному театрі опери та балету імені М. В. Лисенка в 2015 р., а також опери «Carmina Burana», прем'єра якої стала в 2014 р.

Вдалим кроком популяризації класичного мистецтва стало запрошення до участі у виставах зірок національної опери, а також уславлених артистів, які працюють за межами України, – вихованців вітчизняної виконавської школи. Яскравим прикладом цього є проведення в Харкові фестивалю «Схід Опера» на початку жовтня 2015 року, в межах якого на сцені ХНАТОБу імені М.В. Лисенка виступали провідні музиканти, співаки, артисти балету – А. Позняк, О. Голіцо, Я. Ваня, У. Шнайдер. Не менш вдалим було і запрошення на головну чоловічу партію в опері «Пікова дама» провідного тенора, одного із кращих драматичних тенорів світу, В. Галузіна (який в різний час працював у провідних оперних театрах світу – Маріїнському театрі, театрах Ла-Скала та Метрополітен-опера). Це викликало справжній фурор – білети на фестиваль бронювали навіть мешканці з інших міст України [8, 15].

В той же час треба мати на увазі, що регіональні театри не в змозі часто здійснювати прем'єри нових спектаклів чи запрошувати зірок світової величини, оскільки це пов'язано і з чималими технічними та організаційними труднощами, і зі значними фінансовими витратами.

Керівництво та колективи музичних закладів Харкова задля привернення уваги глядачів вдаються до певних креативних заходів, що сприяють популяризації класичної музики та музичних вистав серед широкої аудиторії. Зокрема, загальновідомі стали виступи оркестру Харківської обласної філармонії так би мовити «під відкритим небом» – на різних майданчиках, на підприємствах, в державних установах і закладах міста, навіть на станціях метро. Не менш популярності здобули і програмні заходи «Янко-шоу», розраховані на масового відвідувача. Крім виконання музичних творів під час програми відбуваються різного роду вікторини та розі-

граші. «Порцію» популярності обласній філармонії також додають концертні виступи, присвячені певним категоріям відвідувачів (як, наприклад, «Ефект Моцарта», який розрахований на вагітних жінок), виконання оркестровим колективом філармонії творів сучасних композиторів (наприклад, композицій з репертуару оркестру під керівництвом видатного диригента П. Морія, виконання яких відбулося влітку 2014 р.) тощо.

Розширенню музично-фестивальної програми подієвого туризму в Харкові та збільшенню потоку туристів до Харківської обласної філармонії сприяла б організація конкурсу-фестивалю органної музики з метою популяризації органних концертів серед широких верств населення. Такі концерти органної музики є характерним явищем для багатьох країн Європи. Харків має для цього і відповідну базу (Будинок органної та камерної музики), і професійних фахівців з гри на такому музичному інструменті. В процесі підготовки та проведення такого музично-мистецького заходу доцільно скористатися досвідом Львова, де подібний фестиваль відбувається кожної осені [12].

У ХНАТОБі імені М. В. Лисенка вже традиційними стали концертні програми, в яких майстри харківської оперної сцени виконують ті чи інші естрадні композиції. Проводяться також і концерти пам'яті видатних композиторів та виконавців, які здійснили вагомий внесок в розвиток музичного мистецтва, – М. Магомаєва, Б. Гмирі, А. Бабаджаняна та ін., під час яких лунали твори, що були написані чи виконувалися зазначеними митцями. Цікавим ноу-хау керівництва оперного театру став експеримент з відкриття нового театрального сезону 2014/2015 р. оперною виставою «під відкритим небом», коли солісти виступали в класичній постановці опери «Запорожець за Дунаєм» на майданчику перед оперним театром, що отримало схвальні відгуки глядачів.

Одним із явищ музичного культурно-мистецького життя Харкова, яке може сприяти збільшенню потоку туристів до міста, є концертні програми вітчизняних та іноземних діячів шоу-бізнесу, музичних колективів, оркестрів, які виступають у Харкові в межах своїх гастрольних турів. З-поміж зірок світової естради, які в різний час неодноразово відвідували місто, варто назвати Т. Кутуньо, А. Сафіно, П. Каас, М. Леграна та ін. Далеко не кожне місто в Україні та у Європі може цим похизуватися. А отже, гастрольні тури зірок такого рівня напередодні їхніх концертів у Харкові потребують якомога ширшої реклами у ЗМІ.

Варто мати на увазі, що для багатьох меломанів географія гастролів їх улюблених виконавців далеко не завжди настільки широка, як цього б хотілося шанувальникам. Чимало виконавців та музичних колективів взагалі доволі рідко відправляються в гастрольні тури. Тому, задля того, щоб відвідати їхні концерти, меломанам нерідко доводиться відправлятися до інших міст або навіть країн. При цьому

нерідко ігнорується навіть затратність такої поїздки, оскільки справжнім шанувальникам жоден, навіть найякісніший, відео- чи аудіозапис не зможе замінити живе виконання. Такий «подієвий» турист згоден заплатити чималі кошти за можливість відвідати цікавий для нього концерт або фестиваль [3, 13]. Цей психологічний нюанс також варто враховувати в процесі реалізації стратегії розвитку музично-фестивального туризму в місті. Згадаємо, що задля того, аби відвідати концерт легендарного британського гурту «Queen», який відбувся в Харкові у вересні 2008 р., до міста з'їжджалися не лише мешканці з різних регіонів України, але й з інших країн.

Для проведення концертів різного рівня складності та масштабу в Харкові в свій час була створена і відповідна база. Зокрема, збудовано кіноконцертний зал «Україна» в парку імені Т. Шевченка, зведена нова будівля ХНАТОБу імені М. В. Лисенка, на великій сцені якого також часто відбуваються виступи відомих виконавців. У якості майданчика для виступів зірок неодноразово виступав Палац спорту [10, с. 514].

На зустріч іноземних гостей, як зірок шоу-бізнесу, оперних співаків, музикантів, так і чисельної армії туристів, розрахована і широка мережа готельних закладів Харкова. Частина з них модернізована і переоснащена, частина збудована з урахуванням діючих технологічних вимог, як, наприклад, чотиризірковий готель «Kharkiv Palace», зведений за сучасними стандартами до Євро-2012 і розрахований на прийом гостей з різних куточків світу.

Поліпшенню туристичного іміджу міста, на нашу думку, сприяла би модернізація деяких культурно-мистецьких об'єктів. У першу чергу це стосується Харківського оперного театру, оскільки архітектурні об'єкти, в яких розміщуються оперні театри, вже самі по собі мають бути витворами мистецтва. Принаймні, так є в більшості країн Європи, де будівлі оперних театрів є окрасою міста, його візитною картою. Будівля ж оперного театру в Харкові радше нагадує якийсь виробничий об'єкт, аніж храм мистецтва.

У контексті питання створення культурно-мистецького об'єкта, що відповідав би сучасним технічним вимогам і водночас зберігав би академічність

архітектурного стилю, доволі цікавим, на нашу думку, є проект перебудови (побудови) будівлі харківської обласної філармонії. Якщо реальний вигляд споруди буде такий же, який представлений у проектному варіанті, то нова будівля філармонії без перебільшення стане справжньою перлиною Харкова і, безумовно, буде об'єктом туристичних екскурсій, які матимуть культурну тематику.

Модернізації потребує і ХАТМК (театр музичної комедії). Проведення ремонту та оснащення за сучасними вимогами безумовно посилить увагу туристів до театру.

Звичайно, вищезазначені недоліки стосуються в першу чергу зовнішньої характеристики привабливості провідних центрів музичного мистецтва Харкова. Втім вони безумовно мають бути враховані в процесі формування концепції розвитку туризму в місті та в регіоні.

В цілому ж ми з повним правом можемо зазначити, що Харків є провідним центром музичної культури у східній Україні. Тут діє низка музичних закладів зі значним репертуаром, який оновлюється, відбуваються креативні інновації з урахуванням соціального запиту публіки та з метою розширення глядацької аудиторії. За останні кілька десятиліть у Харкові зростає кількість різного роду конкурсів і фестивалів, в яких доволі часто представлений не один, а кілька музичних напрямків, що відчутно розширює конкурсну базу заходів. Створено умови для проведення концертних програм зірок світового рівня в межах їх гастрольних турів. Відповідним чином оновлена інфраструктура для прийому гостей з різних куточків планети. Всі ці фактори за умов відповідного фінансування різних музично-мистецьких проектів та їхньої активної підтримки з боку органів влади, спонсорської допомоги з боку представників бізнесу, належного рівня організації, наявності чіткої програми заходів для популяризації музично-фестивального руху (а разом з ним і подієвого туризму загалом), правильної рекламної політики будуть сприяти перетворенню Харкова на справжній центр музично-мистецького, фестивального, культурно-розважального туризму сходу України.

Література:

1. Александрова А. О. Состояние и перспективы развития событийного туризма в Республике Беларусь / А. О. Александрова // Материалы X Международной научной конференции «Беларусь в современном мире». — Минск, 28 октября 2011. — С. 183–184. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/aleksandrova2.htm.
2. Алексеева О. В. Событийный туризм и ивент-менеджмент / О. В. Алексеева // Российское предпринимательство. — 2011. — № 6. — Вып. 2 (186). — С. 167–172. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/alekseeva.htm.
3. Артюх Д. В. Событийный туризм в России и за рубежом / Д. В. Артюх, И. А. Колупанова // Горизонты образования. — Барнаул, 2008. — Вып. 10. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/artjuh.htm.
4. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / А. В. Бабкин. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. — 252 с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://tourlib.net/books_tourism/babkin09.htm.
5. Вань М. Основные доминанты событийного туризма / М. Вань // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. — 2009. — №2. Сер. «Экономика и управление». — Т. 22 (61). — С. 80–86. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/van-myao.htm.

6. Габор Л. А. Формирование рынка событийного туризма в Одесском регионе / Л. А. Габор // Материалы научной конференции «Становление современной науки – 2012». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/gabor.htm.
7. Грицку-Андрієш Ю. П. Фестивальний туризм в системі рекреаційно-туристської діяльності / Ю.П. Грицку-Андрієш, Ж.І. Бучко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Вип. 519–520. – С. 56–60. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/grycku.htm.
8. Ефанова М. Из любви к Харькову звезды оперы и балета отказались от гонораров / М. Ефанова // Вечерний Харьков. – 2015. – 5 октября. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vecherniy.kharkov.ua/news/111573/>.
9. Ефанова М. Харьковский композитор привез в родной город европейские традиции / М. Ефанова // Вечерний Харьков. – 2011. – 15 апреля. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vecherniy.kharkov.ua/news/50934/>.
10. Історія міста Харкова ХХ століття – Х. : Фоліо, Золоті сторінки, 2004. – 686 с.
11. Карнацевич В. 100 знаменитых харьковчан / В. Карнацевич. – Х. : Фолио, 2005. – 510 с.
12. Молодецький А. Значення фестивального туризму у розвитку міст та регіонів / А. Молодецький, А. Пташнік // Історія української географії. – 2012. – Вип. 26. – С. 113–118. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/molodeckyj.htm.
13. Музыкальный туризм. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/music-tourism.htm.
14. «Театральная бессонница» длиною в 40 лет // Время. – 2015. – 15 сентября. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://timeua.info/post/kultura/teatral-naya-bessonnica-dlinoyu-v-40-let-01345.htm/>.
15. Харьковский оперный открывает сезон: программа // Вечерний Харьков. – 2015. – 10 сентября. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vecherniy.kharkov.ua/news/110659/>.
16. Туристичний імідж регіону: монографія/ За ред. А. Ю. Парфінєнка. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. — 312 с.

РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

А. С. Перепелиця

старший викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

anna_perepelytsia@karazin.ua

У статті розглянуто поняття «інформаційні технології», зв'язок між інформаційними технологіями і міжнародним туристичним ринком на прикладі туристичного підприємства. Досліджений вплив інформаційних технологій на розвиток міжнародного туристичного ринку, який стимулюється інтернет-технологіями. Досліджено суть поняття «інформатизація». Проаналізований вплив інформатизації не лише на розвиток туристичної діяльності, але і на світове господарство в цілому. Зроблений висновок про необхідність застосування інформаційних технологій як інструменту урегулювання міжнародного туристичного ринку.

Ключові слова: інформаційні технології, інтернет-технології, міжнародний туристичний ринок, інтернет-бронювання, туристи, електронна комерція, туристичні послуги, web-сайт, інтернет-ресурси, туристична фірма, економічна ефективність, маркетинг.

РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО РЫНКА С ПОМОЩЬЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье рассмотрено понятие «информационные технологии», связь между информационными технологиями и международными туристическому рынку на примере туристического предприятия. Исследовано влияние информационных технологий на развитие международного туристического рынка, которое стимулируется интернет-технологиями. Исследована суть понятия «информатизация». Проанализировано влияние информатизации не только на развитие туристической деятельности, но и на мировое хозяйство в целом. Сделан вывод о необходимости применения информационных технологий как инструмента регулирования международного туристического рынка.

Ключевые слова: информационные технологии, интернет-технологии, международный туристический рынок, интернет-бронирование, туристы, электронная коммерция, туристические услуги, web-сайт, интернет-ресурсы, туристическая фирма, экономическая эффективность, маркетинг.

ADJUSTING OF INTERNATIONAL TOURIST MARKET BY MEANS OF INFORMATION TECHNOLOGIES

The article considers the concept of «Information technologies», connection between information technologies and international tourist market by the example of tourist enterprise; analyzes the influence of information technologies on development of international tourist market, which is being stimulated by internet technologies. The article considers essence of the concept «Informatization». The article also analyzes the influence of informatization not only to the development of tourist business, but also on a world economy in general. Conclusion about the necessity of application of information technologies, as an instrument of regulation of the international tourist market, is drawn.

Keywords: Information technologies, Internet-technologies, international tourist market, Internet-reserving, tourists, electronic commerce, tourist services, web-site, tour operator, economic efficiency, marketing.

Постановка проблеми. Нині соціально-економічний розвиток країни, регіону та і світу в цілому значною мірою залежить від технологічного прогресу. Впровадження новітніх досягнень наукової думки, вдосконалення технологічних і управлінських процесів, використання нових шляхів, методів, можливостей для вирішення конкретних економічних завдань давно вже є основним змістом господарської діяльності в розвинених, постіндустріальних країнах, які складають ядро сучасного світового господарства. Така інноваційна модель розвитку довела свою ефективність, але її імплементація вимагає специфічного світосприйняття, ґрунтованого на творчому підході до господарської діяльності, і передбачає постійний пошук нетрадиційних рішень, позбавлення від будь-яких догм і обмежень. Виховання такого творчого світосприйняття, формування його в професійних кругах є важливим практичним завданням, розв'язання якого пов'язане з підвищенням загального рівня технологічного розвитку, комп'ютеризації, інформаційної

грамотності населення. Саме це і визначає актуальність досліджень у предметній області регулювання міжнародного туристичного ринку за допомогою інформаційних технологій [1, с. 265].

Аналіз останніх публікацій. В умовах глобалізації значно зростає роль інформаційних технологій як важливого інструменту в підвищенні ефективності управління підприємствами. Специфічні особливості створення та реалізації туристичних послуг (велика кількість учасників та значна їх географічна роз'єднаність, розгалужена система взаємовідносин суб'єктів туристичного ринку, територіальна диференціація туристичного продукту, віддаленість місця реалізації туристичних послуг від місця їх споживання) обумовлюють необхідність підвищення рівня забезпечення системи управління сучасними інформаційними технологіями. Позитивний вплив інформаційних технологій на динаміку вітчизняного та міжнародного туристичного потоку привів до трансформування туристичної галузі з такої, що орієнтована на обслуговування організованих ту-

ристів, на багатогалузеву сферу діяльності, спрямовану на задоволення різноманітних потреб мільйонів індивідуальних туристів.

Наявність проблем підтверджується недостатнім рівнем використання новітніх інформаційних технологій у туристичній сфері, а саме: низьким рівнем розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури; відсутністю баз даних туристичного профілю в окремих регіонах країни; обмеженістю інформації та реклами туристичного продукту на міжрегіональних, національному та міжнародному ринках; недосконалістю механізму інформаційного обміну суб'єктів господарювання у сфері туризму і зовнішнього середовища за допомогою мережі інтернет; низьким рівнем розвитку віртуальних туристичних підприємств і центрів; відсутністю державної електронної системи забезпечення суб'єктів туристичної діяльності оперативною інформацією про попит, пропозицію, ціни, тарифи.

Вирішення вищезазначених завдань має базуватись на дослідженні наявних сучасних інформаційних технологій, їх застосуванні та впливу на різні стадії створення і просування туристичного продукту та аналізі розвитку туристичного бізнесу в цілому.

Дослідження щодо використання новітніх інформаційних технологій у діяльності підприємств туристичної сфери і туризмі в цілому здійснювали: Н. І Плотнікова, М.А. Морозов, Н. С. Морозова, Н.В. Варачева, Л.А. Попов, А.Ю. Парфіненко, О.В. Євтушенко, А.С. Перепелиця та інші.

Мета статті. Виявити особливості регулювання міжнародного туристичного ринку за допомогою інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. У другій половині двадцятого століття у світовій індустрії туризму сталися зміни, які зумовили напрями сучасного розвитку. Ці зміни такі кардинальні, що дозволяють говорити про трансформацію самої природи туристичного бізнесу. Важливою складовою сучасного турбізнесу стали інформаційні комунікації і, зокрема, глобальні дистриб'юторські системи. Посилення вимог до якості і різноманітності туристичних послуг, розширення географії подорожей і подорожу-

ючих, зміни в споживчих перевагах у бік зростання зацікавленості в пізнавальному, спортивному, екстремальному, етнічному туризмі призводять до необхідності впровадження новітніх технологічних і управлінських інновацій[3, с. 45].

Цілеспрямований розвиток міжнародного туристичного ринку є важливим чинником трансформації національної економіки, інструментом її інтеграції в систему світогосподарських зв'язків, засобом диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності і призводить до збільшення продуктивності інформаційних, науково-технічних, культурних контактів. Це вимагає нетрадиційних інноваційних підходів до організації управління туризмом на рівні держави і підприємницьких бізнес-структур. Серед цілей державної туристичної політики країн світу окрім основних (планування, координування, регулювання розвитку туризму і маркетинг національного туристичного продукту) важливе місце на сучасному етапі займає стимулювання розвитку інноваційних процесів в туризмі. Необхідним стає формування привабливого інвестиційного клімату для реалізації інноваційних проектів, міжнародна науково-технічна співпраця з метою ознайомлення з передовим іноземним досвідом і впровадження новітніх технологій в різні галузі національної туристичної індустрії. Традиційні моделі державного управління туризмом, які довели свою ефективність у провідних туристичних країнах світу, модифікуються з метою інтенсифікації інноваційних процесів у туризмі, стимулювання творчих підходів до вирішення туристичними підприємствами насущних проблем, надання останнім більшого простору для реалізації власних нетрадиційних стратегій розвитку [5, с. 53].

Більшість туристичних компаній на туристичному ринку використовують інтернет-технології для раціоналізації внутрішніх процесів своєї діяльності. Побудовані на основі інформаційних технологій бізнес-процеси і взаємозв'язки з іншими підприємствами можуть допомогти компаніям досягти нових рівнів конкурентоспроможності і ефективності, але в той же час вони викликають виникнення наступних управлінських проблем:

Таблиця 1

Витрати і переваги, пов'язані з упровадженням інформаційних технологій

Витрати	Матеріальні вигоди	Нематеріальні вигоди
Апаратне забезпечення	Підвищення продуктивності	Поліпшення організаційного планування
Телекомунікації	Зниження операційних витрат	Вдосконалення контролю ресурсів
Програмне забезпечення	Скорочення персоналу	Підвищення організаційної гнучкості
Системне програмне забезпечення	Зниження комп'ютерних витрат	Підвищення актуальності інформації
Перебудова бізнес-процесів	Зниження витрат на зовнішніх постачальників	Збільшення об'єму інформації
Обслуговування	Зменшення рівня зростання витрат	Зростання задоволеності результатами праці
Персонал Витрати Апаратне забезпечення Телекомунікації	Скорочення витрат на устаткування	Вдосконалення методик ухвалення рішень
	Матеріальні вигоди	Нематеріальні вигоди
	Підвищення продуктивності	Поліпшення організаційного планування
	Зниження операційних витрат	Вдосконалення контролю ресурсів

Джерело: [5, с. 52].

1. Електронна комерція і електронний бізнес вимагають повної зміни способу мислення, тобто виникає потреба в нових організаційних підходах і процесах управління.

2. Пошук вдалої моделі інтернет-бізнесу.

У таблиці 1 перераховані статті витрат і доходів, найчастіше використовувані для аналізу при впровадженні інформаційних технологій.

Матеріальні вигоди можна підрахувати і надати їм грошове вираження. Нематеріальні вигоди, до яких відноситься підвищення якості обслуговування клієнта або вдосконалення методів ухвалення рішень, не можна виразити в кількісному відношенні, але з часом ці доходи також отримують кількісну оцінку.

У разі застосування інструментів фінансового аналізу до інформаційних технологій виникає багато проблем. Фінансові моделі не містять вказівок на ризики і невизначеності при оцінці витрат і очікуваних переваг. Витрати і вигоди з'являються не одночасно. Витрати мають матеріальну природу і цілком передбачувані, в той же час вигоди проявляються з часом і часто носять нематеріальний характер. Необхідно враховувати і те, що завдяки високому темпу технологічних змін в інформаційних технологіях, що базуються на застосуванні комп'ютерів, більшість подібних систем застарівають за 5–8 років. Тому впровадження інформаційних технологій потребує ретельно продуманого процесу управління змінами.

Для того, щоб туристичні фірми, дійсно використали впровадження інформаційних технологій як механізм підвищення ефективності своєї роботи, необхідно звернути увагу на проблемні області в цьому процесі. Як правило, це проект, дані, витрати і операції (функціонування).

Дані, що містяться в інформаційних системах, мають бути точними і сумісними між собою. Інформація має бути достовірною, однозначною, повною і доступною.

Витрати повинні укладатися до бюджету фірми як на стадії проектування, так і на стадії експлуатації і обслуговування.

Таким чином, головними причинами невдач впровадження інформаційних технологій є: недостатня участь користувачів у процесі розробки і впровадження; недостатня підтримка керівництва; високий рівень складності; погане управління процесом впровадження. Особливо важливим аспектом є взаємозв'язки між учасниками проекту.

Також потрібні управлінська підтримка і контроль процесу впровадження, а саме впровадження інформаційних технологій і систем повинне проходити у вигляді запланованих організаційних змін.

У загальному випадку ключовими чинниками успіху діяльності фірми для поліпшення міжнародного туристичного ринку можна вважати:

1. Відношення персоналу фірми до роботи у сфері туризму як до складного виробничого процесу.

2. Наявність власних технологій, відповідно до яких увесь виробничий процес розбивається на елементарні складові, що мають реальну схему виконання і способи автоматизації за допомогою інформаційних технологій.

3. Персональну відповідальність кожного конкретного співробітника за ту або іншу ділянку роботи і наявність навчених, висококваліфікованих кадрів.

4. Уміння вести конкурентну боротьбу (уміння утримати лідируючі позиції).

5. Ефективну рекламу (наявність власного web-сайту, видання власних каталогів, буклетів, журналів та іншої рекламної продукції).

Висновки.

1. Інноваційні процеси є визначальними для розвитку міжнародного туризму. Виходячи з цього, особливо актуальним є дослідження шляхів і засобів подолання технологічної відсталості в порівнянні з прискореним інноваційним розвитком країн-лідерів міжнародного туристичного ринку.

2. Туристичним підприємствам необхідно впроваджувати передові технології надання послуг, нові методи управління, організації, мотивації і контролю згідно з вимогами зовнішнього конкурентного середовища, що постійно змінюються.

3. Розвиток інноваційних процесів у туристичній галузі на сучасному етапі визначається широким впровадженням інформаційних технологій.

4. Необхідно проаналізувати і реструктурувати сам бізнес-процес, врахувати можливі зміни в структурі організації, в схемі підтримки інформаційних систем, методів управління і стратегії ведення бізнесу.

5. Для успішної роботи компанії мало створити власний web-сайт; слід спочатку ретельно обдумати, чи може ця компанія створити в інтернеті реальну робочу бізнес-модель і яке місце займає інтернет у стратегії ведення бізнесу в цілому. Електронна комерція вимагає застосування нових стратегій при розподілі замовлень, в області реклами і обслуговування клієнтів.

Література:

1. Вишневська О. О. Туристичне країнознавство : підручник / О. О. Вишневська, А. Ю. Парфіненко, В. І. Сідоров. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. — 594 с.
2. Изотова М. А. Инновации в социокультурном бизнесе и туризме / М. А. Изотова, Ю. А. Матюхина. — М. : Научная книга, 2006. — 136 с.
3. Новиков В. С. Инновации в туризме : учебное пособие / В. С. Новиков. — М. : ИЦ «Академия», 2007. — 208 с.
4. Харрис Годфри. Стимулирование международного туризма в XXI веке: пер. с англ. / Харрис Годфри, Кац Кеннет. — М. : Финансы и статистика, 2000. — 240 с.
5. Чудновский А. Д. Информационные технологии управления в туризме / А. Д. Чудновский, М. А. Жукова. — М. : КноРус, 2006. — 104 с.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

П. О. Подлепіна

доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

podlepina@karazin.ua

У статті проаналізовано сучасний стан та тенденції розвитку готельного господарства України в умовах турбулентності. Ринок готельних послуг є дуже сприйнятливим до дії політичних, економічних та соціальних змін макросередовища. Тому ситуація, яка склалася в Україні на сучасному етапі, спричинила ряд негативних змін у показниках функціонування готельної індустрії. Але відбувається певне адаптування до реалій сьогодення: переорієнтація туристичного потоку та збільшення завантаженості готелів у нових дестинаціях, оптимізація витрат, зміна чинників впливу на вибір потенційного споживача готельних послуг, диверсифікація готельної пропозиції та ін. Запровадження антикризової політики у всіх аспектах готельної діяльності допоможе зберегти ринковий сегмент.

Ключові слова: колективні засоби розміщення, рівень завантаженості номерного фонду, тенденції розвитку, міжнародні готельні оператори, інвестиційна привабливість, кризові умови, турбулентність.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ТУРБУЛЕНТНОСТИ

В статье проанализировано современное состояние и тенденции развития гостиничного хозяйства Украины в условиях турбулентности. Рынок гостиничных услуг является очень восприимчивым к действию политических, экономических и социальных изменений макросреды. Поэтому ситуация, которая сложилась в Украине на современном этапе, вызвала ряд негативных изменений в показателях функционирования гостиничной индустрии. Но происходит определенная адаптация к реалиям современности: переориентация туристического потока и увеличения загруженности гостиниц в новых дестинациях, оптимизация расходов, изменение факторов влияния на выбор потенциального потребителя гостиничных услуг, диверсификация гостиничного предложения и др. Проведение антикризисной политики во всех аспектах гостиничной деятельности поможет сохранить рыночный сегмент.

Ключевые слова: коллективные средства размещения, уровень загруженности номерного фонда, тенденции развития, международные гостиничные операторы, инвестиционная привлекательность, кризисные условия, турбулентность.

TRENDS OF THE HOTEL INDUSTRY DEVELOPMENT IN UKRAINE IN TERMS OF TURBULENCE

The author analyses the current state and trends of the hotel industry development in Ukraine in terms of turbulence. The market of hotel services is very susceptible to the influence of political, economic and social changes in the macro environment. Therefore, the current situation in Ukraine has caused a number of negative changes in the indicators of the hotel industry functioning. But there is a certain adaptation to the contemporary realities: the tourist flow reorientation and the increase in occupancy level of the hotels in new destinations, cost optimization, changes in the factors that influence the selection of potential consumers of hotel services, hotel offers diversification and others. The implementation of anti-crisis policy in all aspects of hotel operations will help to maintain the market segment.

Keywords: collective accommodation facilities, the level of room occupancy, development trends, international hotel operators, investment attractiveness, crisis conditions, turbulence.

Постановка проблеми. Турбулентність як новий цикл розвитку сучасного глобалізованого світу створює нову реальність невизначеності та всепроникаючих ризиків у різні сфери, які здатні викликати зміну конфігурації або, навіть, руйнування існуючої системи. Можна стверджувати, що сучасні умови господарювання характеризуються високим рівнем нестабільності та невизначеності як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, що пов'язано з пролонгованою дією глобальної економічної кризи, загостренням геополітичної, економічної та соціальної ситуації в країні, що безумовно перешкоджає повноцінному розвитку всіх складових національної економіки.

Індустрія туризму та гостинності представляє собою відкриту систему, яка характеризується високим рівнем глобалізації та транснаціоналізації, що робить її вкрай вразливою негативним діям загальноекономічної та політичної турбулентності. Така

ситуація вимагає від суб'єктів ринку виявлення джерел ризику, визначення векторів ефективного розвитку та розробки адекватної бізнес-стратегії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретико-методологічною та інформаційною базою дослідження готельної індустрії та сучасних тенденцій її розвитку слугували роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних учених, як: С. Байлика, Х. Роглева, Т. Сокол, С. Грабовенської, Г. Яковлева, Е. Балашова, А. Башкова, А. Кускова, І. Єфременко, Р. Ушакова, Н. Авілової, О. Любіцевої, П. Пуцентейло, М. Мальської, Є. Джанджугазової, Дж. Уокера та ін., а також аналітичні огляди, статистичні звіти, доповіді міжнародних, регіональних та національних туристичних організацій, готельних асоціацій та відомих консалтингових компаній, таких як: Travel Euromonitor International, World Travel Market, Ukrainian Trade Guide, Invest Ukraine, Ernst & Young, Асоціації готельних об'єднань і готелів України тощо.

Але, беручи до уваги високий динамізм змін та постійне ускладнення умов ведення господарської діяльності, нерозкритий потенціал розвитку індустрії гостинності України, вкрай актуальним є аналіз ефективних векторів розвитку вітчизняного готельного ринку в умовах турбулентності.

Мета статті. Систематизація сучасних показників функціонування та виявлення тенденцій і перспективних напрямків розвитку готельного ринку України в сучасних умовах глобальної нестабільності.

Виклад основного матеріалу. В економіці багатьох країн світу на сучасному етапі формування народногосподарських зв'язків розвиток сфери послуг, включаючи індустрію гостинності, виражає зміну в пріоритетах суспільного розвитку, зростання необхідності розширення і підтримки міжнародних контактів, зміну системи цінностей і ролі дозвілля.

Необхідно зазначити, що в результаті транзитивних процесів в Україні, в останні роки актуалізувався розвиток туристичного сектору, який поступово набирає рис, характерних для галузі світового господарства. У ході своєї трансформації туристична активність суттєвим чином змінює суспільство та його культурні орієнтири, сприяє задоволенню потреб населення у змістовному проведенні дозвілля.

З набуттям незалежності в Україні починає формуватися ринок готельних послуг, який представляє собою багатомірну динамічну систему взаємовідносин з надання та отримання комплексного готельного обслуговування. Готельне господарство є однією зі складових туристичної індустрії в Україні.

Саме готельні підприємства виконують одну з найважливіших функцій у сфері обслуговування туристів: забезпечують їх сучасним житлом та необхідними послугами, оскільки якість проживання та відповідне обслуговування значно впливають на рівень туристичного сервісу [3, с. 8].

Аналізуючи ситуацію розвитку готельного господарства 1995–2010 рр., необхідно відзначити її двоїстий характер:

– з 1995 р. по 2004 р. спостерігається поступове зниження кількості готельних підприємств, що пов'язане з початком встановлення ринкового механізму господарювання, зміною форми власності, гострою необхідністю проведення модернізації та реконструкції матеріальної бази за власний рахунок, запровадження у 1999 році обов'язкової сертифікації готельних послуг та послуг харчування. Таке

нове середовище виявилось для деяких підприємств готельного типу несприятливим для продовження функціонування;

– з 2004 р. по 2010 р. відбувається зростання кількості готельних підприємств, що є наслідком радикальних змін внутрішньополітичної ситуації в країні, підвищенням зацікавленості інвесторів до сектору готельної нерухомості, проведенням ряду масштабних заходів (наприклад, міжнародного пісенного конкурсу «Євробачення»), зростанням кількості іноземних туристів тощо [11].

Необхідно відзначити, що системність та комплексність у дослідженнях готельного ринку є запорукою ефективного прогнозування, вибору вектора розвитку та розробки стратегій функціонування в мінливому ринковому середовищі. Але через зміни в методиці статистичного аналізу індустрії гостинності України цілісність та послідовність у наукових спостереженнях готельного господарства втрачено та наявні певні розбіжності в показниках через їх неспівставність.

Так, згідно з Методологічними положеннями зі статистики туризму, в статистичну звітність України з 23.12.2011 р. було введено категорію «колективні засоби розміщування» (КЗР), що об'єднує в собі такі типи підприємств, як готелі та аналогічні засоби розміщування і спеціалізовані засоби розміщування. До 2011 року фактично не включались дані щодо спеціалізованих засобів розміщення, зокрема санаторіїв, пансіонатів та інших оздоровчих закладів тощо. Також не передбачалась окрема форма звітності для фізичних осіб-підприємців для готелів, санаторіїв та інших засобів розміщування [9]. Така ситуація спричиняє деяку часову фрагментарність аналізу.

Аналізуючи рис. 2, можна стверджувати, що загальна кількість засобів розміщення в Україні з 2011 р. по 2013 р. поступово збільшувалась, що

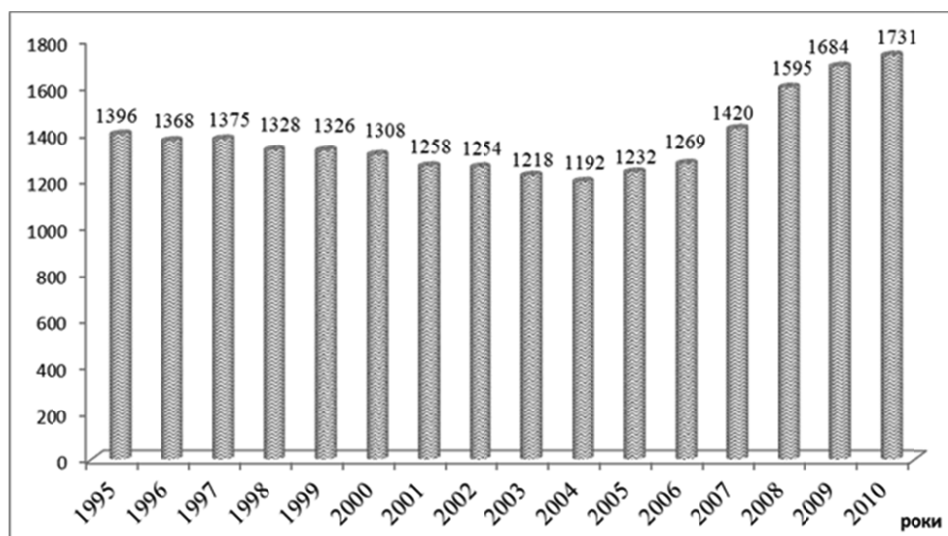

Рис. 1. Динаміка кількості підприємств готельного типу (1995-2010 рр.).
Джерело: [5]

пов'язано з розбудовою та експлуатацією готельної нерухомості різної категорії під впливом підготовки та проведення фінальної частини чемпіонату з футболу Євро – 2012.

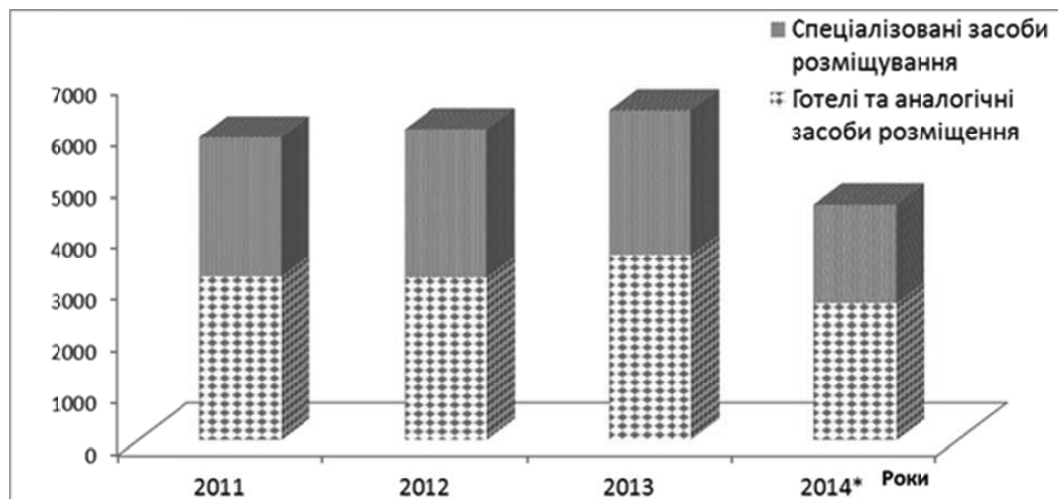
У 2014 році показники розвитку мають негативну тенденцію, що є наслідком загострення внутрішньополітичної та економічної ситуації, проведенням військових дій на частині території України, що спричиняють руйнацію частини засобів розміщення. Скоротилась відповідно і кількість місць, які

Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Ефективне функціонування підприємств готельного господарства забезпечується обслуговуванням внутрішніх та в'їзних туристів. Кон'юнктура готельного ринку тісно пов'язана із загальною економічною ситуацією як країн-реципієнтів, так і генераторів туристичних потоків. Сучасна ситуація, що склалася в економіці, неминуче призведе до зміни показників роботи підприємств готельного господарства, оскільки

рівень економічної активності визначає інтенсивність поїздок, впливає на обсяги наявних доходів і здатність здійснювати туристичні поїздки.

На жаль, офіційні статистичні дані останніх років демонструють з меншення кількості внутрішніх туристів (у 2014 році кількість скоротилася на

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Рис. 2. Динаміка кількості засобів розміщення (2011–2014 рр.).
Джерело: [5]

пропонувалися закладами готельного господарства: у порівнянні з 2011 р. кількість місць скоротилася на 28 % (на 161,3 тис.) і склала 406 тис.

Для корегування показників необхідно розглянути зміну кількості підприємств готельного господарства за територіальною ознакою. Аналіз рис. 3 демонструє, що значних коливань кількості засобів розміщення за регіонами України не спостерігається, а отже, негативна тенденція є, в більшій мірі, відображенням деяких особливостей системи статистичної обробки даних, а саме неврахуванням тимчасово окупованої території Автономної Республіки

379 869 чоловік (на 46%) у порівнянні з 2013 р. і склала 322 746 туристів) та коливання кількості іноземних (рис. 4), адже більшість посольств та консульств різних країн в Україні не рекомендували своїм громадянам відвідувати нашу країну (так, у січні 2015 року Державний департамент США на офіційному сайті опублікував повідомлення, в якому рекомендував американським громадянам уникати поїздок до Східної України. Офіційне пояснення з американської сторони було: озброєні зіткнення між сепаратистами і українською армією, окупація російськими військами Криму і їх присутність

Таблиця 1

Окремі показники розвитку готельного господарства (2011–2014 рр.)

Роки	КЗР	Кількість місць, тис.		
		Усього	в тому числі:	
			в готелях та аналогічних засобах розміщення	в спеціалізованих засобах розміщення
2011	5882	567,3	154,2	413,1
2012	6041	583,4	162,8	420,6
2013	6412	586,6	176,1	407,5
2014*	4572	406	135,5	270,5

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: [5]

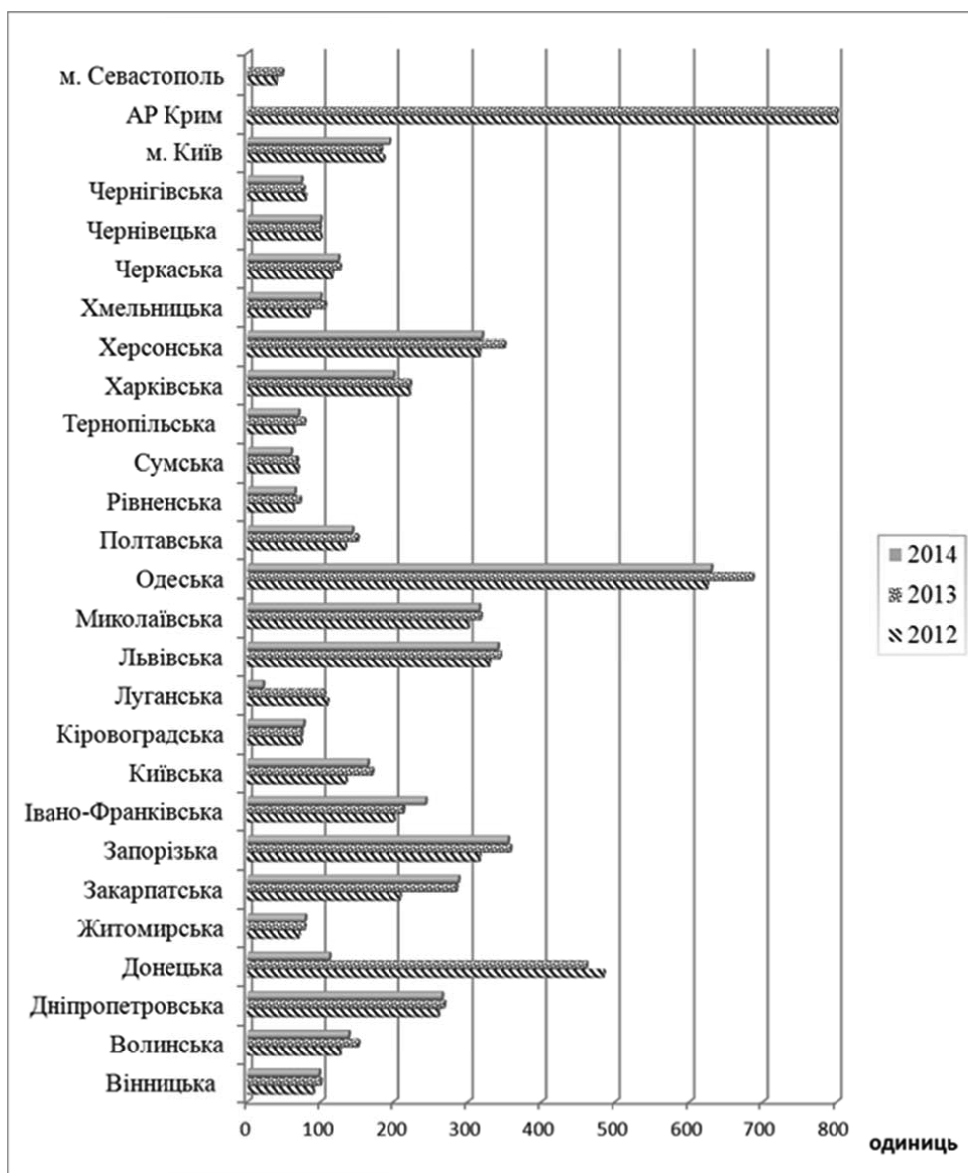

Рис. 3. Динаміка кількості засобів розміщення: територіальний розріз (2012–2014 рр.).
Складено автором за джерелами: [8, 9, 10]

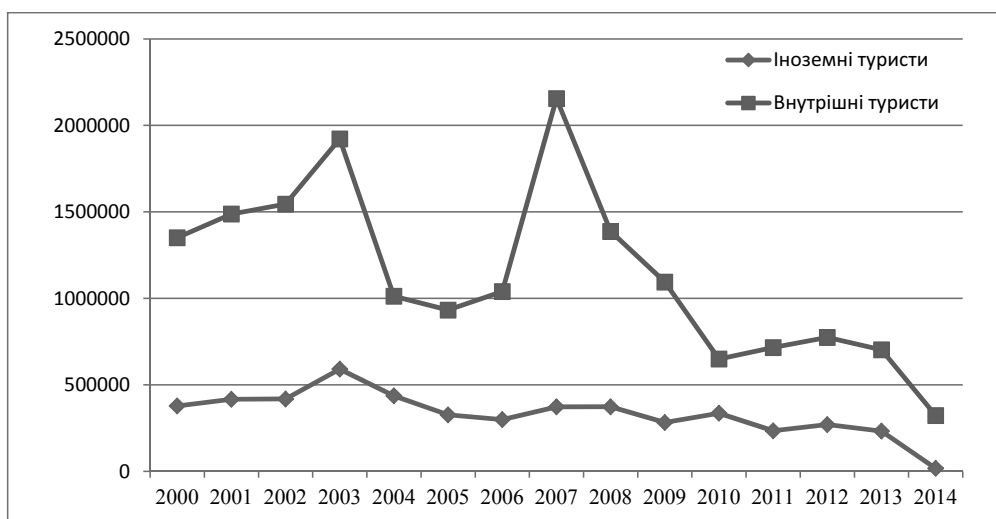

Рис. 4. Динаміка кількості іноземних та внутрішніх туристів (2000–2014 рр.).
Джерело: [5]

на Сході країни. Окрім Донецької і Луганської областей, рекомендація розповсюджується на такі популярні серед туристів міста, як Харків, Херсон, Запоріжжя і Одеса) [2].

Значне скорочення ж внутрішніх туристів є комплексним наслідком порушення принципу безпеки через ситуацію в Україні та загальне зменшення економічного благополуччя населення (за даними Державного комітету статистики України у структурі сукупних витрат домогосподарств доля витрат за статтею «Ресторани та готелі» зменшилась з 2,5 % у 2013 р. до 2,3 % у 2014 р.).

Аналіз показників на рис. 4 є також підґрунтям для ствердження того, що кількість розміщених і рівень завантаженості номерного фонду відповідно знижується, оскільки категорії «Іноземні туристи» та «Внутрішні туристи» відносяться до сегменту організованого туризму, а розміщення є обов'язковою складовою будь-якої програми перебування туристів. Так, кількість розміщених у колективних засобах розміщення в 2014 році скоротилась на 2879,2 тис. (на 35 %) у порівнянні з 2013 р. і склала 5423,9 тис. чоловік, серед яких близько 10,2 % – іноземці.

Як наслідок, доходи КЗР знижуються, що підвищує період окупності та погіршує інвестиційну привабливість ринку. Інвестиційна привабливість готельного сегменту в цілому в умовах, що склалися, практично дорівнює нулю. На сучасному етапі девелопери вкрай обережні – нові об'єкти нечисленні і їх відкриття постійно відкладається. Окрім того, розвиток багатьох з них почався ще до кризового періоду. Адже, якщо оцінити вартість продажу готелю з урахуванням того рівня операційного доходу, який він генерував у 2014 або 2015 році, то показник ринкової ціни у ряді випадків буде нижчий, ніж собівартість його будівництва. А з урахуванням вартості банківського кредиту економічна доцільність будівництва готельного проекту стає практично відсутня [1].

Але незважаючи на складні макро- та мікроекономічні та політичні умови, готельне господарство та ринок готельних послуг продовжує функціонувати, трансформуючись під реалії сьогодення.

Серед тенденцій розвитку в кризових умовах функціонування можна виокремити наступні:

- зміна вектора туристичних потоків у бік туристичних дестинацій, які здаються більш стабільними та безпечними внаслідок, наприклад, географічного розташування (так, за даними прес-служби Управління туризму Львівської міської ради, в 2014 році місто відвідали 1,7 млн гостей. Завантаження готелів у період новорічних і різдвяних свят (з 31 грудня по 12 січня) склало практично 100%);

- формування вибору туристів за допомогою інтернет-ресурсів (відгуки на сайтах booking.com, TripAdvisor, Top Hotels та ін.);

- активізація ЗМІ в напрямку формування пильності клієнтів до якості готельних послуг (телевізій-

ні програми з внутрішніми перевітками готельних підприємств тощо);

- збільшення в Україні кількості poshotels (гібрид бутік-готелю та традиційного хостелу), які мають високі рейтинги за відгуками гостей у міжнародних системах бронювання;

- загострення конкурентної боротьби за кожного клієнта готелю;

- поновлення зацікавленості з боку міжнародних готельних операторів до ринку України. На сучасному етапі найбільша кількість готелів міжнародних брендів розміщення в Києві – 10 підприємств (Hyatt, Hilton, Intercontinental, Fairmont, два готелі Radisson Blu, Holiday Inn, Ramada, Ibis та Kosmopolit під керівництвом компанії Warwick International). Варто відзначити, що увагу міжнародних операторів та інвесторів також привертають і регіональні міста: Одеса, Трускавець, Буковель, Донецьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Львів, Чернівці [10];

- дисбаланс попиту та пропозиції в умовах зниження платоспроможного попиту стимулює актуалізацію політики з оптимізації витрат готельних підприємств (за рахунок поміркованої кадрової політики, реновації договірної бази, зниження операційних витрат тощо);

- вдосконалення програм лояльності з метою утримання ринкового сегменту;

- диверсифікація готельної пропозиції для збільшення рівня завантаженості номерного фонду (використання інструментів подієвого маркетингу, розробка ексклюзивних готельних продуктів з розширеним переліком безкоштовних послуг або за спеціальною ціною та ін.).

Висновки. Загострення політичної та економічної кризи, військові дії на сході України на тлі загальносвітової кризи призвели до значного сповільнення темпів розвитку готельного ринку (за оцінками деяких аналітиків та девелоперів – ситуація близька до критичної).

Споживчі витрати на проживання в готелі безпосередньо корелюють з ВВП, тому економічні спади, як правило, мають найбільш широкий і тривалий вплив на всі зміни попиту на готельні послуги. Саме економічний спад є одним з найбільш складних факторів впливу на економічну поведінку споживачів та ситуацію на готельному ринку з боку операційної та інвестиційної перспективи, оскільки зазвичай має затяжний вплив на виручку і капітальні витрати. Готельерам необхідно збалансувати короткострокову необхідність грошових коштів з довгостроковими стратегіями функціонування.

В Україні ситуація на готельному ринку ускладнюється політичним загостренням та воєнними діями, що сформували нові реалії функціонування готельного господарства: практично повне припинення його функціонування в місцях загострення конфлікту та активізація розвитку в місцях, які мають прямі міжнародні сполучення та є відносно безпечними.

На жаль, очікування підприємств готельного господарства щодо перспектив їх ділової активності має негативне значення. Без стабілізації політичної та соціально-економічної ситуації, припинення військових дій, вкрай складно утриматися на ринку та отримувати позитивний економічний результат

господарської діяльності. Але на сучасному етапі відбувається певна адаптація ринку до турбулентних умов, що проявляється в трансформаційних змінах та запровадженні антикризових дій, що в середньо- та довгостроковій перспективі принесе очікувані позитивні результати.

Література:

1. В гостиницах Киева выросла стоимость номеров [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ubr.ua/market/real-estate/v-gostinichah-kieva-vyroslo-stoimost-nomerov-374408>
2. Гостиничный бизнес Украины: пустыня на востоке, клондайк на западе [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://prohotelia.com.ua/2015/03/hotel-business-ukraine/>
3. Готелі та інші місця для тимчасового проживання. Статистичний збірник. — Державний комітет статистики України, 2011. — 207 с.
4. Григоренко Ю. Открытие гостиниц в Украине: ситуация прокрастинация / Ю. Григоренко // Академия гостеприимства. — 2015. — №6(29). — С. 6–14.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Колективні засоби розміщування. Статистичний бюлетень. — Державна служба статистики України, 2015. — 200 с.
7. Мережа колективних засобів розміщування у 2012 році // Експрес-випуск Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Мережа колективних засобів розміщування у 2013 році // Експрес-випуск Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Милашко О. Г. Дослідження тенденції туристопотоку за даними засобів розміщення / О. Г. Милашко // Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях: Міжнародна науково-практична конференція (24-25 квітня 2014). — Одеса, 2014. — С. 15–18.
10. Присутствие международных гостиничных операторов в России и СНГ. 2015 год [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kpmg.com/RU/ru/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/S_Val_8r_fin.pdf
11. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави : міжнародний, національний, регіональний досвід : монографія / кол. авт., за ред. А. Ю. Парфіненка. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — 280 с.

ЛОГІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПРОСТОРУ (НА ПРИКЛАДІ САКРАЛЬНОГО ТУРИЗМУ)

І. Г. Смірнов

д.г.н., проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
smyrnov_ig@ukr.net

Викладено концептуальні засади логістичної організації туристичного простору на прикладі великих міст (Київ, Львів) та сакрального туризму. Представлено основні складники ефективної логістичної організації туристичного простору, а саме: географічну та логістичну ідентифікацію туристичних ресурсів, логістичне планування туристичних потоків, логістичне проектування інфраструктури туризму та логістичне проектування ланцюжків поставок для забезпечення інфраструктури туризму.

Ключові слова: туристичний простір, сакральний туризм, логістична організація, логістичне проектування, інфраструктура туризму.

ЛОГИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА (НА ПРИМЕРЕ САКРАЛЬНОГО ТУРИЗМА)

Изложены концептуальные основы логистической организации туристического пространства на примере крупных городов (Киев, Львов) и сакрального туризма. Представлены основные составляющие эффективной логистической организации туристического пространства, а именно: географическая и логистическая идентификация туристических ресурсов, логистическое планирование туристических потоков, логистическое проектирование инфраструктуры туризма и логистическое проектирование цепочек поставок для обеспечения инфраструктуры туризма.

Ключевые слова: туристическое пространство, сакральное туризм, логистическая организация, логистическое проектирование, инфраструктура туризма.

LOGISTICS ORGANIZATION OF TOURISM SPACE (CASE OF SACRAL TOURISM)

The article shows conceptual foundations of travel space logistic organization on example of large cities (Kyiv, Lviv) and sacral tourism. The author explains basic elements of efficient tourism space logistics organizations such as the geographical and logistical identification of tourism resources, logistics planning of tourism flows, tourism infrastructure logistics design and logistics design of tourism infrastructure's supply chains.

Key words: travel space, sacred tourism, logistics organization, logistics planning, tourism infrastructure.

Постановка проблеми. Нині стало звично говорити про кризовий стан туристичної галузі в Україні (з відомих причин), зменшення туристопотоків, скорочення доходів турфірм тощо. Особливо наголошується на зменшенні кількості туристів, зокрема іноземців, які в'їжджають в Україну з метою відвідання найбільших міст — Києва, Харкова, Одеси тощо. Так, по Києву наводиться цифра зменшення туристопотоку за 2015 р. — 40%. Але не всі міста України зазнають втрат туристів у нинішні складні часи. На цьому фоні виділяється Львів, який переживає нині збільшення туристопотоку не тільки українських, але й іноземних туристів. Львів у своєму туристичному розвитку навчився робити з проблем переваги, які приваблюють до нього все більше туристів. Це такий практичний «city brending» (англ. — брендинг міста), який включає у Львові використання тих можливостей для розвитку туризму, які з'явилися у цього міста останнім часом. Так, це відноситься до міжнародних футбольних матчів, які команда «Шахтар» (Донецьк) проводить на львівському стадіоні «Арена Львів». Кожний такий матч супроводжується приїздом до Львова футбольних вболівальників з відповідних країн (Австрії, Туреччини, Словенії тощо). Вони заповнюють львівські готелі, ресторани, кав'ярні — відповідно місто на цьому заробляє. Нині серед туристів стало модно

відвідувати не тільки львівські кав'ярні, але й львівські театри, де показують п'єси актуальної тематики (зокрема, їхніми героями є учасники АТО). А це вже інший рівень культури Львова, з якою знайомляться туристи. На час туристичного міжсезоння, який припадає на лютий-березень, Львів пропонує для туристів пільгові путівки під гаслом «Львів за півціни» (тижневий тур на двох осіб за ціною одноосібного); на туристичне свято перетворюється день Святого Валентина (14 лютого); проводяться вже традиційні фестивалі шоколаду, пива, тістечок тощо. В результаті такої маркетингової активності Львів відчуває вже не нестачу, а надмір туристів, особливо в центральній частині міста, зокрема площі Ринок. Перевантаження міста туристами — це теж проблема, оскільки викликає надмірну концентрацію туристів, погіршення екскурсійного обслуговування, зниження рівня готельно-ресторанних послуг. Вирішити ці труднощі допомагає застосування логістичного підходу до ефективної організації туристичного простору міста. Це розуміння відчувається на рівні відділу туризму ЛДМА, де намагаються не просто фіксувати стан та проблеми туризму у місті, а управляти розвитком туризму на засадах сталого розвитку, регулювати туристопотоки, складати туристичний календар подій у місті на рік, всіляко приваблювати туристів та екскурсан-

тів — як з України, так і з-за кордону тощо. Отже, логістичний чинник виступає важливим важелем сталого розвитку туристичної галузі м. Львова.

Літературні джерела та публікації з теми статті включають праці автора [16], Ф. Шандора та М. Кляпа [12], І. Смаля [11], Н. Антонюк та О. Краєвської [1], документи ЄС зі сталого розвитку туризму [13; 14; 15], а також матеріали поточної преси [6; 7; 8; 9; 10], зокрема львівського видання «Високий замок» [3; 4; 5].

Метою статті є розкрити сутність, механізм дії та результативність застосування логістичного підходу у ефективній організації туристичного простору на прикладі міст Львова та Києва, а також на прикладі сакрального туризму, який характеризується певною «агресивністю» туристичного споживання, що має наслідком підвищений знос («амортизацію») ресурсної бази цього різновиду туризму.

Виклад основного матеріалу. Сталий туризм (англ. Sustainable Tourism) — поняття, про актуальність якого нині годі й нагадувати. Так, у ЄС про це наголошується у документі «Європа як найпопулярніший туристичний напрям у світі — нові політичні рамки для європейського туристичного сектору» [13; 14]. Перспективи розвитку сталого туризму пов'язані з новою економічною стратегією ЄС «Європа — 2020 — стратегія інтелектуального, сталого та комплексного розвитку» [15]. Згідно з Лісабонським договором, головним завданням єв-

потенціалу різних сфер політики та фінансових інструментів ЄС на користь розвитку сталого туризму [1, 137-138]. Як відомо, розрізняють екологічну, економічну та соціальну сталість. Але в туризмі, основу якого складають туристичні ресурси (і, в першу чергу, природно-рекреаційні, культурно-пізнавальні, події тощо [16, 435]), вимога сталості відноситься, перш за все, до необхідності збереження, постійного відновлення та розвитку його ресурсної бази, що і складатиме основу екологічного, економічного та соціального складників сталого розвитку туризму. Про це доводиться нагадувати, оскільки кількість туристів у світі постійно зростає (станом на 2015 р. вона перевищила 1,133 млрд осіб), а ресурсна база для задоволення їх туристичних потреб залишається незмінною і обмеженою туристичними можливостями (ресурсами) Землі (якщо не рахувати космічний туризм, але він є поки що закоштовним, щоб набути масового характеру). Отже, без регулювання туристичних потоків, раціоналізації їхнього географічного розподілу, ефективної логістичної організації туристичного простору проблему забезпечення сталого характеру туризму вирішити неможливо. Звідси зрозуміла актуальність використання в туризмі логістичних підходів (логістики туризму) у різноманітних проектах його розвитку на підставі сталості, зокрема у Києві, Львові та інших містах — туристичних центрах України. Зокрема, у Львові на рівні управління туризму Львівської місь-

Рис. 1. Львів. Площа Ринок.

ропейської туристичної політики є стимулювання конкурентності туристичного сектору, яка у довготерміновій перспективі спирається на рівновагу та сталість стратегії розвитку цього сектору. Ця стратегія включає чотири основні положення, які, своєю чергою, охоплюють низку заходів у їхніх межах. По-перше, це стимулювання конкурентності туристичного сектору в Європі; по-друге, це розвиток сталого туризму високої якості; по-третє, позиціонування Європи як системи сталих туристичних напрямів високої якості; по-четверте, використання

кої ради значна увага приділяється логістичному упорядкуванню туристичних потоків та маршрутів з тим, щоб туристи не скупчувалися одночасно в центральній частині міста, зокрема на площі Ринок та прилеглих вулицях, де зосереджено основні туристичні об'єкти (рис. 1). З цієї метою розробляється проект, щоб перерозподілити туристичний потік по не менш цікавих місцях Львова за межами центру [3]. Подібний підхід вже нині реалізується при реконструкції проспекту Шевченка у Львові, що має стати другою «площею Ринок», тобто другим

важливим туристичним центром міста [4]. У зв'язку з проведенням у Львові Форуму видавців у вересні 2015 р. відзначалося, що Львів виявився не готовим до такої події та великої кількості відвідувачів з України та з інших багатьох країн (зокрема США, Німеччини, Польщі, Білорусі тощо), що скупчувалися у його центрі.

Відповідно були переповнені готелі та ресторани (спостерігалися аншлаги), що не сприяло високій якості послуг, що надавалися. За думкою заступника гендиректора львівського готелю «Дністер» О. Гагаріної, Форум став яскравим прикладом туристичного завантаження міста. Це «лакмусовий папірець», який дав змогу визначити, наскільки Львів готовий прийняти певну кількість гостей. Тест показав, що Львів не завжди готовий прийняти значну кількість туристів, які одночасно зосереджуються у центрі. Ця локація не справляється з масовим напливом гостей міста, тому головне із завдань – розширення туристичних меж Львова. У такому випадку потік гостей буде більш рівномірно розподілений, а персонал закладів гостинності краще справлятиметься з його обслуговуванням. Власники закладів громадського харчування повинні ретельніше стежити за подіями у місті, знати календар подій міста на поточний рік, відповідно на ці періоди передбачити найм додаткового персоналу. Натомість через економічну кризу чимало кав'ярень Львова скоротили штат працівників [5]. Отже, як ми бачимо, логістичним міркуванням відводиться важливе місце у втіленні концепції «Львів туристичний», що успішно впроваджується у Львові останніми роками. Не дарма у 2015 р. Львів визнано однією з «літературних столиць Європи», що знову ж таки сприятиме збільшенню туристичних прибуттів до міста.

У Києві у ході реконструкції Подолу, зокрема Контрактової площі та вул. Сагайдачного, планується створити єдиний туристичний простір від вул. Володимирської та Андріївського узвозу до вул. Григорія Сковороди та вул. Андріївської. Центром туристичного та культурного «тяжіння» Подолу має стати Контрактова площа, на основі якої буде створено туристичний простір для людей (туристів) усіх вікових категорій та інтересів з режимом пріоритетного пішохідного руху. Практично уся південна частина Подолу – це територія, що належить до заповідника «Стародавній Київ», де сконцентровано велику кількість історичних та архітектурних пам'яток, тому тут і повинна бути сформована пішохідна, туристична, культурна зона. Відповідно буде змінено схему організації транспортного руху. Багато вулиць Подолу стануть з однібічним рухом, кількість перетинів потоків пішоходів та автовок зменшиться з 24 до 2-3. За розрахунками фахівців, пропускна спроможність вулиць Подолу за такої транспортно-логістичної схеми у два рази перевищить існуючу, середня швидкість руху авт зросте з 6,5 до 22 км/год., а пішоходи от-

римають пріоритет у русі через проїжджу частину за рахунок підняття рівня пішохідних переходів до височини тротуарів (таке собі київське ноу-хау: «лежачі поліцаї» на старовинних вуличках Подолу) [8].

Структура та складники логістичної організації туристичного простору міста (ЛО ТПМ) показані на рис. 2. Основні складники ЛО ТПМ включають, по-перше, географічну та логістичну ідентифікацію ресурсної бази туризму; по-друге, логістичне планування туристопотоків, по-третє, логістичне проектування туристичної інфраструктури, по-четверте, логістичне проектування ланцюжків поставок. Перший складник охоплює географічне розміщення туристичних ресурсів (об'єктів) та їх логістичну ідентифікацію. Географічна ідентифікація ресурсної бази туризму означає просторову локалізацію туристичних ресурсів (об'єктів). Вони виступають у ролі «туристичних магнітів», які притягують туристопотоки на певну територію. При цьому значна територіальна концентрація туристичних ресурсів (об'єктів) викликає концентрацію та накладання туристопотоків. Ці міркування слід враховувати при створенні та розміщенні нових туристичних об'єктів (наприклад, пам'ятників), які не слід «втискати» до перезавантажених туристичними ресурсами центральних ділянок міст. Отже, замість надмірної концентрації туристичних об'єктів рекомендується їх дисперсія, тобто розсередження на певній території. Логістична ідентифікація означає визначення логістичного потенціалу кожного туристичного об'єкта, тобто максимально можливого туристопотоку, який не зашкодить сталому розвитку туризму і стану туристичних ресурсів. При цьому розрізняють одночасну кількість туристів на об'єкті, їхню кількість за день (з урахуванням коефіцієнту ротації), за місяць, за сезон, нарешті за рік. Локалізація та логістична ідентифікація виконується з урахуванням поділу туристичних ресурсів (об'єктів) на культурно-історичні (пам'ятники, музеї, театри тощо), архітектурні (історичні та сучасні), подієві (різноманітні заходи громадсько-культурно-розважального характеру).

Другий складник базується на визначенні величини та структури туристопотоків і відповідних потреб туристів, які можна поділити на потреби першого порядку (лавочки та урни, легке харчування, обмін валюти) та другого порядку (сувеніри, інформаційні матеріали, преса та туристичні товари). Третій складник передбачає логістичне проектування туристичної інфраструктури для задоволення потреб туристів, зокрема потреб першого порядку (логістична інфраструктура першого порядку – заклади легкого харчування, пункти обміну валюти), потреб другого порядку (логістична інфраструктура другого порядку – кіоски з продажу сувенірів, преси та інформаційних матеріалів, магазинчики туристичних товарів тощо) та логістичну інфраструктуру третього порядку (для забезпечення потреб інфраструктурних об'єктів першого та другого по-

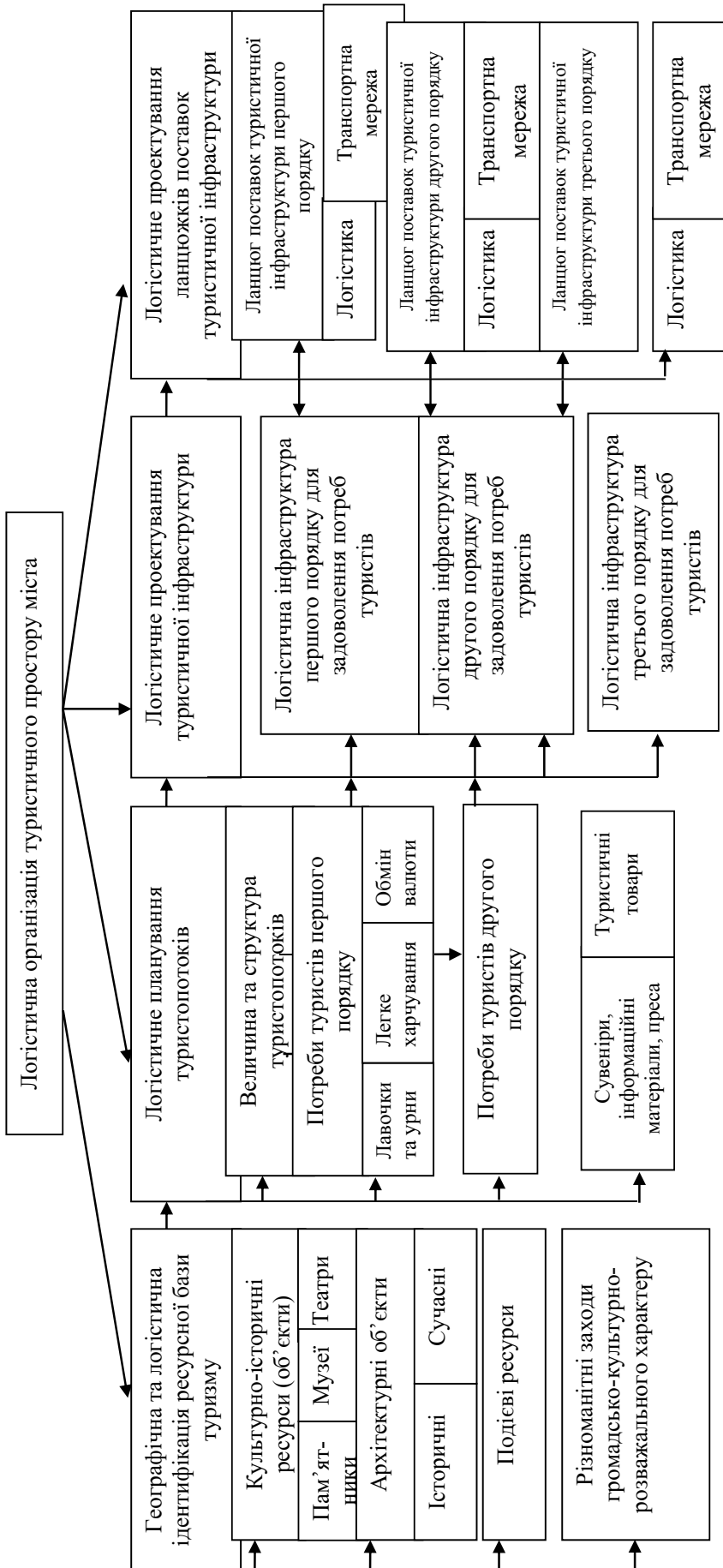

Рис. 2. Логістична організація туристичного простору міста: структура та складники (авторська розробка)

Рис. 3. Сакральний туризм у складі релігійного туризму (авторська розробка за [12, 265])

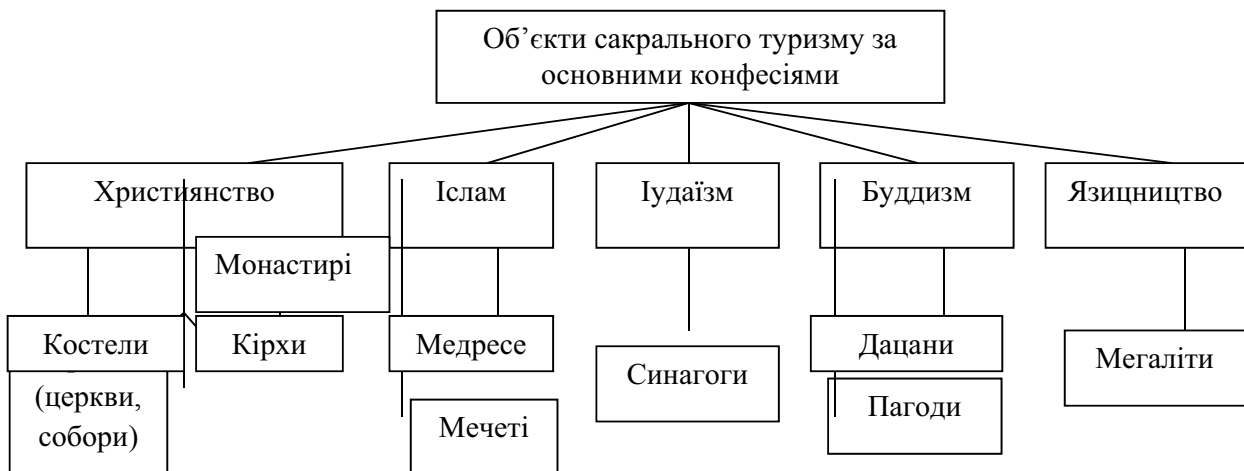

Рис. 4. Об'єкти сакрального туризму (авторська розробка за [11, 114])

ряду). Четвертий складник передбачає логістичне проектування ланцюжків поставок для забезпечення туристичної інфраструктури першого, другого та третього порядків з виділенням логістичної та транспортної складових у його складі).

Питання логістики туризму, регулювання туристичних потоків та туристичного навантаження на ресурсну базу туризму є особливо актуальними у випадку сакрального (релігійного) туризму та паломництва. За Ф. Шандором та М. Кляпом, сакральний (релігійний, паломницький) туризм – різновид релігійного туризму, пов'язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища [9, 265]. Релігійний туризм поділяється на такі основні різновиди (рис. 3): а) паломницький туризм – подорожі представників різних конфесій з паломницькими цілями; б) релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості – відвідання місць, пов'язаних з історією релігій; в) сакральний туризм – відвідання святих місць та сакральних об'єктів різних релігій їхніми адептами з релігійною метою (не просто подивитися, а доторкнутися до святині з метою зміцнення своєї віри [7]); г) езотеричний туризм – поїздки з метою розширення традиційного релігій-

ного світосприйняття, здійснення філософського пошуку в процесі подорожі. Сакральні туристичні об'єкти (за І. Смалем [11, 114]) – це архітектурні комплекси чи окремі будівлі, в яких відбулися (відбуваються) важливі релігійні події або в них зберігаються історичні релігійні пам'ятки, що приваблюють туристів та стають метою їхньої туристичної подорожі. До таких об'єктів належать: храми (церкви, собори), монастирі, мегаліти, кірхи, мечеті, дацани, костели, пагоди, синагоги тощо (рис. 4).

Оскільки такі туристи і прочани не задовольняються простим оглядом відповідних об'єктів, вони прагнуть до безпосереднього контакту з ними (доторкнутися, потерти, поцілувати, відгризти, відколоти шматочок і забрати з собою тощо). І це зрозуміло, оскільки такі туристи (особливо прочани) приходять до сакрального об'єкта не просто з туристичної цікавості, а з певною потребою (життєвою проблемою до вирішення), що може стосуватися релігійних чинників, стану здоров'я, особистих, родинних, кар'єрних та інших негараздів. Згідно з думкою Ф. Шандора та М. Кляпа, це особлива полімотиваційна модель туристичної поведінки, що складається з ефективного та ціннісно-раціонального типів поведінки, притаманних релігійному (сакральному) туризму, паломництву, ностальгій-

**Захисні заходи зі збереження сакральних об'єктів (ресурсів)
від надмірної туристичної «цікавості» (споживання)¹**

№	Час, рік	Об'єкт сакрального туризму	Місцезнаходження	Загрози та захисні заходи
1	1831 р.	Статуя тзв. «Чорної Мадонни» з темного грушевого дерева	Собор Нотр-Дам-де-Шартр, Франція	Уся основа покрита слідами від губ та зубів прочан. Щоб зберегти скульптуру від надто палких обожнювачів, спорудили огорожу
2	3 XIII ст. по наш час	Бронзова скульптура Св. Петра, що сидить на папському престолі	Собор Св. Петра, Ватикан	Об'єкт поклоніння – босі ступні апостола. Вважається, якщо загадати бажання та погладити рукою чи доторкнутися губами ноги, то бажання здійсниться. В результаті за століття, що минули, стопа правої ноги, доступна прочанам, стала помітно тоншою
3	1907 р.	Загадкові кам'яні скульптури тзв. «Культури Сан-Агустіна»	Національний археологічний парк Сан Агустін, Колумбія	Масовий вивіз статуй за кордон в кінці XIX ст. (британець Доудінг – 50 статуй). Урядова заборона вивезення археологічних знахідок за межі країн
4	Початок XXI ст.	Єгипетські піраміди, зокрема піраміда Хеопса	м.Каір, Єгипет	Два німецькі студенти відкололи шматок всередині піраміди та вивезли нелегально до Німеччини (щоб перевірити вік піраміди)
5	Початок XXI ст. (2014 р.)	Гробниця Тутанхамона в Луксорі	м.Луксор, Єгипет	Виготовлено точну копію гробниці, яку і показують туристам (її за допомогою безконтактного 3D сканера виготовила компанія Factum Arte, яка займається створенням цифрових копій культурних цінностей, що знаходяться під загрозою зникнення)
6	1960-1990ті рр.	«Чорні камені Іки»	м. Іка, Перу	Пошук та масовий вивіз туристами таємничих «чорних каменів Іки». Створення музею цих каменів у м. Іка доктором Хав'єром Кабрера, де вдалося зібрати понад 11 тисяч екземплярів цих каменів (з 50 тис.) з дивовижними рисунками, вік яких точно не визначено. Решту вважають втраченою

^{1/} Авторська розробка за [2; 6; 9; 10]

ному туризму [9, 69-70]. Така підвищена «агресивність» туристичного споживання щодо туристичних об'єктів (ресурсів), притаманна сакральному туризму, вимагає обов'язкового передбачення і застосування ефективних заходів щодо збереження та захисту його об'єктів (ресурсів). Такі захисні заходи можуть застосовуватися як на локальному (огорожі, матеріальні копії, віртуальні моделі об'єктів, їх зберігання у музеях тощо), так і на державному рівнях (заборона вивезення туристами за межі країни речей, фрагментів, що мають історичну, археологічну, антикварну цінність). Як видно з табл. 1, вперше захисні заходи з метою збереження об'єкта сакрального туризму (спорудження огорожі) були застосовані у 1831 р. у соборі Нотр-Дам-де-Шартр (м. Шартр, Франція) з метою збереження дерев'яної статуї тзв. «Чорної мадонни» [2]. Бронзова скульптура Св. Петра, що знаходиться з XIII ст. у соборі Св. Петра (Ватикан), не була захищена від прочан, тому ступня правої ноги, доступна їм, за століття, що минули, стала помітно тоншою [9]. Загадкові кам'яні скульптури тзв. «Культури Сан-Агустіна» у Колумбії стали предметом масового вивезення за кордон, тому уряд цієї країни заборонив вивезення археологічних знахідок з країни ще в 1907 р. [10]. Нині подібні заборони діють у Греції, Туреччині, Єгипті. Незважаючи на це, нещодавно два німецькі студенти відкололи шматок всередині знаменитої піраміди Хеопса (Єгипет) та нелегально вивезли

його до Німеччини, нібито щоб перевірити вік піраміди. І хоча було отримано сенсаційний результат (20 тис. років), викраденому у такий спосіб каменю серед науковців та досліджувачів довіри немає.

Нині для збереження ресурсної бази сакрального туризму виготовляють копії об'єктів та показують туристам. Це можуть бути також цифрові та лазерні копії, можливі за сучасних технологій. Так, компанія Factum Arte спеціалізується на створенні цифрових копій культурних цінностей, що знаходяться під загрозою зникнення. Саме у такий спосіб було створено точну копію гробниці Тутанхамона в м. Луксорі (Єгипет), яку нині і показують туристам замість справжньої. Зберегти історичні артефакти релігійного чи містичного призначення від надмірної туристичної цікавості та бажання «забрати з собою» (не кажучи вже про «чорних» археологів) можливо, якщо вчасно зібрати їх у музеї, де вони будуть збережені та доступні для всіх туристів. Це доводить приклад тзв. «Чорних каменів Іки» (Перу) – численних артефактів, пов'язаних із стародавніми культурами Іка, Наска, Паракас у Південній Америці. У 1960 – 1990 рр. зусиллями д-ра Х. Кабрери значну частину цих дивовижних каменів (11 тис. з 50 тис. екземплярів), де зображені малюнки з сюжетами, що, м'яко кажучи, ставлять під сумнів прийняту хронологію людських знань про минуле Землі та людської цивілізації, вдалося зібрати у спеціально створеному музеї і тим самим вря-

тувати ці, можливо, «кам'яні листи» з далекого минулого (деякі називають їх «бібліотекою атлантів») для людської цивілізації [6].

Висновки. Отже, логістичний підхід щодо забезпечення сталого розвитку сакрального туризму вимагає не тільки пропозицій з регулювання туристичних потоків та маршрутів, оптимізації їхнього географічного розподілу за DESTINATIONAMI та всередині них, ефективної логістичної організації туристичного простору, але й різноманітних дієвих заходів із збереження об'єктів (ресурсів) сакрального туризму від надмірної «уваги» туристів та прочан. В сучасних умовах це може бути створення матеріальних або віртуальних копій найбільш цінних та популярних об'єктів сакрального туризму, у т. ч. із застосуванням цифрових та лазерних 3D технологій, їхнє зберігання у сучасних музейних закладах тощо.

Література:

1. Антонюк Н. Перспективи розвитку європейського туризму на 2014-2020 рр. / Н. Антонюк, О. Краєвська // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. 2014. Вип. 34. — С. 133–141.
2. Викторова М. Черная дева из Шартра / М. Викторова // Загадки истории. — 2015. — № 32. — С. 5.
3. Доротиш М. Красивою була би площа Ринок — якби не будівля мерії / М. Доротиш // Високий замок. — 2015. — 28 травня — 3 червня.
4. Доротиш М. Проспект Шевченка має стати другою площею Ринок / М. Доротиш // Високий замок. — 2015. — 9–15 липня. — С. 10.
5. Доротиш М. Офіціанти в кафе «зашивалися» / М. Доротиш // Високий замок. — 2015. — 17–23 вересня. — С. 12.
6. Куприянов А. Потерянный мир / А. Куприянов // Загадки истории. — 2015. — № 43. — С.16–18.
7. Локтев О. Путь веры: кто такой паломник / О. Локтев, А. Бычкова // Сегодня. — 2015. — 4 вересня. — С. 20.
8. Мамчур Н. Подол станет пешеходным / Н. Мамчур // Факты. — 2015. — 29 липня. — С. 5.
9. Родионов И. Застежка Святого Петра / И. Родионов // Загадки истории. — 2015. — № 32. — С. 5.
10. Ромашко М. Часовые времени / М. Ромашко // Загадки истории. — 2015. — № 38. — С. 4–5.
11. Смаль І. В. Географія туризму та рекреації : словник-довідник / І. В. Смаль. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2010. — 208 с.
12. Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму : підручник / Ф. Ф. Шандор, М. П. Кляп. — К. : Знання, 2013. — 334 с.
13. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of Europe "The world's No 1 tourist destination — a new political framework for tourism in Europe", Brussels, 30.6.2010, COM (2010) 352 final. — Mode of access : <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0352:FIN:EN:PDF>.
14. EDEN — European Destinations of Excellence. — Mode of access : <http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/eden/>.
15. Europe 2020: EU's growth strategy. — Mode of access : http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm/.
16. Smyrnov I.G. Marketing mix of sustainable tourism: case of the National Nature Park «Synevyr» // In «A new vole of marketing and communication technologies in business and society: local and global aspects»: Monograph / Ed. By Y.S. Larina, O.O. Romanenko. — USA, St. Louis, Missouri: PH «Science & Innovation Center, Ltd», 2015. — P. 433–446. DOI:

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТУРИЗМ, ЙОГО СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

І. М. Шамара

старший викладач

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

shamara@karazin.ua

У статті розглядаються основні теоретичні підходи до визначення поняття туризм, його сутності та ролі на сучасному етапі розвитку світової торгівлі послугами. Виявлено, що туризм останніх років характеризується високою динамічністю, стабільністю розвитку та активним впливом на економіку країн, що мають для його розвитку необхідні ресурси.

Проаналізовано статистичні показники розвитку туризму. Виявлено тенденції розвитку світового туризму за регіонами світу, а саме розподіл міжнародних туристичних прибуттів, зміцнення позиції Європи в якості найбільш відвідуваного регіону, який притягує більше половини міжнародних туристів у світі. Проаналізовано частку міжнародного туризму в світовому експорті послуг, а також загальному обсягу товарів та послуг.

Розглянуті основні теоретичні підходи до визначення поняття туризм та його дефініції, а саме робочі та концептуальні (сутнісні). Виявлено, що туризм як окремий випадок подорожей має чіткі обмеження, характеристики і безліч визначень в понятійному сенсі.

Виявлено, що туризм виступає невід'ємною частиною життєдіяльності сучасної людини, що дозволяє задіяти додаткові можливості економічного сектору для створення робочих місць та інфраструктурних перетворень, робить вагомий внесок у розвиток світової економіки.

Ключові слова: туризм, світовий туризм, національний туризм, внутрішній туризм, подорож, туристичні послуги.

ТЕОРЕТИЧЕСКИ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ ТУРИЗМ, ЕГО СУЩНОСТЬ И РОЛЬ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В статье рассматриваются основные теоретические подходы к определению понятия туризм, его сущности и роли на современном этапе развития мировой торговли услугами. Выведено, что туризм последних лет характеризуется высокой динамичностью, стабильностью развития и активным влиянием на экономику стран, имеющих для его развития необходимые ресурсы.

Проанализированы статистические показатели развития туризма. Выведены тенденции развития мирового туризма по регионам мира, а именно распределение международных туристических прибытий, укрепление позиции Европы в качестве наиболее посещаемого региона, который притягивает больше половины международных туристов в мире. Проанализированы доля международного туризма в мировом экспорте услуг, а также его доля в общем объеме товаров и услуг.

Рассмотрены основные теоретические подходы к определению понятия туризм и его дефиниции, а именно рабочие и концептуальные (сущностные). Выведено, что туризм как частный случай путешествий имеет четкие ограничения, характеристики и множество определений в понятийном смысле.

Выведено, что туризм выступает неотъемлемой частью жизнедеятельности современного человека, позволяющей задействовать дополнительные возможности экономического сектора для создания рабочих мест и инфраструктурных преобразований, вносит весомый вклад в развитие мировой экономики.

Ключевые слова: туризм, мировой туризм, национальный туризм, внутренний туризм, путешествие, туристические услуги.

THEORETICAL APPROACHES TO DEFINITION OF TOURISM: THE ESSENCE AND ROLE OF IT TODAY

The article considers the main theoretical approaches to the definition of the tourism, its essence and role of the development of the world services trade. The article reveals that the tourism of recent years is characterized by high dynamics, sustainable development and active influence on the economy of the countries having the necessary resources to develop it.

The article analyzes the statistics of tourism development. The article reveals the tendencies of the world tourism regions of the world, namely the distribution of international tourist arrivals, strengthening Europe's position as the most visited in the region, which attracts more than half of international tourists in the world. The author analyses share of the international tourism in the world exports of services, as well as its share in the total volume of goods and services.

The article considers the main theoretical approaches to the definition of the tourism and its definition, namely workers and conceptual (essential). The article reveals that tourism, as a special case of travel, has clear limits, features and many definitions in the conceptual sense.

The article reveals that the tourism is an integral part in favor of the modern human life, that lets use an advanced features of the economic sector for the job creation and infrastructure changes, that makes a significant contribution to the development of the world economy.

Keywords: tourism, world tourism, domestic tourism, domestic tourism, travel, travel services.

Постановка проблеми. На світовому рівні туризм останніх років характеризується високою динамічністю, стабільністю розвитку та активним впливом на економіку країн, що мають для його розвитку необхідні ресурси.

Туристичний бізнес сьогодні займає досить важливе місце в міжнародних зовнішньоекономічних зв'язках. Світовий туризм виступає стимулом розвитку світової торгівлі, сприяючи розширенню та активізації міжнародних торгових операцій. В той же час туризм розглядається як самостійний вид міжнародних зв'язків.

На міжнародний туризм (подорожі та пасажирські перевезення) припадає 30% від світового експорту послуг і 6% загального обсягу експорту товарів і послуг. У світовому експорті туризм займає четверте місце після палива, хімікатів і продуктів харчування, займаючи перше місце в багатьох країнах, що розвиваються [5].

Туризм, маючи досить тривалу історію, до теперішнього часу не отримав однозначного визначення. Всі дефініції даного явища постійно удосконалюються та по-різному трактуються як окремими спеціалістами, так і міжнародними організаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у дослідження сутності поняття туризм, визначення його дефініцій, тенденцій розвитку та ролі на світовому ринку послуг зробили А. Ю. Александрова, В. А. Черненко, О. О. Любіцева, М. П. Мальська, В. В. Худо.

Постановка завдання. Основною метою даного дослідження є висвітлення основних теоретичних підходів до визначення поняття туризм та аналіз ролі туризму в світі на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статистичними показниками Всесвітньої Туристичної організації (ЮНВТО), у 2014 році з 7 млрд населення подорожував кожний сьомий мешканець планети – 1 млрд 135 млн осіб, а це на 48 млн більше, ніж у 2013 році [4]. Світовий туризм у 2014 році характеризувався таким розподілом міжнародних туристичних прибуттів: Європа – 584 млн туристів (51%), Азія та Тихоокеанський регіон – 263 млн (23%), Америка – 182 млн (16%), Африка – 56 млн (5%), Близький Схід – 50 млн (4%) туристів [5]. Однією з тенденцій розвитку світового туризму стало зміцнення позиції Європи в якості найбільш відвідуваного регіону, який притягує більше половини міжнародних туристів у світі. Доходи від світового туризму зросли в 2014 році на 48 млрд дол. і досягли 1,245 трлн дол. США. Додатково 221 млрд дол. США були отримані завдяки міжнародним пасажирським перевезенням, в результаті чого загальний обсяг експорту з міжнародного туризму досяг 1,5 трлн дол. США. Таким чином, на частку туризму припадає 9% світового ВВП, кожне 11-те робоче місце (277 млн працівників) і 6% світового експорту [5].

Слово «туризм» походить від французького *tourisme* (*tour*) – обхід, об'їзд, прогулянка, поїздка,

подорож [2]. Цей термін міцно ввійшов у світову практику з другої половини XIX ст., але спочатку туризм пов'язували із транспортом, тому що туризм вважали частиною транспортних перевезень. У подальшому, у зв'язку зі стрімким розвитком туризму та перетворенням його на масове явище, з'явилися інші трактування даного поняття. Більшість науковців розглядають туризм як різновид подорожі, де його учасники перебувають поза межами постійного місця проживання з метою відпочинку, оздоровлення або в інших подібних справах.

На думку А. Ю. Александрової [2], всі дефініції туризму, що існують, можна поділити на дві групи: робочі та концептуальні (сутнісні). Робочі – ті, що мають вузькоспеціальний характер, стосуються деяких економічних, соціальних, правових та інших аспектів туризму. Концептуальні (сутнісні) – ті, що розглядають предмет загалом, розкриваючи внутрішній зміст туризму, його множину властивостей та відносин і, таким чином, дозволяють відрізнити туризм від схожих, пов'язаних із ним, але чужорідних явищ.

На думку В. А. Черненко [8], туризм можна розглядати:

- як соціальне явище, як метод пізнання духовних та матеріальних цінностей, що створені людиством;
- з точки зору тимчасового виїзду особи за межі її постійного місця проживання;
- як один із методів залучення іноземної валюти до країни;
- як систему підприємств, що прямо або опосередковано взаємодіють між собою, функціонують на туристичному ринку, надаючи туристичні послуги, роботи та товари, необхідні для споживання в туристичному процесі, та достатні для здійснення самого процесу туризму;
- як підсистему загальної соціоекономічної системи країни, що обумовлює взаємодію туристичної інфраструктури (об'єкта туризму) з туристами (суб'єктами туризму);
- як галузь господарства, що пов'язана з обслуговуванням людей, які знаходяться за межами їх постійного проживання;
- як сукупність відносин та явищ, що виникають під час переміщення та перебування людей в місцях, що відрізняються від їх постійного місця проживання та роботи.

М. П. Мальська, В. В. Худо [7, с. 23-24] визначають туризм як різновид рекреації, один із видів активного відпочинку, що відображає характерну тенденцію сучасності, коли перевага віддається динамічному відпочинку, у процесі якого відновлення працездатності поєднується з пізнавальною діяльністю.

З економічної точки зору, туризм – це особливий вид споживання матеріальних та духовних благ, послуг і товарів, що виділяються в самостійну галузь господарства [7, с. 23-24].

На думку О. О. Любіцевої [6, с. 12], сутність туризму як мобільної форми споживання і рекреаційної діяльності, оснований на доланні простору, пов'язана з територією, характером середовища в широкому розумінні цього поняття (не тільки природного середовища, а й соціально-культурного та економічного середовища людської діяльності) і є географічною.

За визначенням, прийнятим Організацією Об'єднаних Націй в 1954 р., туризм трактували як активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний із виїздом за межі постійного місця проживання [4].

Вагомий внесок у формування поняття туризму зробила Манільська конференція з туризму (Філіппіни, 1980 р.). Його розглядали як один із видів активного відпочинку – подорож з метою пізнання тих чи інших районів нових країн у поєднанні з елементами спорту. Крім цього, Манільська декларація з проблем розвитку світового туризму проголосила: туризм варто тлумачити як діяльність, що посідає чільне місце в часопроведенні народів і безпосередньо впливає на соціальну, культурну, освітню, економічну та політичну сфери життя окремих держав і на їхні міждержавні відносини. Незважаючи на проголошені Манільською декларацією засади туризму, його визначення й надалі не набуло однозначного трактування [4].

Найбільш універсальне, уніфіковане визначення туризму використовується у його статистиці. Якщо розглядати туризм з точки зору статистики, то туризм – це одна із форм міграції населення, що не пов'язана зі зміною постійного місця проживання чи трудової діяльності. Появу даної дефініції в першій половині ХХ ст. обумовили стрімкий розвиток туристичних потоків, зростання економічної ролі туризму в світі і, як наслідок, спроба проведення статистичного обліку подорожуючих. Для цілей статистики подорожуюча людина іменується «відвідувачем» [8].

Визначення, прийняте Всесвітньою туристичною організацією, використовується в усіх країнах-членах ЮНВТО, в тому числі й в Україні. У законі України «Про туризм»: «Туризм — тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання з оздоровчою, пізнавальною або професійно-діловою метою без заняття оплачуваною діяльністю» [1].

Туризм як окремий випадок подорожей має чіткі обмеження, характеристики і безліч визначень в понятійному сенсі. На відміну від подорожі, – туризм – категорія, яка чутлива до впливу економіки і володіє подвійністю внутрішньої природи явища, тому що туризм – це і особливий, масовий рід подорожей, і діяльність з організації та здійснення цих подорожей. Особливість туризму полягає в тому, що туризм, на відміну від подорожі, – це тимчасове переміщення людини в досить короткі проміжки часу. Подорож – це переміщення людей у часі і просторі, а людина, що здійснює подорож, незалежно від цілей, напрямів, засобів пересування і

тимчасових проміжків, іменується мандрівником. Залежно від особливостей подорожі мандрівника можна іменувати мореплавцем, космонавтом, бізнесменом, натуралістом і т. д. у відповідності з цілями, напрямками, засобами пересування та іншими характеристиками, які мають як істотне, так і навіть несуттєве значення. При певних характеристиках і умовах організації та здійснення подорожі можуть бути складовою частиною туристичної послуги [3].

Слід зазначити, що в теорії туризму поняття «світовий туризм» і «міжнародний туризм» хоча і мають різне смислове навантаження і способи тлумачення, але часто науковці використовують їх як синоніми, особливо при дослідженні міжнародного туризму та його видів. Але все ж таки світовий туризм охоплює всі види туризму, відображає стан і тенденції його розвитку в світі, внесок як у просуванні світової економіки в цілому, так і в розвиток регіонів зокрема. І в цьому плані варто відзначити, що туризм в сучасному світі відіграє дедалі зростаючу роль як фактор зростання і розвитку соціуму. Це стосується як соціально-економічної, так політико-ідеологічної сфер життя суспільства [5].

Крім міжнародного туризму також вирізняють національний туризм. До національного туризму відноситься внутрішній і виїзний туризм, до міжнародного туризму – в'їзний і виїзний. Туризмом в межах певної країни (регіону) займаються як громадяни цієї країни (внутрішній туризм), так і ті особи, що приїждять з інших країн і регіонів (в'їзний туризм). З точки зору підвищення доходів країни (регіону) він є найбільш привабливим. Розвиток цього напрямку туристичної діяльності дозволяє, з одного боку, збільшити притік валюти в країну (регіон), з іншого – кошти громадян, які проживають в даній країні (регіоні), залишаються в її межах і залишаються залученими в розвиток економіки даної країни (регіону). Слід зазначити, що частина доходу, який індивідуальний відвідувач виділяє для туристичних цілей, витрачається в пункті призначення, а інша частина – при організації та під час подорожі для досягнення цього пункту призначення [9].

Туризм виступає невід'ємною частиною життєдіяльності сучасної людини та умовою розвитку його творчого потенціалу. Туризм дозволяє задіяти додаткові можливості економічного сектору для створення робочих місць та інфраструктурних перетворень. Туризм робить свій внесок у посткризове відновлення світової економіки, підвищення ефективності використання ресурсів та створення нових економічних «ніш» [5]. Світова спільнота прагне скоординувати зусилля держав і приватного сектора, щоб просунути спрощення та доступність подорожей, зберегти екологічну стійкість туристичних ареалів і збільшити інвестиції в людський капітал.

Висновки. Сьогодні туристична галузь намагається активно використовувати новітні техно-

логії, для того щоб зробити подорожі більш зручним та ефективними при одночасному підвищенні безпеки.

Туризм у світі характеризується розширенням більш прозорих візових процесів, програм безвізових, регіональних угод для мандрівників. Усім цим

процесам сприяє інтенсивний розвиток транспортної інфраструктури, більш досконала нормативна база, що дозволяють ринку та приватному капіталу розвивати одночасно туризм, транспорт і торгівлю. Залишається актуальною проблема підготовки якісних кадрів для туристичної галузі.

Література:

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.95 № 325/95 – ВР.
2. Александрова А. Ю. Международный туризм : учебник / А. Ю. Александрова. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 470 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа : http://tourlib.net/books_tourism/aleks.htm
3. Бабарицька В. К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення турпродукту : навчальний посібник / В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська. — К. : Альтерпрес, 2004. — 288 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://tourism-book.com/pbooks/book-32/ua/>
4. Долматов Г. М. Международный туристский бизнес: история, реальность и перспективы / Г. М. Долматов [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://buklib.net/books/22017/>
5. Кривега Л. Д. Мировой туризм : тенденции развития / Л. Д. Кривега, Е. В. Сухарева // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник» [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://irbis-nbuv.gov.ua/>
6. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) : навчальний посібник / О. О. Любіцева. — К. : Альтерпрес, 2003. — 436 с.
7. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія та практика : навчальний посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 424 с.
8. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку : монографія / За ред. проф. В. В. Александрова. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 268 с.
9. Черненко В. А. Международный бизнес : учебник / В. А. Черненко. — Санкт-Петербургский государственный университет сервиса и экономики. 2011. — 428 с. [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/1094173/>

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ДЕЛОВОГО ТУРИЗМА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

С. А. Юрченко

к.г.н., доцент

Е. Е. Юрченко

соискатель

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

iurchenko@karazin.ua

Статья посвящена выявлению особенностей развития делового туризма на современном этапе. Проанализировано понятие «деловой туризм» и его структура. Показано, что он включает несколько видов туристической деятельности, быстро развивается и является прибыльным сектором экономики. Однако доля делового туризма в структуре поездок туристов по целям снижается при росте абсолютных значений. Выявлены регионы и страны концентрации делового туризма. Показано, что в мире проводится большое количество выставочных мероприятий, связанных с туризмом. В зависимости от целей выделяют ин센сив-программы: 1) поощрительные; 2) мотивационные; 3) построение команды.

Ключевые слова: деловой туризм, деловые встречи, ин센сив-туризм, расходы на деловые поездки, конференции, выставки, тимбилдинг.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Стаття присвячена виявленню особливостей розвитку ділового туризму на сучасному етапі. Проаналізовано поняття «діловий туризм» та його структуру. Показано, що він включає кілька видів туристичної діяльності, що швидко розвивається і є прибутковим сектором економіки. Однак частка ділового туризму в структурі поїздок туристів за цілями знижується при зростанні абсолютних значень. Виявлено регіони і країни концентрації ділового туризму. Показано, що в світі проводиться велика кількість виставкових заходів, пов'язаних з туризмом. Залежно від цілей виділяють інсенсив-програми: 1) заохочувальні; 2) мотиваційні; 3) побудова команди.

Ключові слова: діловий туризм, ділові зустрічі, інсенсив-туризм, витрати на ділові поїздки, конференції, виставки, тимбилдинг.

BUSINESS TOURISM DEVELOPMENT AT MODERN STAGE

The article focuses on the peculiarities of development of business tourism at the modern stage. The article analyzes the concept «business tourism» and its structure is analyzed; shows that it includes several types of tourism, grows rapidly and is a profitable sector of the economy. However, the share of business tourism in the structure of the trips by purpose decreases increasingly. The article reveals regions and the countries of concentration of business tourism. The article shows that in the world, a large number of events related to tourism. Depending on the purposes incentive-programs are as follows: 1) the incentive; 2) the motivational; 3) team building.

Keywords: business tourism, business meetings, incentive tourism, expenditures for business trips, conferences, exhibitions, team building.

Постановка проблеми. Для многих стран мира туризм является одной из наиболее рентабельных и прибыльных отраслей. Поэтому он занимает ведущее место в национальных программах социально-экономического развития этих стран наряду с такими секторами экономики, как промышленность, сельское хозяйство, образование, здравоохранение и др. В последние годы все более популярным становится деловой туризм — одна из важнейших составляющих международного туристического рынка. Это не современный феномен, т. к. люди издавна отправлялись в путешествия, связанные с их деятельностью, прежде всего, с торговлей. Он относится к наиболее динамично развивающимся видам туризма. Этому способствуют процессы глобализации, всепроникающая интеграция в экономической и коммуникативной сферах, в т. ч. в области туризма. В XX в. развитие бизнес-туризма получило более мощный импульс, чем за все предыдущие столетия. Однако развитие делового туризма еще недостаточно освещено в научной литературе.

Анализ последних публикаций. Вопросы развития делового туризма исследуются как зарубежными, так и отечественными учеными. Особенности его становления и организации рассматривали И. Балабанов, А. Балабанов, М. Биржаков, В. Никифоров, А. Кириллов, Л. Волкова, О. Смирнова, М. Гасиев, Г. Папирян, Дж. Сварбрук, С. Хорнер, М. Ваннесте, Н. Дж. Холден, Р. Фримен, Н. Эванс, Д. Кэмпбел, Дж. Стоунхаус, Р. Дэвидсон, Б. Коуп и др. Однако в отечественной научной литературе вопросы теории и практики делового туризма исследовались фрагментарно. Классификацией видов и форм туризма занимались С. Гринько, О. Любицева, М. Сасин и др. Современное состояние и проблемы развития международного делового туризма изучали В. Федорченко, М. Мальская, И. Пандяк, С. Никитенко, И. Прохорчук и др.

Цель статьи — выявить тенденции и особенности развития делового туризма на современном этапе.

Изложение основного материала. В научной и специальной литературе нет однозначной трактовки категории «деловой туризм» (табл. 1).

Таблица 1

Определение категории «деловой туризм»

Авторы, источник	Определение делового туризма
И.Т. Балабанов, А. И. Балабанов	«поездки бизнесменов с деловыми целями» [2, с. 25]
И. В. Зорин, В. А. Квартальнов	«временные командировки и поездки со служебными целями, включая участие в конференциях, конгрессах и т.д. без получения доходов в месте командировки» [5, с. 272]
А. Т. Кириллов, Л. А. Волкова	«поездки, связанные с выполнением профессиональных обязанностей» [7, с. 22]
О. А. Смирнова	«деловой туризм есть совокупность отношений и явлений, которые возникают при перемещении и местонахождении в рабочее время людей, основной мотивацией которых является посещение и участие в разного рода деловых встречах, конгрессах, конференциях, выставках, ярмарках и инсентив-мероприятиях в местах, отличных от их обычного места проживания и работы» [10]
Словарь-справочник «Туризм, гостеприимство, сервис»	«туристское путешествие с деловыми целями без получения доходов по месту командировки» [11, с. 72]
Российская ассоциация делового туризма	«поездки со служебными целями, как правило, без получения доходов по месту командирования» [4, с. 139]

Таблица 2

Цель путешествий (% от общего объема)

Цель	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2012	2013
Развлечение, отдых и проведение отпуска и каникул	52	51	51	51	51	51	52	52
Посещение родственников, друзей и путешествия с оздоровительными, религиозными и другими целями	24	27	27	27	27	27	27	27
Бизнес и профессиональные цели	16	16	15	15	15	15	14	14
Неопределенные цели	8	6	7	7	7	7	7	7

Составлено по данным: [18 – 21]

Таблица 3

Топ-15 рынков делового туризма в 2013 г.

	Общие расходы на деловой туризм, млрд долл. США	Темп роста, %
США	274	4,5
Китай	225	15,1
Япония	61	-6,6
Германия	54	6,0
Великобритания	41	1,9
Франция	35	-0,2
Бразилия	31	4,3
Южная Корея	31	1,5
Италия	30	-4,1
Индия	24	10,4
Россия	22	8,7
Канада	22	-1,3
Австралия	20	-4,2
Нидерланды	18	1,6
Испания	17	-5,0
Общие	1 106	4,5

Составлено авторами по материалам: [15]

Таблица 4

Ежегодные международные выставки

Название выставки	Месяц проведения	Место проведения	Вид выставки
MIRCAR	октябрь	Париж	отраслевая
World Travel Market	ноябрь	Лондон	отраслевая
FITUR	январь	Мадрид	отраслевая, частично для широкого круга посетителей
CMT	январь	Штутгарт	для широкого круга посетителей
Holiday World	январь	Дублин	для широкого круга посетителей, частично отраслевая
OP PAD	февраль	Нидерланды	для широкого круга посетителей
BIT	февраль	Милан	отраслевая
Reisen	февраль	Гамбург	для широкого круга посетителей
CRB	февраль	Мюнхен	для широкого круга посетителей
ITB	март	Берлин	отраслевая
TUR	март	Гуттенберг	отраслевая, частично для широкого круга посетителей
British Travel Trade Fair	март	Лондон	отраслевая

Составлено авторами по материалам: [3]

Изучение различных определений делового туризма позволяет сделать вывод, что трактовки термина «деловой туризм» соответствуют понятию «business travel» (англ. — деловое путешествие) — путешествие с деловой и профессиональной целями в рабочее время без получения дохода по месту пребывания. Итак, деловой туризм — это совокупность отношений и явлений, которые возникают во время поездок людей в рабочее время, основной мотивацией которых является участие в деловых встречах, конгрессах, конференциях, выставках, ярмарках и инсентив-мероприятиях в местах вне их обычного проживания и работы. Разновидностью делового туризма называют шоп-тур — путешествие с целью приобретения товаров для их последующей реализации с целью получения прибыли.

Само понятие Business Travel возникло относительно недавно. На Западе о нем заговорили как о доходном и самостоятельном виде туризма в 70—80-е годы XX в. Вместо понятия Business Travel специалисты часто используют термин-аббревиатуру MICE — Meeting-Intentives-Conferences-Exhibitions (деловые встречи — инсентив-туризм — конференции-выставки).

Деловой туризм обладает, кроме отличия в мотивации и использовании рабочего времени, следующими специфическими чертами: всесезонность, слабая зависимость от природно-климатических условий, массовость поездок, наличие специфической инфраструктуры, высокая прогнозируемость, привлечение к подготовке и осуществлению деловой поездки значительного контингента специального персонала. Он имеет сложную внутреннюю структуру. Можно выделить две основные его составляющие:

- классические деловые поездки — это в основном работа на выезде (командировки с конкретными служебными целями, например, реализацией бизнес-функций компаниями и фирмами, поездки для заключения новых контрактов);

- MICE-поездки — это, как правило, обслуживание бизнес-деятельности фирм (обмен опытом, презентация товаров и услуг, подготовка будущих договоров и т. п.), т. е. работа на перспективу, либо осуществление вспомогательных функций (поощрение сотрудников и т. п.).

Несмотря на экономическую неопределенность на некоторых рынках, стихийные бедствия и природные катаклизмы, политические и социальные неурядицы в ряде стран и т. д., спрос в сфере международного туризма в 2010—2013 гг. увеличился. Более половины путешествий в мире осуществляются с целью развлечений, отдыха и проведения отпуска и каникул. Эта доля остается относительно стабильной; растет доля поездок с целью посещения родственников, друзей и путешествий с оздоровительными, религиозными и другими целями. Однако за период 2005—2013 гг. снизилась доля путешествий с бизнес и профессиональными целями при росте их абсолютных показателей (табл. 2).

Сейчас деловой туризм — одна из самых высокодоходных отраслей мировой туристической индустрии. По данным WTTC, в 2014 г. расходы на бизнес-поездки составили 1 175,7 млрд долл. США (или 23,4 % из общего объема расходов туристов), что на 6,4 % больше, чем в 2013 г. К 2025 г. объем мирового рынка делового туризма будет оцениваться в 1 679,0 млрд долл. США, а ежегодный прирост в среднем составит 3,2 %, что меньше на 0,7 % по сравнению с расходами на отпуск [16, 17].

По результатам отчета Международной ассоциации делового туризма (GBTA), 89 % всех расходов на деловые поездки (984 млрд долл. США) приходится на АТР, Западную Европу и Северную Америку. При этом АТР является крупнейшим в мире рынком бизнес-туризма (38 % от общемирового). С 2000 г. в 2013 г. его объем удвоился — до 392 млрд долл. США. Наиболее быстрый рост отмечается в Китае, Индии и России. Топ-15 рынков делового туризма среди стран в 2013 г. возглавили США, на втором месте — Китай. Далее с большим отрывом следуют Япония, Германия и Великобритания (табл. 3).

Согласно изданию Travel Weekly, в 2014 г. рейтинг тревел-агентств на основе показателя объема продаж возглавила корпорация Expedia, Inc., в которую входит TMC Egencia, на втором месте — The Priceline Group, владеющая такими брендами, как Booking.com, Agoda и Kayak. Следующие три места получили глобальные тревел-агентства, специализирующиеся на сегменте делового туризма, — American Express, Carlson Wagonlit Travel (CWT) и BCD Travel. В топ-15 вошли также такие крупные компании, как HRG (Hogg Robinson Group), Orbitz Worldwide и Omega World Travel [22]. Кроме того, в число глобальных TMC входит FCM Travel Solutions, чья сеть охватывает более 90 стран.

В мире проводится большое количество выставочных мероприятий, связанных с туризмом:

- отраслевые — строго по направлению деятельности (специализированные туристические выставки, ярмарки, биржи);

- косвенные — относятся к другой отрасли, но предполагающие раздел по туристической деятельности;

- общие — на выставке определяется общий уровень развития направлений по нескольким отраслям сразу.

Только в Европе ежегодно организуются более 200 международных туристических выставок и бирж [1, с. 190]. Уже традиционно существует график международных туристических выставок, которые всегда проходят в определенном городе Европы в определенное время (табл. 4).

География выставок в значительной мере обуславливается уровнем развития туристической инфраструктуры, в частности индустрии гостеприимства для проведения масштабных мероприятий (конгресс-центры, конференц-залы, выставочные площади, гостинично-развлекательные комплексы,

где оптимально сбалансированы «цена-качество»). В периоды проведения конгрессно-выставочных мероприятий гостиничные сети предлагают гибкую систему скидок и разнообразных бонусов для корпоративных клиентов. Такую ценовую политику проводят более 300 гостиниц сети «Hilton Worldwide», «Waldorf Astoria», «Conrad», «Doubletree», «Garden Inn и Hampton», расположенных в 45 странах.

Инсентив-туризм популярным стал в 60-е гг. XX в., с началом регулярных пассажирских авиоперевозок. Впервые он стал распространяться в США, а в 70–80-е гг. — сначала в Европе, а затем и в Азии. В зависимости от целей выделяют 3 вида инсентив-программ: 1) поощрительные программы; 2) мотивационные программы; 3) построение команды (team building). Отличительной особенностью этих программ является то, что они разрабатываются исключительно под конкретного заказчика и являются дорогостоящими. Как показывает практика, в США ежегодно тратится около 25 млрд долларов на инсентив-программы, из них более 10 млрд — на инсентив-туры [6]. Широкое распространение получили интенсив-туры — поездки в виде поощрения сотрудников за достигнутые успехи в работе. Лидером в этом сегменте являются США (60 % от общего числа поощренных туристов), затем следуют Великобритания (20 %), Германия (11 %). Наблюдается рост числа инсентив-туристов из Японии [13, с. 139]. В Великобритании на инсентив-поездки приходится до 40 % от общей суммы расходов фирм на награждение своих работников, а во Франции и Германии — почти по 50 %. Продолжительность поездки составляет 3–7 дней, а средняя стоимость — около 1 000 долл. США [9].

С расширением географии рынка инсентив-туризма стали появляться фирмы, специализирующиеся на организации поощрительных поездок. Они по договору с администрацией компании оказывают помощь в разработке и реализации программ

стимулирования трудового коллектива, планируют и организуют инсентив-туры. Наиболее известные такие фирмы, как: Mc Donald's Travel Company, Marit's Travel Company, Top Value Enterprises и др.

Корпоративные туры сочетаются с проведением семинаров, тренингов, элементами профессионального обучения, тимбилдингом. Место проведения тимбилдинга зависит от формата проведения мероприятия. Многие руководители компаний заказывают тимбилдинги в event-агентствах, где профессионалы в области командообразующих тренингов знают нюансы и особенности данного процесса и гарантируют успех запланированного мероприятия [8].

Выводы. Деловой туризм является важным сегментом международного туристического рынка. На него приходится существенная доля расходов туристов в поездках. Основная часть расходов на деловые поездки приходится на АТР, Западную Европу и Северную Америку. При этом АТР является крупнейшим в мире рынком бизнес-туризма. Среди стран по расходам на такие поездки выделяются США и Китай. Далее с большим отрывом следуют Япония, Германия и Великобритания. По прогнозам до 2025 г. ежегодно расходы на деловой туризм будут увеличиваться на 3,2 %. Разноплановые международные туристические выставки, поощрительные туры, корпоративные туры, тимбилдинг и т. д., в конечном счете, способствуют развитию соответствующей инфраструктуры туризма и росту туристических потоков. Для повышения конкурентоспособности на мировом туристическом рынке многие страны мира, в т. ч. и Украина, имеют все предпосылки для развития делового туризма. Поэтому необходимо использовать опыт передовых стран в организации этого туристического сектора, разработать эффективную маркетинговую стратегию по продвижению делового туризма, развивать систему подготовки кадров в сфере делового туризма.

Литература:

1. Александрова А. Ю. Международный туризм : учебник / А. Ю. Александрова. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 470 с.
2. Балабанов И. Т. Экономика туризма : учебник / И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов. — М. : Финансы и статистика, 2002. — 508 с.
3. Деловой туризм: анализ рынка [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://hotelodessa.info/delovoie-turizm/delovoj-turizm-eto.html>
4. Деловой туризм и индустрия МІСЕ в России и за рубежом: основы, понятия и тенденции (практический опыт) — М. : Импринт, 2004. — 206 с.
5. Зорин И. В. Энциклопедия туризма : справочник / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. — М. : Финансы и статистика, 2004. — 369 с.
6. Инсентив [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://do.gendocs.ru/docs/index-73726.html?page=2>.
7. Кириллов А.Т. Маркетинг в туризме : учебное пособие / А. Т. Кириллов, Л. А. Волкова. — СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. — 204 с.
8. Организация тимбилдинга [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.maximice.ru/info/310/>
9. Самойленко А. А. География туризма / А. А. Самойленко [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.litmir.net/br/?b=136997&p=8> География туризма с целью отдыха и развлечений.
10. Смирнова О. А. Территориальная структура делового туризма в мире / О. А. Смирнова [Электронный ресурс]. — Режим доступа к ресурсу : <http://diss.rsl.ru/diss/06/0288/060288034.pdf>.
11. Туризм, гостеприимство, сервис : словарь-справочник. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 305 с.
12. Цыганов С. А. Конкурентоспособность стран мира на мировом туристическом рынке / С. А. Цыганов, Е. Е. Юрченко, С. А. Юрченко // Региональные исследования, Смоленск : ООО «Универсум». — №1 (47), 2015. — С. 88–95

13. Экономика и организация туризма. Международный туризм / Е. Л. Драчева, Ю. В. Забаев, Д. К. Имаев и др.; под ред. И. А. Рябовой, Ю. В. Забаева, Е. Л. Драчевой. — М. : КНОРУС, 2005. — 576 с.
14. Юрченко С. А. Особенности организации современного конгрессно-выставочного туризма (на примере ЭКСПО-2012) / С. А. Юрченко, Е. Е. Юрченко // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети. Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції (20 листопада 2015 року). — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. — С. 275–276.
15. Asia Pacific, led by China, Dominates Global Business Travel [Electronic resource]. — Way of access : http://www.gbta.org/PressReleases/Pages/rls_072814.aspx
16. Travel & Tourism Economic Impact 2014 [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.wttc.org//media/files/reports/economic%20impact%20research/regional%20reports/world2014.pdf>;
17. Travel & Tourism Economic Impact 2015 [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.wttc.org//media/files/reports/economic%20impact%20research/regional%202015/world2015.pdf>
18. UNWTO Tourism Highlights, 2007 Edition [Electronic resource]. — Way of access : http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2007.pdf
19. UNWTO Tourism Highlights, 2009 Edition [Electronic resource]. — Way of access : http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2009.pdf
20. UNWTO Tourism Highlights, 2011 Edition [Electronic resource]. — Way of access : http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2011.pdf
21. UNWTO Tourism Highlights, 2014 Edition [Electronic resource]. — Way of access : http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2014.pdf
22. 2014 Power List. Travel Weekly [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.travelweekly.com/Travel-News/Travel-Agent-Issues/Travel-Weekly-2014-Power-List>

МІЖНАРОДНА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ НАРОДНОЇ ДИПЛОМАТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА УКРАЇНА»

Міжнародна Дипломатична Місія Народної Дипломатії «ЄВРОПЕЙСЬКА УКРАЇНА», що є виконавчим органом Всесвітнього Проекту Народної Дипломатії зареєстрована як міжнародна неурядова організація, яка акредитувала свої Представництва понад у 80-х державах світу <<http://www.eurokraine.com.ua/ua/diplomatic-relations>>.

Місія спрямовує свою діяльність згідно з своїми статутними документами, міжнародними угодами, Конституцією України та Віденською конвенцією про дипломатичні зносини (18 квітня 1961 р). Подальша діяльність Місії відображена як діяльність спеціалізованої установи.

Спеціалізована установа – Міжнародна Дипломатична Місія Народної Дипломатії «ЄВРОПЕЙСЬКА УКРАЇНА» увібрала у себе три статусні форми діяльності, а саме:

1. Міжнародна Дипломатична Місія.
2. Народна Дипломатія.
3. ЄВРОПЕЙСЬКА УКРАЇНА

1. МІЖНАРОДНА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ – сприяє розвитку державній дипломатичній службі України, з метою подальшої реалізації зовнішньої політики України, захисту національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, закордонних дипломатичних установ України – дипломатичних представництв та консульських установ України в інших державах, представництва при міжнародних організаціях а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;

– сприяє забезпеченню розвитку міжнародного становища України, піднесенню її міжнародного іміджу, авторитету, поширенню у світі демократичного образу України як надійного і передбачуваного партнера;

– здійснює інші завдання, що спрямовані на забезпечення підтримання дипломатичних зносин з іншими державами та міжнародними організаціями, представництва України у міжнародних організаціях та спеціальних місіях;

– спільно з громадським сектором здійснює підготовку пропозицій щодо удосконалення законодавства України у галузі міжнародних відносин (Громадська рада при МЗС України <<http://council.mfa.gov.ua/ua/about/structure/chairman-deputies>>);

Місія долучається до організації проведення переговорів і підготовки укладення міжнародних двох, трьохсторонніх договорів.

Згідно з міжнародними угодами, Місія сприяє:

– діяльності іноземних дипломатичних представництв та консульських установ, представництв міжнародних організацій в Україні, передусім держав-членів Європейського Союзу, а також провадить здійснення контролю за додержанням дипломатичних і консульських привілеїв та імунітетів згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 18 квітня 1961 р.

– забезпеченню розвитку зв'язків із закордонними українцями та їх громадськими організаціями, координації заходів, здійснюваних органами державної та виконавчої влади у цій сфері;

– проведенню на території України семінарів, симпозіумів, круглих столів з метою анонсування та роз'яснення розвитку візової політики, зокрема, після підписання Україною Угоди Асоціації з Європейським Союзом;

– здійснення інших функцій, відповідно до чинного законодавства України та Віденської конвенції про дипломатичні зносини 18 квітня 1961 р.

Підтверджуючи норми міжнародного права, продовжуються заходи щодо підготовки та підписання Місією Віденської конвенції про дипломатичні зносини 18 квітня 1961 р., де зазначена норма Конвенції, що передбачує долучення до Конвенції не лише держав а й спеціалізованих установ, і набуває легітимної ознаки учасника Конвенції. «Конвенція відкрита для підписання всіма державами-членами Організації Об'єднаних Націй або спеціалізованими установами...».

2. НАРОДНА ДИПЛОМАТІЯ – це один з найпотужніших факторів або напрямків побудови громадянського суспільства в тій чи іншій країні. На відміну від традиційної дипломатії народна дипломатія – це «розмова без краваток», відверта бесіда зацікавлених осіб, кожна з яких, усвідомлюючи свої власні цінності та інтереси, разом з тим, терпимо і з розумінням ставиться до цінностям та інтересам іншої сторони, це практичне застосування ідей толерантності в умовах мінливого, що глобалізується, все більш відкритого і прозорого постіндустріального світу. Народна дипломатія – суспільна акція, що здійснюється ініціативною групою людей за добровільним виконанням.

Це нетрадиційна дипломатія, оскільки здійснюється особами або організаціями, не одягнутими політичними або державними дипломатичними правами. Народна дипломатія виникає на основі ініціативи знизу, нібито на допомогу офіційним дипломатичним службам. Це елемент самоврядування в громадському суспільстві, що переслідує мету вирішення мирним шляхом міждержавних негативних явищ, конфліктів, проблем.

Форми Народної Дипломатії: антивоєнні масові демократичні рухи, конференції, маніфестації, форуми, круїзи, телемости тощо. Роль і перспективи народної дипломатії – підвищення іміджу держави та інших акторів міжнародних відносин у політичних процесах. Народна дипломатія, поступово входить в структуру державних органів і стає одним з інструментів державної дипломатії¹. На прикладі Місії – це членство

¹ Бурдье П. Соціологія політики. Перекл. з фр. М., 1993; Бурдье П. Соціальний простір і генезис класів // Питання соціології. – 1992. – Т.1. – №1. – С. 17-36.

у Громадській раді при МЗС України дві каденції поспіль <<http://council.mfa.gov.ua/ua/about/structure/chairman-deputies>>.

Функції діяльності Народної Дипломатії – вони є різноманітні та надзвичайно багатогранні, а саме:

- сприяння проведенню зовнішньополітичного курсу України, спрямованого на розвиток політичних, економічних, гуманітарних, наукових, інших зв'язків з іншими державами, міжнародними організаціями;
- забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права;
- розповсюдження правдивої інформації про Україну, її зовнішню і внутрішню політику за кордоном;
- повсякденне поширення інформації про те, що така країна, як Україна в світі є, щоб її краще знали в світі².

Інші заходи Народної дипломатії³.

3.«ЄВРОПЕЙСЬКА УКРАЇНА». Це третій геополітичний вектор діяльності Міжнародної Дипломатичної Місії Народної Дипломатії «ЄВРОПЕЙСЬКА УКРАЇНА». Сприяння проведенню зовнішньополітичного курсу України, спрямованого на розвиток політичних, економічних, гуманітарних, наукових, інших зв'язків з іншими державами, міжнародними організаціями зокрема на Європейську інтеграцію України.

На першому Міжнародному Саміті Народної Дипломатії за участю керівництва Місії та Глав Представництв Місії у Європейських державах, проведеному у Брюсселі було прийнято Звернення делегатів Європейського Саміту Міжнародної Дипломатичної Місії Народної Дипломатії «ЄВРОПЕЙСЬКА УКРАЇНА» до Європейського Парламенту⁴.

Також слід відзначити проведення Другого Міжнародного Громадського Саміту Місії у м. Києві за темою: «НАРОДНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ФАКТОР НАРОДНОЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ»⁵. А також, проведення ряду інших заходів: зустрічі з депутатами Європейського парламенту від Польщі⁶, а також зустріч з Президентом Естонії паном Тоомасом Гендріком Ільвесом⁷, на якій було запропоновано утворення групи «Друзі європейської України» не лише в Європарламенті, а й в усіх національних парламентах держав – членів ЄС та в інших європейських інституціях в тому числі і в ПАРЄ.

Отже всі три статусні форми діяльності Місії сьогодні є не лише основними напрямками діяльності Всесвітнього Проекту Народної Дипломатії у світі, а й новою моделлю безпрецедентного явища у міжнародній геополітиці Народної дипломатії.

*Пан Гамідов Сахіб,
Президент Академії НДА
Глава Харківського міжрегіонального
представництва місії Міжнародної
Дипломатичної Місії
Народної Дипломатії
«Європейська
Україна»,
академік
38746112@mail.gov.ua*

² <http://council.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/12056-narodna-diplomatija-jak-institut-gromadyansykogo-suspilstva>.

³ <http://ed-ua.org/news/2012/narodna-diplomat%D1%96ya-zah%D1%96d-gromadsko%D1%97-radi-mzs.htm>.

⁴ <http://www.euroukraine.com.ua/ua/news/item/39-zvernennya-delegativ-evropejskogo-samitu-mizhnarodnoji-diplomatichnoji-misiji-narodnoji-diplomatiji-evropejska-ukrajina-do-evropejskogo-parlamentu-ta-do-evropejskogo-soyuzu>.

⁵ <http://www.euroukraine.com.ua/ua/news/item/59-drugij-mizhnarodnij-gromadskij-samit-misiji>.

⁶ <http://council.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/30150-mizhnarodni-zahodi-u-polysshhi-za-uchastyu-zastupnika-golovi-gromad-sykoji-radi-pri-mzs-ukrajini-vyacheslava-budenka>

⁷ <http://council.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/31231-vizit-zastupnika-golovi-gromadskykoji-radi-pri-mzs-ukrajini-do-jestoniji>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 5

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 27.01.2016. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 18,94. Обл.-вид. арк. 23,68. Тираж 100 пр.

Видавець і виготовлювач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32